

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Економски факултет – Скопје

Докторска дисертација на тема:

**ЈАКНЕЊЕ НА КОНКУРЕНТНОСТА НА
МАКЕДОНСКАТА ЕКОНОМИЈА ПРЕКУ ЈАКНЕЊЕ
НА ИНДИКАТОРИТЕ ЗА КОНКУРЕНТНОСТ**

Ментор:

Проф. д-р Владимир Петковски

Кандидат:

М-р Јованка Дамоска Секулоска

Скопје, 2015

Содржина:

ВОВЕД.....	5
Глава 1: ТЕОРЕТСКИ КОНЦЕПЦИИ ЗА ПРЕДНОСТИТЕ НА НАЦИОНАЛНИТЕ ЕКОНОМИИ.....	10
1.1 Класични концепции за предностите на националните економии	10
1.1.1 Теорија за апсолутни предности	11
1.1.2 Теорија на компаративни предности	12
1.1.3 Теорија за расположливоста на факторите на Хекшер и Олин.....	15
1.2 Современи концепции за предностите на националните економии – Портеровиот модел за конкурентност	18
1.2.1 Моделот за конкурентност на Портер	19
1.2.2 Критички осврт кон концептот за национална конкурентност.....	25
Глава 2: МЕРЕЊЕ НА КОНКУРЕНТНОСТА СПОРЕД СВЕТСКИОТ ЕКОНОМСКИ ФОРУМ (СЕФ)	29
2.1 Индикатори на конкурентност според Светскиот економски форум - СЕФ ...	31
2.1.1 Дефинирање и мерење на конкурентноста според Светскиот економски форум (СЕФ).....	32
2.1.2 Извори за мерење на индексот на конкурентност	34
2.1.3 Структура на новиот индекс на глобална конкурентност (ИГК).....	36
2.1.3.1 Институции	40
2.1.3.2 Инфраструктура.....	41
2.1.3.3 Макроекономско окружување.....	41
2.1.3.4 Здравство и основно образование	42
2.1.3.5 Високо образование и обука.....	42
2.1.3.6 Ефикасност на пазарот на стоки	43
2.1.3.7 Ефикасност на пазарот на труд	44
2.1.3.8 Развиеност на финансискиот пазар.....	45
2.1.3.9 Технолошка подготвеност	45
2.1.3.10 Големина на пазарот.....	46
2.1.3.11 Деловна софистицираност	46
2.1.3.12 Иновативност	47
2.1.4 Критики кон индексот на конкурентност на СЕФ	48
2.2 Влијание на развиеноста на индикаторите врз фазата на конкурентност на националните економии	49

2.3	Тенденции и насоки на развој на конкурентноста во меѓународната економија	56
2.3.1	Поместување на економската моќ кон земјите во развој	56
2.3.2	Нагласена улога на знаењето и иновациите во креирање на конкурентноста	61
Глава 3: КОНКУРЕНТНОСТА КАЈ ЗЕМЈИТЕ ОД ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА		66
3.1	Конкурентност на земјите од Југоисточна Европа преку индикаторите за конкурентност	66
3.1.1	Анализа на индикаторот институции	68
3.1.2	Анализа на индикаторот инфраструктура	73
3.1.3	Анализа на индикаторот макроекономска стабилност	78
3.1.4	Анализа на индикаторот здравство и основно образование	81
3.1.5	Анализа на индикаторот високо образование и обука	86
3.1.6	Анализа на индикаторот ефикасност на пазарот на стоки	94
3.1.7	Анализа на индикаторот ефикасност на пазарот на труд	101
3.1.8	Анализа на индикаторот развиеност на финансискиот пазар	106
3.1.9	Анализа на индикаторот технолошка подготвеност	110
3.1.10	Анализа на индикаторот големина на пазарот	116
3.1.11	Анализа на индикаторот деловна софистицираност	126
3.1.12	Анализа на индикаторот иновации	131
3.2	Слабости и предности во конкурентноста на земјите од ЈИЕ	143
3.2.1	Слабости во конкурентноста	144
3.2.2	Предности во конкурентноста на економиите од ЈИЕ	158
Глава 4: НИВО НА РАЗВОЈ НА ИНДИКАТОРИТЕ НА КОНКУРЕНТНОСТ НА МАКЕДОНСКАТА ЕКОНОМИЈА		162
4.1	Анализа на конкурентноста на македонската економија преку индикаторите за конкурентност	163
4.1.1	Анализа на индикаторот институции	166
4.1.2	Анализа на индикаторот инфраструктура	169
4.1.3	Анализа на индикаторот макроекономска стабилност	176
4.1.4	Анализа на индикаторот здравство и основно образование	179
4.1.5	Анализа на индикаторот високо образование и обука	186
4.1.6	Анализа на индикаторот ефикасност на пазарот на стоки	192
4.1.7	Анализа на ефикасноста на пазарот на труд	203
4.1.8	Анализа на индикаторот развиеност на финансискиот пазар	208

4.1.9	Анализа на индикаторот технолошка подготвеност	215
4.1.10	Анализа на индикаторот големина на пазарот	223
4.1.11	Анализа на индикаторот софистицираност на деловното работење	239
4.1.12	Анализа на индикаторот иновации	249
4.2	Компаративна анализа на конкурентноста на македонската економија во однос на одредени целни економии	262
4.2.1	Компаративна анализа во однос на промените на општото ниво на конкурентност.....	262
4.2.2	Компаративна анализа според основните фактори на конкурентност...	267
4.2.3	Компаративна анализа според факторите на подобрување на ефикасноста	271
4.2.4	Компаративна анализа во однос на факторите на иновативност.....	275
4.3	Мерки и активности за развој на индикаторите кои обезбедуваат повисока фаза на конкурентност на македонската економија.....	280
4.3.1	Подобрување на институциите	287
4.3.2	Подобрување на инфраструктурата.....	288
4.3.3	Подобрување на макроекономската стабилност	292
4.3.4	Подобрување на образовниот систем и обуката на човечкиот капитал.	293
4.3.5	Подобрување на квалитетот и ефикасноста на здравствениот систем...	296
4.3.6	Подобрување на ефикасноста на пазарот.....	297
4.3.7	Подобрување на ефикасноста на пазарот на труд.....	298
4.3.8	Подобрување на развиеноста на финансискиот пазар	299
4.3.9	Подобрување на технолошката подготвеност	300
4.3.10	„Зголемување“ на пазарот	302
4.3.11	Подобрување на деловната софистицираност	305
4.3.12	Зголемување на иновативната способност	307
	ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА	314
	КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	333

ЈАКНЕЊЕ НА КОНКУРЕНТНОСТА НА МАКЕДОНСКАТА ЕКОНОМИЈА ПРЕКУ ЈАКНЕЊЕ НА ИНДИКАТОРИТЕ ЗА КОНКУРЕНТНОСТ

ВОВЕД

Вклучувањето на една национална економија во натпреварот наречен конкурентност не претставува прашање на избор, туку стратегија на развој. Конкурентноста сега, повеќе од кога и да е претходно претставува причина за успехот, но и неуспехот на националните економии затоа што процесите на глобализација во меѓународната економија предизвикаа зголемување на притисокот врз националните економии, но од друга страна отворија можности за нивни развој. Во исто време, налетот на кризи кои се случуваа во последниве години во меѓународната економија ја потврдија зависноста помеѓу конкурентноста од една и ранливоста или отпорноста на економиите од друга страна.

Во едни такви услови главна алатка за успешно менаџирање со предизвиците на глобализацијата и двигател на развојот дури и во услови на криза претставува способноста на економиите да креираат и да задржат предности. Тоа значи, за една економија да се развива и да биде успешна, таа мора да биде конкурентна. Но, што всушност претставува конкурентноста, како таа се мери и како една национална економија може да ја зголеми својата конкурентност, со посебен осврт на конкурентноста на Република Македонија? Ова се прашањата кои се дел од истражувачки интерес на оваа докторска работа.

Што всушност претставува конкурентноста? На ова прашање не постои единствен одговор ниту во теоријата, ниту во праксата. Глава 1 и Глава 2 од овој труд се фокусираат точно кон анализа на ова прашање, каде од теоретски и од емпириски аспект се сублимира дека во современите меѓународни економски односи конкурентските предности се изворот на конкурентност на националните економии, истакнувајќи го нивниот динамичен и

мултидимензионален карактер. Тоа значи дека конкурентноста не е еднаш засекогаш дадена, таа се губи и се стекнува во зависност од тоа колку економиите и компаниите инвестираат во креирање на предности.

Идентификувањето на факторите кои ги креираат конкурентските предности претставува континуиран и отворен процес, кој се надоградува и проширува така како што се развива и концептот за конкурентност. Во тој контекст во праксата не постои единствен пристап во одредувањето на факторите за конкурентност што дополнително го усложнува проблемот на мерење на конкурентноста. Имајќи ги предвид ваквите тенденции во одредувањето на факторите на конкурентност, трудов прави преглед на оние стојалишта кои доминираат во меѓународната пракса, фокусирајќи се на идентификување и мерење на конкурентноста од страна на *Светскиот економски форум (СЕФ)*. Изборот на СЕФ како референтна институција за мерење на конкурентноста и рангирање на економиите се должи на нејзината во голем дел заснованост и инкорпорирање на Портеровиот модел на конкурентност, односно настојувањето да се има теоретска подлога. Следствено на ваквата позадина, *Индексот на глобална конкурентност (ИГК)*, како мерило за нивото на конкурентност на националните економии се фокусира на индикаторите кои влијаат на нивото на продуктивност и нејзина одржливост. ИГК претставува единство од 12 столбови (индикатори) кои ги обединуваат макроекономските и микроекономските фактори на националното окружување.

Инвестирањето во креирањето и одржувањето на конкурентноста претставува комплексен и континуиран процес кој бара не само пасивно отворање на пазарите, туку проактивен пристап кон креирање на фактори, политики и институции во националното окружување. Тоа е нешто што треба да се изгради и одржува, што претставува грижа и предизвик како за развиените, така и за земјите во развој. Развиените земји се соочени со предизвикот за одржување на конкурентското лидерство во однос на растечките економии. Додека предизвикот за земјите во развој претставува неопходноста од инвестирање во пософистицирани фактори, знаење, истражување и развој, затоа што актуелните ценовни предности кои произлегуваат од ниските цени на факторите за производство, пред сè неквалификуваниот труд, водат кон уште поголеми разлики и оддалечување од развиените земји.

Исто така, посебно значење во анализата на конкурентноста на СЕФ има идентификувањето на трите фази на развој на економиите во зависност од доминацијата на една од трите групи индикатори. На тој начин може да се определи кои индикатори се носечки за развојот на одделните економии, и кај кои индикатори се потребни инвестиции за квалитативно подобрување и премин во повисока фаза на развој. Ваквиот тип на анализа на СЕФ само го потврдува динамичниот карактер на конкурентноста и конкурентскиот ранг на економиите.

Во истражувањето на конкурентноста на една национална економија неопходно е да претходи истражување на конкурентноста на економиите од окружувањето. Глава 3 од овој труд прави анализа на конкурентноста на економиите од окружувањето на македонската економија. Иако станува збор за економии кои по многу аспекти на индикаторите за конкурентност не покажуваат регионална хомогеност, сепак откриваат јасна слика за нивото на конкурентност, и идентификување на предностите и слабостите кај одделните индикатори на конкурентност.

Имајќи ги во предвид сите овие тенденции што ги обработува СЕФ, а кои се однесуваат на динамичноста на квалитетот на индикаторите на конкурентност и можноста преку континуиран процес на инвестиции да се придонесе во нивно подобрување и подобрување на општото ниво на конкурентност на една национална економија, централно место во овој труд имаат анализата и можностите за подобрување на конкурентноста на македонската економија мерена според Индексот на глобална конкурентност (ИГК).

Република Македонија како поранешна транзициона економија по своето осамостојување не успеа да се впушти во реформи на институциите и креирање политики и мерки кои ќе создадат поволно национално окружување, кое долгорочно би се одразило позитивно врз подобрување на конкурентноста.

Токму преку анализа на движењето на конкурентноста на македонската економија, во Глава 4 се настојува да се согледа динамиката во подобрување на националната конкурентност, и нејзиниот одраз врз продуктивноста и степенот на развој на македонската економија. Во тој контекст многу важен аспект во

анализата на конкурентноста на македонската економија претставува анализата на причините, како извор на позитивни или негативни тенденции, во подобрувањето на индикаторите на конкурентност.

Посебен фокус во анализата на конкурентноста на македонската економија има споредбената анализа со економиите од окружувањето и со поранешните земји во транзиција, сегашни членки на ЕУ. Преку употреба на повеќе аналитички алатки како: регресиона анализа, коефициент на корелација и коефициент на варијација се настојува да се откријат тенденциите на движење на одделните индикатори и нивното влијание врз нивото на конкурентност. Целта на ваквата анализа е да се согледаат разликите во конкурентноста со споредбените економии и кај кои индикатори тие разлики се најизразени.

Врз основа на претходно идентификуваните слабости во конкурентноста, Глава 4 од трудов ќе биде заокружена со предлагање мерки и активности кои треба да бидат во функција на унапредување на конкурентноста и премин на македонската економија во највисока фаза на развој воден од иновациите. Врз основа на оваа анализа и соодветно истражување на искуството од развиените економии и поранешните економии во транзиција сегашни членки на ЕУ, ќе биде специфицирана рамка на мерки и активности кои од една страна треба да овозможат подобрување на квалитетот и перформансите кај индикаторите кои се идентификувани како слабости и кај кои постои најголемо заостанување, а од друга страна за да се обезбеди одржливост неопходно е да се продолжи во инвестирање за понатамошно квалитативно надградување на индикаторите кои претставуваат добри страни во конкурентноста на македонската економија.

Имајќи ја во предвид комплексноста и растечката актуелност на конкурентноста и во тој контекст неопходноста од зајакнување на конкурентноста на македонската економија, тенденцијата на трудот е да укаже дека креирањето и одржувањето на стимулирачко конкурентско окружување на македонската економија е поврзано со проактивен пристап на државата во одржување на стабилност на макроекономскиот амбиент, зајакнување на институционалниот систем преку континуиран процес на реформи, подобрување на инфраструктурата, создавање на ефикасен и стимулирачки пазарен амбиент, реструктурирање на стопанството кон производство со повисок степен на додадена вредност, инвестирање во квалитетен развој на

човечкиот капитал, создавање на иновативно окружување кое стимулира креирање на иновации и реструктурирање на приватниот сектор кон примена на софистицирани форми на работа.

Предмет на проучување на овој труд претставува конкурентноста на македонската економија мерена преку индикаторите на конкурентност на Светскиот економски форум (СЕФ) и предлагање мерки и активности кои треба да бидат во функција на нивно зацврстување.

Целите на истражување во овој труд се преку анализа на факторите на конкурентското окружување: да укаже на динамичниот карактер на конкурентноста на економиите; да ја идентификува динамиката на развој на конкурентноста на македонската економија и да предложи рамка на мерки и активности за зацврстување на индикаторите на конкурентност и подобрување на нивото на конкурентност на македонската економија.

Во однос на *методолошкиот аспект* во трудов доминира аналитичкиот метод на карактеристиките и состојбите на индикаторите на конкурентност. Посебно место во истражувањето зазема компаративната анализа која овозможува да се врши споредба на состојбите со индикаторите на конкурентност помеѓу Република Македонија и групите економии од Југоисточна Европа (ЈИЕ) и Централна Европа и Балтик (ЦЕБ).

Заради стекнување сознанија за карактеристиките на индикаторите на конкурентност кај македонската економија и другите анализирани економии и утврдување на односите помеѓу индикаторите и поиндикаторите на конкурентност се применуваат индуктивниот и дедуктивниот метод, а методот на синтеза доминира во ситуациите кога треба да се даде одредена оценка или да се изведат генерализирани карактеристики на истражуваните индикатори.

Глава 1: ТЕОРЕТСКИ КОНЦЕПЦИИ ЗА ПРЕДНОСТИТЕ НА НАЦИОНАЛНИТЕ ЕКОНОМИИ

Во економската теорија предностите имаат централно место во објаснувањето на причините за вклучување во меѓународните економски текови и тие претставуваат заеднички именител на сите теоретски концепции. Разликите помеѓу одделни теоретски концепции се наоѓаат во разликите при објаснување на импулсите или причините што ги предизвикуваат предностите. Еволуцијата на предностите може да се следи од класичните, па сè до современите економски теории.

Класичните теории ги поставија основите за учество во меѓународната трговија и до втората половина на дваесеттиот век имаа доминантно влијание во теоретското објаснување, од друга страна современите теории се надоврзуваат на нив со внесување на квалитативно нови размислувања, кои ги одразуваат промените во околностите и во размерите во кои се одвиваат современите трговски текови.

Класичните теории предностите ги црпеа од евтината работна сила и богатството со суровини, додека современите теории предностите ги темелат на високите технологии, знаењето и иновациите, глобалните поврзувања и движења на капиталот.

1.1 Класични концепции за предностите на националните економии

Причините за развојот на класичните концепции биле поврзани со развојот на производните сили во 17 и 18 век, кои предизвикале појава на производни вишоци. Токму класичните теоретски концепции со своите размислувања за предностите од слободната трговија требало да бидат во функција на проширување на пазарите и овозможување на пробивот на производите на англиската економија, како тогаш најразвиена економија, на пазарите на другите европски земји.

Во групата на класични концепции како основни се издвојуваат:

- *Теорија на апсолутни предности*
- *Теорија на компаративни предности*
- *Теорија на расположивост на факторите за производство*

1.1.1 Теорија за апсолутни предности

Теоретските почетоци за причините и изворите за вклучување во меѓународната економија се наоѓаат во теоријата на апсолутни предности на Адам Смит.¹ Смит во својата теорија настојувал да ги објасни законитостите на надворешната трговија и да докаже дека таа е корисна за сите што учествуваат во неа.

Според Смит, една земја може да биде попросперитетна доколку се специјализира за производство на стоки и услуги во кои има апсолутна предност во однос на другите земји.² Смит во своите анализи дошол до заклучок дека земјите се разликуваат меѓу себе според степенот на развој на производните сили, коишто детерминираат различен степен на ефикасност во производство на различни производи. Врз основа на разликите во ефикасноста на производството на еден производ меѓу земјите, кој зависи од трудот што треба да се потроши за да се произведе одредено количество од соодветниот производ, Смит го вовел принципот на апсолутни предности, според кој, земјата која е поефикасна, односно што троши помалку труд во производството на еден производ во однос на друга земја има апсолутна предност во производството на тој производ.³

Земјите би требало да се специјализираат во производство на оние производи за кои имаат апсолутни предности и преку меѓународната трговија да ги разменуваат оние за кои не се ефикасни. Според тоа детерминантите на конкурентноста се наоѓаат на страната на понудата.⁴

Теоријата на Смит се заснова на трудовата теорија на вредноста, чии претпоставки се дека: трудот претставува единствен фактор на производство кој се одликува со хомогеност во квалитетот и дека цената на производите е единствено определена од количеството на труд потребен за да се произведе тој производ.⁵ Според тоа, земјата која ангажира релативно помало количество од

¹ Krugman and Obstfeld, 2003, *International Economics: Theory and Policy*, 4th ed, New York: HarperCollins, p.21

² Smit A.J., 2010, *The competitive advantage of nations: is Porter's Diamond Framework a new theory that explains the international competitiveness of countries?*, *Southern African Business Review*, vol 14., p.108

³ Carbaugh Robert J, 2005, *International Economics* 10th ed., South-Western, p.33

⁴ Adam Smith, 1937, *The Wealth of Nations*, New York: Modern Library, 1937, p.424-426

⁵ Carbaugh Robert J, 2009, *International Economics* 12th ed., South-Western, p.31

производниот фактор труд по единица производ во однос на друга земја, има апсолутни предности и ќе се специјализира за производство и извоз на тоа добро. За да имаат корист од специјализацијата, секоја земја треба да има производ во чие производство е апсолутно најефикасна, така што земјите преку извозот и увозот на стоки и услуги што се заснива на апсолутните предности може да ја зголемат својата благосостојба.

И покрај револуционерниот карактер на теоријата на Смит од аспект на нејзините поставки дека слободната трговија е корисна за сите кои учествуваат во неа, теоријата на апсолутни предности се карактеризира со парцијалност во објаснување на меѓународната размена затоа што размената ја анализира само од аспект на понудата, додека потрошувачката и нејзините вкусови и преференции не се вклучени во анализата.

Следен недостаток на моделот на Смит е во тоа што за една земја да се вклучи во меѓународната трговија таа мора да поседува апсолутни предности во производството на одреден производ.⁶ Со што се ограничува можноста на земјите да извезуваат кога не се најефикасни. Во исто време теоријата на апсолутни предности се карактеризира со парадоксалност, бидејќи земјите кои имаат апсолутни предности во производството на сите производи и услуги се исклучуваат од можноста за увоз, а со тоа и од придобивките на меѓународната трговија.

1.1.2 Теорија на компаративни предности

Ограничувачките карактеристики на теоријата на Смит довеле до потреба од нови пошироки објаснувања на предностите и можностите за вклучување во меѓународната економија. Во таа насока бил и развојот на теоријата за компаративни предности на Давид Рикардо. Рикардо во својата теорија докажува дека постои основа за специјализација и учество во меѓународната размена и тогаш кога една земја не остварува апсолутни предности во производството на ниту еден производ.⁷ Ваквата можност

⁶ Carbaugh Robert J, 2005, *International Economics 10th ed.*, South-Western, p.34

⁷ David Ricardo, 1966, *The principles of Political Economy and Taxation*, Cambridge University Press, London, Chapter 7

Рикардо ја објаснувал со компаративните предности, кои ги одразувале разликите во ефикасноста на производството на одделните производи.⁸

Како и теоријата на Смит, така и теоријата на Рикардо се заснова на трудовата теорија за вредноста⁹, што значи ефикасноста во производството зависи од продуктивноста на трудот, па според тоа вклучувањето во меѓународната економија ги одразува меѓународните разлики во продуктивноста на трудот. Земјите се специјализираат за производство и ги извезуваат оние производи чија продуктивност на трудот е релативно повисока.¹⁰ Според теоријата на компаративни предности ако една земја А остварува апсолутни предности во производството на сите производи во однос на земјата Б, сепак таа не остварува еднаква продуктивност во производството на сите производи. Токму овие разлики што постојат во степенот на продуктивност во производството на одделните производи се нарекуваат компаративни предности. Според оваа теорија земјата А би требало да се специјализира во производството на оние производи кои ги произведува најефикасно, односно кај кои покажува најголеми компаративни предности. Од друга страна земјата Б која нема апсолутни предности во ниту еден производ, според теоријата на компаративни предности би требало да се специјализира во производството на оние производи, кај кои инфериорноста во продуктивноста, во однос на земјата А е најниска.

Според теоријата на компаративни предности една земја би требало да се специјализира за производство на оние производи кои ги произведува најефикасно и нив да ги извезува, а да ги увезува оние производи за кои покажува најмала ефикасност.¹¹ Доколку таквата специјализација во производството се одвива во услови на слободна меѓународна трговија тоа би довело до најефикасно искористување на ресурсите.

Значењето на теорија на Рикардо во меѓународната економија се состои во тоа што таа го оправдува вклучувањето во меѓународната трговија и тогаш кога земјата не остварува апсолутни предности во производството на ниту еден

⁸ Paul R. Krugman, Maurice Obstfeld, Marc J. Melitz, 2011, *International Economics: Theory and Policy*, 9th ed., Addison-Wesley, p.26

⁹ Salvatore, D, 2002, *International Economics*, 3rd edition. New York: Macmillan, p.31

¹⁰ Carbaugh Robert J, 2009, *International Economics 12th ed.*, South-Western, p.34

¹¹ Francis Cherunilam, 2008, *International Economics*, 5/e, McGraw-Hill, p.125

производ и дека користа од вклучувањето во меѓународната трговија е уште поголема доколку меѓународната трговска размена се одвива во услови на слободна трговија.

Теоријата на Рикардо воедно ги поставила и основите за оправданоста од либерализација на меѓународната трговија, но во исто време се јавила и како основа за развој на други теории кои се надоврзуваат и ги дополнуваат објаснувањата за компаративните предности како клучни за вклучување во меѓународната трговија.

Теоријата на Рикардо и покрај нејзиното историско и научно влијание во економската теорија, сепак има одредени недостатоци што потекнуваат пред сè од претпоставките на кои се заснова оваа теорија:¹²

1. Теоријата се одликува со висок степен на едноставност кој произлегува од основните претпоставки за две земји, два производа и еден фактор на производство, труд кој се одликува со фиксна расположливост и хомогеност во квалитетот.¹³ Наспроти тоа во реалноста постојат голем број земји кои разменуваат голем број на различни производи, а трудот не е единствен фактор за производство од кој зависат компаративните предности.
2. Теоријата претпоставува услови на перфектна конкуренција на пазарот. Меѓутоа современите услови на имперфектност на пазарот и влијанието на државата го оневозможуваат функционирањето на компаративните предности и доведуваат до создавање на „квази“ компаративни предности.
3. Транспортните трошоци се нула, што значи дека теоријата не го зема во предвид влијанието на транспортните трошоци, кои во реалноста може да имаат и пресудно влијание одреден производ да се извезува на одреден пазар.¹⁴

¹² Carbaugh Robert J, 2009, *International Economics 12th ed.*, South-Western, p.32

¹³ Salvatore, D, 2002, *International Economics*, 3rd edition. New York: Macmillan, p.33

¹⁴ Carbaugh Robert J, 2005, *International Economics 10th ed.*, South-Western, p.36

4. Трошоците не варираат во зависност од обемот на производство, туку се пропорционални со количеството на употребен труд. Што значи дека се запоставува ефектот на економијата од обем.¹⁵
5. Фиксно ниво на технологија, што значи дека фирмите при производството на еден производ употребуваат исти производни методи и технологии.

Еден од главните недостатоци на теоријата е нејзиниот изразито статичен карактер.¹⁶ Статичноста се манифестира во однос на непроменливоста на продуктивноста на трудот, па според тоа компаративните предности би биле еднаш за секогаш дадени. Меѓутоа продуктивноста на трудот е променлива категорија врз која можат да влијаат повеќе фактори, а пред сè развојот и воведувањето на нови технологии на производство, вложувањето во подобрување на квалитетот на трудот преку вложување во образование. Според тоа, во зависност од примената на новите технологии и брзината на нивното воведување, одредена земја може да ги изгуби предностите во одредено производство, а друга да ги создаде.

1.1.3 Теорија за расположливоста на факторите на Хекшер и Олин

Теоријата за расположливост на факторите на Хекшер и Олин спаѓа во групата на конвенционални теории кои импулсите за вклучување во меѓународната економија ги објаснува преку компаративните предности. Според оваа теоретска анализа компаративните предности произлегуваат од расположливоста на факторите за производство. За разлика од теоријата на Рикардо која компаративните предности ги црпеше од продуктивноста на трудот како единствен фактор на производство, теоријата на Хекшер и Олин има мултифакторски пристап во создавањето на компаративните предности.

Во производството на различни стоки влегуваат различни количества на фактори за производство: труд, капитал и земја, кои во зависност од нивното изобилство ја одредуваат компаративната предност на една земја во производството на одредени производи. Според теоријата за расположливост на факторите за производство, земјата би се специјализирала за производство и би

¹⁵ Ison Stephen and Stuart Wall, 2007, *Economics 4th ed.*, Pearson Education Limited, p.396

¹⁶ Carbaugh Robert J, 2009, *International Economics 12th ed.*, South-Western, p.92

ги извезувала оние производи во кои влегуваат фактори за производство со кои изобилува, а би ги увезувала оние производи за кои не поседува или недоволно поседува фактори за производство.¹⁷

Оваа теорија укажувала дека со меѓународната трговија настанува изедначување на цените на факторите за производство меѓу одделните земји, но под услов таа да се одвива во услови на слободна трговија. Наспроти тоа во отсуство на надворешна трговија или нејзино ограничување, цените на факторите за производство со кои изобилува една земја би биле ниски, додека цените на факторите со кои би оскудевала би биле високи.¹⁸

Со вклучување во меѓународната трговија, доаѓа до зголемување на цените на факторите за производство со кои изобилува земјата како резултат на потребата да се одговори на зголемената надворешна побарувачка, додека од друга страна преку увозот на производи кои содржат факторска комбинација за која земјата оскудева, се остварува намалување на цените на тие фактори во земјата увозник.¹⁹

На тој начин преку вклучувањето во меѓународната трговија се обезбедува поефикасно искористување на ресурсите, тенденција кон изедначување на цените на факторите за производство, а со тоа и цените на производите.

Теоријата од Хекшер и Олин претставува добра основа за објаснување на надворешнотрговските импулси, меѓутоа кај неа се идентификуваат одредни слабости што не соодветствуваат со реалноста:²⁰

Претпоставката за перфектност на пазарот на стоки и фактори на производство каде нивната цена се формира во зависност од нивното изобилство не соодветствува со реалноста, затоа што токму пазарите на факторите за производство имаат имперфектен карактер.

Недостаток е и претпоставката дека постои идентичност во преференциите и вкусовите на потрошувачите, па според тоа потрошувачката

¹⁷ Carbaugh Robert J, 2009, *International Economics* 12th ed., South-Western, p.68

¹⁸ Paul R. Krugman, Maurice Obstfeld, Marc J. Melitz, 2011, *International Economics: Theory and Policy*, 9th ed., Adison-Wesley, p.86

¹⁹ Francis Cherunilam, 2008, *International Economics*, 5/e, McGraw-Hill, p.135

²⁰ Исто, стр.138

зависела единствено од релативните цени. Меѓутоа, токму постоењето на хетерогеност во вкусовите може да влијае врз потрошувачка на производи со повисоки цени.

Теоријата претпоставува еднаква достапност до технологиите, со што се запоставува фактот дека доцнењето во прифаќањето и примената на новите технологии се присутни во реалноста. Во такви услови, токму предимството во поседување на одредена технологија може да претставува значајна предност независно од расположливоста со факторите за производство.²¹

Хекшер-Олиновата теорија укажувала дека расположливоста со дадените фактори за производство е основна детерминанта за остварување на компаративни предности, што во современи услови не се покажува како најважен услов за ефикасно вклучување во меѓународната трговија, каде предностите сè повеќе зависат од способноста да се креираат факторите за производство.

* * *

Класичните или традиционални теории сè до втората половина на дваесеттиот век биле главни извори за објаснување на економските импулси за вклучување во меѓународните економски текови, но во современи услови тие се неодржливи затоа што изворите на предностите во меѓународната економија постојано се менуваат.

Класичните теории не успеале да дадат одговор на новите тенденции и промени кои настанале во меѓународните економски текови кои во современи услови попримија квалитативно и квантитативно нови карактеристики. Тие не се во можност да го објаснат високото ниво на размена помеѓу одредени региони или економии со слично ниво на продуктивност на трудот или расположливост со ресурси. Ваквата лимитираност на класичните теории произлегла пред сè од нивните претпоставки: за непостоење на економија од обем, постоење идентичност на технологиите, недиференцираност на производите и фиксни количества од факторите за производство. Наспроти тоа, одлики на современата економија се: постоење на економија од обем кој е во директна поврзаност со вклучувањето во меѓународната економија, постоење

²¹ Carbaugh Robert J, 2009, *International Economics* 12th ed., South-Western, p.75

диференцираност на производите и варијации во вкусовите на потрошувачите. Разликите во примената на технологиите се постојана и динамичка категорија така што нивото на технологии кое се применува во една индустрија значајно се разликува меѓу фирмите од различни земји.

Како една од најголемите слабости на овие теории е претпоставката за непроменливоста односно константниот карактер на предностите во меѓународната економија, според кои постоечките фактори за производство, како еднаш засекогаш дадени, го детерминирале вклучувањето во меѓународната економија. Меѓутоа, современите економски текови докажаа дека недостатокот со фактори може да се надомести со создавање, односно со креирање на фактори за производство, а со тоа и креирање предности.

1.2 Современи концепции за предностите на националните економии – Портеровиот модел за конкурентност

Конвенционалните теории претставувале статична слика за меѓународните економски односи и како такви не биле во можност да ги објаснат современите економски текови. Компаративните предности кои биле во суштината на традиционалните теории имаат ограничена примена само во оние индустрии кои зависат од природните ресурси и од употребата на неквалификувана работна сила.²²

Во современи услови пристапот до изобилство на фактори на производство нема главна улога во создавањето на предности, туку доминира значењето на технологијата и знаењето постојните фактори да се искористат ефективно и ефикасно. Развојот на современите технологии им овозможил на фирмите да го елиминираат недостигот од фактори преку воведување на нови процеси и производи. Тоа довело до развој на нови теории кои при објаснување на современите економски текови тежиштето на конкурентност и изворот на предностите го поместуваат од изобилството со фактори и ниски трошоци за необразувана работна сила кон знаењето, технологиите, иновациите и деловното окружување. Според овие теории важно за развојот на националните економии е создавањето на услови за брз и одржлив раст на продуктивноста преку користење на современи и нови извори на конкурентски предности.

²² Robert J. Carbaugh, 2009, *International Economics, 12th ed.* South-Western, p.68

Новите теории препознаваат дека националното окружување станува фактор за креирање и одржување на предности, тоа е базата каде компаниите ја поставуваат својата стратегија, каде се креира производството и производната технологија, каде се креираат најпродуктивни и високо напредни работни квалификации.

1.2.1 Моделот за конкурентност на Портер

Посебно место во групата на современи економски теории има теоријата на конкурентски предности на Мајкл Портер. Оваа теорија претставува пресвртница во дотогаш прифатените гледишта за успехот во меѓународната економија, поместувајќи го фокусот од нациите кон фирмите. Портер нагласува дека главни актери на светскиот пазар се фирмите, а не нациите.²³ Според тоа успешното учество во меѓународната економија го поврзува со значењето на конкурентските способности на фирмите, а не компаративните предности на нациите. Конкурентноста се креира преку способноста на фирмите за диференцијација на домашниот пазар, која се состои во способноста да се произведат стоки и услуги на најефикасен начин, со квалитет и карактеристики кои ќе имаат посебна вредност за купувачот.²⁴

Креирањето на конкурентноста на фирмите претставува локализиран процес²⁵ на симбиоза на макроекономски и микроекономски основи. Макроекономските аспекти претставуваат потребен, но не и доволен услов да се биде конкурентен. Портер нагласува дека без подобрување на микроекономските основи на економијата, било какви макроекономски реформи нема да доведат до подобрување и одржливост на економијата.

Микроекономските основи на конкурентноста според Портер се засноваат на два меѓусебно поврзани аспекти:²⁶

1. Степен на софистицираност во делување на домашните компании на домашниот пазар и

²³ Michael E. Porter, 1990, *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, New York, p.619

²⁴ Исто стр.37

²⁵ Michael E. Porter, 1998, *The Competitive Advantage of Nations: Creating and Sustaining Superior Performance*, The Free Press, New York, p.155

²⁶ Christian H. M. Ketels, 2006, *Michael Porter's Competitiveness Framework – Recent Learnings and New Research Priorities*, Springer Science, p.119

2. Квалитет на микроекономско бизнис окружување во кое компаниите работат.

Двете димензии се значајни и доколку постои неуедначеност во нивното ниво на развој, тогаш би делувале ограничувачки врз конкурентноста.²⁷ Тоа значи дека конкурентноста на компаниите претставува комбинација на високо квалитетна работна сила, ефикасни владини политики, развиена инфраструктура, квалитетни и ефикасни добавувачи, развиени научни и истражувачки институции.

Успехот во меѓународната економија не значи само креирање, туку и одржување и надградување на конкурентноста, а тоа ќе се постигне само доколку фирмите вложуваат во нови технологии на производство и развој на нови производи, истражување и идентификување на потребите на потрошувачите, успешно покривање на нови или непокриени сегменти на пазарот и висок степен на флексибилност кон промените на бизнис окружувањето.²⁸

Диференцирањето во однос на конкурентите претставува успешна стратегија за конкурентност на домашниот пазар, меѓутоа успехот на меѓународниот пазар бара таа да биде надополнета со соодветна стратегија на настап кој се однесува на конфигурацијата на активностите на компанијата. Тоа значи да се донесе одлука во однос на тоа дали активностите да се концентрираат на една локација или да се изврши нивно дисперзирање. Со тоа според Портер конкурентноста и успехот во меѓународната економија бараат не само класичен извоз и увоз, туку и непосреден настап на пазарите во облик на странски директни инвестиции.²⁹

Креирањето, одржувањето и надградувањето на конкурентноста на националните компании, Портер го поврзува со значењето на четири компоненти или детерминанти на националното бизнис окружување во кое делуваат компаниите, а тоа се: состојбата (квалитетот) на факторите, квалитетот

²⁷ Michael E. Porter, 2004, *Building the microeconomic foundations of prosperity: Findings from the business competitiveness index*. in Sala-i-Martin, X. (ed.), *The Global Competitiveness Report 2003-2004*, Oxford University Press: New York, 2004, p.31

²⁸ Michael E. Porter, 1990, *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, New York, p.52

²⁹ Michael E. Porter, 1998, *On Competition*, *The Harvard Business Review*, p.162

на домашната потрошувачка, постоење на поврзани и поддржувачки индустрии и стратегија, структура и ривалство на фирмите.³⁰

а. Состојба на факторите

Оваа детерминанта го претставува националното окружување од аспект на богатството, квалитетот и структурата на факторите за производство.

Портер прави разлика помеѓу природните фактори во кои спаѓаат: земјата, неквалификуваниот труд, рудните богатства, климатските услови и создадените или креирани фактори во кои спаѓаат: нивото на образование и квалификации на работна сила, степенот на квалитет на вкупната инфраструктура, нивото на технолошки знаења итн.

За разлика од класичните теории кај кои предностите зависеа од природните фактори, кај Портер доминира значењето на т.н. создадени фактори и можноста за нивно креирање преку инвестирање во специјализирани фактори, подигање на квалитетот на работната сила, истражувачката работа и иновациите кои формираат основа за создавање на одржливи конкурентски предности.³¹ Односно, инвестирањето во создадени фактори го компензира недостигот на природни фактори и води кон креирање на конкурентски предности.

б. Услови на побарувачката

Квалитетот на домашната потрошувачка изразен преку степенот на софистицираност и пребирливост дејствува позитивно врз конкурентското издигнување на домашните компании. Софистицираноста на потрошувачката на домашниот пазар ги стимулира производните субјекти да воведуваат иновации и усовршувања на производите и процесите.

Портер при објаснувањето на конкурентноста на нациите фокусот го става на разликите, а не на сличностите во побарувачката меѓу нациите.³² Според Портер не само големината на потрошувачката, туку и софистицираноста на побарувачката го одредува однесувањето на фирмите во

³⁰ Michael E. Porter, 1990, *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, New York, p.72

³¹ Smit A.J., 2010, *The competitive advantage of nations: is Porter's Diamond Framework a new theory that explains the international competitiveness of countries?*, Southern African Business Review, vol 14., p.115

³² Исто, стр.116

насока на постојано иновирање и надградување на конкурентноста.³³ Тоа значи дека условите на побарувачката имаат големо влијание врз одлуката на фирмите за реструктурирање на производството од производство на ниско квалитетни производи и услуги кон развој на диференцирани и иновативни производи. Локалната побарувачка создава притисок врз подобрување на перформансите на домашните компании и формира пазарни сегменти кои овозможуваат нивно диференцирање. Според тоа квалитетот на локалната побарувачка е многу поважен од нејзината големина.³⁴

Преку антиципирање на потрошувачките сигнали за идните потреби на домашните потрошувачи се влијае стимулативно врз постојано креирање на конкурентски предности во постојните, но и во изнаоѓање на нови области, што придонесува секогаш да се биде пред конкурентите во задоволување на потребите на потрошувачите.

в. Поврзани и придружни индустрии

Поврзаните и поддржувачките индустрии треба да го понудат потребното ниво на квалитет на своите стоки и услуги односно исто така да бидат конкурентни за да обезбедат континуирано конкурентско одржување и надградување на одредени индустрии.

Оваа детерминанта во моделот на Портер го опфаќа кластерскиот аспект во организирање на одредени индустрии и се однесува како на оние субјекти кои се вертикално поврзани, односно вршат снабдување со потребните инпути по најповолни услови во однос на цената, квалитетот и навременоста, во производството на одредена индустрија, така и субјекти кои не се директно поврзани со одредена индустрија. Станува збор за субјекти кои преку постојано вложување во иновации и развој на нови производи и начини на производство во функција на сопствено конкурентско унапредување, дејствуваат засилувачки во креирањето на конкурентските предности и во други индустрии. Пристапот на компаниите до кластерите им овозможува генерирање на повисоко ниво на продуктивност преку користење на спрегите за взаемно засилување на субјектите на кластерот.

³³ Smit A.J., 2010, *The competitive advantage of nations: is Porter's Diamond Framework a new theory that explains the international competitiveness of countries?*, Southern African Business Review, vol 14. стр.116

³⁴ Michael E. Porter, 1998, *On Competition*, The Harvard Business Review, p.212

2. Стратегија, структура и ривалство

Условите на бизнис окружувањето се специфични за секоја земја и влијаат врз начинот и условите за основање на компаниите, нивната организираност и управување, како и во однос на тоа колку тие дејствуваат стимулативно врз субјектите од одредена индустрија да се натпреваруваат меѓу себе на домашниот пазар.

Домашното ривалство претставува еден од главните аспекти на конкурентноста во една индустрија бидејќи тоа стимулира кон ценовна конкурентност, подобрување на квалитетот, подобрувања на процесите и вложување во иновации.³⁵ Паралелното присуство на силни локални конкуренти може да претставува еден од критичните елементи во стимулирање на конкурентноста.³⁶ Имено, домашната конкуренција постојано ги поттикнува фирмите да ги намалуваат трошоците на производство, да го подобруваат квалитетот на постоечките производи и постојано да инвестираат во развој на нови производи и начини на производство.

Економиите во кои отсуствува локалното ривалство се карактеризираат со ниска продуктивност и ниско ниво на инвестиции, додека од друга страна преминот кон повисоко ниво на развиеност бара развој на силни локални конкуренти, кои што ќе значат конкурирање преку подобрување на ефикасноста во производството, премин кон фазите на диференцијација и иновации преку зголемени инвестиции во технологија и човечки капитал.³⁷ Преку успешното соочување со домашната конкуренција се обезбедува континуирано креирање и надградување на конкурентноста, што значи и успешно соочување со конкуренцијата на светскиот пазар.

Четири фактори (детерминанти) според Портер го претставуваат националниот дијамант, според кој во зависност од неговата поволност, зависат конкурентските предности на одредена индустрија. Помеѓу факторите постојат интеракциски врски кои сочинуваат систем со внатрешно засилување, во чии рамки предностите кај одреден фактор можат да поттикнат предности кај другите фактори. *Слика 1.1* укажува дека алките на дијамантите и интеракциите

³⁵ Michael E. Porter, 1990, *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, New York, p.107

³⁶ Исто, стр.108

³⁷ Michael E. Porter, 1998, *On Competition*, The Harvard Business Review, p.212

помеѓу нив креираат сили кои ја определуваат веројатноста, насоката и брзината на унапредување и иновирање на националното претпријатие во дејноста³⁸

Слика 1.1: Микроекономско бизнис окружување

Извор: Michael E. Porter, Building the microeconomic foundations of prosperity: Findings from the business competitiveness index, in Sala-i-Martin, X. (ed.), The Global Competitiveness Report 2003–2004, Oxford University Press: New York, 2004. p.32.

Воведувањето на концептот за конкурентска предност на нациите на Портер ја сруши статичната слика за вклучување во меѓународната економија и вовеле динамичен карактер на конкурентноста. Конкурентноста на нациите произлегува од продуктивноста.³⁹ Продуктивноста како извор на предности претставува заеднички именител и на класичните и на современите теории, меѓутоа разликите се наоѓаат во изворите на продуктивност. Имено, ако за класичните теории продуктивноста зависела од факторите за производство и како таква имала статичен или непроменлив карактер, според современите теории продуктивноста има динамичен карактер и е определена од збир на фактори, кои имаат макроекономска и микроекономска природа.

³⁸ Michael E. Porter, 1990, *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, New York, p.173

³⁹ World Economic Forum, 2008, *The Global Competitiveness Report 2008-2009, Moving to a New Global Competitiveness Index*, p.44

1.2.2 Критички осврт кон концептот за национална конкурентност

Самиот поим конкурентност и конкурентност на нациите претставува тема на анализа и расправа во акадeмски, бизнис и политички кругови вклучувајќи ги развиените, земјите во развој и земјите во транзиција. Наспроти популарноста и актуелноста која конкурентноста ја има во економската литература, економските политики или во рамките на национални и меѓународни форуми, концептот на национална конкурентност останува предмет на критики, па дури и самиот Портер истакнува дека „додека поимот за конкурентност на компаниите е јасен, поимот за конкурентност на нацијата останува нејасен“.⁴⁰

Најголем критичар на концептот за конкурентност на нациите е економистот Пол Кругман. Според него, концептот за конкурентност не само што се заснива на погрешни претпоставки односно нема емпириска подлога, туку тој е и опасен и може да води кон погрешна алокација на ресурсите, па дури и до протекционизам.⁴¹

Критиките на Кругман во однос на конкурентноста на нациите може да се сублимираат во три точки.

1. Бесмислено е и неправилно да се прави поистоветување помеѓу државите и фирмите, затоа што фирмите доколку се неуспешни во своето работење можат да престанат да работат односно да постојат, што не е случај со државите. Според тоа концептот за конкурентност на нациите е илузија.⁴²
2. Фирмите меѓусебно се натпреваруваат на пазарот и најчесто успехот на една фирма е резултат на неуспехот на друга фирма. За разлика од тоа кога станува збор за државите успехот на една држава отвора можности за развој и трговска размена со други држава, така корист имаат сите држави. Односно, државите меѓусебе не се натпреваруваат на начин како што тоа го прават фирмите, затоа што меѓународната трговија не претставува zero sum game.⁴³

⁴⁰ Michael E. Porter, 1998, *On Competition*, The Harvard Business Review, p.158

⁴¹ Krugman, P. 1994b, *Competitiveness: A Dangerous Obsession*, Foreign Affairs, 73(2), p.41

⁴² Исто, стр.30

⁴³ Krugman, P. R., 1997, *Pop internationalism*, Cambridge, MA: MIT Press, p.88

3. Конкурентноста претставува синоним на продуктивноста.⁴⁴

Ваквите констатации на Кругман не се оправдани. Не може да се направи еквиваленција помеѓу конкурентноста и продуктивноста, затоа што тие се наоѓаат во една меѓусебна зависност, односно нивото на продуктивност создава услови за одржливост на конкурентноста, а од друга страна повисокото ниво на конкурентност има тенденција кон повисока продуктивност. Меѓутоа не често постоењето на најпродуктивно производство на одреден производ води кон зголемена конкурентност.⁴⁵ Имено, доколку станува збор за производи или активности со т.н неповолни односи на размена, во тој случај и колку да е висока продуктивноста во тоа производство, тоа не придонесува кон создавање на конкурентски предности на нацијата.

Колку и да се чини дека критиките на Кругман во однос на концептот за конкурентност на нациите се оправдани, сепак економската теорија развила и теоретски и практични аргументи со кои се отфрлаат овие критики и се потенцира значењето на националната конкурентност.

Најнапред теоријата на Портер за конкурентските предности на нациите има емпириска подлога и е тестирана преку практичната четири годишна студија која Портер и неговиот тим ја направиле во десет високо развиени трговски земји: Данска, Германија, Италија, Јапонија, Кореа, Сингапур, Шведска, Швајцарија, Велика Британија и САД. Во рамките на ова истражување се дошло до заклучок дека нациите се оние ентитети во кои се креираат и одржуваат конкурентските предности.

Колку што постои легитимна загриженост на фирмите за креирање и одржување на конкурентноста, така и на национално ниво постои потреба за постојано креирање и одржување на конкурентноста. Во однос на тоа некои економисти истакнуваат дека „конкурентноста е мерлива кај секој ентитет од различен аспект, било да станува збор за производ, фирма, индустрија, нација, регион или на глобално ниво“.⁴⁶

⁴⁴ Krugman, P., 1994b, *Competitiveness: A Dangerous Obsession*, Foreign Affairs, 73(2), p.35

⁴⁵ Reinert, E. S., 1995, *Competitiveness and its predecessors – a 500-year cross-national perspective*, Structural Change and Economic Dynamics, 6, p.26

⁴⁶ Cho, D.-S., 1998, *From national competitiveness to bloc and global competitiveness*, Competitiveness Review, 8(1): p.11-23

Претпоставката дека инвестирањето во креирање на конкурентност претставува погрешна алокација на ресурси ја негираат голем број на развиени земји, кои инвестирајќи во развој на ресурси, во кои немале компаративни предности, како на пример инвестирање во одредени научни истражувања, предизвикале креирање на конкурентност во одредена област, а со тоа зголемување на ефикасноста на самите инвестиции.

Како што постои конкурентност во сите сфери на општествениот живот, спортот и бизнисот, индивидуално или колективно,⁴⁷ така постои и економска конкурентност на нациите. Таа конкурентност е присутна во напорите да се изнајдат начини да се надмине недостигот на ограничени природни ресурси или да се создадат услови за привлекување на странски директни инвестиции.

Паралелно со појавата на теоријата за конкурентските предности на нациите во 80-тите години од 20-тиот век, конкурентноста влегува како едно од најважните прашања во агендите за економски развој на развиените земји: САД и земјите на Европската унија. Имено во овој период, САД и членките на Европската заедница сегашна ЕУ, се соочуваат со губење на позициите на домашниот и странските пазари, појава на дефицити во трговската размена и пораст на невработеноста. Сите овие негативни економски движења се припишуваат на недостаток на конкурентност. Па така, наспроти критиките за бесмисленоста на конкурентноста на нациите, прашањето за конкурентноста станало доминантно во рамки на економските политики на развиените земји.

Во САД се формирала посебна Комисија за индустриска конкурентност која ги дефинирала насоките за долгорочно зголемување на конкурентноста како на домашниот, така и на меѓународниот пазар, со посебен осврт кон развојот на високата технологија и иновациите. Во Европа, поимот национална конкурентност станува широко прифатен, со излегувањето на *Белата книга за конкурентност* на Европската комисија и двете *Бели книги за конкурентност издадени* во Велика Британија во 1993 година.

Конкурентноста на нациите и покрај сите критики станува доминантна тема како во економската теорија каде добива емпириска потврда со теренските истражувања спроведени од страна на Портер, за во исто време да стане главна

⁴⁷ Fagerberg, J., 1996, *Technology and competitiveness*, Oxford Review of Economic Policy, Vol. 12, No. 3, p.39

тема во агендата на националниот економски развој на развиените држави, онака како што поранешниот претседател на САД, Бил Клинтон ги карактеризира „нациите како големи корпорации кои се натпреваруваат на глобалниот пазар“.⁴⁸

Наспроти сите критики на концептот за конкурентност на нациите и непостоење на усогласеност во однос на неговото дефинирање и објаснување, сепак феноменот на конкурентност на нациите претставува реалност во чие истражување и објаснување треба да постои симбиоза помеѓу теоретската и емпириска анализа на феноменот.

⁴⁸ Krugman P., 1994, *Competitiveness: A Dangerous Obsession*, Foreign Affairs, Volume 73 No. 2, p.29

Глава 2: МЕРЕЊЕ НА КОНКУРЕНТНОСТА СПОРЕД СВЕТСКИОТ ЕКОНОМСКИ ФОРУМ (СЕФ)

Теоретските објаснувања докажаа дека конкурентноста претставува основна движечка сила на развојот и успехот на националните економии во современиот економски систем. Конкурентноста добива централно место како проблем, но и како решение на економските проблеми и кризи со кои се соочуваат националните економии и светската економија глобално.

Концепт на Портер за конкурентноста на нациите и конкурентските предности како динамична категорија во чие креирање учествуваат склоп на макроекономски и микроекономски фактори предизвика влијание врз третирањето на конкурентноста во научни и институционални рамки. Теоретските размислувања за конкурентноста се одразија врз практичното функционирање на националните, регионалните и меѓународните институции и форуми, кои имајќи ги предвид актуелноста и значењето на прашањето за конкурентноста, се обидуваат да ја дефинираат конкурентноста, да ги идентификуваат нејзините квалитативни компоненти и да го квантифицираат нивното ниво на развој, а преку нив да го измерат нивото на општа конкурентност. Бидејќи конкурентноста претставува мулти-димензионален концепт, не постои единствена дефиниција или параметри за нејзино одредување, меѓутоа поради потребата континуирано да се подобрува, неопходно е да се бараат начини за нејзино квалитативно и квантитативно одредување.

Според *Организацијата за економска соработка и развој - ОЕЦД*, националната конкурентност претставува „степен до кој една земја може под слободни и еднакви пазарни услови, да произведе стоки и услуги што ќе ги исполнат условите на меѓународните пазари, и во исто време ќе ги оддржи и зголеми реалните приходи на своите граѓани на долг рок“.⁴⁹ ОЕЦД конкурентноста ја поврзува со фактори кои водат кон поголема продуктивност на трудот и тежиштето го става првенствено на микроекономските индикатори

⁴⁹ OECD, 1992, *Technology and the Economy: the Key Relationship*, Paris

кои ги групира во четири групи, а петтата група претставуваат индикатори на макроекономско ниво.⁵⁰

1. Употреба на информатичко - комуникациски технологии;
2. Распространетост на иновации и технологија;
3. Човечки капитал;
4. Претприемништво и
5. Макроекономски фактори.

Според *Советодавната група за конкурентност - (First Competitiveness Advisory Group)*, формирана 1995 година од Европската комисија, конкурентноста опфаќа елементи на продуктивност, ефикасност и профитабилност и е моќно средство за постигнување висок животен стандард.⁵¹ Како клучни детерминанти за конкурентност оваа група ги издвојува продуктивноста, подобрувањата и технолошките иновации.

Европската комисија конкурентноста ја дефинира како „способност на една економија врз оддржливи основи да им обезбеди на своите граѓани висок и растечки стандард на живеење и високо ниво на вработеност на сите оние кои имаат волја да работат.“ Според ЕУ основна содржина на конкурентноста, што воедно претставува и главна цел на Лисабонската стратегија е пораст на продуктивноста и вработеноста врз оддржливи основи.⁵²

Една од институциите која исклучиво се занимава со дефинирање и мерење на конкурентноста е *Институтот за менаџмент на развојот - (ИМД)*. ИМД врши рангирање и анализа на креирањето и одржувањето на факторите на конкурентност кои влијаат врз развојот на економиите и ја подобруваат конкурентноста на компаниите на глобалниот пазар. Според ИМД „конкурентноста претставува способност на една земја да создаде и одржи окружување кое ќе обезбеди поголемо креирање на додадена вредност за своите компании и поголем просперитет за своите граѓани“.⁵³

⁵⁰ OECD, 2001, *The New Economy: Beyond the Hype*. Final Report on the OECD Growth Project, Paris

⁵¹ Kovacic Art, 2008, *The competitiveness evaluation of CEE countries*, The Romanian Economic Journal, No. 29, 2008, p.5

⁵² European Commission, 2003, *European Competitiveness Report 2003*, Brussels, p.21

⁵³ IMD, 2003, *World Competitiveness Yearbook*, Laussane, Switzerland

Од дефиницијата може да се заклучи дека тежиштето се става на бруто домашниот производ (БДП), како основен показател на целокупната конкурентност. Нивото на конкурентност според ИМД го одредуваат 4 основни групи фактори од кои секоја е составена од пет под фактори:

1. Економски перформанси;
2. Ефикасност на владата;
3. Бизнис или деловна ефикасност и
4. Инфраструктура.

Првично, глобалната конкурентност, претставувала предмет на анализа на еден заеднички извештај кој бил производ на двете институции кои се занимаваат со анализа на конкурентноста, *Институтот за менаџмент на развојот (ИМД)* и *Светскиот економски форум (СЕФ)*, меѓутоа поради постоење на разлики во однос на дефинирањето и мерењето на конкурентноста меѓу овие институции, дошло до издавање на два одделни извештаи - *Извештај на глобална конкурентност (ИГК)* од СЕФ и *Годишник на светската конкурентност (ГСК)* од ИМД.

2.1 Индикатори на конкурентност според Светскиот економски форум - СЕФ

Светскиот економски форум од 1979 година врши анализа на индикаторите кои го креираат и поддржуваат развојот на националните економии и преку издавање на *Извештајот за Глобална конкурентност (ИГК)* дава слика на економското окружување и нивото на конкурентност на одделните национални економии. Повеќе од 30 години СЕФ преку своите извештаи, годишни дебати и дискусии го актуелизира значењето на конкурентноста како услов за развој на националните економии. Имајќи го предвид значењето што СЕФ го има како една од најреферентните институции која го третира прашањето на одредување, квантифицирање и рангирање на конкурентноста, неопходно е да се анализираат сите аспекти преку кои СЕФ ја обработува конкурентноста, почнувајќи од дефинирање на феноменот конкурентност па сè до актуелните тенденции и движења на конкурентноста.

2.1.1 Дефинирање и мерење на конкурентноста според Светскиот економски форум (СЕФ)

Дефинирањето на феноменот конкурентност, претставува еден од најголемите проблеми како во теоријата, така и во праксата. Не постои една единствена дефиниција на поимот конкурентност. Како што се навлегува подлабоко во нови истражувања на конкурентноста, така се јавуваат и нови дефиниции на поимот конкурентност. Ваквите промени предизвикаа тенденција на постојано прилагодување на дефиницијата за конкурентност во анализите и извештаите на Светскиот економски форум.

Првично, според СЕФ *„глобалната конкурентност претставува збир на институции и економски политики поддржани со високи стапки на економски растеж на среден рок“*⁵⁴. Најновата дефиниција конкурентноста ја дефинира *„како сет на институции, политики и фактори кои го одредуваат нивото на продуктивноста на една земја“*⁵⁵.

Анализата на дефинициите укажува дека тежиштето при одредување на конкурентноста се става на влијанието на бизнис окружувањето и поврзаноста на конкурентноста со продуктивноста. Ваквата релација меѓу конкурентноста и продуктивноста го одразува влијанието на теоријата на Портер врз поимањето на конкурентноста во рамки на СЕФ, според кое *„продуктивноста зависи од вредноста на производите и услугите произведени во една земја и ефикасноста на нивното производство. Продуктивноста претставува главна цел на современите економии бидејќи, светската економија не претставува a zero-sum game, што значи дека успешноста на економијата може да се менува во зависност од тоа колку земјата ја подобрува својата продуктивност“*⁵⁶. Според тоа основен предизвик во современата економија претставува успешноста да се креираат институции, политики и фактори кои ќе обезбедат растечко ниво на продуктивност.

За да се анализира нивото на развој на една појава и да се одредат мерки и активности за подобрување на нејзиниот развој, таа треба да биде мерлива категорија. Меѓутоа, мерливоста зависи од комплексноста на самата појава или

⁵⁴ WEF, 2000, *Global Competitiveness Report*, Geneva, p.14

⁵⁵ WEF, 2011, *Global Competitiveness Report 2011-2012*, Geneva p.4

⁵⁶ Porter Michael, 2004, *Building the Microeconomic Foundations of prosperity: Findings from the Business Competitiveness Index*, The Global Competitiveness Report 2004-2005, WEF, Geneva, p.31

категорија. Конкурентноста на националните економии претставува една од тие комплексни категории која за да може квалитативно да се подобрува, потребно е претходно да се изврши нејзино квантитативно одредување.

Мерењето на конкурентноста, *Светскиот економски форум*, го прави преку *Индексот на глобална конкурентност (ИГК)*, кој претставува композитен индикатор составен од повеќе микроекономски и макроекономски фактори на националната конкурентност.

Историски гледано до 1996 година, *Светскиот економски форум (СЕФ)* и *Институтот за менаџмент на развојот (ИМР)*, применувале исти мерила за изразување на конкурентноста претставени во еден единствен извештај. После критиките за националната конкурентност на теоретичарот Кругман и воспоставување соработка со *Центарот за меѓународен развој на Универзитетот Харвард*, настанува раскинување на соработката меѓу *СЕФ* и *ИМР*, така што секоја од овие институции почнува самостојно да врши дефинирање, пресметување на конкурентноста и рангирање на економиите, согласно свои посебни методи и критериуми.

Во 2000 година *Светскиот економски форум – (СЕФ)* го воведува *Индексот за пораст на конкурентноста - (Growth Competitiveness Index - GCI)*, чиј промотор е професорот од Харвард, Џефри Сакс. Во креирањето на овој индекс доминирало влијанието на модерните теории за економски раст и овој индекс се засновал исклучиво на макроекономските извори на конкурентноста. Паралелно со овој индекс, а под влијание на теоретските истражувања за конкурентноста на професорот Портер, мерењето на конкурентноста се дополнува со *Индексот за конкурентност на бизнисот - ИКБ (Business Competitiveness Index - BCI)* - кој се фокусира на микроекономските фактори на конкурентноста. Во периодот од 2004 до 2008 година, професорот Хавиер Сала Мартин врши спојување на овие два индекси и го креира *Индексот на глобална конкурентност (ИГК)*.⁵⁷ Во овој период се врши паралелно пресметување на двата индекса - ИГК и ИКБ индексот.

Согласно теоретските поставки на Портер кои имаат најголемо влијание врз одредувањето и мерењето на конкурентноста во СЕФ, од 2009 година се

⁵⁷ Michael E. Porter, Mercedes Delgado, Christian Ketels, Scott Stern, 2008, *Moving to a New Global Index*, The Global Competitiveness Report 2008-2009, WEF, Geneva 2008, p.56

утврдува еден единствен индекс за мерење на конкурентноста, а тоа е *Новиот Индекс на глобална конкурентност – (ИГК)*.

Новиот ИГК индекс доведе до квантитативни и квалитативни подобрувања во однос на опфатеноста на факторите, начинот на прибирање на податоците и методолошкиот пристап во обработката на податоците.

2.1.2 Извори за мерење на индексот на конкурентност

При определување на степенот на развој на одделните индикатори на конкурентност и нивото на вкупна конкурентност, Светскиот економски форум користи податоци кои се комбинација на два извори:

1. Национални и меѓународни официјални извори и
2. Анкетен прашалник.

Во првата група извори спаѓаат **официјалните статистички извештаи и податоци** со кои располагаат националните економии, како и извештаите на одредени меѓународни организации и институции како: Светската банка, Меѓународниот монетарен фонд, Меѓународните агенции и институции кои функционираат во рамки на ООН и др.⁵⁸ Оваа група податоци ја претставуваат т.н. „**тврда**“ **компонента на податоци** која одразува *егзактни и меѓусебно споредливи податоци помеѓу националните економии*.

Вториот извор на податоци кои се користат при пресметката на Индексот на глобална конкурентност е годишниот **Анкетен прашалник** на СЕФ. Прашалникот како концепт е наменет за прибирање на информации за кои не постојат национални или меѓународни статистички податоци или станува збор за информации кои е потребно да бидат квалитативно изразени. Прашалникот како форма на прибирање на податоци, СЕФ го користи уште при издавањето на првиот извештај за конкурентност во 1979 година, меѓутоа ако тогаш со овој прашалник биле опфатени само 16 европски земји, денеска прашалникот опфаќа над 140 земји. Согласно промените во конкурентското окружување и потребите за пообјективно и поцелосно утврдување на индексот на конкурентност, прашалникот секоја година се прилагодува на новите услови.

⁵⁸ Kovacic Art, 2011, *Industrial Enlargement and competitiveness index*, The William Davidson Institute, WP No 1009, p.8.

СЕФ прашалникот го спроведува со помош на партнерски институции кои во рамки на националната економија имаат доволно капацитети и познавање за националното бизнис окружување и тоа се најчесто високо образовни институции, истражувачки институти или бизнис организации. Целни субјекти на прашалникот се раководните лица на стопански субјекти кои имаат доминантна или значајна економска моќ во конкретна национална економија

Структурата на прашалникот ја претставуваат прашања поделени во 14 области, почнувајќи од информации поврзани со самата фирма и нејзиното функционирање и стратегија, како и домашната конкуренција, перцепции за економијата во целост, јавни и државни институции, инфраструктура, иновации и технологии, финансиско окружување, надворешна трговија и инвестиции, образование и човечки капитал, корупција, етика и општествена одговорност, патување и туризам, окружување и здравство.⁵⁹ Квалитативното вреднување на одредена појава или состојба се врши со вреднување на скалата од 1 до 7, притоа 1 претставува најлоша оценка, а 7 означува највисока оценка.⁶⁰

На пример на прашањето: *Како би ја оцениле заштитата на правата од интелектуална сопственост вклучувајќи ги и мерките против фалсификување во вашата земја*, постои можност да се даде квалитативна оценка на скалата од 1 до 7, односно од многу слаба до многу јака.

Анкетниот прашалник има доминантно влијание во утврдување на ИГК, затоа што податоците за 79 од вкупно 116 поиндикатори се добиваат преку анкетата, а при пресметката на ИГК за да се добијат истородни величини, варијабилите кои се добиени од официјални извештаи се трансформираат во податоци на скалата од 1 до 7.

Иако, во однос на Анкетниот прашалник има одредени забелешки од аспект на пристрасноста и субјективниот карактер во оценувањето на состојбите, сепак како концепт кој е карактеристичен за СЕФ тој го мери квалитетот на институциите и политиките, онака како ги доживува бизнис заедницата, па оттука е и неговата вредност затоа што го одразува

⁵⁹ WEF, 2012, *Global Competitiveness Report (2012-2013)*, p.70

⁶⁰ Ciara Browne, Thierry Geiger, 2009, *The Executive Opinion Survey: Capturing the Views of the Business Community*, Global Competitiveness Report 2009-2010, WEF, p.49

функционирањето на системот во практиката, како и поради тоа што овозможува достапност на податоци до кои на друг начин неможе да се дојде.

2.1.3 Структура на новиот индекс на глобална конкурентност (ИГК)

Новиот *Индекс на глобална конкурентност – (ИГК)* се фокусира на детерминантите или *индикаторите кои влијаат на нивото на продуктивност и нејзината одржливост*. Според тоа целта на новиот ИГК е да ги открие изворите на продуктивност. Тој прави разлика помеѓу наследените односно дадените природни фактори на една локација и она што е создадено во рамки на националните политики и стратегии на една национална економија, односно во рамки на макроекономските и микроекономските димензии. Според новиот ИГК нивото на конкурентност на секоја земја е одредено од макроекономски и микроекономски фактори кои креираат вредност и го детерминираат развојот на една национална економија.

Макроекономските фактори ја сочинуваат макроекономската компонента на националната конкурентност. Во рамки на ИГК индексот можат да се идентификуваат две големи групи на макроекономски фактори: макроекономска политика и општествена структура и политички институции.⁶¹ Постигнување на високо ниво на макроекономска конкурентност значи високо ниво на квалитет, примена и одржување на овие две групи на фактори.

Во рамки на макроекономската политика се потенцира значењето на фискалната и монетарната политика како основни инструменти на економската политика со кои државата во зависност од тоа како ги практикува може да имаат позитивни или негативни, краткорочни, но и долгорочни ефекти врз продуктивноста.

Во современите анализи на конкурентноста, како и конкретно во рамки на владините политики, општествената структура и политичките институции добиваат големо значење во креирањето на макроекономската конкурентност, затоа што станува збор за фактори кои претставуваат појдовна точка или основа за натамошно конкурентско надградување. Така на пример, неинвестирањето во подобрување на квалитетот на основните човечки капацитети како основно

⁶¹ Michael E. Porter, Mercedes Delgado, Christian Ketels, Scott Stern, 2008, *Moving to a New Global Index*, The Global Competitiveness Report 2008-2009, WEF, Geneva, p.59

образование, здравствена заштита и чиста средина, може да претставува ограничувачки фактор во креирањето на конкурентноста. Постоењето неписменост кај значаен дел од населението не може да предизвика зголемување на продуктивноста. Развиеноста и квалитетот на институциите, како и постојаноста на правната регулатива и стабилноста на правниот систем влијаат позитивно врз предвидливоста на економскиот амбиент, што претставува предуслов да се инвестира во подобрување на продуктивноста.⁶²

Микроекономската конкурентност произлегува од факторите кои го креираат микроекономското окружување во кое функционираат стопанските субјекти и делуваат директно врз нивната продуктивност. Факторите кои ја сочинуваат микроекономската конкурентност според ИГК индексот можат да се поделат во две големи области: софистицираност на компаниите и квалитет на микроекономското окружување.⁶³

Во одредување на микроекономската конкурентност ИГК индексот се заснова на Портеровата методологија според кој софистицираноста на компаниите е одредена од стратегиите и оперативните практики на фирмите. Зависноста на националната конкурентност се поврзува со конкурентноста на фирмите затоа што продуктивноста на националните економии е одредена од продуктивноста на нејзините компании независно дали се работи за домашни компании или странски иввестиции. Софистицираноста на компаниите, а со тоа и нивната продуктивност ќе се подобрува доколку компанијата инвестира во унапредување на оперативната ефикасност, доколку применува стратегија на диференцирање која вклучува производство на уникатни производи и иновации во производството и дистрибуцијата на производите и услугите.⁶⁴

Квалитетот на националното бизнис окружување е во директна зависност од унапредувањето на четирите детерминанти на Портеровиот дијамант: квалитетот на факторските услови, квалитетот на условите на побарувачка, постоењето на поврзани и поддржувачки индустрии и стратегија и ривалство на фирмата. Остварувањето на продуктивни стратегии и ефикасни деловни практики на фирмата е возможно само со високо образувана работна сила, ефикасна

⁶² Michael E. Porter, Mercedes Delgado, Christian Ketels, Scott Stern, 2008, *Moving to a New Global Index*, The Global Competitiveness Report 2008-2009, WEF, Geneva, p.47

⁶³ Исто, стр.48

⁶⁴ Исто, стр.48

административна, физичка, комуникациска инфраструктура, развиени истражувачки институции, квалитетни добавувачи итн.⁶⁵

Вкупниот број **фактори на конкурентност** кои ги обработува новиот *Индекс на Глобална конкурентност – ИГК* изнесува 119 и тие се групирани во 12 групи **индикатори или столбови на конкурентност**⁶⁶:

1. Институции;
2. Инфраструктура;
3. Макроекономска стабилност;
4. Здравство и основно образование;
5. Високо образование и обука;
6. Ефикасност на пазарот на стоки;
7. Ефикасност на пазарот на труд;
8. Развиеност на финансискиот пазар;
9. Технолошка подготвеност;
10. Големина на пазарот;
11. Деловна софистицираност и
12. Иновации.

Индексот на глобална конкурентност се пресметува со собирање на износите на вредностите за секој *индикатор*, а секој индикатор има свои *подиндикатори* кои имаат одредено процентуално учество во вкупниот резултат на индикаторот. Карактеристика на ИГК е тоа што сите подиндикатори немаат иста вредност, туку се прави нивно диференцирање. За разлика од индексот на конкурентност на ИМД, кај кој секој подиндикатор учествува со 5% во вредноста на индикаторот, СЕФ прави разлика во однос на тежината што тој фактор ја има во креирање на конкурентноста на соодветната земја. На пример, индикаторот институции се состои од два подиндикатори од кои јавни институции учествува со 75%, а приватни институции со 25% во вредноста на

⁶⁵ Michael E. Porter, Mercedes Delgado, Christian Ketels, Scott Stern, 2008, *Moving to a New Global Index*, The Global Competitiveness Report 2008-2009, WEF, Geneva, p.48

⁶⁶ WEF, 2013, *Global Competitiveness Report 2013-2014*, Geneva

индикаторот.⁶⁷ Исто така и во рамки на двата подиндикатори постојат подиндикатори на пониско ниво кои имаат различно процентуално учество во вредноста на подиндикаторот.

Карактеристика на ИГК индексот е и разликата што се прави во процентуалното учество на одредена група фактори во зависност од фазата на развој. Имено, основните 12 индикатори на конкурентност се групираат во 3 групи и тоа: **основни фактори, подобрувачи на ефикасноста и софистицирани или фактори на иновации**, така што во зависност од фазата на развој во која се наоѓа соодветната економија, одделните индикатори имаат различно значење и тежина во одредувањето на нивото на конкурентност. На пример, учеството на основните фактори кај земјите чиј развој е воден од факторите изнесува 60%, додека кај земјите чиј развој е воден од иновациите изнесува 20%.⁶⁸

Вредноста на ИГК индексот се добива со собирање на сите подиндикатори или со т.н. сукцесивно собирање, каде се почнува со собирање на вредноста на факторите од најниското ниво при што се добива вредноста на субфакторот, за потоа со собирање на вредностите на субфакторите да се добие вредноста на соодветниот фактор. На крај со собирање на вредноста на сите фактори се добива вредноста на ИГК индексот за соодветната земја.

Карактеристика на новиот ИГК е неговата комплексна единственост на макроекономски и микроекономски фактори. Во однос на претходниот индекс, новиот ИГК става поголема тежина на макроекономската конкурентност, така на пример макроекономските фактори (макроекономска политика, инфраструктура и институции) кај развиените земји учествуваат со 45% во вкупниот ИГК, наспроти претходното учество од 23%. Кај земјите во развој учеството на макроекономската конкурентност е 83%, наспроти претходните 38%. Во однос на микроекономските фактори, новиот ИГК тежиштето повеќе го става на оние аспекти на бизнис окружувањето што се поврзани со функционирањето и стратегијата на фирмите, отколку на расположливоста на факторите која кај претходниот индекс доминираше со 60 % во структурата.

⁶⁷ WEF, 2012, *Global Competitiveness Report 2012-2013*, Geneva, p.46

⁶⁸ WEF, 2011, *Global Competitiveness Report 2011-2012*, Geneva, p.10

Преку анализа на одделните индикатори односно столбови на конкурентност може да се согледа каква е нивната структура и значење во креирање на конкурентноста на националните економии.

2.1.3.1 Институции

Институционалното окружување е еден од индикаторите кои претставуваат основа за градење на конкурентноста. Квалитетно изградената институционална рамка во јавниот и приватниот сектор се услови за економски развој. Добро дизајнираните институции претставуваат неопходен елемент за конкурентност на една функционална пазарна економија.

Квалитетот на институциите игра значајна улога при донесување на инвестициските одлуки, од аспект на тоа колку е лесно да се води одреден бизнис и од аспект на проценката на ризикот за водење бизнис во една земја.⁶⁹ Институционалната рамка може да овозможува поволности за водење на бизнис, но исто така може да предизвика и ограничување на деловните комуникации и активности. Имено доколку, одредена национална економија обезбедува висок степен на заштита на сопственичките права, се карактеризира со добро развиена правна рамка и спроведување на правото, поседува ефикасна јавна администрација и ниско ниво на корупција, обезбедува транспарентност и еднаквост во применливоста на владините политики, тоа претставува добар сигнал да се инвестира во таа земја.

Имајќи го предвид значењето на институциите во креирање на конкурентноста, СЕФ прави аналитички осврт кон овој индикатор во кој се опфатени јавните и приватните институции. Во рамките на јавните институции се анализираат 5 подиндикатори: сопственички права, етика и корупција, независност на судството и владините политики, неефикасност на владата и безбедносни аспекти. Анализата на приватните институции опфаќа 2 подиндикатори: корпоративна етика и сметководствени аспекти на работењето.

Креирањето и одржувањето квалитетни и ефикасни институции е значајно за сите национални економии, независно од степенот на нивниот развој, затоа што тие претставуваат основа или темел за изградба и стабилност на останатите фактори на конкурентност.

⁶⁹ Rodrik Dani, 2004, *Getting Institutions Rights*, Harvard University, p.8

2.1.3.2 Инфраструктура

Инфраструктурата претставува еден од фундаменталните фактори за креирање на конкурентноста, но и фактор за нејзина одржливост. Добро развиената инфраструктура е во функција на национално, регионално и меѓународна поврзување на пазарите и намалување на трошоците за пристап до тие пазари. Постои и теориска и емпириска докажаност за позитивната и нераскинлива релација и поврзаност помеѓу квалитетот и квантитетот на инфраструктурата и развојот на економијата.⁷⁰

Индексот на глобална конкурентност ги анализира квалитетот и квантитетот на транспортната, телефонската и енергетската инфраструктура. Транспортната инфраструктура се однесува на квалитетот на изградени патишта, железнички пруги, развој и поврзаност на воздушниот сообраќај и водениот сообраќај во функција на поголема достапност и намалени трошоци за пристап до пазарите. Конкурентноста на стопанските субјекти, а воедно и на националната економија во современи услови станува сè повеќе зависна од квалитетот и постојаноста во напојување со електрична енергија. Третиот поиндикатор на инфраструктурата ја анализира распространетоста и квалитетот на телекомуникациите, како средство за размена на информации што во современи услови на информациско општество претставува ресурс на развојот.

2.1.3.3 Макроекономско окружување

Макроекономското окружување ја претставува групата индикатори кои ги креираат основните претпоставки за креирање и одржување на стабилно конкурентско окружување. Светскиот економски форум во рамки на индексот ИГК покрива 6 поиндикатори кои го креираат макроекономското окружување: буџетски дефицит или суфицит, стапка на национално штедење, инфлација, висина на каматна стапка, задолженост на владата и кредитен рејтинг (способност) на земјата.

Макроекономското окружување претставува значаен елемент на развојот на една национална економија, затоа што од макроекономското окружување

⁷⁰ Cesar Calderon and Luis Servén, 2004, *The Effects of Infrastructure Development on Growth and Income Distribution*, Working Papers Central Bank of Chile 270, Central Bank of Chile, p.4

зависи економската стабилност, предвидливост и атрактивност на една локација за инвестирање. Економскиот развој е негативно поврзан со високата стапка на инфлација, нестабилност на домашната валута и влошениот кредитен рејтинг.⁷¹

2.1.3.4 Здравство и основно образование

Основните столбови на развој на човечкиот капитал се **здравствената заштита и образованието**. Од економски аспект тие се основа на продуктивноста на трудот. Здравствената заштита претставува основа за креирање на човечкиот капитал, која ја одредува можноста за правилен физички, интелектуален и емоционален развој на човекот. Од квалитетот на здравствената заштита зависи колку здраво население ќе има една национална економија, што од друга страна ги намалува трошоците на работење на компаниите како и трошоците на самата економија.

Основното образование е фактор кој го започнува процесот на креирање додадена вредност на човечкиот капитал. Тоа овозможува да се создадат основното ниво на знаења и вештини на човекот неопходни за натамошно негово надградување.

Ова претставува еден од 17-те индикатори кои се однесуваат на развојот на човечкиот капитал, што ја потврдува улогата и значењето што ИГК го дава на човечкиот фактор како еден од најважните ресурси за креирање на конкурентноста и развојот на современите економии.

2.1.3.5 Високо образование и обука

Човечкиот капитал во современи услови претставува најмоќно оружје во процесот на креирање на националната конкурентност. Инвестирањето во квантитативен и квалитативен развој на **високото образование** значи инвестирање во знаења, вештини и способности неопходни за да се креира поголема продуктивност и повисок степен на додадена вредност. Според Schultz човечкиот капитал претставува „клучен фактор за зголемување и одржување на конкурентските предности. Одржувањето на конкурентноста бара човечкиот капитал да стане инструмент за зголемување на продуктивноста“⁷². Rastogi

⁷¹ Stanley Fischer, 1993, *The Role of Macroeconomic Factors in Growth*, WP, 4565, MIT

⁷² Schultz, T.W., 1993, *The economic importance of human capital in modernization*, Education Economics 1, p.13-19

нагласува дека „човечкиот капитал е важен инпут, особено преку континуираното подобрување на знаењето, вештините и можностите“. ⁷³ Becker истакнува дека „трошоците на образование и обука се капитални инвестиции кои имаат повратна вредност“. ⁷⁴

Во развојот на човечкиот капитал посебно место заземаат обуките како активност која го подобрува квалитетот на човечкиот труд. Квантитативно и квалитативно повеќе обуки, значи повисоко ниво на конкурентност.

Индикаторот високо образование и обуки опфаќа 8 подиндикатори: запишување во средно училиште, запишување на факултет, квалитет на образовниот систем, квалитет на математичко и научно образование, квалитет на менаџментот во училиштата, пристап на интернет во училиштата, локална достапност до истражувачки и тренинг услуги и степен на стручни обуки.

2.1.3.6 Ефикасност на пазарот на стоки

Ефикасноста на пазарот на стоки се поврзува со воспоставување конкурентски односи на пазарот. Воспоставување на здрави конкурентски односи е во функција на постигнување на поголема продуктивност на пазарните субјекти. Поквалитетно конкурентско окружување не значи само поттик за подобрување на ефикасноста, туку влијае и врз зголемување на инвестициите. ⁷⁵

Постигнувањето на високо ниво на ефикасност на пазарот бара високо ниво на либерализација на пазарот и елиминирање на дискриминаторски и рестриктивни политики и мерки на државата. Меѓутоа и покрај тоа што ефикасноста на пазарот често се поврзува со отсуство на државна интервенција, сепак поради имперфектноста на пазарот, државата има значајна активна улога во промовирањето на пазарната ефикасност преку воспоставување на институционална рамка за заштита на конкурентноста.

Врз ефикасноста на пазарот во голема мера влијаат и условите на потрошувачката. Имено, софистицираната и пребирлива потрошувачка ги

⁷³ Rastogi, P.N., 2002, *Sustaining enterprise competitiveness –is human capital the answer*, Human System Management 19, p.193-203

⁷⁴ Becker, G.S., 1993, *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education (3rd ed.)*. Chicago: University of Chicago Press

⁷⁵ Hay D.A. and Liu G.S., 1997, *The efficiency of firms: what difference does competition make?*, The Economic Journal, Vol. 107, p.602

стимулира фирмите да бидат поиновативни и попродуктивни што се одразува позитивно врз зголемување на конкурентноста.

Ефикасноста на пазарот на стоки претставува индикатор кој синтетички поврзува неколку аспекти на функционирањето на пазарот. Првиот аспект се однесува на степенот на домашна конкуренција и политиката за нивна промоција. Вториот аспект опфаќа група на поиндикатори кои се однесуваат на фискалните аспекти, аспектите за водење бизнис, мерките на надворешно трговската размена и царински бариери, како и политиката кон странските директни инвестиции. Последната група на индикатори се однесуваат на карактеристиките на потрошувачката како една од алките која може да поттикнува или да не поттикнува конкурентност.

2.1.3.7 Ефикасност на пазарот на труд

Ефикасноста на пазарот на труд е во функција на поефикасна алокација на работната сила во една економија. Постојаните промени во економското окружување бараат националните економии за да останат конкурентни да вршат прилагодувања на пазарот на труд, преку брзо и ефикасно флукутирање на работниците од едно на друго работно место.⁷⁶

Поефикасниот пазар на трудот стимулира дури и побрзо поместување кон високо продуктивни активности, што резултира со пораст на вкупната продуктивност на економијата.⁷⁷

Ефикасноста на пазарот на труд, како еден од столбовите на конкурентност опфаќа 10 поиндикатори кои од повеќе аспекти го одредуваат степенот на ефикасност, почнувајќи од релациите помеѓу работниците и работодавачите, флексибилноста на платите, степенот на ригидност на вработувањето, праксите на примање и отпуштање од работа и трошоците околу нив, примената на професионален менаџмент, одливот на мозоци, па сè до учеството на жената во работната сила.

⁷⁶ Kaplan, D., 2009, *Job Creation and Labor Reform in Latin America*, Journal of Comparative Economics, No. 37, p.95

⁷⁷ Burgess, S. and Mawson, D., 2003, *Aggregate Growth and the Efficiency of Labour Reallocation*, CEP Discussion Papers, Paper No: CEPDP 0580

2.1.3.8 Развиеност на финансискиот пазар

Постоењето на **развиен финансиски пазар** е еден од условите за функционирање на здрава национална економија. Ефикасниот финансиски систем придонесува за подобра алокација на ресурсите и зголемување на можностите за инвестирање.⁷⁸ Постоењето на ефикасни финансиски инструменти придонесува во стимулирање на претприемништвото и охрабрува развој и реализација на иновативни проекти.

Развиеноста на финансискиот систем се манифестира преку способноста на финансискиот сектор да понуди високо квалитетни и евтини производи и услуги. Развиеноста на финансискиот систем претставува еден од столбовите на конкурентност во групата на фактори како подобрувачи на вкупната ефикасност.

2.1.3.9 Технолошка подготвеност

Во современи услови на постојани промени во меѓународната економија, технологијата станува круцијален фактор во современото конкурентско издигнување на фирмите и националните економии. Компаниите и националните економии се свесни дека прифаќањето на постоечката технологија и прилагодувањето кон потребите на пазарот се еден од условите да се остане конкурентен на пазарот.

Технолошката подготвеност како столб на конкурентноста има за цел да го измери степенот до кој економиите ги прифаќаат и применуваат новите технологии и знаења. Трансферот на технологии може да се изврши на повеќе начини од кои посебно значајни се странските директни инвестиции. Од посебно значење е и капацитетот на фирмите одредена постоечка технологија да ја применат во своето работење. Посебно место во степенот на технолошка подготвеност имаат информатичките и комуникациските технологии, кои играат клучна улога во зголемувањето на продуктивноста и еволуираа во неопходна алатка за економскиот растеж на една економија.⁷⁹

⁷⁸ Porter, M. E., Schwab, K. and Sala-I-Martin, X. 2007, *The Global Competitiveness Report 2007-2008*. WEF

⁷⁹ Geiger, T., and Mia, I., 2009, *Mobile Telephony: A Critical Enabler of Networked Readiness?* Global Information Technology Report 2008-2009, Geneva: World Economic Forum, p.27-36

Технолошката подготвеност како столб на конкурентноста своето ниво на развој го изведува од степенот на развој на 8 поиндикатори: достапност до најсовремени технологии, степен на усвојување на технологиите од страна на фирмите, правна регулираност на информатичко- комуникациските технологии, странските инвестиции и трансфер на технологии, број на претплатници на мобилна телефонија, интернет корисници, обем на персонални компјутери и претплатници на широкопојасен интернет.

2.1.3.10 Големина на пазарот

Големината на пазарот претставува еден од столбовите кои треба да делуваат во функција на подобрување на ефикасноста. Поголемиот пазар им дозволува на фирмите да ги искористат придобивките од економијата од обем, да ги намалат своите трошоци и да ги поттикнат во инвестирање во нови производи и процеси или подобрување на постоечките, што се одразува позитивно врз зголемување на нивната продуктивност. Големината на пазарот претставува ограничувачки елемент во развојот на малите економии, па поради тоа вклучувањето во меѓународните трговски текови и глобалниот пазар претставуваат единствена алтернатива на развој. Учеството на меѓународниот пазар и отворањето на домашниот пазар за меѓународна конкуренција бара изградба и одржување на конкурентски, здрава национална база која ќе биде способна да ги искористи можностите што ги нуди поголемиот пазар. Потрагата по нови пазари ќе ги стимулира фирмите постојано да работат во насока на зголемување на продуктивноста преку континуирано вложување во иновации и примена на современи технологии и начини на работа.

2.1.3.11 Деловна софистицираност

Деловната софистицираност влегува во групата микроекономски фактори кои се поврзани со третата фаза на развој на една економија – развој воден од иновациите. Овој индикатор ги мери микроекономските фактори кои според својата природа и степенот на присуство кај деловните субјекти го одредуваат степенот на нивна софистицираност. Во оваа група на подфактори влегуваат квантитетот и квалитетот на домашната понуда, состојбата со развојот на кластери, природата на конкурентската предност на фирмите,

софистицираноста на производниот процес, застапеноста на маркетингот и контрола на меѓународната дистрибуција.

Оваа група на фактори се посебно карактеристични за земјите со високо ниво на развој каде нејчесто се и еден од главните извори на подобрување на продуктивноста.

Посебно значење во оваа група на фактори има здружувањето во кластери на субјектите од одреден сектор, што придонесува во креирањето на поголема ефикасност, и зголемување на можностите за поголема иновативност на производите и процесите. Кластерите претставуваат географска концентрација на сродни и компатибилни субјекти меѓу кои постои соработка и здружување во производството на одредени производи. Организирањето на производството во форма на кластери е една од стратегиите за зголемување на продуктивноста, иновативноста и квалитетот во производството.

2.1.3.12 Иновативност

Индикаторот за **иновативност** ги мери иновативните потенцијали на една економија. Овој столб се однесува на способноста на една економија да не применува веќе постоечки технологии, туку да развива нови иновативни решенија и истите да ги применува. Креирањето на нови производи и процеси претставува основен извор на развојот во фазата на развој воден од иновациите. Ова особено се однесува на земјите кои се наоѓаат во оваа највисока фаза на развојот, кои подобрувањето на нивната продуктивност не можат да го постигнат со едноставно присвојување на постоечки технологии, туку мора да развиваат нови производи и процеси за да го задржат и унапредат своето ниво на продуктивност. Стратегијата за иновативност претставува стратегија на долгорочна конкурентност.

Стратегијата за долгорочен конкурентски развој бара воспоставување на иновативно окружување кое треба да содржи високо ниво на инвестиции во истражување и развој од приватниот и јавниот сектор, развој на висококвалитетни научно-истражувачки институции, соработка во истражувањето помеѓу универзитетите и индустријата, како и заштита на интелектуалната сопственост.

2.1.4 Критики кон индексот на конкурентност на СЕФ

Не само теоретските аспекти на конкурентноста на нациите, туку и методолошките аспекти на практично квантифицирање на конкурентноста и рангирањето на националните економии што ги прави *Светскиот економски форум* се предмет на постојани критики. Иако, повеќе од 30 години *Светскиот економски форум*, прави годишни анализи на факторите и рангирање на националните економии според степенот на конкурентност, сепак поради непостоењето на една единствена меѓународно прифатена дефиниција за конкурентност и единствени меѓународни мерила за нејзино квантифицирање, а пред сè поради влијанието на теоријата на Портер за конкурентските предности врз начинот на кој СЕФ ја обработува конкурентноста, СЕФ е изложен на постојани критики.

Во однос на дефиницијата се истакнува дека „таа е премногу широка и содржи елементи кои само ја обременуваат и имаат мало значење врз подобрувањето на конкурентската предност на една земја“⁸⁰ Односно се критикува постоењето на голем број различни вариабли од повеќе области за кои не постои научно докажана причинско последична врска со конкурентноста.

Една од критиките на индексниот начин на претставување на конкурентноста е во однос на непостоењето на цврста научна основа во дизајнирањето на индексот на конкурентност, при што се истакнува дека „тој е композитен индекс што се состои од голем број вариабли и претставува корисна алатка за меѓународните инвеститори, меѓутоа неговата теоретска основа и методолшки пристап се проблематични“⁸¹.

Одредени економисти исто така ставаат забелешка во однос на користењето на Анкетниот прашалник за мерење на некои вариабли. На пример „ако се врши анкетирање на мислењето на странските инвеститори во однос на ефикасноста на владата од аспект на воведување на одредена регулатива или во однос на фискалната политика, тогаш до израз може да дојде субјективниот

⁸⁰ Lall, S., 2001, *Comparing national competitive performance: An economic analysis of World Economic Forum's Competitiveness Index*, WP No. 61, Oxford University, Oxford, the U. K. p.11

⁸¹ Siggel, E., 2006, *International competitiveness and comparative advantage: A survey and a proposal for measurement*, Journal of Industry, Competition and Trade, 6, p.141

карактер во зависност од степенот на засегнатост на личните бизнис интереси на инвеститорот“.⁸²

Исто така, како критика се наведува и невоједначеноста во рангирањето на конкурентност на националните економии помеѓу СЕФ и ИМД, што во голема мера може да предизвика конфузија во однос на валидноста на податоците.

Сите овие критики имаат одредена доза на реалност во себе, меѓутоа емпириските анализи на СЕФ во однос на детерминирањето и мерењето на конкурентноста еволуираат паралелно со развојот и еволуцијата на теоријата за конкурентност. Тоа значи дека теоретската основа на СЕФ еволуира од анализа на макроекономските основи, па сè до современите теоретски поставки за конкурентноста на нациите на Портер, што придонесе сегашниот индекс на конкурентност да стане комплексен збир на макроекономски и микроекономски индикатори. Дури и самиот критичар Lall ја истакнува неопходноста од комплексен пристап во анализата на конкурентноста кој „интегрира различни прашања како што се формирање на физичкиот и човечкиот капитал, иновации и нивно ширење, ризикот на финансирање, конкуренција, мобилност и кластери.“⁸³ Според Центарот за заеднички истражувања на Европската комисија, кој што е признат како најреспектабилна институција за оценка на композитните индикатори се истакнува дека „и покрај комплексниот карактер Индексот на глобална конкурентност (ИГК) претставува реална слика за националната конкурентност и претставува добро избалансирано единство на различни аспекти“.⁸⁴

2.2 Влијание на развиеноста на индикаторите врз фазата на конкурентност на националните економии

Принципот на динамичност во конкурентскиот развој на националните економии кој што го вовеле Портер, според кој „развојот се креира не се

⁸² Wade, R., 2010, *After the Crisis: Industrial Policy and the Developmental State in Low-Income Countries*, Global Policy, 1(2), p.154

⁸³ Lall, S., 2001, *Comparing national competitive performance: An economic analysis of World Economic Forum's Competitiveness Index*, WP No. 61, Oxford University, Oxford, the U. K. p.8

⁸⁴ WEF, 2010, *Global Competitiveness Report 2010-2011*, The Joint Research Centre assessment of the GCI, p.55

наследува⁸⁵, се одрази врз одредување на фазата на развој и идентификување на факторите што го детерминираат нивото на развој на националните економии. Според Портер „економиите движејќи се кон повисоки фази на развој се соочуваат со различни предизвици и приоритети“.⁸⁶ Тоа значи дека во текот на својот развој различни фактори имаат различно влијание и ја диктираат фазата на развој на националните економии. Процесот на економски развој е сложен и многу фактори се потребни за успех на економијата.⁸⁷

Една од употребливите вредности на Индексот за глобална конкурентност и индикаторите за конкурентност е нивната примена во утврдување на фазата на развој на една економија и утврдувањето на носечки фактори на тој развој. Секоја национална економија се карактеризира со соодветна комбинација на индикаторите на конкурентност која што одговара на нејзиниот степен на развој. Еден индикатор што го детерминира развојот на една економија, нема исто значење за развојот на друга економија. Тоа значи дека факторите кои детерминираат пониска цена на производство се носечки врз развојот и конкурентноста на неразвиените земји, наспроти тоа факторите кои придонесуваат за поголема ефикасност се најважни за земјите во развој, додека факторите поврзани со иновации имаат детерминиращка улога врз развојот на развиените земји. Така на пример: една економија која влегува во групата на развиени земји неможе својата конкурентност да ја заснова на производство на евтини производи, туку на креирање на различни и нови производи односно да креира иновации. Од тој аспект во зависност од тоа кои индикатори го определуваат и се носечки во развојот на една национална економија, СЕФ разликува три групи на фактори кои определуваат три нивоа на развој на економиите.⁸⁸

Фаза 1 - развој заснован на факторите,

Фаза 2 - развој воден од ефикасноста и

Фаза 3 - развој воден од иновациите.

⁸⁵ Porter, M.E., 1990, *The Competitive Advantage of Nations*, New York: Free Press

⁸⁶ Porter, M. E., 1990, *The Competitive Advantage of Nations*. New York: The Free Press; London: Macmillan Press

⁸⁷ Sala-i-Martin, X. and E. Artadi, 2004, *The Global Competitiveness Index*, in The Global Competitiveness Report: 2004–05, M. Porter et al. (eds), Oxford: Oxford University Press

⁸⁸ Porter, M. E., 2005, *Building the Microeconomic Foundations of Prosperity: Findings from the Business Competitiveness Index*, in M. E. Porter, K. Schwab, and A. Lopez-Claros (eds.), *The Global Competitiveness Report 2005–2006*, World Economic Forum, New York: Palgrave Macmillan

Во табела 2.1 се укажува дека секоја од трите фази на развој се определува според два критериуми: *нивото на БДП по глава на жител и односот помеѓу извозот на примарни производи и вкупниот извоз.*⁸⁹

Табела 2.1: Фактори за одредување на фазите на развој и значење на одделните индикатори во секоја од фазите на конкурентност

	Фаза на развој				
	Фаза 1: Развој воден од факторите	Преодна фаза	Фаза 2: Развој воден од ефикасноста	Преодна фаза	Фаза 3: Развој воден од иновации
БДП по глава на жител (УСД)	< 2,000	2,000-2,999	3,000-8,999	9,000-17,000	>17,000
Однос помеѓу извозот на примарни производи и вкупен извоз (Xp/X)	Xp/X>70%		Xp/X<70%		Xp/X<70%
Значење на основните фактори	60%	40-60%	40%	20-40%	20%
Значење на подобрувачите на ефикасност	35%	35-50%	50%	50%	50%
Значење на факторите за иновации и софистицираност	5%	5-10%	10%	10-30%	30%

Извор: WEF, 2012, GCR (2012-2013), Geneva, p.9

Економиите кои според овие индикатори се наоѓаат во средината помеѓу две фази влегуваат во т.н преодна фаза или транзициона фаза, сè со цел да се направи разлика помеѓу економиите кои покажуваат напредок во својот развој и оние економии кои не покажуваат подобрување во развојот.

a. Развој воден од основните фактори

Првата фаза на развој како детерминирачко го нагласува значењето на **основните фактори**. Кај овој степен на развој, конкурентноста на економиите се заснова на расположливоста со факторите за производство, во кој доминираат *природните ресурси и неквалификуваната работна сила*. За ова ниво на развој клучни се политичката и макроекономската стабилност кои треба да обезбедат ефикасна алокација на примарните производи и неквалификуваната работна сила.

Согласно СЕФ една економија се наоѓа во фаза водена од факторите доколку основната група на фактори во кои спаѓаат институциите, инфраструктурата, макроекономското окружување и здравството и основното

⁸⁹ WEF, 2010, *Global Competitiveness Report (2010-2011)*, Geneva, p.10

образование, во вкупниот индекс на конкурентност учествуваат со над 60 % додека улогата на иновациите е помала од 5%. Мерено според БДП тоа се економии со под 2000 УСД по глава на жител и кај кои во структурата на извозот примарните производи учествуваат со над 70%⁹⁰

Конкурентноста на стопанските субјекти во оваа фаза произлегува од ниските цени на производите, бидејќи кај фирмите доминира трудоинтезивно производство со низок степен на преработка и додадена вредност кое се остварува со стандардизирана технологија со одминат степен на развој. Производителите кај економиите во оваа фаза имаат ограничена улога со мала додадена вредност и учество во синцирот на создавање на вредноста.⁹¹ Улогата на државата кај економиите кои се наоѓаат во фазата на развој заснован на ресурсите е да обезбеди соодветен степен на политичка и макроекономска стабилност и слободно функционирање на пазарите за основните фактори на производство.

Економиите чиј развој се заснова на основните фактори за производство во најголем степен се чувствителни и ранливи на светските движења на цените и цикличните движења во светската економија, затоа тие треба постојано да инвестираат и да се реформираат кон пософистицираните форми на конкурентност.

б. Развој воден од ефикасноста

Втората група фактори на развојот според СЕФ се **подобрувачите на ефикасноста** и тие се доминантни кај економиите чиј развој е воден или се заснова на ефикасноста. Во оваа фаза фокусот се става на подобрување на физичката инфраструктура и законската регулатива кои треба да бидат во функција на овозможување и олеснување на деловното работење на деловните субјекти и усогласување на економијата со меѓународните економски текови.⁹² Според СЕФ доколку во една економија групата на фактори кои се јавуваат како подобрувачи на ефикасноста учествуваат со над 50% во индексот на

⁹⁰ WEF, 2010, *Global Competitiveness Report 2011-2012*, Geneva, p.10

⁹¹ Porter E. Michael, Jeffrey D Sachs, John W. McArthur, 2001, *Executive Summary: Competitiveness and Stages of Economic Development, GCR (2001-2002)*, Geneva. p.17

⁹² Porter E. Michael, Jeffrey D. Sachs, John W. McArthur, 2001, *Executive Summary: Competitiveness and Stages of Economic Development*, WEF Global Competitiveness Report 2001-2002, p.18

конкурентност и БДП по глава на жител изнесува од 3000 до 8999 УСД, тогаш таа економија се наоѓа во фаза на развој воден од ефикасноста.⁹³

Во групата на подобрувачи на ефикасноста влегуваат *високото образование и обуките, ефикасноста на пазарот на стоки, ефикасноста на пазарот на труд, развиеноста на финансискиот пазар, технолошката подготвеност и големината на пазарот*. Оваа комбинација на индикатори е во функција на поголема ефикасност на производството, зголемување на продуктивноста и квалитетот на производите, што води до поголема конкурентност. Конкурентноста во оваа фаза бара поголемо инвестирање во развојот на човечкиот капитал, поголема апсорпциона способност за технологии и воспоставување на ефикасни пазарни основи. Производите и услугите во оваа фаза стануваат многу пософистицирани, но технологијата за производство не е резултат на локални иновации, туку се увезува преку лиценци, заеднички вложувања, СДИ или имитирање.⁹⁴ За оваа фаза карактеристичен е приливот на странски капитал во облик на СДИ и производство кое најчесто е извозно ориентирано, што е причина овие економии секогаш да се погодени од негативните удари на економските кризи.

в. Развој воден од иновациите

Третата група фактори се поврзани со **иновативноста и софистицираните форми на делување**. Оваа група фактори се круцијални една економија да ја достигне третата фаза на развој, а тоа е конкурентност водена од иновации. Во фазата водена од иновации, знаењето претставува клучниот инпут на развојот. Во рамките на оваа фаза иновациите учествуваат со над 30 % во сите економски активности. Во оваа фаза на развој се наоѓаат сите економии со БДП поголем од 17000 УСД по глава на жител.⁹⁵ Преминот во оваа фаза претставува еден од најтешките бидејќи бара големи вложувања и на државата и на приватниот сектор во истражување и развој, унапредување на високото образование и создавање на бизнис окружување кое ќе дејствува стимулирачки врз развојот на иновациите и поддршка на бизниси од високата технологија. Во

⁹³ WEF, 2012, *Global Competitiveness Report 2012-2013*, Geneva, p.9

⁹⁴ Porter Michael E. Porter, Jeffrey D. Sachs, John W. McArthur, 2001, *Executive Summary: Competitiveness and Stages of Economic Development*, WEF Global Competitiveness Report 2001-2002

⁹⁵ WEF, 2011, *Global Competitiveness Report 2011-2012*, Geneva, p.10

оваа фаза на развој конкурентноста произлегува од примената на софистицирани форми на организација, менаџмент и поврзување на стопанските субјекти и од вложувањето во образование, обуки и постојан развој на човечкиот капитал.

Движењето кон пософистицирани форми на конкурентност бара и подобрување на квалитетот на бизнис окружувањето. Бизнис окружувањето е клучно за развој на иновативно однесување во една национална економија. Тоа значи дека, иновативноста претставува интеракција помеѓу бизнис стратегиите на приватниот сектор и политиките и институциите на јавниот сектор. Кога јавниот и приватниот сектор промовираат поволно окружување за иновации тоа доведува до зголемување на конкурентноста.⁹⁶

Националното окружување кое стимулира иновации, како што е прикажано на *слика 2.1*, вклучува 4 меѓусебно поврзани димензии: постоење на висококвалитетни инпути, средина која стимулира конкуренција и инвестиции во иновативни активности, постоење на софистицирана и пребарлива локална побарувачка, како и присуство на поврзани и поддржувачки индустрии.

Слика 2.1: Национално окружување за иновации

Извор: Porter Michael E., Scott Stern, 2002, *National Innovative Capacity, The Global Competitiveness Report 2001-2002*, New York: Oxford University Press

⁹⁶ Porter Michael E., Scott Stern, 2002, *National Innovative capacity, The Global Competitiveness Report 2001-2002*, New York: Oxford University Press, p.102-108

Преминот од една кон друга фаза на конкурентност, односно од производство на примарни производи, преку употреба на увезени технологии, па сè до развој на сопствени иновативни производи и услуги е поврзано со промени како во макроекономската политика и владините економски политики и приоритетите, така и со промени во микроекономското бизнис окружување кое е поврзано со начинот на организирање, структурата и целите на работењето.

Секоја од трите фази си има свои карактеристики кои се својствени за таа фаза, на пример развојот на технологијата и иновациите имаат незабележително значење за оние економии кај кои за нивниот развој е важно добро да функционира пазарот на основните фактори на производство.⁹⁷ Технологијата и нејзината примена добиваат на значење кога економијата се движи кон повисока фаза на конкурентност водена од ефикасноста, додека преминот кон конкурентност водена од иновации и знаење е карактеристична за најразвиените економии кај кои за постигнување и одржување на тоа ниво на конкурентност се неопходни постојани вложувања во образование и обуки на работната сила како и високо ниво на конкуренција и соработка помеѓу претпријатијата.⁹⁸

Во различните фази на развој, различен е и фокусот на делување на владата и на бизнис секторот. Со развојот на економијата се менува и фокусот и делокругот на мерките и политиките на државата, имено ако во најниската фаза на развој улогата на државата е насочена кон обезбедување макроекономска стабилност и одредено ниво на инфраструктурна и институционална развиеност, во втората фаза на развој воден од ефикасноста, владата се фокусира кон воспоставување на услови за поголема ефикасност на пазарот. Во највисоката фаза на развој владините политики и мерки добиваат круцијална улога во развој на високото образование, истражувањето и развојот, како и поддршка на претприемништвото и претпријатија од високата технологија.

Во трите фази на развој различни се исто така и практиките на бизнис секторот, имено ако во *првата фаза* компаниите се насочени кон производство

⁹⁷ Porter, M. E., Sachs, J. D., Cornelius, P. K., McArthur J. W., and Schwab K., 2001, *Executive summary: competitiveness and stages of economic development, in The Global Competitiveness Report 2001-2002*, p.16-25

⁹⁸ Chrisanthi Avgerou, 2003, *The link between ICT and economic growth in the discourse of development*, The London School of Economics and Political Science LSE, p.6

на евтини производи со низок степен на обработка, во кој се инкорпорирани ниска квалитетна работна сила и низок степен на технологија, во *фазата на конкурентност водена од ефикасноста*, компаниите настојуваат да ја зголемат својата конкурентност преку користење на големината на пазарот да создадат економија од обем и примена на нови технологии кои ги нуди пазарот.

Во *фазата на конкурентност водена од иновациите* компаниите ги фокусираат своите активности кон креирање на производи и услуги со висок степен на додадена вредност во која доминира знаењето. Транзицијата во развој воден од иновациите не значи само способност на компаниите да креираат ново знаење, туку и способност истото да добие комерцијална вредност. Сето тоа ја наметнува потребата од интензивна соработка помеѓу приватниот сектор, државата и научно-истражувачките институции.

Создавањето критична маса на знаење, технологија, вештини и куповна моќ е услов за креирање и обезбедување одржливост на процесот на иновации и долгорочен економски развој.⁹⁹

2.3 Тенденции и насоки на развој на конкурентноста во меѓународната економија

Извештаите за конкурентност на Светскиот економски форум претставуваат корисна аналитичка алатка, која дава можност да се согледаат глобалните процеси во меѓународната конкурентност. Од анализата на досегашните извештаи како посебни трендови во движењата на конкурентноста се издвојуваат:

1. Поместување на економската моќ кон земјите во развој и
2. Нагласената улога на знаењето и иновациите во креирањето на конкурентноста.

2.3.1 Поместување на економската моќ кон земјите во развој

Конкурентноста во меѓународната економија претставува динамична категорија. Динамичниот карактер на конкурентноста е присутен како во однос на изворите на конкурентност, така и во однос на позициите на националните економии во меѓународното конкурентско рангирање. Ако до пред 5 години

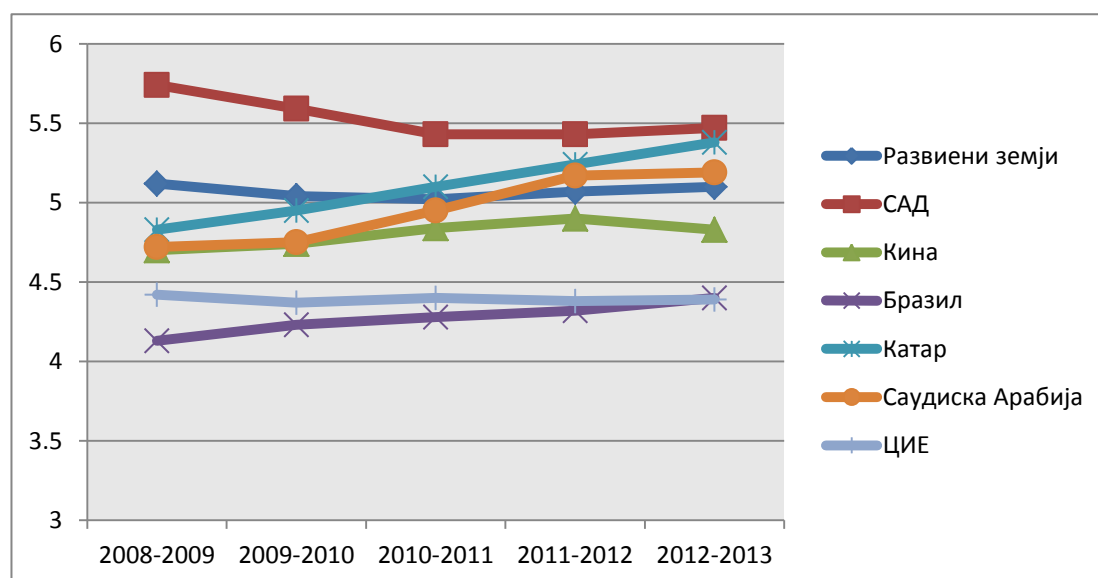
⁹⁹ Sachs, Jeffrey, 2000, *Sachs on globalization: a new map of the world*, The Economist, June 24th

развиените земји покажуваа стабилен раст и континуирано подобрување во индексите на конкурентност, во последните извештаи на СЕФ се забележува стагнирање, па дури и назадување во позициите кај голем дел од развиените земји.

Од друга страна земјите во развој стануваат свесни за „развијните промени и реформи што треба да ги направат за да остварат корист од сè повеќе пребирливата и постојано менлива глобална економија“.¹⁰⁰ Тоа вклучува зголемени инвестиции во развој на човечки капитал, а тоа значи инвестиции во средното и високото образование и поддршка на т.н доживотно образование, зголемени инвестиции во инфраструктура, сообраќајна и ИКТ, како и подобрување на националните институционални рамки, како критични во процесот на креирање предности.

Анализата на трендот на конкурентност претставен во *графиконот 2.1* покажува дека најзабележителен пример, чија конкурентност покажува тенденција на стагнација и пад се САД. САД последователно остваруваат пад во рангирањето, односно од 1-во место во 2007 година, се на 7-мо место во 2012 година.

Графикон 2.1: Тренд на конкурентност кај одредени национални економии во периодот 2008-2012

Извор: Пресметано според податоци од Извештаите за глобална конкурентност на СЕФ. WEF, GCR (2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012, 2012-2013)

¹⁰⁰ Dahlman Carl, 2006, *Technology, globalization and international competitiveness: Challenges for developing countries*, Industrial Development for the 21st Century, p.61

Најголеми слабости во индикаторите на конкурентност кои покажуваат негативен тренд во оценувањето на конкурентноста на САД се намалувањето на макроекономската стабилност каде САД се рангирани дури на 90 - тото место и слабостите во функционирањето како на јавните, така и на приватните институции. Како еден од најцврстите столбови на конкурентноста на економијата на САД е високата софистицираност и иновативност на американските компании, кои како цврста основа и поддршка ги имаат квалитетниот високообразовен систем и научно истражувачката соработка помеѓу бизнисот и универзитетите.

Извештаите на СЕФ покажуваат значително подобрување и напредок во рангирањето кај одредени земји во развој, пред сè земјите од т.н. БРИКС група, одредени земји од Блискиот Исток, како и кај одредени поранешни земји во транзиција од Централна и Источна Европа.

Во групата БРИКС посебно се издвојуваат Кина и Бразил како економии кои покажуваат стабилен и позитивен раст на конкурентноста.

Кинеската економија во последните пет извештаи од 2007 до 2011 година бележи подобрување за 8 места, односно од 34- тото, доаѓа на 26- тото место. Главните причини за конкурентскиот раст на кинеската економија според извештајот се: подобрувањата во макроекономската состојба, квалитативен напредок во областа на здравството и образованието, како и значително подобрување во областа на иновациите и софистицираноста на бизнисот. Високи коефициенти на конкурентност, економијата постигнува кај иновативните капацитети, инвестициите на државата и приватниот сектор во истражување и развој, според кои Кина се наоѓа на второ место во светот според инвестициите во истражување и развој. Како слаби точки во оценување на конкурентноста се наведуваат развиеноста на финансискиот пазар и степенот на институционална независност, посебно во областа на судството.

Втората земја од БРИКС групата која покажува континуиран пораст на конкурентноста и драстично подобрување на конкурентското рангирање за 24 места, односно од 72- рото на 48- мото место, е Бразил. Растот на конкурентноста на бразилската економија е резултат на големината на пазарот и поволното бизнис окружување, како и високата ефикасност на финансискиот

пазар. За позитивниот тренд во конкурентноста на бразилската економија придонесуваат и високото ниво на примена на технологија и развојот на иновации. Бразил има особено високо рангирање кај индексите кои ја одредуваат софистицираноста на бизнисот, иновативните капацитети, квалитетот на научно-истражувачките институции, нивото на инвестиции во истражување и развој на приватниот и јавниот сектор, како и високо ниво на странски директни инвестиции и трансфер на технологија. Ваквиот развој пред сè на истражувачко-развојните и иновативни капацитети претставува основа и можност за долгорочна одржливост на конкурентноста. Како една од слабостите која има големо влијание врз сегашното рангирање на бразилската економија претставува квалитетот на образовниот систем.¹⁰¹

Позитивни резултати во напредокот на конкурентноста покажуваат и одредени земји од Блискиот Исток, пред сè Катар и Саудиска Арабија. Карактеристика на конкурентноста на овие земји е тоа што нивната конкурентност не е поврзана само со природните ресурси, односно производството на нафта, туку добива под диверзифицирана форма, што доведува до намалување на зависноста и ранливоста на овие економии од осцилациите во движењето на цената на нафтата на светскиот пазар. Конкурентноста кај овие економии сè повеќе се заснова на развој на високо квалитетна, институционална рамка и макроекономско окружување, инвестирање во софистицирани форми на водење бизнис, како и вложување во развој на иновации. Ваквиот пристап кон конкурентското издигнување на овие економии резултирало со значајно подобрување во нивното рангирање од 31-вото на 11-тото место за Катар и од 35-тото на 24-тото место за Саудиска Арабија, што значи огромен скок во конкурентноста за период од 5 години, што ги прави меѓународни лидери во подобрување на конкурентноста.

Земјите од Централна и Источна Европа покажуваат стабилен развој на конкурентноста, освен во периодот на економската криза 2009-2010, кога се забележува опаѓање во трендот. Во оваа група како најдобри се истакнуваат Естонија и Чешка.¹⁰² Конкурентското зацврстување на оваа група на земји се должи на квалитативниот и квантитативниот развој на образованието, високата

¹⁰¹ OECD, 2007, *Brazil: Knowledge and Innovation for Competitiveness*, Report No. 40011-BR, 2007.

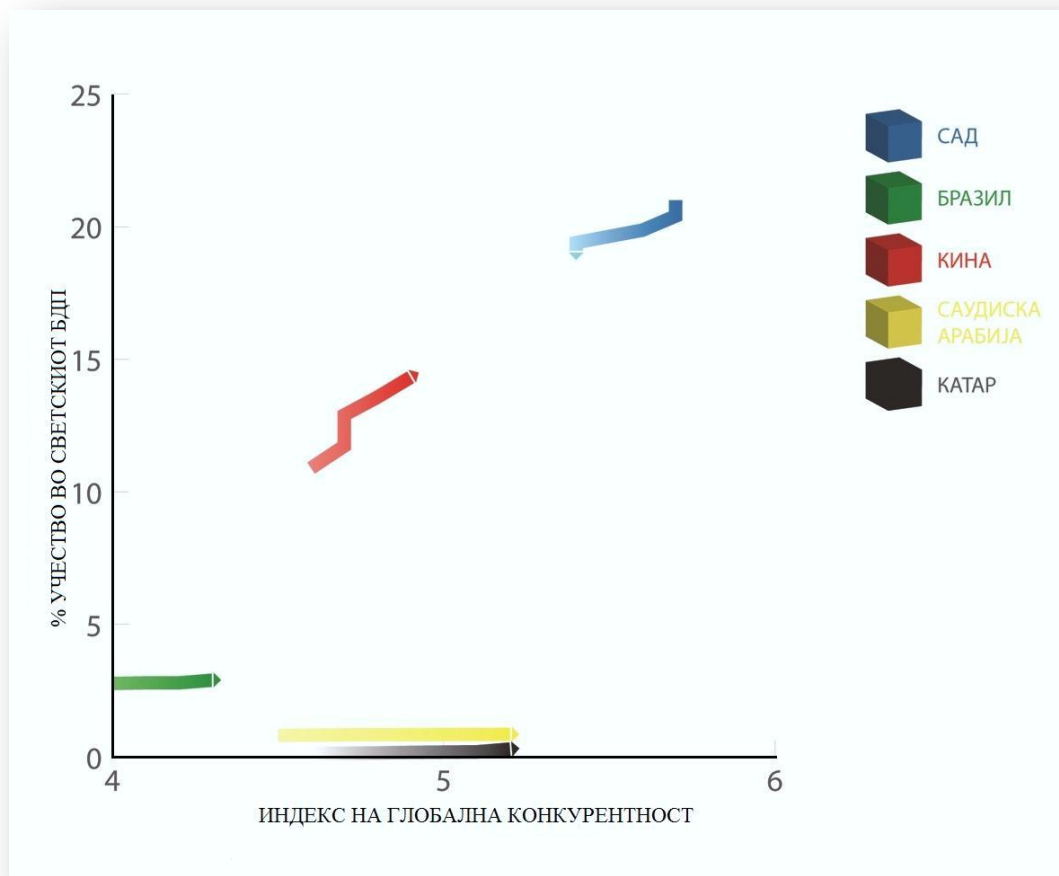
¹⁰² WEF, 2011, *Global Competitiveness Report 2011-2012*, p.26

ефикасност на пазарите, како и високиот степен на технолошка подготвеност особено во високата технологија.

Тенденциите на подобрување или влошување на конкурентноста на националните економии се одразуваат и врз реалните економски движења кај економиите. Имено, порастот на конкурентноста кај економиите предизвика зголемување на бруто домашниот производ, пораст на надворешно-трговската размена и движењето на капитал, со што се потврдува правопрпорционалниот однос помеѓу нивото на конкурентност и развојот на економијата.

Пропорционалната зависност помеѓу конкурентноста и промените на БДП може да се согледаат од *графиконот 2.2*, кој што ги одразува процентуалните промени во светското учество на БДП на некои економии.

Графикон 2.2: Влијанието на конкурентноста врз учеството на одделни економии во светскиот БДП мерено според паритетот на куповна моќ-ПКМ

Извор: Сопствени пресметки и приказ

Од анализата на графиконот може да се согледа дека во испитуваниот период 2007-2011 година, порастот на конкурентноста пред сè кај растечките економии се одразува позитивно врз нивното процентуално учество во БДП на светско ниво. Наспроти тоа кај одредени развиени економии, како што е примерот со САД, иако нивното учество во светскиот БДП е на високо ниво, сепак покажува тенденција на намалување од 21% на 19.1% паралелно со намалувањето на индексот на конкурентност.

На овој начин се потврдува динамичниот карактер на конкурентноста како променлива категорија која зависи од тоа колку националните економии инвестираат во креирање на факторите за создавање и одржување на конкурентноста, а во исто време се докажува дека конкурентноста претставува детерминанта која ги одредува насоките на развој на националните економии.

2.3.2 Нагласена улога на знаењето и иновациите во креирање на конкурентноста

Централна улога во креирање и одржување на конкурентноста во современи услови на сè поголема нестабилност и кризни состојби во меѓународната економија имаат иновациите, т.е. способноста на економиите да креираат нова или поголема додадена вредност на стоките и услугите.

Улогата на знаењето и иновациите во меѓународната економија најдобро може да се согледаат преку анализа на промените во структурата на глобалната трговија во периодот 1985 – 2004 прикажани во *табелата 2.2*

Табела 2.2: Структура на глобалната трговија во периодот 1985-2004

(во милијарди УСД)

Производи	1985	2004	Годишна стапка на раст	1985 %	2004 %
Сите производи	1,689	7,350	7.6	100.0	100.0
Примарни производи	391	1,018	4.9	23.2	14.7
Преработени производи	1,244	6,063	8.2	76.8	85.3
Производи засновани на ресурси	327	1,148	6.5	19.4	15.6
Производи од ниска технологија	239	1,962	7.9	14.2	15.0
Производи од средна технологија	480	2,169	7.8	28.5	29.5
Производи од висока технологија	196	1,643	11.2	11.6	22.4

Извор: CEPAL - TradeCAN (2005)

Од табелата се гледа дека учеството на примарните производи во меѓународната трговија се намалува од 23.2% во 1985 на 14.7% во 2004 година, додека учеството на преработени производи се зголемило од 76.8% на 85.3%. Ова се должи пред сè на зголемениот обем на нови и диференцирани производи преку процесот на иновации. Во исто време учеството на производи засновани на ресурси се намалува од 19.4 на 15.6%. Најголем пораст во учеството имаат производите од високата технологија од 11.6 на 22.4%. Анализата на учеството на одделните категории на производи во меѓународната трговија укажува дека конкурентноста во меѓународната економија денеска се заснова многу повеќе на знаењето, технолошките и иновативни способности на националните економии.

Според тоа предизвик на секоја национална економија и на нејзините субјекти е инвестирање во креирање и поддршка на окружување кое стимулира знаење и иновации.

Иновациите стануваат најзначаен извор на одржлива и долгорочна конкурентност не само на развиените, туку и на земјите во развој. Конкурентноста заснована на иновации го нагласува динамичниот карактер на конкурентноста според кој и компаниите и националните економии мора постојано да инвестираат во промена и развој на нови производи и услуги. Поврзаноста помеѓу иновациите и конкурентноста има своја емпириска основа во анализите на извештаите за глобална конкурентност на СЕФ. СЕФ при одредување на динамичниот карактер на конкурентноста, процесите на иновации ги става како главни креатори на конкурентноста. Според СЕФ, способноста да се задржи конкурентноста и развојот зависи од способноста на секоја земја да креира иновации и да ги употребува тие иновации.

Во рамки на *столбовите на конкурентност* на СЕФ, може да се идентификуваат *факторите и субјектите* кои учествуваат во креирање на нивото на иновативност на една национална економија,¹⁰³ што е прикажано на *слика 2.2*.

¹⁰³ WEF, 2011, *The Global Competitiveness Report 2011-2012*, Geneva, p.34

Слика 2.2: Фактори кои влијаат на нивото на иновации

Извор: *The Global Competitiveness Report 2011-2012, The innovation challenge for Latin America, WEF, 2011.*

Првата група ја сочинуваат *факторите на окружувањето* кои овозможуваат или не овозможуваат основа за развој на иновации. Во оваа група спаѓаат:

- нивото на конкуренција на пазарот кое ги стимулира фирмите да влегуваат во иновативни процеси со цел да се диференцираат од конкурентите;
- квалитетот на образовниот и системот на обуки кој треба да биде во функција да одговори на постојано променливите потреби на компаниите и пребирливоста на пазарот;
- висок степен на примена на информатичко комуникациските технологии;
- достапност до поволни финансиски средства и
- висок степен на заштита на правата од интелектуална сопственост.

Втората група *фактори се поврзани со инвестициите* кои се директно насочени кон креирање и развој на иновации. Тука спаѓаат:

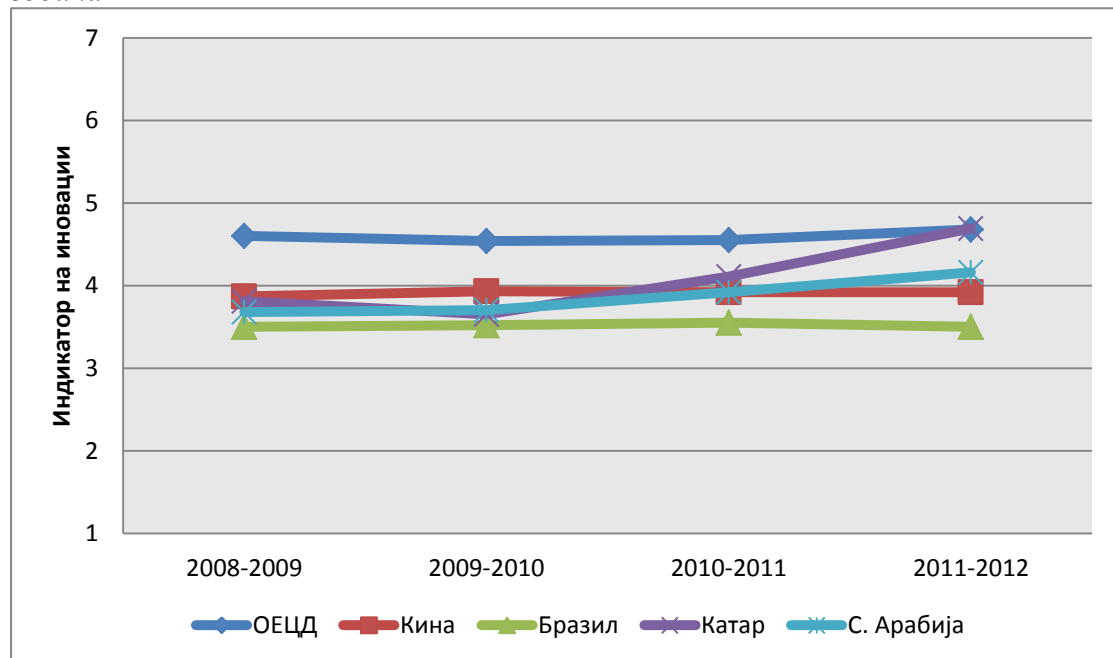
- инвестициите на компаниите во истражување и развој;
- инвестициите на државата во квалитетни научно-истражувачки институции;
- достапноста до научен и инженерски кадар и

- научно-истражувачката соработка помеѓу универзитетите и бизнис секторот.

Третата група фактори се однесува на *примената на иновациите*, која е изразена преку степенот на употребливоста на патентите.

Според СЕФ иновациите претставуваат суштински елемент на развојот, како за развиените, така и за земјите во развој. За развиените земји како начин за обезбедување на конкурентска одржливост, а за земјите во развој како начин да ја надминат ранливоста од ценовно зависната конкурентност на примарните ресурси. Во глобалниот натпревар на иновативност во меѓународната економија како што покажува *графиконот 2.3*, се јавуваат нови играчи од земјите во развој и т.н. растечки економии кои стануваат значајни субјекти како во однос на создавање услови, така и во однос на инвестирање во зајакнување на капацитетите за иновации и креирање нови знаења. За овие земји карактеристично е тоа што и во услови на криза покажуваат стабилни резултати и трендови кај индексите за иновативност.

Графикон 2.3: Тренд на индикаторот за иновации за периодот 2008 – 2012 година

Извор: Пресметано врз основа на податоци од Извештаите за конкурентност на СЕФ

Од графиконот може да се согледа дека развиените земји иако доминираат во полето на иновациите, сепак, во анализираниот период покажуваат стагнација во трендот на движење на индикаторот за иновации.

Растечките земји во развој како што се Кина и Бразил имаат стабилно позитивни резултати кај сите показатели што го креираат индексот на иновации, со што стануваат значајни центри за истражување и развој, крирање на нови знаења и иновации и примена на патенти. Во групата земји во развој Катар и Саудиска Арабија претставуваат карактеристичен пример на економии кои својата конкурентност сè повеќе ја црпат од одржливите фактори на конкурентност како што се иновациите, со што ја намалуваат својата конкурентска зависност од природните ресурси.

Со тоа иновациите стануваат стратешка компонента во процесот на креирање на конкурентноста на економиите. Националните економии стануваат свесни дека долгорочната и одржлива конкурентност е поврзана со способноста да се криера поволно иновативно окружување, да се стимулираат јавни и приватни инвестиции во истражување и иновации и да се креира и обезбеди соодветна примена на знаењето.

Глобалната економска криза и позитивните примери од некои иновативно ориентирани економии докажаа дека иновациите, истражувањето и знаењето се единствениот пат кој овозможува креирање и задржување на конкурентност, дури и во услови на криза.

Глава 3: КОНКУРЕНТНОСТА КАЈ ЗЕМЈИТЕ ОД ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА

Конкурентноста има витална улога во развојот на современите национални економии, било да се тоа големи или мали, развиени или економии во развој. Значењето на националната конкурентност е очигледно како во теоријата која веќе три децении се обидува да ја дефинира и да ги идентификува изворите на конкурентноста, така и во праксата на многубројните анализи, извештаи и дебати кои се обидуваат да развијат методолошки основи за мерење на националната конкурентност и рангирање на националните економии. При тоа може да се заклучи дека „духот на глобалната конкурентност е широко рапространет во светот“.¹⁰⁴

3.1 Конкурентност на земјите од Југоисточна Европа преку индикаторите за конкурентност

Овој дел од трудот, преку анализа на индикаторите на конкурентност на Светскиот економски форум, има за цел да изврши анализа на нивото на конкурентност, кај земјите од Југоисточна Европа кои формираат посебен регионален амбиент кој се одликува со сличности и разлики.

Станува збор за економии кај кои процесот на транзиција, односно премин во пазарен систем, поради не стабилните политички односи, не реформските економски политики и високото ниво на корупција, се одвиваше многу бавно, споредено со поранешните земји во транзиција од Централна Европа. Суштествените економски реформи, пред сè оние кои се однесуваат на ефикасноста и подобрување на бизнис окружувањето беа одложувани, или спроведувани на погрешен начин. Тоа предизвика негативни економски резултати, вклучувајќи: високо ниво на инфлација, драстичен пад на производството, пораст на невработеноста, намалување на инвестициите и запоставување на технолошкиот развој и примената на современи технолошки решенија во производството. Заеднички резултат на ваквите макроекономски движења и отсуство на структурни реформи е падот на продуктивноста на националните економии од Југоисточна Европа. Бидејќи продуктивноста и

¹⁰⁴ Cammack, Paul, 2006, *The politics of global competitiveness*, Papers in the Politics of Global Competitiveness, No. 1, Institute for Global Studies, Manchester Metropolitan University, e-Space Open Access Repository, p.1

конкурентноста се меѓусебно зависни¹⁰⁵, тоа се одрази негативно врз конкурентската способност и рангирање на економиите од Југоисточна Европа.

Преку извештајот за глобална конкурентност на СЕФ кој всушност „претставува листа на добри и лоши страни на националните економии, со што се идентификуваат клучните приоритети и сегменти за реформи во националните политики“¹⁰⁶, може да се следи патот на конкурентноста на земјите од Југоисточна Европа. **Индексот за конкурентност на Светскиот економски форум претставува показател за нивото на конкурентност и рангирање на националните економии во глобални рамки, но и водич кон каде треба да се движат економските политики.**

Што значи рангирањето според конкурентноста за економиите од Југоисточна Европа?

Извештаите на СЕФ се еден од основните информатори за степенот на конкурентност на една национална економија и во која насока оди нејзиниот развој. *Рангот на конкурентност* испраќа сигнали до потенцијалните странски и домашни инвеститори за тоа дали да се инвестира во конкретната економија или не. Комплексната структура на *Индексот на глобална конкурентност*, кој обединува макроекономски и микроекономски индикатори, претставува референтен податок кој ја отсликува состојбата на секој од тие индикатори кои се релевантни за конкретниот инвестициски зафат. Со тоа потенцијалните инвеститори можат да ги анализираат трошоците или добивките, предностите и слабостите кои земјите на Југоисточна Европа им ги нудат на инвеститорите.

Табела 3.1 претставува преглед на движењето на *Индексот на глобална конкурентност (ИГК)* и соодветно на него рангирање на економиите од Југоисточна Европа (ЈИЕ) и Централна Европа (ЦЕЕ).

¹⁰⁵ Sala-I-Martin, X., Blanke, J., Hanouz, M. D, Geiger, T., Mia, I., and Paua, F. (eds.), 2007, *The Global Competitiveness Index: Measuring the Productive Potential of Nations*. World Economic Forum, *The Global Competitiveness Report 2007–2008.*, WEF, Geneva, p.3

¹⁰⁶ WEF, 2007, *Global Competitiveness Report 2007-2008*, Geneva

Табела 3.1: Рангирање и индекс на конкурентност кај економиите од ЈИЕ и ЦЕЕ

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
	ранг	индекс	ранг	индекс	ранг	индекс	ранг	индекс	ранг	индекс	ранг	индекс
Албанија	108	3.55	96	3.72	88	3.94	78	4.06	89	3.91	95	3.85
Босна и Херцеговина	107	3.56	109	3.53	102	3.70	100	3.83	88	3.93	87	4.02
Македонија	89	3.87	84	3.95	79	4.02	79	4.05	80	4.04	73	4.14
Србија	85	3.90	93	3.77	96	3.84	95	3.88	95	3.87	101	3.77
Хрватска	61	4.22	72	4.03	77	4.04	76	4.08	81	4.04	75	4.13
Црна Гора	65	4.11	62	4.16	49	4.36	60	4.27	72	4.14	67	4.20
Просек ЈИЕ	86	3.86	86	3.86	82	3.98	81	4.02	84	3.98	83	4.02
Чешка	33	4.62	31	4.67	36	4.57	38	4.52	39	4.51	46	4.43
Словачка	46	4.40	47	4.31	60	4.25	69	4.19	71	4.14	78	4.10
Полска	53	4.28	46	4.33	39	4.51	41	4.46	41	4.46	42	4.46
Словенија	42	4.50	37	4.55	45	4.42	57	4.30	56	4.34	62	4.25
Унгарија	62	4.22	58	4.22	52	4.33	48	4.36	60	4.30	63	4.25
Просек ЦЕЕ	47	4.4	43	4.41	46	4.41	50	4.36	53	4.35	58.2	4.3

Извор: Според извештаите за глобална конкурентност на СЕФ, *Global Competitiveness Reports (2007-2008, 2008-2009, 2010-2011, 2011-2012, 2012-2013, 2013-2014)*

Од анализата на движењето на ИГК, кај земјите од ЈИЕ може да се согледа тренд на благо подобрување на просечното ниво на индексот на конкурентност, меѓутоа тоа подобрување не се одвива со динамично темпо, од што може да се заклучи дека реформите отсутвуваат или се одвиваат бавно без да предизвикаат импулси за подинамичен развој и квалитативно подобрување на индикаторите на конкурентност. Блискоста во индексите на конкурентност помеѓу одделните национални економии од ЈИЕ открива постоење на бројни сличности, но и заеднички проблеми на економиите во регионот, што ќе бидат анализирани при индивидуално истражување на секој од индикаторите на конкурентност.

3.1.1 Анализа на индикаторот институции

Институционалната рамка претставува еден од макроекономските индикатори кој преку влијанието на општото ниво на ефикасност и ефикасноста на стопанските субјекти, се одразува врз општото ниво на конкурентност на националните економии. Институциите и процесот на нивните реформи

претставуваат еден од аспектите на конкурентско унапредување на националните економии.¹⁰⁷

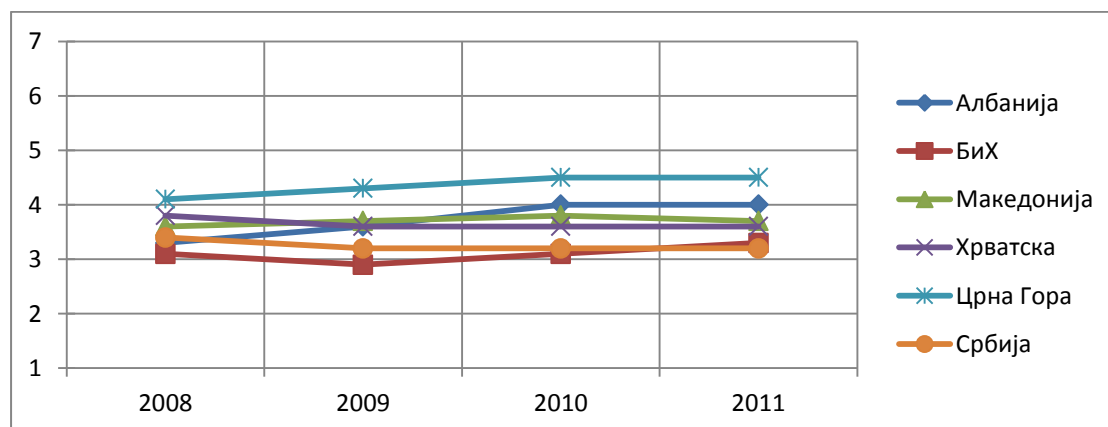
Квалитетот на институциите е посебно значаен фактор за бизнис секторот при носење на инвестициони одлуки, од аспект на тоа, колку е лесно да се води бизнис или при проценка на степенот на ризик на една потенцијална бизнис локација.

Квалитетот на институции, како индикатор на СЕФ е определен од 21 подиндикатор кој опфаќа:

- заштита на сопственичките права,
- постоење јасна и стабилна законска регулатива,
- спроведување на законите и ефикасност на судството,
- ефикасна администрација,
- транспарентност и еднаков третман на владините политики
- ниво на корупција и организиран криминал.¹⁰⁸

Кај земјите од Југоисточна Европа индикаторот институции претставува еден од клучните индикатори, затоа што како кај земји во транзиција, самиот процес на транзиција, како и квалитетот и брзината на реформите се согледуваат токму преку степенот на развиеност на овој индикатор. Податоците за движењето на овој индикатор може да се согледаат во *графиконот 3.1*

Графикон 3.1: Тренд на развој на индикаторот институции кај земјите од ЈИЕ

Извор: WEF, *Global Competitiveness Reports (2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012)*

¹⁰⁷ Pedersen, K. Ove, 2008, *Institutional Competitiveness: How Nations came to Compete*, Working Paper no.47, Copenhagen Business School, Copenhagen. p.26

¹⁰⁸ WEF, 2012, *Global Competitiveness Report (2012-2013)*, Geneva, p.4

Од анализата на движењето на индикаторот институции кај земјите од ЈИЕ јасно се гледа отсуството на поголемо динамично поместување во квалитетот на институциите. Главните причини за ваквото движење лежат во бавното темпо на реформи кои не обезбедија воспоставување на стабилна и ефикасна институционална инфраструктура, која ќе претставува основа за градење на поголема конкурентност и динамичен економски развој на националните економии од ЈИЕ. Промените и реформите се неефикасни без да бидат засновани на цврсти институционални реформи¹⁰⁹.

Незадоволителни, слаби резултати економиите покажуваат кај функционирањето како на државните (јавни) институции, така и кај приватните бизнис институции. Поединечно гледано најголемо подобрување и напредок покажува Црна Гора, додека другите економии покажуваат стагнирање, па дури и намалување во квалитетот на институциите.

Во групата незадоволителни резултати кои зависат од државните институции се: заштитата на сопственичките права, правата на интелектуална сопственост, фаворизирањето од страна на државните органи, ефикасноста на законската регулатива во решавање на спорови, регулативна оптовареност и независност на судството. Втората група слабости се поврзани со ниското ниво на функционирање и квалитет на корпоративно однесување на стопанските субјекти. Односот на ваквите институционални слабости помеѓу земјите од ЈИЕ е прикажан во *табелата 3.2*.

Табела 3.2: Најголеми институционални слабости кај економиите од ЈИЕ според вредноста на ГЦИ индексот

	Албанија	БиХ	Хрватска	Македонија	Ц. Гора	Србија
Сопственички права	3.1	3.3	3.8	4.0	4.6	3.1
Права на интелектуална сопственост	3.0	2.5	3.5	3.5	3.6	2.8
Фаворизирање од државните органи	3.9	3.0	2.7	3.0	4.0	2.3
Ефикасност на законската регулатива	3.3	3.2	2.5	3.2	4.0	2.5
Законска оптовареност	4.1	3.2	2.3	3.5	3.9	2.4
Независност на судството	2.6	3.5	2.8	2.8	3.9	2.4
Корпоративно однесување	4.2	3.1	3.6	3.5	4.2	2.6

Извор: The Global Competitiveness Report 2012-2013, WEF.

¹⁰⁹ Rodrik, Dani, 2004, *Getting Institutions Right*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University, April, p.10

Квалитетот и функционирањето на институциите претставуваат еден од главните недостатоци на економиите од ЈИЕ, кои и покрај нивното позиционирање во втората фаза на развој, односно развој воден од ефикасноста, претставуваат една од бариерите за конкурентско унапредување на економиите од ЈИЕ. Очигледна е поврзаноста помеѓу квалитетот на институции и нивото на развој на конкурентноста, која се манифестира и преку коефициентот на корелација. Имено, доколку за периодот од 2008 до 2012 се земат просечните вредности за квалитетот на институциите и индексот на конкурентност (табела 3.3), ќе се добие коефициент на корелација $r = 0.6540$ што покажува позитивна поврзаност помеѓу овие варијабилни кај економиите од ЈИЕ.¹¹⁰

Табела 3.3: Вредност на индикаторот институции и индексот на конкурентност кај економиите од ЈИЕ

	Институции (x)	ГЦИ (y)
Албанија	3.7	3.7
Босна и Херцеговина	3.2	3.7
Хрватска	3.6	4.2
Македонија	3.7	3.9
Црна Гора	4.3	4.2
Србија	3.2	3.8

Извор: WEF, GCR (2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012, 2012-2013)

$$r = \frac{n \sum_{i=1}^n x_i y_i - \sum_{i=1}^n x_i \sum_{i=1}^n y_i}{\sqrt{(n \sum_{i=1}^n x_i^2 - (\sum_{i=1}^n x_i)^2) (n \sum_{i=1}^n y_i^2 - (\sum_{i=1}^n y_i)^2)}}$$

$$r = 0.6540$$

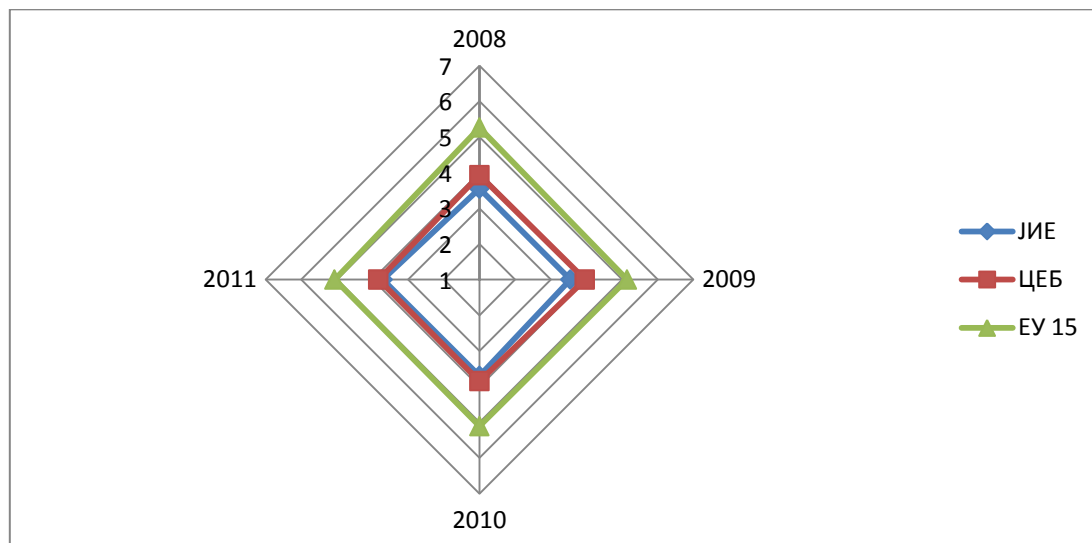
Оваа корелација укажува на фактот дека, иако економиите се наоѓаат во фаза на развој воден од ефикасноста, сепак институционалните фактори кои се карактеристични за првата фаза на развој воден од ресурсите, претставуваат една од главните слабости која ја ограничува конкурентноста.

Квалитетот на институции кај земјите од Југоисточна Европа, споредено со квалитетот на институции на поранешните земји во транзиција од Централна Европа и Балтикот (ЦЕБ), сегашни членки на ЕУ, покажува тенденција на

¹¹⁰ Кога r се движи од 0 кон 1 тоа значи цврста позитивна поврзаност, ако $r = 0$ тогаш не постои поврзаност, а доколку r се движи кон -1 тогаш постои цврста негативна поврзаност помеѓу двете варијабилни

приближување, но во однос на просекот од ЕУ15 покажува големо заостанување, што може да се согледа од *графиконот 3.2*.

Графикон 3.2: Споредбена анализа на индикаторот институции

Извор: WEF, *Global Competitiveness Reports*(2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012)

Приближувањето кон квалитетот на институциите од ЦЕБ е резултат на неопходните реформи што се бараат во процесот на пристапување кон ЕУ. Ваквите реформи кај земјите од ЈИЕ за разлика од земјите од ЦЕБ, започнаа многу доцна, со недоволна волја и динамика за нивно спроведување. Ова значи дека пристапувањето кон ЕУ треба да се смета како главен катализатор во отпочнување на процесот на институционални реформи.

Квалитетот на институционалната рамка претставува главна слабост за економиите од ЈИЕ во целиот период на транзиција, која воедно претставува и една од главните кочници за влезот на СДИ во регионот на ЈИЕ. Странските и домашните инвеститори секогаш сакаат да инвестираат во амбиент во кој постои висок степен на заштита на сопственичките права, почитување и спроведување на правната регулатива, ефикасна и некорумпирана администрација, транспарентност и еднаквост на владините одлуки и политики. Продолжувањето и забрзувањето на институционалните реформи во насока на исполнување на стандардите на ЕУ ќе обезбедат подобрување на квалитетот на институциите, а со тоа и зголемување на довербата на потенцијалните инвеститори во стабилноста и предвидливоста на законската регулатива и политиките на економиите од регионот.

3.1.2 Анализа на индикаторот инфраструктура

Инвестициите во **инфраструктура** претставуваат едни од главните стимулатори на процесот на конкурентско оспособување на националните економии. Квалитетот на инфраструктурата значајно може да ги подобри или да ги влоши можностите за развој на одделните економии на ЈИЕ или на регионот воопшто. Постојењето на *ефикасна транспортна мрежа, современи телекомуникациски услуги и стабилно напојување со електрична енергија и други видови енергенси* се одразуваат позитивно врз трошоците за производство и врз степенот на атрактивноста за инвестирање на одредена локација.

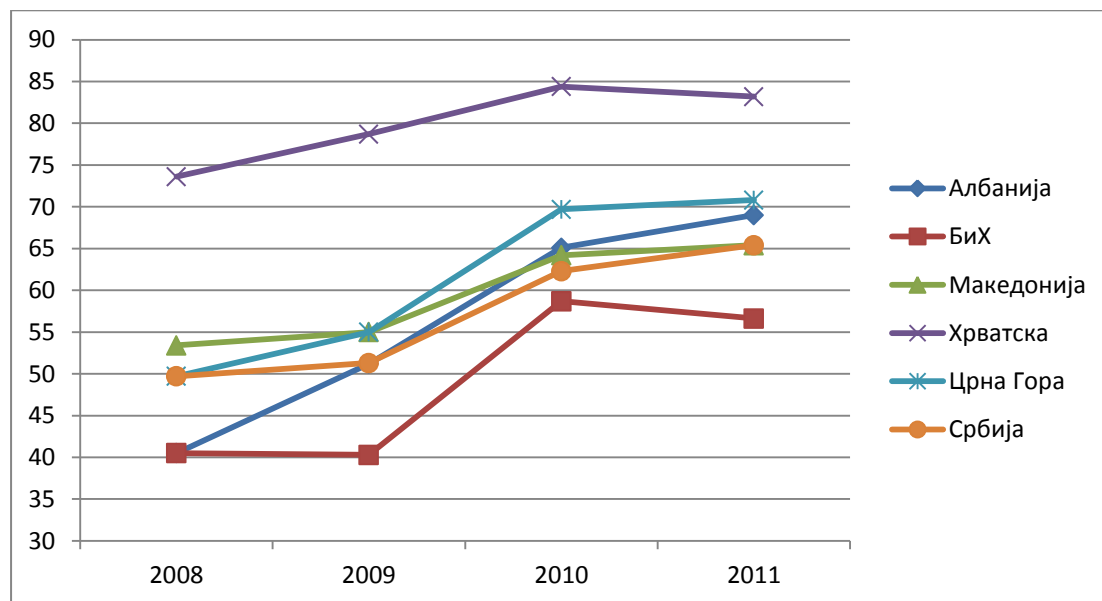
Економиите од ЈИЕ се карактеризираат со релативно сиромашна инфраструктура која далеку заостанува зад онаа од развиените економии на ЕУ. Ова посебно се однесува на транспортната инфраструктура.¹¹¹ Извештајот на СЕФ ја потврдува лошата состојбата и неповолните резултати во квалитетот на инфраструктурата во областа на патниот, железничкиот и воздушниот сообраќај. Отсуството на инвестиции и одржување на инфраструктурата довело до пропаѓање и технолошко уназадување во транспортот. Иако, земјите од регионот во своите транспортни политики ја истакнуваат неопходноста од изградба на сообраќајната инфраструктура и изградба на коридорите исток-запад и север-југ, сепак квалитетот на инфраструктурата и сообраќајната поврзаност остануваат еден од главните недостатоци на економиите и на регионот во целост.

Во рамки на индикаторот инфраструктура, исто така се забележуваат незадоволителни резултати во квалитетот на енергетската инфраструктура и изворите на енергија, при што се нагласува големата зависност од скапи енергенси и недостаток и недоволна искористеност на алтернативните извори на енергија кои би значеле зголемување на енергетската сигурност и поевтин начин за снабдување со енергија.

Степенот на заостанување во квалитетот на инфраструктурата на земјите од Југоисточна Европа може најдобро да се согледа преку споредување со земјите од ЕУ15 на што упатува и *графиконот 3.3*.

¹¹¹ European Commission, 2009, *The Western Balkans in Transition*, Occasional Papers 46, p.40

Графикон 3.3: Развиеност на индикаторот инфраструктура како % од ЕУ 15

Извор: Пресметано според податоци од извештаите за конкурентност на СЕФ

Споредено со земјите од ЕУ, квалитетот на инфраструктурата на земјите од ЈИЕ, значително заостанува во однос на просекот на квалитет на инфраструктурата на ЕУ15, што претставува и една од главните причини за малата атрактивност на регионот, како за странски, така и за домашни инвестиции. Исклучок од ваквата сосотојба е Хрватска со висок квалитет на инфраструктура кој достигнува близу 85% од просекот на ЕУ15.

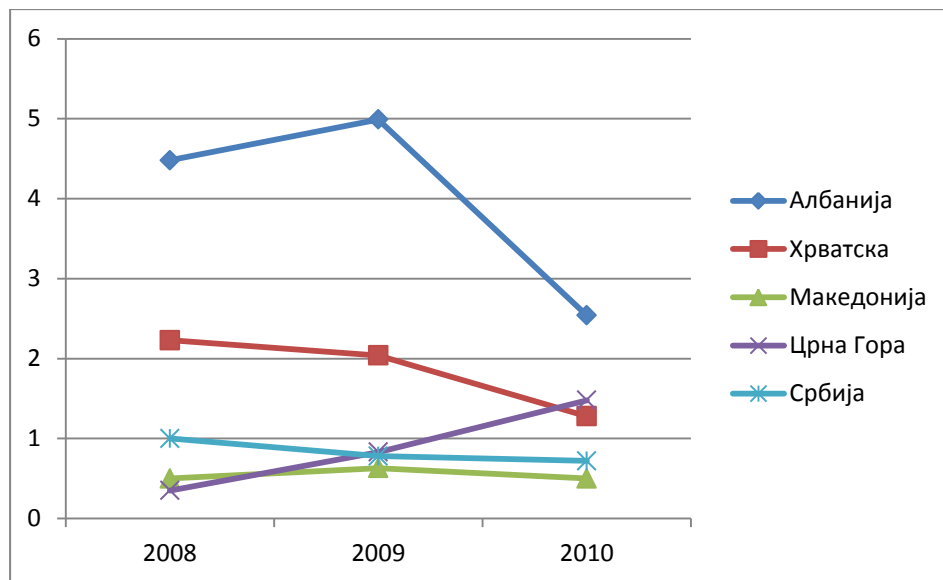
Од ваквата состојба може да се заклучи дека, иако квалитетот на инфраструктурата претставува еден од основните (базични) предуслови за конкурентско оспособување на националните економии, сепак таа се јавува како една од најслабите алки на конкурентност кај земјите од Југоисточна Европа.

Една од причините за неповолните состојби во инфраструктурата е резултат на недоволното ниво на инвестиции во областа на транспортната инфраструктура. Иако, нивото на јавни инвестиции во транспортна инфраструктура сметано како дел од БДП во голема мера зависи од квалитетот и квантитетот на постоечката инфраструктура, карактеристиките на земјата и интензитетот на транспортот, сепак како прифатена норма се смета 1% од БДП.¹¹² Во регионот на ЈИЕ општото ниво на инвестиции изнесува 1.6%,

¹¹² International Transport Forum, 2008, *Investment and Maintenance in Inland Transport Infrastructure 1995-2008: Summary of Aggregate Trends*, OECD

меѓутоа овој процент не е резултат на рамномерна застапеност на инвестициите кај одделните национални економии, што може да се согледа и од *графикон 3.4*.

Графикон 3.4: Инвестиции во сообраќајна инфраструктура кај земјите од ЈИЕ како %БДП

Извор: OECD, International Transport Forum, <http://www.internationaltransportforum.org/statistics/investment/data.html>

Од податоците во графиконот може да се забележи највисоко ниво на инвестиции во Албанија и Хрватска и тоа соодветствува со просекот на земјите од Европската Унија од 2.2% од БДП, додека најниско ниво на инвестиции под 1% покажуваат Србија и Македонија.

Ваквите показатели за степенот на инвестиции во **транспортната инфраструктура** се потврдуваат врз квалитетот на **патната и железничката** инфраструктура што се оценува во рамки на извештајот за степенот на транзиција (*табела 3.4*)

Табела 3.4: Степен на транзиција во транспортната инфраструктура

	Инфраструктура	
	Патишта	Железница
Албанија	3-	2
Босна и Херцеговина	3	3+
Хрватска	3+	3-
Македонија	3-	3-
Црна Гора	2+	2+
Србија	3-	3

Извор: EBRD, Transition Report 2012, Integration Across Borders, p. 9.

Оценките од извештајот за степенот на транзиција ги потврдуваат резултатите за степенот на развиеност на сообраќајната инфраструктура, според кои највисок степен на развиеност и квалитет покажува Република Хрватска, додека другите економии значително заостануваат. Токму затоа инвестициите во подобрување на квалитетот и квантитетот на сообраќајната инфраструктура треба да бидат еден од приоритетите во конкурентското зајакнување на националните економии и на целиот регион на ЈИЕ.

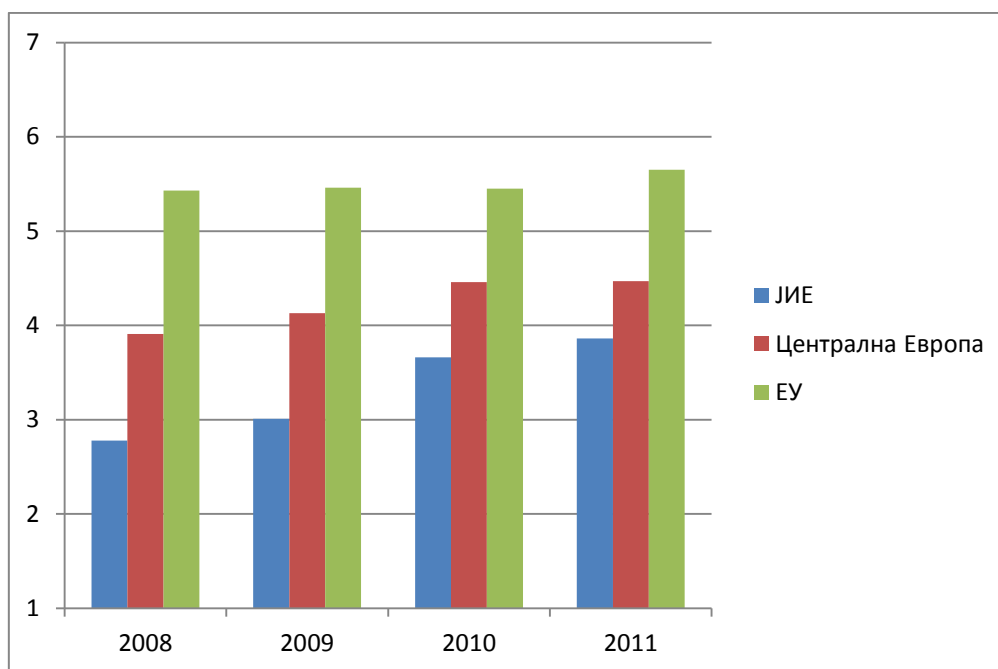
Еден од подиндикаторите на инфраструктурата кои овозможуваат поефикасно функционирање на економијата и квалитетот на животниот стандард на населението претставува **енергетскиот сектор**. Неговото значење врз конкурентноста на земјите од Југоисточна Европа може да се согледа од аспект на сигурно и одржливо снабдување со енергија по прифатливи цени за населението и бизнисот. Од овој аспект квалитетот на енергетскиот сектор во регионот е оценет на просечно ниво со вредност од 4.4 до 5.4.¹¹³ Просечното ниво на квалитет на енергетскиот сектор е определено од: степенот на увозна зависност од енергија на регионот која се движи до 50%,¹¹⁴ отсуство на модерни и ефикасни мрежи на енергетски инфраструктури за сите видови енергија кои ќе обезбедат посигурно и поефтино снабдување со енергија како и недоволна интра и интер регионална енергетска поврзаност.

Генерално гледано според *графикон 3.5* регионот на ЈИЕ и покрај тоа што покажува поголема динамичност во развојот на сите индикатори кои го сочинуваат индикаторот инфраструктура, сепак во однос на старите така и во однос на новите земји членки на ЕУ, манифестира забележително заостанување.

¹¹³ WEF, 2011, *World Competitiveness Report 2011-2012*, p.418

¹¹⁴ Eurostat, 2012, *Pocketbook on the enlargement countries*, p.96

Графикон 3.5: Инвестиции во вкупна инфраструктура како % од БДП

Извор: Eurostat

Причините за ваквото заостанување се пред сè разликите во степенот на финансирање на инфраструктурните проекти како процент од БДП. Кај старите земји членки на ЕУ просечното финансирање на инфраструктурата изнесува 5.5%, додека кај новите земји членки изнесува 4.2%. Просечното ниво на инвестиции кај земјите од Југоисточна Европа изнесува 3.3% од БДП, што споредено со нивото на инвестиции со новите земји членки во периодот на нивно пристапување кон ЕУ далеку заостанува и не е во состојба да ја повлече конкурентноста на националните економии и регионот.

Според тоа еден од приоритетите во конкурентското унапредување на земјите од Југоисточна Европа треба да биде подобрување на квалитетот и квантитетот на вкупната инфраструктура преку зголемување на обемот на финансиските средства и диверзифицирање на изворите на финансирање. Тоа подразбира вклучување на приватниот сектор во инфраструктурни проекти преку формите на т.н јавно-приватно партнерство.¹¹⁵ Со тоа се отвора можност приватниот сектор да биде активно вклучен во инвестирањето на различни инфраструктурни проекти што ќе придонесе да се намали зависноста од јавните инвестиции, а воедно да се подобри квантитетот и квалитетот на вкупната инфраструктура. Подобрувањето на квалитетот на сообраќајната

¹¹⁵ European Commission, 2009, *The Western Balkans in Transition*, Occasional Papers 46, p.41

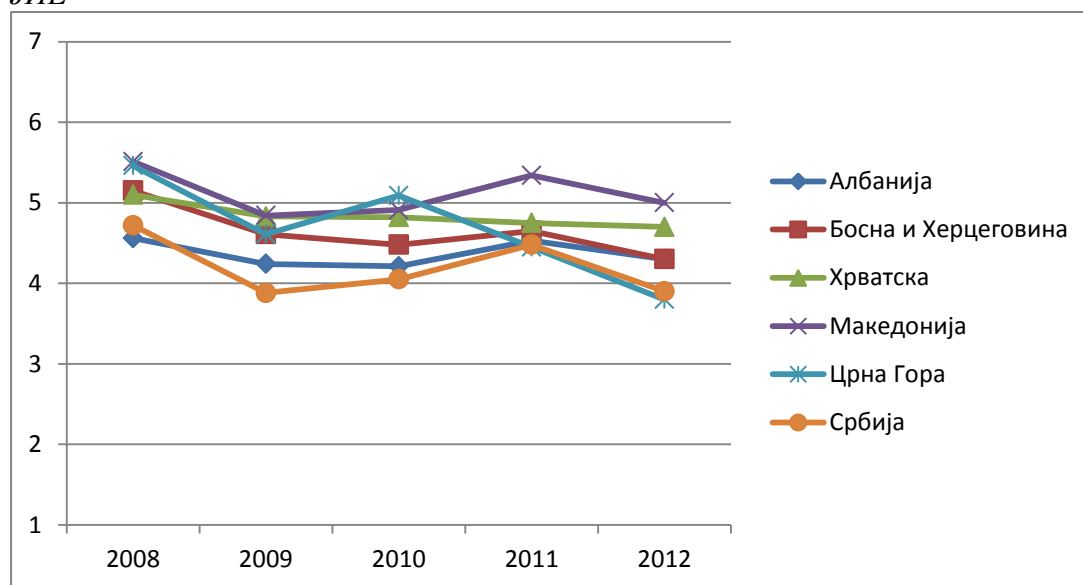
инфраструктура согласно стандардите на развиените земји и квантитативно подобрување на сообраќајната мрежа за поголема поврзаност внатре и меѓу националните економии од Југоисточна Европа, треба да претставуваат приоритетни инвестиции кај сите економии од ЈИЕ.

3.1.3 Анализа на индикаторот макроекономска стабилност

Стабилното макроекономско окружување кое креира рамнотежна состојба во економијата, претставува еден од условите за стабилно конкурентско унапредување на националните економии. Согласно *Извештајот на Светскиот економски форум*, **макроекономската стабилност** е определена од група на квалитативни подиндикатори која вклучува: состојба на централниот буџет, национално штедење, стапка на инфлација, каматни стапки, задолженост на државата и кредитен рејтинг на земјата.¹¹⁶ Станува збор за индикатори кои ја формираат макроекономската рамка на една економија и кои претставуваат слика за степенот на успешност на економските политики во воспоставување на стабилен економски амбиент.

Движењето на вредноста на индикаторот макроекономска стабилност кај земјите од Југоисточна Европа може да се согледа од следниов *графикон 3.6*:

Графикон 3.6: Индикаторот макроекономско окружување кај економиите од ЈИЕ

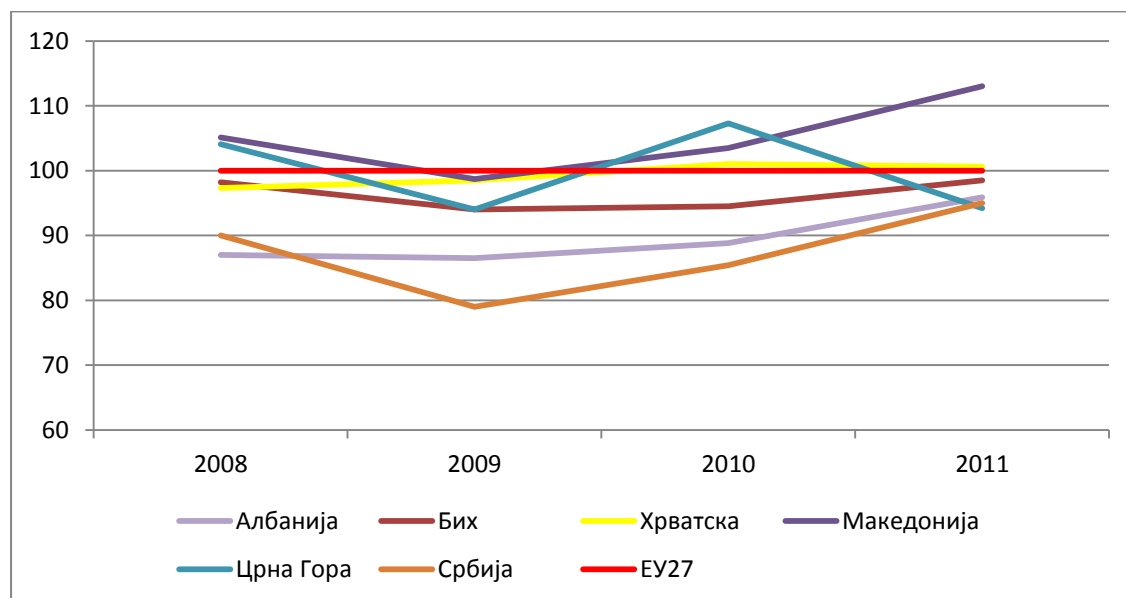
Извор: Извештаи за конкурентност на СЕФ за 2008, 2009, 2010, 2011, 2012

¹¹⁶ WEF, 2009, *Global Competitiveness Report (2009-2010)*, WEF, Geneva, p.45

Макроекономското окружување кај земјите од ЈИЕ покажува променлив тренд на развој. Имено, иако индикаторот макроекономско окружување претставува еден од поквалитетните индикатори на конкурентност, сепак ваквата нестабилност во анализираниот период се должи на влијанието на економската и должничката криза која своите ефекти ги манифестира и кај економиите од ЈИЕ. Најдобри резултати од аспект на макроекономската стабилност покажува Република Македонија која е рангирана на 47-мото место со вредност на индексот 5.0, а најлошо рангирани се Црна Гора и Србија на 118-тото и 115-тото место.

Споредено со просекот на земјите членки на ЕУ (*графикон 3.7*), може да се заклучи дека повеќето земји на ЈИЕ заостануваат зад европскиот просек. Единствено, Република Македонија покажува резултати над просекот од ЕУ 27 со нагорен позитивен тренд кој во 2011 година достигнува дури 13 процентни поени над ЕУ27. Црна Гора во одредени периоди циклично ја подобрува и влошува состојбата на овој индикатор во однос на просекот на ЕУ27 додека, останатите земји на ЈИЕ покажуваат заостанување од европскиот просек, меѓутоа со позитивен растечки тренд.

Графикон 3.7: Развиеност на макроекономскиот амбиент на економиите од ЈИЕ како процент од развиеноста на членките на ЕУ

Извор: Собствена анализа врз основа на податоци од извештаите на СЕФ

Анализирано како регион на ЈИЕ, може да се заклучи дека макроекономската стабилност на Југоисточна Европа се движи кон европскиот

просек со заостанување од 1 до 3 процентни поени, како и дека макроекономската стабилност на регионот е под влијание на екстерните економски шокови. Постигнување на повисок квалитет на индикаторот макроекономска стабилност на економиите од Југоисточна Европа зависи од воспоставување и одржување на буџетска рамнотежа преку поефикасен менаџмент со јавните финансии, пораст на националното штедење над 25% од БДП колку што е карактеристично за развиените земји и одржување на долгорочна ценовна стабилност.

Доколку поединечно се анализираат под факторите на макроекономското окружување кај земјите од Југоисточна Европа (табела 3.5), ќе се дојде до заклучок дека најдобри резултати се остварени кај стапката на инфлација, што значи дека најголем дел од економиите од ЈИЕ, освен Србија успеваат да воспостават ниско ниво на инфлација и стабилност на цените на домашниот пазар.

Табела 3.5: Развиеност на индикаторите на макроекономска стабилност

	Буџетски баланс % од БДП		Бруто национално штедење % од БДП		Јавен долг % од БДП		Стапка на инфлација %	
	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012
Албанија	-3.7	-3.5	15	11.8	59.7	58.9	3.6	3.4
Босна и Херцеговина	-4.3	-3.1	14.2	10.9	36.9	40.6	2.1	3.7
Хрватска	-5.3	-5.5	21	23.4	40	46.5	1	2.3
Македонија	-2.5	-2.6	22.1	22.7	24.8	28.1	1.5	3.9
Црна Гора	-3.8	-6.5	-3.6	-1.2	44.1	45.8	0.5	3.1
Србија	-3.5	-4.0	14.8	16.1	44.0	47.9	6.2	11.2

Извор: Согласно податоци од Извештаите за конкурентност на СЕФ и националните статистики

Земјите од ЈИЕ иако во целиот период на транзиција се обидуваат да воспостават консолидираност на буџетот, сепак воспоставувањето на буџетска рамнотежа останува еден од поголемите макроекономски проблеми бидејќи тешко е да се намали јавната потрошувачка, а секој обид за нејзино намалување се одразува на сметка на намалување на капиталните инвестиции. И во рамки на овој подиндикатор Македонија покажува најдобри резултати од -2.6% од БДП што е во рамки на стандардите на ЕУ, а најлоши резултати покажуваат Црна

Гора -6.5% и Хрватска со -5.5% буџетски дефицит од БДП. (табела 3.5) Напорите за одржување на буџетската рамнотежа се одразија негативно врз продлабочување на јавниот долг кој има тренд на пораст кај сите економии од ЈИЕ. Неповолни резултати економиите на ЈИЕ покажуваат и во однос на националното штедење, кое кај некои економии, на пример Црна Гора, претставува негативен показател. Единствено овој поиндикатор кај Македонија и Хрватска покажува позитивен тренд на развој кон просекот на развиените земји кој изнесува 25% од БДП. Неповолните состојби во однос на домашното штедење, посебно се одразија негативно со избувнувањето на светската економска и должничка криза, кои потврдија дека макроекономскиот амбиент што го применуваа економиите од ЈИЕ кој ја потенцираше нагласеноста на позајмениот странски капитал, а не на домашното штедење, се покажа како многу ризичен и скап начин на финансирање на инвестициите, што се одрази пропорционално и врз зголемување на јавниот долг на економиите.

Одржувањето на стабилно макроекономско окружување значи создавање на макроекономска рамка која обезбедува зголемување на продуктивноста и развојот.¹¹⁷ А тоа значи одржување на стабилно ниво на цени, преку стабилни стапки на инфлација, избалансираност на буџетот и обезбедување на поголем квалитет во трошењето на јавните средства, создавање на поголема инвестициона зависност од домашното штедење наспроти надворешно задолжување, што треба да бидат главните цели на макроекономската стабилност на економиите од ЈИЕ.

3.1.4 Анализа на индикаторот здравство и основно образование

Анализата на индикатор здравство и образование се однесува на елементите кои се основни за развојот на човечкиот капитал. Развојот на човечкиот капитал претставува основен фактор и услов за креирање на конкурентноста на националните економии и развој заснован на знаење. Здравствената заштита, благосостојбата на луѓето, и квалитетното образование се неопходни фактори во развој на човечките ресурси.¹¹⁸

¹¹⁷ Stanley Fischer, 1993, *The Role of Macroeconomic Factors in Growth*, Working paper #4565, Cambridge

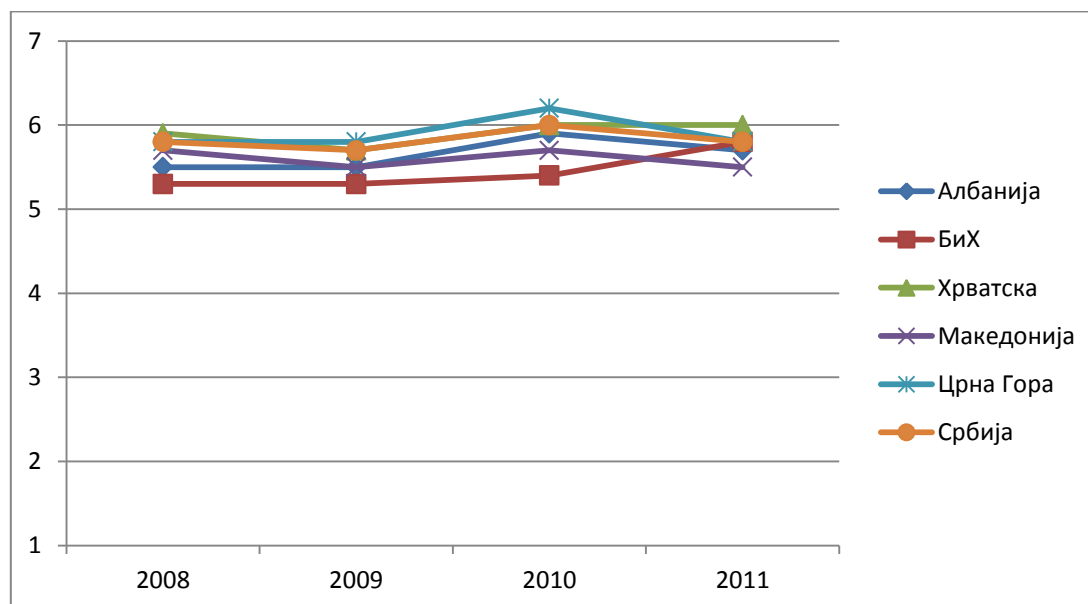
¹¹⁸ Yussof, I. and R. Ismail, 2002, *Human resource competitiveness and inflow of foreign direct investment to the ASEAN region*, Asia-Pacific Development Journal, Volume 9(1), p.89-107

Преку развој на ефикасен здравствен систем кој овозможува квалитетна здравствена заштита на населението од една страна се намалуваат трошоците на економијата, а од друга страна се создаваат услови за пораст на продуктивноста на ниво на една економија. Основното образование е од особена важност во креирање на работна сила која преку повисоки нивоа на образование или квалификациони обуки ќе биде во можност да креира повисок степен на додадена вредност во производството. Основното образование е првиот и основен елемент во процесот на развој на човечкиот капитал. Тоа вклучува знаења и вештини кои се основни во процесот на стекнување на повисоки форми на знаења и примена и развој на нови технологии.¹¹⁹

Развојот на човечките ресурси претставува посебен предизвик за земјите во развој каде инвестирањето во човечки капитал треба да претставува еден од носечките фактори и креатори на националната конкурентност.

Искуството кај земјите од Југоисточна Европа, според извештаите за конкурентност на СЕФ, (графикон 3.8) покажува висок степен на изедначеност во трендот на движење на индикаторот здравствена заштита и основно образование.

Графикон 3.8: Тренд на индикаторот здравствена заштита и основно образование кај земјите од ЈИЕ во периодот 2008-2011

Извор: WEF, GCR(2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012)

¹¹⁹ Khan, A. K., 2005, *Human resource development, competitiveness and globalization: A South Asian perspective*, SAARC Journal of Human Resource Development, Volume 1(1), p.31

Иако, анализата на степенот на развиеност на одделните поиндикатори што го креираат овој индикатор, укажува добри резултати кај сите поиндикатори кои се однесуваат на делот на здравствената заштита сепак одредени аспекти од здравствената заштита и понатаму се детектираат како проблеми на земјите од ЈИЕ. Овие слабости се однесуваат на: лошата здравствена инфраструктура и нејзино одржување и осовременување, високи долгови на здравствените институции и слаб квалитет на здравствените услуги.¹²⁰ Исто така, иако вкупните трошоци за здравство кај земјите од ЈИЕ се високи како процент од БДП и се изедначени во споредба со оние на економиите од Централна Европа и Балтикот, (табела 3.6) сепак во апсолутен износ, односно како трошоци по глава на жител заостануваат зад просекот на ЕУ15 и ЦЕБ.

Табела 3.6: Трошоци за здравство кај економиите од ЈИЕ, ЕУ15 и ЦЕБ

	Вкупни трошоци за здравство % БДП	Вкупни трошоци за здравство по глава на жител (ПКМ = паритет на куповна моќ во УСД)
Албанија	6.9	591
Босна и Херцеговина	10.9	934
Хрватска	7.8	1556
Македонија	6.9	763
Црна Гора	9.4	1215
Србија	10.5	1162
ЈИЕ	8.7	1036
ЦЕБ	8.3	1667
ЕУ15	10.3	3859

Извор: WHO, (2012), World Health Statistics 2012, WHO

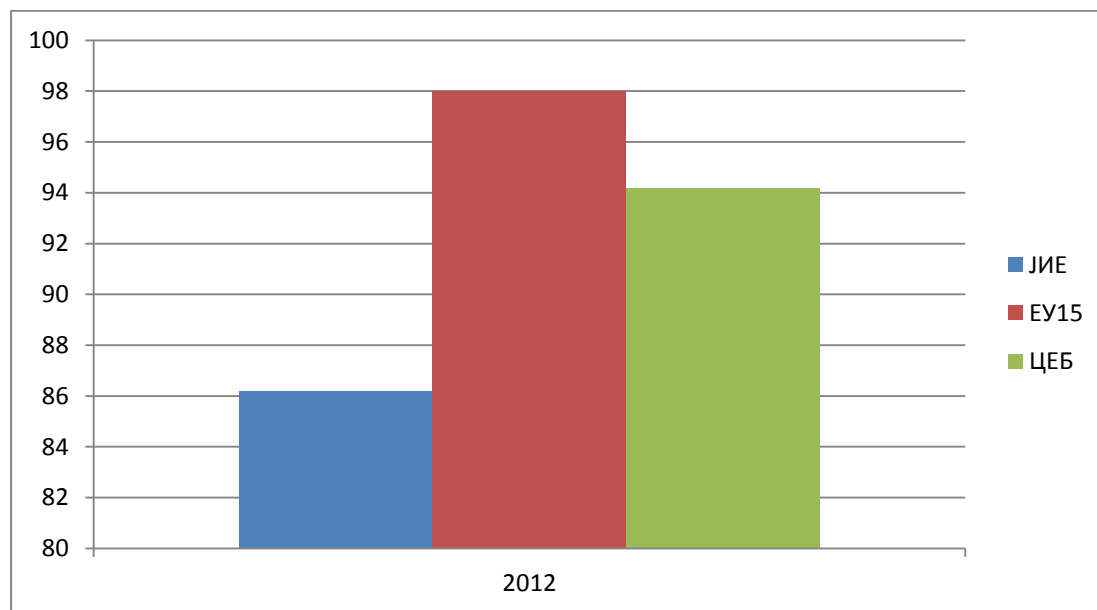
Релативно високите трошоци за здравствена заштита кај економиите од ЈИЕ не значат зголемена ефективност и квалитет на здравствените услуги. Една од причините која е заедничка за сите економии од ЈИЕ е запоставувањето на превентивната и примарната здравствена, наспроти доминантната улога на скапата болничка здравствена заштита.¹²¹ Тоа само ги зголемува трошоците на здравствениот систем, предизвикува неефикасна алокација на средствата за здравствена заштита, а притоа не води кон подобрување на ефективноста и квалитетот на здравствените услуги.

¹²⁰ Ivailo V. Izvorski, Satu Kahkonen, 2008, *Public Expenditure Policies in Southeast Europe*, World Bank Working Paper No. 134, The World Bank Washington DC, p.14

¹²¹ Исто, стр.49

Другата компонента на петтиот индикатор на СЕФ, која воедно претставува и слабост за економиите од ЈИЕ е основното образование, односно квалитетот и процентот на запишаност во основно образование (*графикон 3.9*). Токму подиндикаторот основно образование е еден од факторите што влијае врз заостанувањето на земјите од ЈИЕ во однос на ЕУ15 и земјите од ЦЕБ.

Графикон 3.9: Споредба во однос на процентот на запишаност во основно образование помеѓу земјите од ЈИЕ, ЕУ15 и ЦЕБ

Извор: Global Competitiveness Report 2012-2013, WEF

Од графиконот се гледа висок степен на заостанување во основното образование на земјите од Југоисточна Европа во однос на земјите од Централна Европа и Балтикот и членките на ЕУ. Тоа заостанување е присутно како кај процентот на запишаност во основното образование, така и во однос на квалитетот на основното образование. Економиите од ЈИЕ со 86.2% запишани во основно образование заостануваат во однос на ЦЕБ со 94.2% и ЕУ15 со 98%. Ваквото заостанување во процентот на запишаност во основното образование се одразува врз можноста за понатамошно подобрување и надградување на квалитетот на работната сила согласно потребите на пазарот на труд. Во тој контекст се наведува и заостанувањето на економиите од ЈИЕ и во однос на самиот квалитет на основното образование чија што просечна оценка на

квалитет се движи помеѓу 3.5 и 4.4 наспроти економиите од ЦЕБ која е над 5 и економиите од ЕУ15 кај кои достигнува над 6 од можни 7.¹²²

Нискиот степен на квалитет на основното образование заедно со нискиот процент на запишаност на населението во основно образование укажува на фактот дека економиите од ЈИЕ заостануваат и недоволно инвестираат во создавање на основа за развој на човечкиот капитал кој во услови на економија заснована на знаење и иновации претставува критичен и основен фактор за креирање на конкурентност и развој на националните економии.

Една од причините за нискиот квалитет во основното образование кај земјите од ЈИЕ е и неефикасната алокација на финансиските средства. Имено, најголем дел од средствата, од 70 до 80%, се издвојуваат за плати,¹²³ додека другиот делот кој оди за инвестиции, за подобрување на квалитетот на наставата во однос на подобрување на наставната програма и воведување на иновативни методи на настава не е доволен за да предизвика квалитативно подобрување на основното образование.

Според *слика 3.1*, квантитативното и квалитативно подобрување на инвестициите во здравствени и образовни услуги треба да претставуваат еден од критичните фактори кои ќе поттикнат мултипликативни процеси во креирање и подобрување на конкурентноста на економиите од ЈИЕ. Инвестициите треба да ја опфатат како здравствената и образовната инфраструктура, така и квалитетот на самите услуги, затоа што тоа од една страна ќе придонесе кон поефикасно алоцирање на буџетските средства, а од друга страна ќе биде во функција на зголемување на здравствената и образовната основа на луѓето, што ќе обезбеди зголемување на продуктивноста на трудот, пораст на производството и зголемена додадена вредност.

¹²² WEF, 2012, *Global Competitiveness Report (2012-2013)*, Geneva

¹²³ Ivailo V. Izvorski, Satu Kahkonen, 2008, *Public Expenditure Policies in Southeast Europe*, World Bank Working Paper No. 134, The World Bank Washington DC, p.65

Слика 3.1: Мултипликативен ефект на ефикасната алокација на јавните инвестиции во здравството и образованието

Извор: Собствени констатации и приказ

3.1.5 Анализа на индикаторот високо образование и обука

Индикаторот високо **образование и обука** ги мери степенот на запишаност и квалитет на средното и високо образование и застапеноста на континуираниот систем на обуки со кој се обезбедува постојано квалитативно надградување на работната сила.

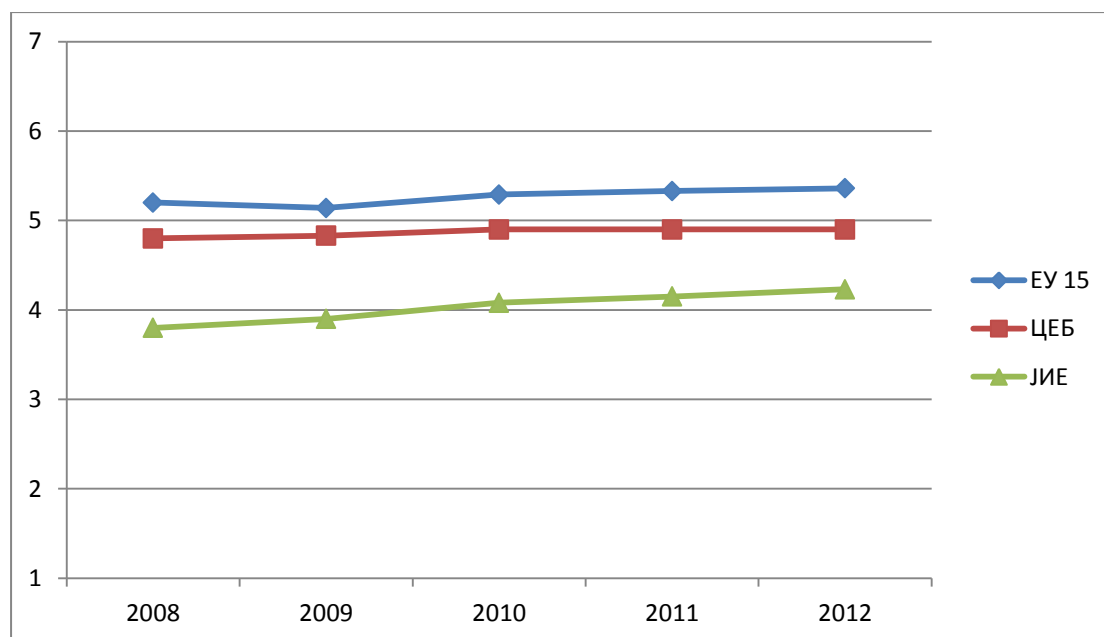
Во современи услови на глобализација на меѓународната економија, постојани промени на економското окружување и опасностите и негативните ефекти кои со себе ги носат економските кризи, основен предизвик и задача на националните економии во напорите за креирање и одржување на конкурентноста, претставува квалитативниот развој и надградување на човечкиот капитал преку квалитативно креиран образовен систем и систем на постојани обуки на работната сила.

Знаењето и способностите на човечките ресурси претставуваат динамични категории кои се стекнуваат преку континуирано подобрување на образовниот и системот на обуки кои овозможуваат флексибилност и

адаптибилност на човечкиот фактор во согласност со потребите на пазарот. Во рамките на економијата базирана на знаење, создавањето на знаење и неговиот ефикасен трансфер во индустријата претставуваат клучен фактор во развојот на развиените економии.¹²⁴

Квалитетниот образовен и систем на обуки претставува клучен услов во процесот на креирање поголема додадена вредност во производството на стоки и услуги и зголемување на инвестиционата атрактивност на економиите од ЈИЕ, кои во исто време претставуваат главни недостатоци во креирање и унапредување на конкурентските капацитети кај овие економии. Ваква оценка може да се извлече и од анализата на овој индикатор во извештајот за конкурентност на СЕФ на што упатува *графиконот 3.10*.

Графикон 3.10: *Развиеност на индикаторот високо образование и обуки кај земјите од ЈИЕ*

Извор: *Согласно извештаите за конкурентност на СЕФ, Global Competitiveness Reports (2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012)*

Кај економиите од Југоисточна Европа иако постои позитивен тренд во развојот на индикаторот образование и обуки, заостанувањето во однос на економиите од ЕУ15 и ЦЕБ има изразен карактер. Подобрувањето на квалитетот на овој индикатор нема динамичен карактер, што е неопходно во процесот на креирање на производство со повисока додадена вредност и услов за

¹²⁴ Mora, J. and Vila L., 2003, *The Economics of Higher Education*. In R. Begg (ed.) *The Dialogue between Higher Education Research and Practice*, Kluwer Academic Publishers, p.121-134

унапредување на научно - истражувачки активности и развој на иновативни технологии. Квалитетот на факторот образование претставува и една од слабостите на конкурентското заостанување на економиите од ЈИЕ, а причините имаат повеќекратен карактер:

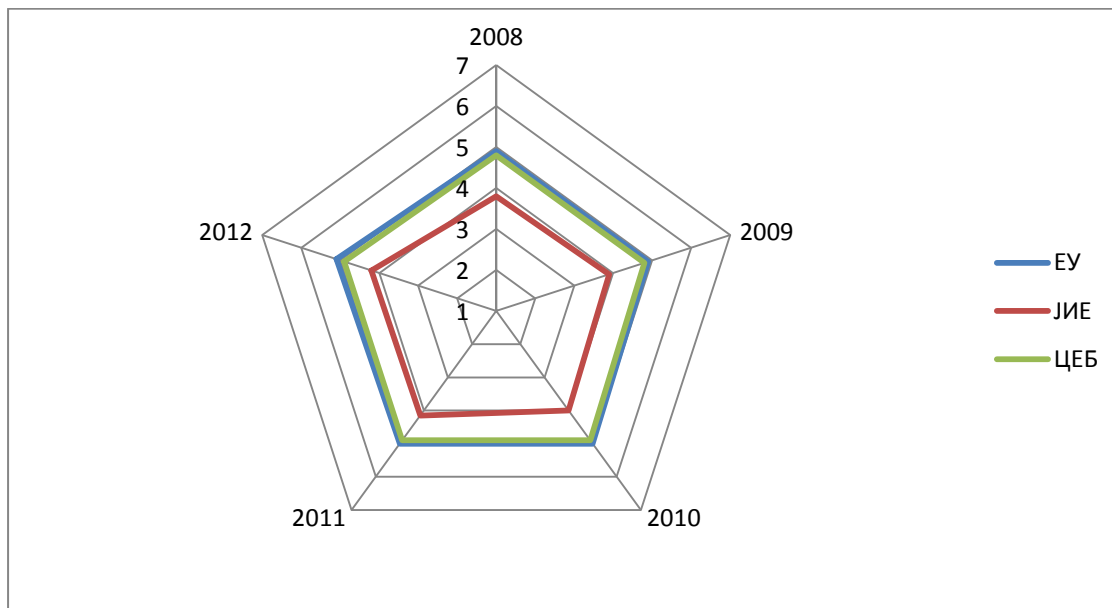
- *Ниско ниво на запишаност во средното, а посебно во високото образование.*

Регионот на ЈИЕ се карактеризира со ниско ниво на запишаност на ученици во средно образование од 92.4% и студенти во високо образование од 40.8%. За разлика од тоа, процентот на запишаност во средно образование во ЕУ15 изнесува 100%, додека запишаноста на факултет е над 65%. Во земјите од Централна Европа и Балтикот, запишаноста во средно образование изнесува 96.3%, а во високото образование изнесува над 66%. Вака високиот процент на опфатеноста на населението во високото образование претстваува и еден од главните носители во конкурентското издигнување и напредок на овие економии.

- *Заостанување во квалитетот на образованието*

Освен во однос на *квантитативниот елемент*, земјите од ЈИЕ заостануваат и во однос на *квалитативниот аспект* на образованието. Според квалитетот на образовниот систем вредноста на овој поиндикатор кај земјите од ЈИЕ изнесува 3.5, додека кај земјите од ЕУ и ЦЕБ се движи над 4. (*графикон 3.11*)

Графикон 3.11: Споредба во квалитетот на индикаторот образование и тренинг помеѓу земјите од ЈИЕ, ЕУ и ЦЕБ

Извор: Според извештаите на WEF, GCR (2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012)

Причините за разликите во квалитетот на факторот образование имаат:

- финансиска природа, која се лоцира во ниското ниво на инвестиции за развој на образованието, како јавни, така и приватни и
- степенот на современост на наставните програми и наставната методологија.

Јавните инвестиции во образованието кај земјите од ЕУ се движат помеѓу 5.5 и 6% од БДП, што е во согласност со препораките на УНЕСКО, наспроти инвестициите кај земјите од ЈИЕ кои се движат околу 4% од БДП.¹²⁵ Ваквите податоци укажуваат на фактот дека поддршката за образованието од страна на буџетските средства е далеку од воспоставените критериуми кои треба да обезбедат одредено ниво на квалитет на образованието. Исто така, во образованието кај земјите од ЈИЕ отсуствува *поддршката на приватниот сектор*, која кај земјите од ЕУ се движи помеѓу 0.5 и 1% од БДП. Посебно се истакнува многу неповолната состојба со инвестициите во високото образование кои се движат помеѓу 0.3 и 0.5% од БДП, со исклучок на Хрватска

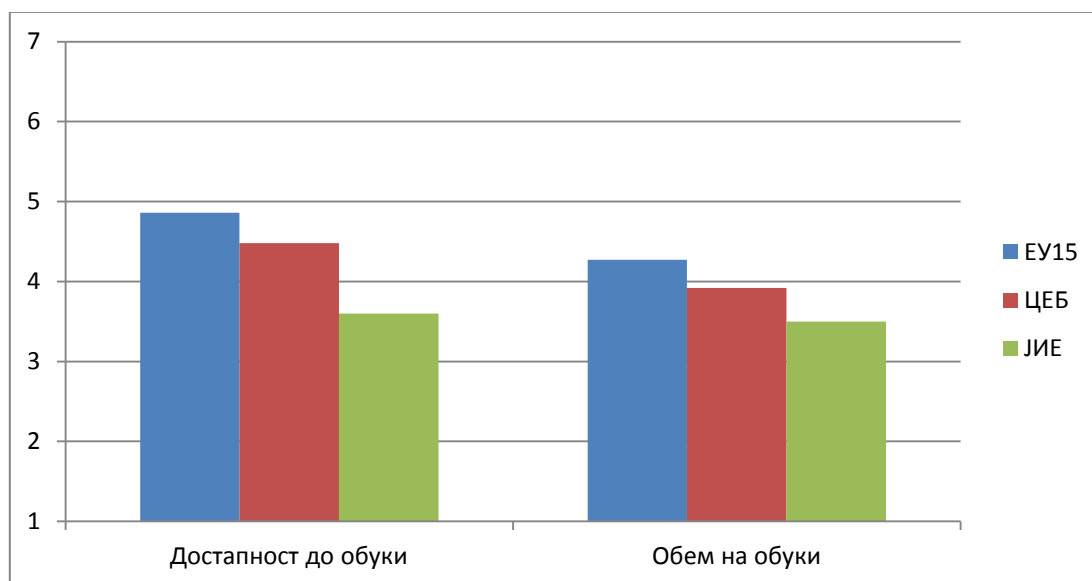
¹²⁵ UNESCO, *Institute for statistics (World Education Indicators Programme)*

кај која изнесуваат 0.8%. Наспроти ова, поддршката на високото образование кај земјите од ЕУ изнесува просечно 1.1% од БДП.¹²⁶

Земјите од Југоисточна Европа заостануваат и во однос на *достапноста и опфатеноста* на населението во системот на обуки на економијата, а токму програмите за обуки заедно со образованието се клучните елементи за создавање на квалитетен човечки капитал што ќе одговори на потребите на пазарот. Недостатокот или отсуството на обуки е поврзано со ниската конкурентност.¹²⁷ Системот на обуки овозможува поголема флексибилност на работната сила согласно потребите на пазарот на труд, посебно за земјите во транзиција и за намалување на негативните ефекти во услови на економска криза. Имено, неадекватната структура на работна сила била една од причините за големата невработеност кај земјите во транзиција.¹²⁸

Доколку се направи анализа во делот на системот на обуки и неговиот квалитет ќе се дојде до следниве резултати: (графикон 3.12)

Графикон 3.12: *Анализа на елементите на подиндикаторот обуки*

Извор: WEF, 2012, *Global Competitiveness Report (2012-2013)*, Geneva

Разликите во квалитетот на системот на обуки што постојат помеѓу земјите од ЕУ15 и поранешните земји во транзиција од ЦЕБ во однос на земјите

¹²⁶ OECD, 2011, *Education at a Glance 2011*, Paris

¹²⁷ Green F., 1993, *The determinants of training of male and female employees in Britain*, Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 55, p.103-122

¹²⁸ Rutkowski, J., 2007, *Labour markets in the EU8+2: from the shortage of jobs to the shortage of skilled workers*, World Bank, Regular Economic Report, Special Topic September

од Југоисточна Европа, се одразуваат и во интензитетот на учество на населението во системот на обуки. Во ЕУ 9% од населението е вклучено во системот на обуки на економиите, додека учеството кај поранашените земји во транзиција од ЦЕБ, а сега земји членки на ЕУ е многу поголемо на пример: Чешка 11.4%, Естонија 12%, Словенија 15.9%.¹²⁹ Ваквото големо учество на населението во системот на обуки на овие земји влијае врз намалување на невработеноста предизвикана од процесот на транзиција. Наспроти тоа учеството на населението во системот на обуки кај земјите од ЈИЕ се движи помеѓу 2 и 3% од населението. Големите разлики во однос на учеството во системот на обуки се поврзуваат со разликите во способноста за инвестирање во истражување и развој и воведување на нови технологии.¹³⁰

Независно од тоа дали станува збор за *општи обуки* кои се однесуваат на стекнување на вештини на една индивидуа или *специфични обуки* кои опфаќаат стекнување на конкретни вештини поврзани со одреден тип на работа, постојаното инвестирање во стекнување на нови вештини е начин да се биде конкурентен во услови на постојани промени и развој на технологијата. Обуките претставуваат критичен фактор во успехот на компаниите и воопшто економиите во процесот на прифаќање на нови технологии и воведување на различни форми на иновации. Процесот на обуки треба да претставува нераскинлив и продолжен дел од целокупниот образовен систем на современите економии и неговата ефикасност е уште поголема доколку тој се надоградува на претходно, цврсто воспоставен, редовен образовен систем. Ниското ниво на развиеност на системот на обуки кај економиите од ЈИЕ се одразува негативно врз *ефикасноста на пазарот на трудот* и придонесува во зголемување на невработеноста. Еден од главните предизвици во надминување и *амортизирање на невработеноста* е воведување и примена на активен пристап кон процесот на реформи за зацврстување на системот на обуки преку негово соодветно институционално регулирање и определување на стандарди на квалитет, па сè до определување на систем на финансирање и поволности за стимулирање на инвестициите во обуки на компаниите и вработените. Воспоставувањето на

¹²⁹ www.epp.eurostat.ec.europa.eu

¹³⁰ Bassanini, A., Booth, A., Brunello, G. and Leuven, E., 2007, *Workplace training in Europe*, in Brunello, G., Garibaldi, P. and Wasmer, E. (ed), *Education and Training in Europe*, Oxford University Press. p.176

еден вака регулиран систем на обуки се покажал како доста успешен во процесот на креирање на ефикасен тренинг систем во праксата на земјите од ОЕЦД и ЦЕБ.

Значењето на факторот образование и обуки за конкурентноста на националните економии и неопходноста за реформи на образовниот и системот на обуки кај економиите од ЈИЕ произлегува од потребата за континуирано креирање на работна сила која ќе обезбеди континуиран пораст на продуктивноста и развој на производи и услуги со висок степен на додадена вредност. Посебно, во услови на економска криза инвестирањето во квалитативен развој и надградување на знаењата на човечкиот капитал е услов за конкурентска одржливост и развој на националните економии. Се покажало дека комбинацијата помеѓу образованието и технолошките иновации може да придонесе не само за зголемување на продуктивноста во рамки на една индустриска гранка, туку и да ја подигне општата продуктивност на трудот и на другите фактори на производство.¹³¹

Согласно податоците во *табела 3.7*, преку анализа на коефициентот на корелација r може да се согледа позитивната зависност помеѓу квалитетот на образовниот и системот на обуки и индексот на конкурентност кај анализираните економии од ЈИЕ, ЦЕБ и ЕУ15 и да се идентификуваат разликите помеѓу одделните групации на земји.

¹³¹ David De Ferranti et al, 2003, *Closing the Gap in Education and Technology*, The World Bank, p.49

Табела 3.7: Вредност на индекс на глобална конкурентност и индикаторот образовен и систем на обуки кај економиите од ЈИЕ, ЦЕБ и некои земји

	Квалитет на образовен и систем на обуки (x)	ИГК (y)
Албанија	4.1	3.9
Босна и Херцеговина	4.2	3.9
Хрватска	4.5	4.0
Македонија	4.0	4.0
Црна Гора	4.6	4.1
Србија	4.0	3.9
Чешка	4.9	4.5
Естонија	5.2	4.6
Унгарија	4.7	4.3
Словачка	4.5	4.1
Словенија	5.2	4.3
Австрија	5.5	5.2
Белгија	5.8	5.2
Финска	6.2	5.5

Извор: WEF, 2012, *Global Competitiveness Report (2012-2013)*

Со примена на формулата за корелација помеѓу квалитетот на образовниот и тренинг систем кој има улога на независна променлива (x) и индексот на конкурентност како зависна променлива (y):

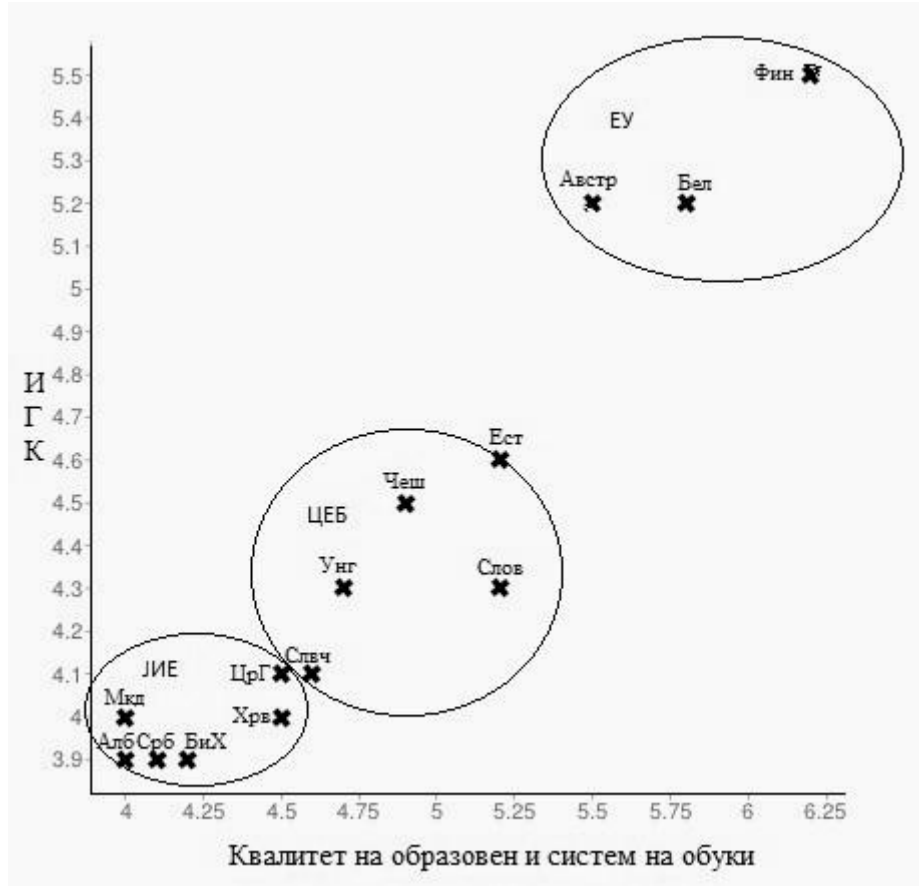
$$r = \frac{n \sum_{i=1}^n x_i y_i - \sum_{i=1}^n x_i \sum_{i=1}^n y_i}{\sqrt{(n \sum_{i=1}^n x_i^2 - (\sum_{i=1}^n x_i)^2) (n \sum_{i=1}^n y_i^2 - (\sum_{i=1}^n y_i)^2)}}$$

се добива коефициент на корелација $r = 0.9516$ што покажува многу цврста поврзаност помеѓу квалитетот на образовниот и тренинг систем со индексот на конкурентност.

Графиконот 3.13 ги потврдува разликите во односот квалитет на образование/индекс на конкурентност помеѓу анализираните економии од: Југоисточна Европа, Централна Европа и Балтикот и ЕУ15. Меѓутоа во исто време укажува на цврстата поврзаност и зависност помеѓу квалитативниот аспект на човечкиот капитал и нивото на конкурентност на националните економии што го потврдува фактот дека „образованието е значаен фактор за

подигнување на националната конкурентност во современи услови на економија водена од знаењето“.¹³²

Графикон 3.13: Корелација помеѓу квалитетот на образовниот и системот на обуки со нивото на конкурентност

Извор: Сопствена анализа и приказ

Според тоа еден аспект од мерките и политиките кој треба да има суштинско влијание во унапредување на конкурентноста и обезбедување одржлив развој на економиите од ЈИЕ треба да биде во областа на образованието и постојано квалитативно надградување на квалитетот на работната сила.

3.1.6 Анализа на индикаторот ефикасност на пазарот на стоки

Индикаторот **ефикасност на пазарот** претставува еден од индикаторите кој го одредува *степенот на ефикасност и квалитет на бизнис окружувањето* кај земјите од Југоисточна Европа. Анализата на овој индикатор дава слика за

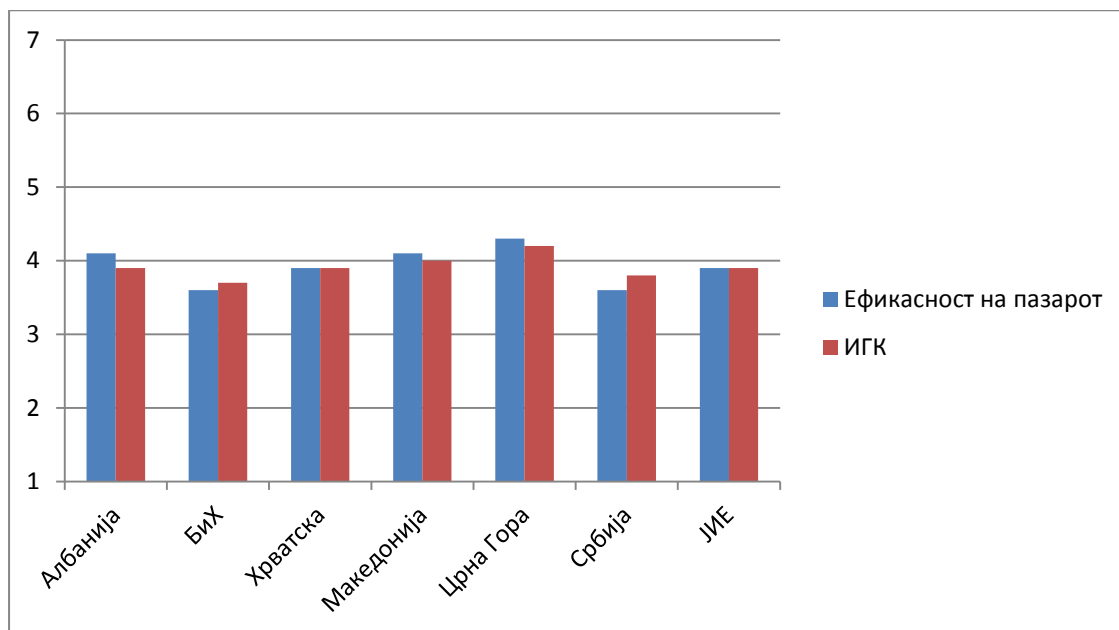
¹³² Jens Johansen and Pasi Sahlberg, 2011, *Educational Policies for Raising National Economic Competitiveness: Perceptions, measurements and practice*, Annual Meeting of the American Educational Research Association, New Orleans, p.13

степенот на квалитет и развиеност на одредени елементи групирани во 5 области:

- постоење конкурентност на пазарот;
- влијание на фискалниот систем врз можностите за бизнис и инвестирање;
- процедури и време потребни за започнување бизнис;
- степен на либерализација на надворешно - трговската размена и странски директни инвестиции и
- карактеристики на потрошувачката.

Анализата на ефикасноста на пазарот овозможува да се согледа односот помеѓу нивото на негова развиеност и вкупното ниво на конкурентност на економиите. *Графиконот 3.14* покажува дека на ниво на регион ефикасноста на пазарот кај економиите од ЈИЕ е изедначена со нивото на просечната конкурентност на регионот.

Графикон 3.14: Однос помеѓу ефикасноста на пазарот и вкупното ниво на конкурентност кај земјите од ЈИЕ во периодот 2008-2012

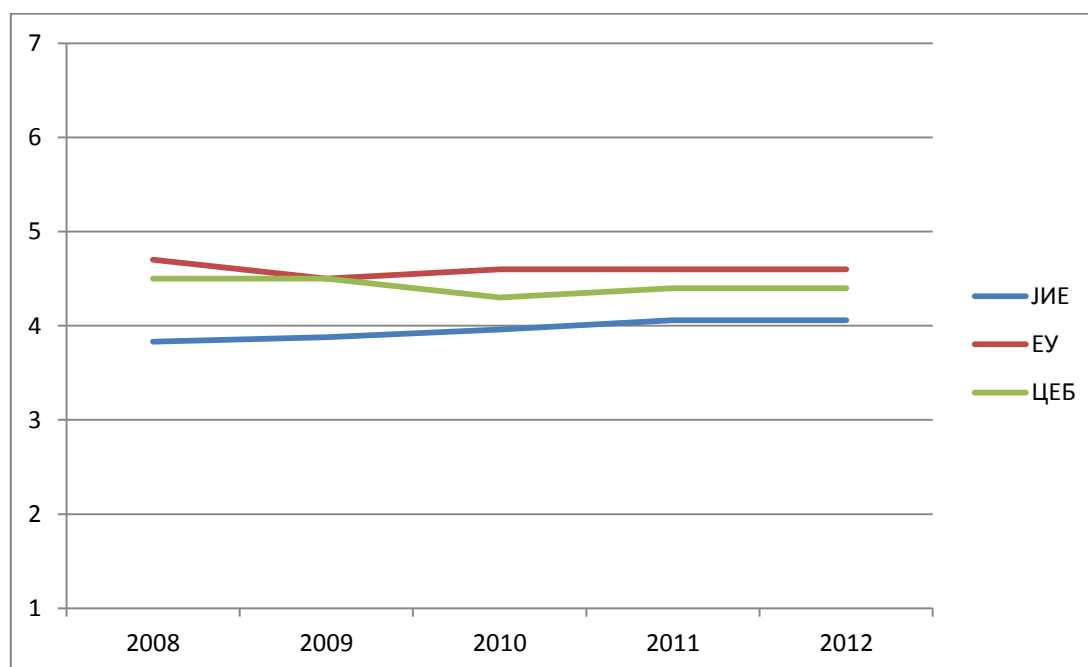
Извор: Пресметано според извештаите на СЕФ, *Global Competitiveness Reports (2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012, 2012-2013)*

Според податоците од *графиконот 3.14*, ефикасноста на пазарот кај одредени економии од ЈИЕ како Босна и Херцеговина и Србија, заостанува во однос на нивото на конкурентност, додека кај останатите земји од ЈИЕ,

вклучувајќи ја и Република Македонија, тој е еднаков или го надминува нивниот индекс на глобална конкурентност (ИГК).

Иако, ефикасноста на пазарот кај земјите од ЈИЕ претставува еден од подобрите индикатори, сепак таа треба квалитативно да се подобрува во поголем степен за да обезбеди услови за позначајно подобрување на конкурентноста. Споредено со земјите од ЕУ и поранешните земји во транзиција од Централна Европа и Балтикот, земјите од Југоисточна Европа покажуваат значително заостанување во *ефикасноста на пазарот*, што може да се согледа од *графиконот 3.15*.

Графикон 3.15: Споредба во однос на индикаторот ефикасност на пазарот помеѓу ЕУ, ЦЕБ и ЈИЕ

Извор: WEF, *Global Competitiveness Reports* (2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012, 2012-2013)

Причините за заостанувањето во квалитетот на ефикасноста на пазарот кај економиите од Југоисточна Европа може да се откријат доколку се изврши компаративна анализа во однос на квалитетот на секој од подиндикаторите кои го креираат индикаторот ефикасност на пазарот. Ваквата анализа, во *табела 3.8* ќе укаже на подрачјата од ефикасноста на пазарот каде економиите од ЈИЕ покажуваат напредок или заостанување во однос на просекот на ЕУ.

Табела 3.8: Поиндикаторите на ефикасноста на пазарот кај земјите од ЈИЕ како % од просекот на ЕУ27

- 2012-2013 година

	Албанија	БиХ	Хрватска	Македонија	Црна Гора	Србија	ЈИЕ
Конкурентност на пазарот	76.6	74.5	76.6	78.7	83	63.8	75.3
Даночно оптоварување	121.8	96.8	71.8	128.1	131.2	90.6	106.7
Процедури и брзина за започнување бизнис*	5	13	6.5	3	8	10	7.5
Либерализација на НТР	83.6	81.6	81.6	87.7	87.7	73.4	82.6
Либерализација на СДИ	89.7	81.6	71.4	81.6	96	75.5	82.6
Софистицираност и карактеристики на потрошувач	93.3	80	80	75.5	86.6	66.6	80.3

*Во број на денови, просечниот број на денови за ЕУ27=10.5

Извор: сопствени пресметки направени според податоци од Извештајот на СЕФ 2012/2013

Од анализата може да се заклучи дека најслаба точка во рамки на индикаторот ефикасност на пазарот, која воедно е и една од основните причини за заостанување на земјите на ЈИЕ во однос на земјите од ЕУ и земјите од ЦЕБ е во однос на слободната конкуренција на пазарот. Имено, просечната вредност на квалитетот на оваа група под фактори кај земјите од Југоисточна Европа, според СЕФ изнесува 3.5, што ги рангира над 100-тото место во извештајот по однос на овој индикатор. Наспроти тоа, просечната вредност на овие подфактори кај земјите од ЦЕБ изнесува 4.3, а кај ЕУ27 вредноста изнесува 4.7, што укажува на фактот дека заостанувањето на земјите од Југоисточна Европа во однос на условите за слободна конкуренција на пазарот е еден од главните фактори кој влијае на ефикасноста на пазарот. Според тоа, во групата мерки за поголема конкурентност на економиите од ЈИЕ треба да бидат оние кои ќе обезбедат зголемување на конкуренцијата на локалните пазари преку поголема ефикасност на антимонополската политика која ќе осигура еднакви услови за учество и опстојување на сите субјекти на пазарот.

Добри перформанси земјите од ЈИЕ покажуваат во однос даночното оптоварување и во однос на процедурите и времето за започнување бизнис. Во оваа група посебно се истакнуваат Македонија, Албанија и Црна Гора, кои во однос на квалитетот на поиндикаторите за фискално оптоварување се наоѓаат над европскиот просек. Подобрите резултати во однос на даночното оптоварување се резултат на фискалните реформи во однос на воведување на т.н. рамен данок и подобрување и олеснување на системот за наплата на данок.

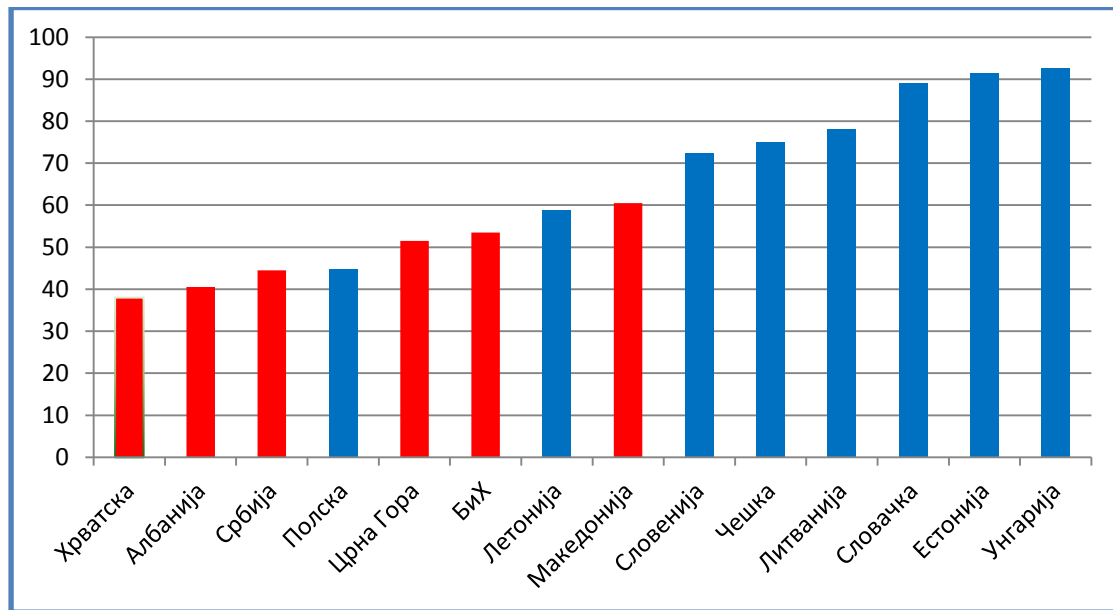
Подобрувањата во однос на *започнувањето бизнис* се предизвикани со воведување на механизми како *едношалтерскиот систем*, преку кој се намалува времето потребно за започнување на бизнис, како и намалување на процедурите за започнување бизнис преку отстранување на многу закони и постапки кои непотребно го оптоваруваа процесот за започнување бизнис.¹³³ Особено позитивни резултати и голем напредок во однос на започнување бизнис покажува Република Македонија како резултат на реформите за намалување на бројот на процедури и времето потребно за започнување бизнис, што ја вбројува земјата меѓу 10-те економии кои направиле најголеми чекори во креирање на поволно бизнис окружување според *Извештајот на Светска банка за правење бизнис (Doing Business)*.

Според *табелата 3.8* земјите од ЈИЕ се наоѓаат под европскиот просек во однос на степенот на либерализација на надворешно-трговската размена и влезот на СДИ. Иако, станува збор за економии кај кои надворешната трговија претставува фактор на развојот и кај кои над 80% од надворешно-трговската размена на овие земји се остварува со земјите на ЕУ, сепак во однос на трговската отвореност земјите заостануваат во однос на нивото на отвореност кое е карактеристично за економиите со слична големина од ЦЕБ. Според *графиконот 3.16* исклучок од ваквото движење, на страната на земји од ЈИЕ покажува Република Македонија која споредено со другите земји од регионот покажува повисоко ниво на надворешно-трговска отвореност, додека исклучок на страната на земјите од ЦЕБ претставува Полска која поради големината на внатрешниот пазар и побарувачка покажува понизок степен на надворешно-трговска отвореност.

¹³³ European Commission, 2009, *European Economy; The Western Balkans in Transition*, Occasional paper No 46, Brussels, p.16

Графикон 3.16: Споредба на надворешнотрговската отвореност меѓу земјите од ЈИЕ и ЦЕБ

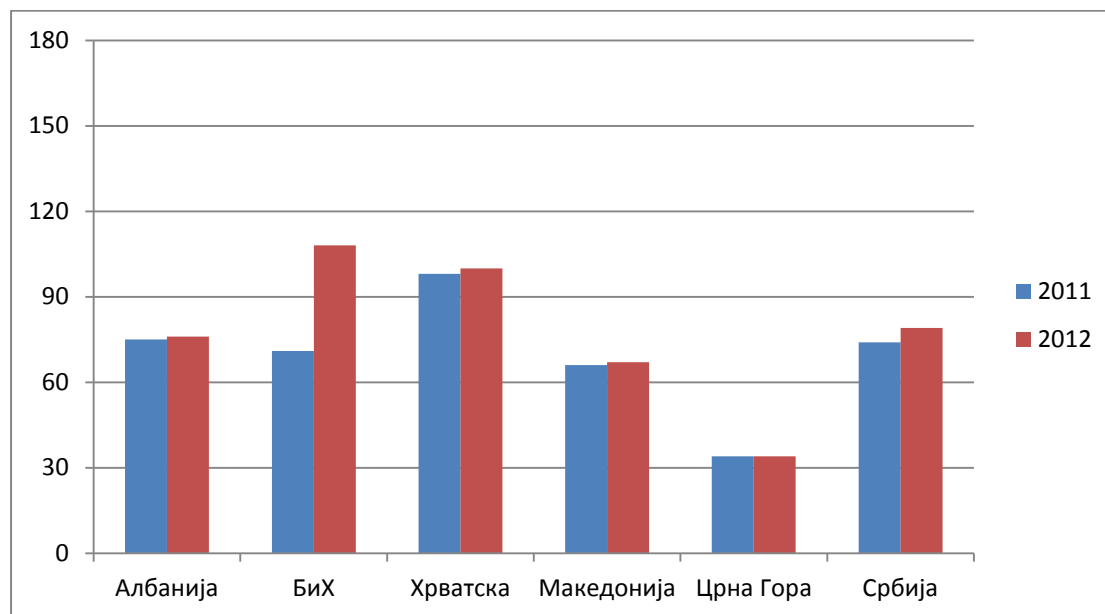
(% од БДП)

Извор: Според податоци од Светската Банка за 2012 година

Иако, земјите од Југоисточна Европа врз основа на нивниот кандидатски статус и претпристапни договори што ги имаат склучено со ЕУ имаат слободен пристап до единствениот пазар на ЕУ, како и врз основа на потпишувањето на Договорот за слободна трговија на земјите од Централна Европа ЦЕФТА 2006, кои се во функција на елиминирање на царинските и квантитативни ограничувања во меѓусебната трговија на земјите од ЈИЕ, сепак постоењето на нецарински бариери во облик на санитарни, фитосанитарни и технички стандарди, како и барањата за дозволи и нетранспарентни царински процедури, влијаат ограничувачки и ја отежнуваат трговската размена, кај голем дел од земјите на ЈИЕ. Ваквата состојба се потврдува во графиконот 3.17, каде земјите од регионот покажуваат постојано влошување на рангирањето според прекуграничната трговија во извештаите на Светска банка за правење бизнис (Doing Business).

Графикон 3.17: Промена на рангирањето во однос на прекуграничната трговија на земјите од ЈИЕ во 2011 и 2012 година

Извор: IBRD/World Bank, 2011, 2012, *Doing Business 2011,2012*, Washington DC

Графиконот 3.17 укажува на две тенденции во однос на прекуграничната трговија на економиите од ЈИЕ.

Прво, кај сите економии се забележува надолен тренд во однос на подобрување на прекуграничната трговија и второ, постоење големи индивидуални разлики во однос на степенот на олеснување на прекуграничната трговија помеѓу одделните земји на ЈИЕ. Ваквите движења се резултат на разликите во однос на степенот на реформи кои одделните земји на ЈИЕ ги прават во однос на олеснување на трговијата. Токму постоењето на царински и трговски регулативи кои во однос на потребната документација, времето и трошоците потребни за да се реализира одредена надворешно-трговска активност се една од причините за пониската интратрговска размена помеѓу земјите од ЈИЕ, која се движи помеѓу 15 и 20% од вкупната трговска размена.¹³⁴

Меѓутоа и покрај постоењето на значителен обем на административни ограничувања во прекуграничната трговија и по таа основа заостанување во однос на земјите од ЦЕБ, треба да се нагласи дека сепак, според извештаите на *Светска банка за правење бизнис – Doing Business* во последните години кај

¹³⁴ Ehrke Michael, 2011, *Export – led Growth, Central European Experiences-Magic Formula for the Western Balkans?*, Friedrich Ebert Foundation, p.32

земјите од ЈИЕ се забележува голем напредок во намалување на одредени административни процедури при извозот и увозот на што укажува *табелата 3.9*

Табела 3.9: Споредба во однос на степенот на олеснување на трговската размена кај земјите од ЈИЕ и ЦЕБ

	Број на извозни документи	Време на извоз	Трошоци за извоз (УСД)	Број на документи при увоз	Време на увоз	Трошоци за увоз (УСД)
ЈИЕ просек за 2007	5.9	21.4	921.9	7.9	21	1097
ЈИЕ просек за 2012	6.6	15.3	1149.8	7.1	14.8	1169
ЦЕБ просек за 2007	5.3	14.7	850.7	6.1	16.6	921.3
ЦЕБ просек за 2012	5.1	13.3	947.7	6.2	13.8	1007.6

Извор: IBRD/World Bank, 2007, 2012, *Doing Business 2007, 2012, Washington DC*

За да се обезбеди поголемо олеснување во трговската размена и да се надминат ваквите ограничувања, земјите од регионот треба да обезбедат подобрување на трговското интегрирање: во рамки на договорот за ЦЕФТА од 2006, интегрирање во рамки на ЕУ преку усогласување со законодавството на ЕУ и унилатерално (субјективно) секој земја од ЈИЕ да прифати и применува политики и стандарди кои ќе влијаат врз олеснување на трговијата.¹³⁵

3.1.7 Анализа на индикаторот ефикасност на пазарот на труд

Конкурентноста на националните економии од ЈИЕ, како и конкурентноста на целиот регион зависат од способноста и можностите на економиите да обезбедат поголема **ефикасност и флексибилност на пазарот на труд**, кој треба да биде во функција на што поголема вклученост на човечкиот капитал во сферите на негова најефикасна примена.

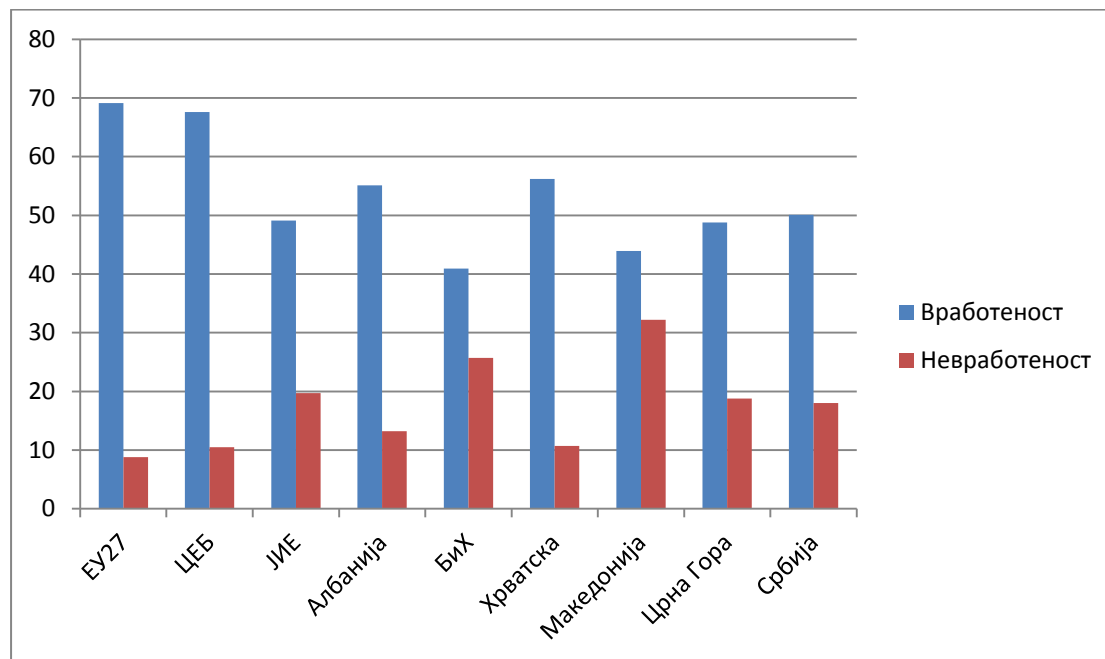
Според тоа пазарот на труд треба да биде во можност да обезбеди брза и евтина мобилност на работната сила од една активност кон друга без поголеми социјални нарушувања, во спротивно ригидноста на пазарот може да биде причина за создавање на долгорочна невработеност, што е и една од главните причини за високата стапка на невработеност кај најголемиот дел од земјите од Јужна и Југоисточна Европа.¹³⁶

¹³⁵ Peter Sanfey and Simone Zeh, 2010, *Trade potential and long-run growth in SEE: in South East Europe after the Economic Crisis: a New Dawn or back to Business as Usual*, LSEE, p.42

¹³⁶ WEF, 2012, *The Europe 2020 Competitiveness Report Framework Building a more competitive Europe*, Geneva, p.9

Споредено со земјите од ЕУ и земјите од Централна Европа и Балтикот, економиите од ЈИЕ покажуваат негативни резултати како во однос на нивото на вработеност, така и во однос на нивото на невработеност што може да се согледа од *графиконот 3.18*.

Графикон 3.18: Споредба на стапките на вработеност и невработеност кај земјите од ЈИЕ, ЕУ27 и ЦЕБ во периодот 2008-2010

Извор: EUROSTAT http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsi_emp_a&lang=en
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_a&lang=en

Очигледно е дека економиите од Југоисточна Европа, како по стапките на вработеност, така и по стапките на невработеност многу заостануваат во однос на просекот од земјите од ЕУ и ЦЕБ. Ниту една земја од регионот не се приближува кон Европскиот просек од 70% вработеност што е одреден со Лисабонската Декларација, што воедно претставува цел на земјите од ЕУ.¹³⁷

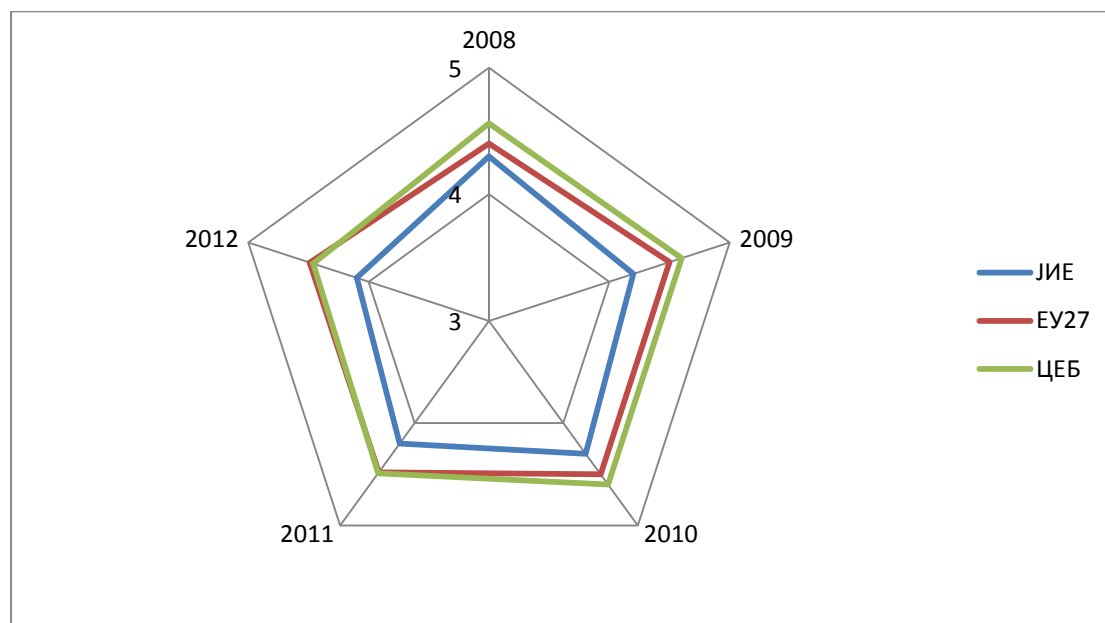
Анализата на ефикасноста на пазарот на труд кај земјите од ЈИЕ има посебно значење од аспект на создавање на способности за побрзо надминување на потресите на пазарот на труд кои беа резултат на процесите на транзиција и приватизација, кои токму поради нефлексибилноста на пазарот предизвикаа пораст на долгорочната невработеност. Имено, формалниот образовен и систем на обуки, како и можностите за преквалификација не обезбедуваат можност за брзо прилагодување на работната сила кон промените на пазарот, што

¹³⁷ V. William Nero, 2010, *Economic and Labour Market Impacts of the Global Economic and Financial Crisis on the Countries of the Western Balkans and Moldova*, ILO, Geneva, p.11

оневозможува успешно реалоцирање на работната сила или неможност да се одговори на процесите на реструктурирање на економиите. Исто така, економиите од регионот не располагаат со доволен процент на високо образована работна сила која е способна да создаде и поддржи развој заснован на иновации.¹³⁸ И оној процент на вработеност што го покажуваат земјите од ЈИЕ главно е сконцентриран во сектори со низок степен на додадена вредност и понизок квалитет на работната сила.

Степенот на ефикасност на пазарот на труд кај економиите од ЈИЕ, измерен преку призмата на поиндикаторите за конкурентност на пазарот на труд што ги одредува СЕФ (*графиконот 3.19*), го потврдуваат квалитативното и квантитативно заостанување, во однос на земјите од ЕУ и поранешните земји во транзиција од Централна Европа и Балтикот.

Графикон 3.19: Споредба на индикаторот ефикасност на пазарот помеѓу земјите од ЈИЕ, ЕУ27 и ЦЕБ

Извор: Врз основа на податоците на Извештаите за конкурентност на СЕФ(2008-2009, 2009-2010, 2010-2011,2011-2012, 2012-2013)

Споредбата на вредностите за индикаторот ефикасност на пазарот на труд покажуваат заостанување на земјите од ЈИЕ во однос на земјите од ЕУ и Централна Европа и Балтикот. Многу покарактеристично е заостанувањето во однос на земјите од ЦЕБ, кои успеаја во периодот на транзиција да изградат

¹³⁸ European Training Foundation – ETF, 2007, *Labour Markets in the Western Balkans Challenges for the Future*, European Communities, p.12

услови за поголема ефикасност на пазарот што се одрази позитивно врз нивото на вработеност. Наспроти тоа пазарот на труд кај најголемиот дел економии од ЈИЕ не покажа подобрувања, затоа што процесот на реформи на овој пазар започна многу подоцна и со тоа не се создадоа услови за вработување на голем обем на работна сила што настана како резултат на транзицијата. Резултат на тој процес е појавата на голема невработеност на младата популација, се зголемија разликите во односот на вработеност маж-жена, како и високо учество на т.н. неформално вработување кое не им обезбедува никаква заштита на вработените.¹³⁹

Гледано од аспект на поиндикаторите на ефикасноста на пазарот што ги обработува СЕФ (табела 3.10), пазарот на труд кај земјите од ЈИЕ споредено со земјите од ЦЕБ покажува најголеми слабости во: *односот плата-продуктивност, застапеност на професионалниот менаџмент, одлив на работна сила и учество на жените во однос на мажите во работниот процес.*

Табела 3.10: Поиндикаторите на ефикасноста на пазарот на труд кај земјите од ЈИЕ како % од просекот на земјите од Централна Европа и Балтик (ЦЕБ) 2012/2013

	Албанија	БиХ	Хрватска	Македонија	Црна Гора	Србија	ЈИЕ
Релација работник-работодавач	114.2	97.6	80.9	92.8	92.8	78.5	92.8
Флексибилност во одредување на платата	90.3	78.8	98	105.7	92.3	103.8	96.1
Практика на вработување и отпуштање од работа	130.5	137.5	86.1	119.4	113.8	100	111
Плаќање и продуктивност	102.3	83.7	83.7	88.3	88.3	81.4	86
Учество на професионален менаџмент	97.6	95.3	83.7	79	93	76.7	86
Одлив на работна сила	106.9	65.5	82.7	72.4	124.1	65.5	86.2
Учество на жената како работна сила	83.7	73.2	97.6	75.5	89.5	89.5	84.8

Извор: Пресметано согласно Извештајот за конкурентност на СЕФ, GCR(2012-2013)

Релацијата работник-работодавач и практиката на вработување и отпуштање од работа претставуваат основни показатели за степенот на флексибилност на пазарот на труд. Од податоците се гледа дека земјите од ЈИЕ се на приближно ниво како земјите од Централна Европа и Балтикот, па дури некои земји покажуваат и подобри резултати. Ваквиот резултат првенствено не

¹³⁹ European Training Foundation-ETF, 2007, *Labour Markets in the Western Balkans Challenges for the Future*, European Communities, p.10

е последица на постоењето на регулатива и формална пракса на пазарот на труд, туку е резултат на т.н. неформално вработување кое се движи помеѓу 30 и 60% од вкупните вработувања, а најизразено е во Албанија, Македонија и Босна и Херцеговина.¹⁴⁰

Пазарот на труд кај земјите од Југоисточна Европа не обезбедува еднаквост во вклучувањето во работниот процес. Во оваа категорија посебно се неповолни показателите во однос на степенот на вклученост на женската и младата популација на пазарот на труд, како и пополнувањето на раководните позиции согласно професионални критериуми. Постојењето разлика или јаз во вклученоста на жените во работниот процес во однос на мажите е нагласена кај сите земји од ЈИЕ каде нивото на вработеност во односот маж–жена на ниво на регион изнесува 0.73%.¹⁴¹ Причините за половата дискриминација на пазарот на труд се резултат на: половата сегрегација на работните активности, пристапот до образование, како и присуството на стереотипи карактеристични за регионот.¹⁴² Причините за помалата вклученост на младата популација во работниот процес може да се бараат како во несовпаѓањето на квалификациите со потребите на пазарот, така и како резултат на малиот обем на формални работни места кои се нудат на пазарот.

Најголеми отстапувања во однос на подиндикаторите на ефикасноста на пазарот на труд, земјите од ЈИЕ покажуваат во односот *плата–продуктивност*, односно реалното ниво на плата не го одразува нивото на продуктивност. Наспроти тоа кај развиените земји и растечките економии продуктивноста на трудот е скоро двојно поголема од нивото на платите.¹⁴³ Споредено со економиите од ЕУ27 и новите членки на ЕУ, просечната продуктивност на економиите од ЈИЕ изнесува 38% од ЕУ27 односно 80% од просекот на новите земји членки.¹⁴⁴ Токму поврзувањето на платата со економската успешност би претставувал еден од механизмите за поголема флексибилност на пазарот на

¹⁴⁰ Nero V. William, 2010, *Economic and Labour Market Impacts of the Global Economic and Financial Crisis on the Countries of the Western Balkans and Moldova*, ILO, Geneva, p.17

¹⁴¹ WEF, 2012, *Global Competitiveness Report 2012-2013*, WEF, Geneva

¹⁴² Fetsi Anastasia et al., 2007, *Labour Markets in the Western Balkans: Challenges for the Future*, European Training Foundation, p.133

¹⁴³ International Labour Conference, 2011, *A New Era of Social Justice; Report of the Director General*, International Labour Office, Geneva. p.18

¹⁴⁴ WBIF, 2012, *Outlook for Macro-Economic Development in the Western Balkans and Implications for the WBIF*, IFI Coordination Office, p.10

труд, зголемени инвестиции, како домашни така и странски, како и можност за поголема конкурентност на производите и услугите.

Креирањето работни места заедно со постигнување поголема ефикасност на пазарите на труд кај земјите од ЈИЕ треба да претставува мултидимензионален пристап кој треба да вклучи квалитативно подобрување и хармонизирање на регулираноста на пазарите на труд, создавање високо квалитетна работна сила преку квалитетно образование и соодветни обуки што ќе биде во функција на поголема продуктивност и создавање на производи со повисока додадена вредност, како и обезбедување поголема вклученост преку поголем достап и вклученост на женската и младата популација на пазарот на труд.

3.1.8 Анализа на индикаторот развиеност на финансискиот пазар

Функционирањето на финансискиот пазар како фактор на конкурентност за националните економии е неопходно од аспект на обезбедување ефикасни и стабилни извори за финансирање на деловните активности и од аспект на довербата во финансиските институции. Немањето пристап до поволни и квалитетни финансиски извори го обесхрабрува инвестирањето во постоечкото и производството на нови производи и начини на производство, што се одразува негативно врз подобрување на продуктивноста и назадување на конкурентноста на економските субјекти и економијата во целост. Неразвиеноста и ограниченоста на финансискиот пазар дејствува ограничувачки врз порастот на продуктивноста на економските субјекти.¹⁴⁵ Недоволната развиеност на финансискиот систем претставува сериозна препрека на развојот дури и кога во економијата постои добра развиеност на другите услови, како макроекономска стабилност, отвореност кон трговија и развиеност на образовниот систем.¹⁴⁶

Во процесот на креирање на национална конкурентност секоја економија треба да се потпира на стабилен финансиски систем кој, според Светскиот економски форум, е определен од развиеноста и ефикасноста на

¹⁴⁵ World Bank, 2008, *Unleashing Prosperity: Productivity Growth in eastern Europe and the Former Soviet Union*, p.142

¹⁴⁶ Levine, R., 1997, *Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda*, Journal of Economic Literature, Vol. 35, No. 2, p.708

подиндикаторите кои се однесуваат на *степенот на расположливост и достапност на финансиски услуги, можностите за финансирање преку пазарот на капитал и стабилноста на банкарскиот систем.*

Анализата на развиеноста на финансискиот пазар на земјите од ЈИЕ, изразена преку подиндикаторите на СЕФ укажува дека една од најслабите алки во процесот на креирање на конкурентноста на економиите од ЈИЕ е токму слабата развиеност на пазарот на финансиски услуги, што може да се согледа од анализата направена во *табела 3.11.*

Табела 3.11: *Развиеност на пазарот на финансиски услуги кај земјите од ЈИЕ и ЦЕБ како % од просекот на ЕУ27*

	Албанија	БиХ	Хрватска	Македонија	Црна Гора	Србија	ЈИЕ	ЦЕБ
Расположливост на финанс. усл.	73.5	72.5	80.4	74.5	84.3	77.3	76.4	92
Достапност на финанс. услуги	73.6	78.1	80.3	78.1	91.5	82.5	80.3	90.4
Финансирање преку пазарот на капитал	44.3	85.8	80.3	85.8	97.2	66.6	75	86.1
Достапност на кредити	60.6	67.3	86.2	96.5	111.1	80.8	80.8	87.5
Достапност до акционерски к-ал	62.7	66.2	73.1	82.1	117.8	67.8	78.5	89.3
Стабилност на банкарски систем	85.7	89.8	104	106.1	91.8	87.7	93.8	102
Регулираност на пазарот на хартии од вредност	47.8	76	84.8	89.1	95.6	71.7	76	95.6

Извор: Пресметано според податоци од извештајот за конкурентност на СЕФ, GCR (2012-2013)

Од податоците во табелата може да се заклучи дека според сите подиндикатори пазарот на финансиски услуги кај земјите од ЈИЕ како целина заостанува во однос на економиите од Европската Унија и во однос на поранешните земји во транзиција од Централна Европа и Балтикот, иако Македонија и Црна Гора во некои од подиндикаторите покажуваат подобри резултати од земјите од ЦЕБ. Земјите од ЈИЕ во целиот период на транзиција се соочуваа со бројни проблеми на пазарот на финансиски услуги кои беа резултат пред сè на неразвиеноста на пазарот од аспект на структурата, законската и институционална регулираност, што доведоа до големи нарушувања на стабилноста и довербата во финансиските институции. Како што се гледа од анализата најлоши резултати земјите од ЈИЕ покажуваат во однос на расположливоста на финансиски услуги и можноста за финансирање преку

пазарот на капитал. Причината за ваквите сосотојби е доминацијата на банкарскиот сектор од аспект на концентрирање и алоцирање на финансиските средства.¹⁴⁷

Иако, земјите од ЈИЕ во транзициониот период направија значајни подобрувања на пазарот на финансиски услуги пред сè од аспект на стабилизирање на банкарскиот сектор и поголема либерализација, сепак финансиските пазари кај земјите од ЈИЕ и понатаму се карактеризираат со висок степен на фрагментираност, како и мала активност на пазарот на капитал споредено со банкарскиот сектор.¹⁴⁸

Ниското ниво на развиеност на пазарот на финансиски услуги се потврдува и во извештајот за напредокот во процесот на транзиција на земјите од ЈИЕ во однос на земјите од Централна Европа и Балтикот. (Табела 3.12)

Табела 3.12: Степен на транзиција кај финансиските институции

Финансиски институции				
	<i>Банкарски институции</i>	<i>Осигурителни и др. финанс. услуги</i>	<i>Приватен капитал</i>	<i>Пазар на капитал</i>
Југоисточна Европа				
Албанија	3-	2	1	2-
Босна и Херцеговина	3-	2+	2-	2-
Хрватска	3+	3	2+	3
Македонија	3-	2+	1	2-
Црна Гора	3-	2+	1	2
Србија	3-	3	2-	3-
Централна Европа и Балтик				
Естонија	4-	3+	3-	3
Унгарија	3+	3	3	3+
Летонија	3+	3+	3-	3
Литванија	3+	3+	2+	3
Полска	3+	4-	3+	4-
Словачка	4-	3+	2+	3
Словенија	3	3	2+	3

Извор: EBRD, 2012, *Transition Report 2012: Integration across the borders*, p.9

¹⁴⁷ Berthomieu Claude, Jean-Charles Briquet-Laugier, Irina Syssoyeva Masson, 2008, *Financial Sector Restructuring and Integration of Western Balkan Countries in the European Financial System, Challenges of Economic Sciences in the 21st Century*, Belgrade, p.4

¹⁴⁸ Golubović, S., Golubović, N., 2005, *Financial Sector Reform in the Balkan Countries in Transition*, Facta Universitatis, Series: Economic and Organisation, Vol. 2, No. 3, p.229-236.

Според Извештајот за степенот на транзиција, заостанувањето во степенот на развиеност на финансискиот пазар кај земјите од ЈИЕ е најголемо во однос на останатите подрачја на транзиција што ги анализира извештајот, споредено со земјите од Централна Европа и Балтикот. Особено е нагласено заостанувањето во однос на *достапноста на приватниот капитал, разновидноста на финансиски услуги и развиеноста на пазарот на капитал*. Овој извештај, исто така ја потврдува доминацијата на банкарскиот сектор кај земјите од ЈИЕ на пазарот на финансиски услуги. Имено, кај најголемиот дел економии од ЈИЕ банките имаат доминантна улога во финансискиот систем управувајќи над 90% од пазарот на финансиски услуги, додека пазарот на капитал и нефинансиските институции имаат маргинална улога.¹⁴⁹

Најголем дел од банкарскиот систем односно над 70%, а во некои економии од ЈИЕ и над 90% е во сопственост на странски банки, што придонесува во амортизирање на негативните аспекти од неразвиеноста на другите форми на пазарот на капитал. Имено, присуството на странски банки го олеснува пристапот до меѓународните финансиски пазари, го подобрува квалитетот на кредитните заеми и воведува нови форми на финансиски инструменти, а придонесува и во подобрување на законската регулатива и процесот на супервизија¹⁵⁰, што е во функција на зголемување на сигурноста и ефикасност на финансискиот систем на економиите од ЈИЕ.

Голем недостаток во развојот на финансискиот пазар кај земјите од ЈИЕ, кој делува ограничувачки врз развојот на претприемништвото и развојот на иновативните бизниси претставува многу *слабата достапност до акционерски капитал и капитал од приватни фондови*, што претставува и една од главните слабости на регионот според СЕФ. Според податоците од ЕВЦА (European Private Equity and Venture Capital Association), учеството на приватните фондови во земјите од ЈИЕ е под 0.01% од БДП, додека кај ЕУ тоа учество изнесува 0.33% од БДП. Споредено со земјите од Централна Европа и Балтикот,

¹⁴⁹ Müller-Jentsch, D. 2007. *Financial Sector Restructuring and Regional Integration in the Western Balkans*. Office for South East Europe, European Commission – World Bank, p.105

¹⁵⁰ Claude Berthomieu, Jean – Charles Briquet, Irina Syssoyeva, 2008, *Financial Systems Integration of Balkan Countries in the European financial System*, Institute of Economic Sciences, Belgrade., p.5

инвестициите од т.н. приватни фондови кај овие земји се движат помеѓу 0,07 и 0,17% од БДП.¹⁵¹

Достапноста, разновидноста и развиеноста на финансиските инструменти претставуваат еден од главните стимулатори врз развојот на малите и средни бизниси, а пред сè на бизнисите од областа на технологијата и иновациите. Подобрување на состојбата од аспект на поголема достапност до приватни фондови за инвестирање кај земјите од ЈИЕ, е поврзано и со подобрување на судскиот систем и стабилност на финансискиот пазар, кои треба да бидат во функција на зголемување на довербата кај приватните инвеститори.

3.1.9 Анализа на индикаторот технолошка подготвеност

Во процесот на создавање и одржување на конкурентноста, земјите од Југоисточна Европа паралелно со процесот на реформи за институционално и инфраструктурно зацврстување и примена на механизми за поефикасно функционирање на пазарите, неопходно е да постигнат зголемување на **технолошката подготвеност**. Технолошката подготвеност претставува еден од клучните фактори кој обезбедува ефикасно функционирање на економијата и премин кон економија водена од иновации. Пристапот до нови технологии и способноста за нивно абсорбирање е начин да се намали технолошкиот јаз кај економиите кои технолошки заостануваат.¹⁵²

Според СЕФ, технолошката подготвеност се изразува како *свкупност на развиеност на подиндикатори* кои ги третираат:

- достапноста до најсовремени технологии;
- абсорпционата моќ на компаниите за современи технологии;
- придонесот на СДИ врз трансферот на технологии и
- развиеност на капацитетите за примена на информатичко-комуникациските технологии.

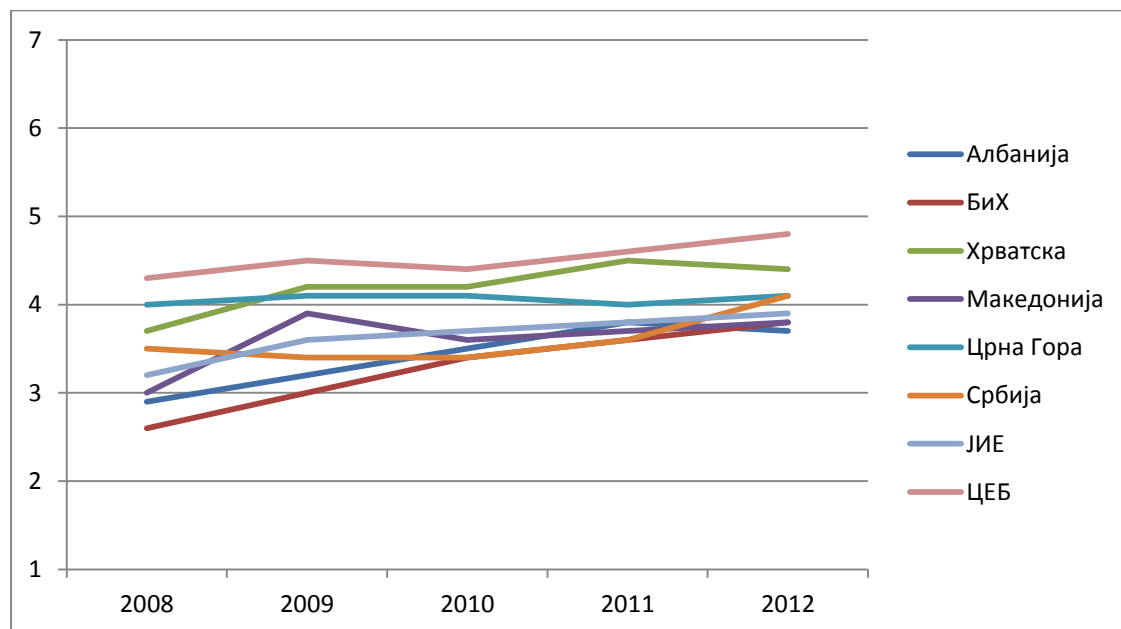
Анализата на извештаите за конкурентност на СЕФ укажува дека технолошката подготвеност претставува *една од слабостите во развојот* на

¹⁵¹ European Private Equity and Venture Capital Association, 2012, *Yearbook 2012*, EVCA, p.29

¹⁵² Jong Wha Lee, 2001, *Education for Technology Readiness: Prospect for Developing Countries*, Journal of Human Development, Vol. 2, No 1, p.124

конкуренцноста на земјите од ЈИЕ. Воедно тоа претставува и фактор каде тие покажуваат големо заостанување во однос на поранешните земји во транзиција од Централна Европа и Балтикот, што е претставено во *графиконот 3.20*.

Графикон 3.20: Споредба во развојот на индикаторот технолошка подготвеност кај земјите од ЈИЕ и ЦЕБ во периодот 2008-2012

Извор: WEF, *Global Competitiveness Reports (2008, 2009, 2010, 2011, 2012)*

Од анализата на индикаторот за степенот на технолошка подготвеност може да се согледа тенденција на значајно заостанување во технолошката подготвеност на земјите од ЈИЕ во однос на земјите од Централна Европа и Балтикот. Заостанувањето е присутно во однос на сите подиндикатори кои влијаат врз технолошката подготвеност, што може да се утврди и од следнава табела.

Табела 3.13: Развиеност на подиндикаторите на технолошка подготвеност кај земјите од ЈИЕ во однос на ЕУ15 и ЦЕБ

	Достапност до најнови технологии	Технолошка апсорпцијана ниво на фирми	СДИ и трансферот на технологии	Употреба на интернет
% од ЕУ15	72.8	76.3	85.7	64.5
% од ЦЕБ	85	87.5	84.8	72

Извор: Пресметано според податоците од извештајот за конкурентност на Светскиот економски Форум, *GCR (2012-2013)*

Причините за ваквото заостанување може да се идентификуваат во: нискиот квантитет и квалитет на СДИ и слабата техничко-технолошка моќ на

стопанските субјекти која е резултат на непостоење на соодветно ниво на образование и обука на човечките ресурси.

Една од придобивките која се очекува од влезот на СДИ кај економиите, а посебно кај земјите во развој е трансферот на технологија која директно или преку ефектот на прелевање се очекува да се одрази позитивно врз домашните фирми. Трансферот на технологија може да се одвива преку: *директен трансфер на знаењето, пристап до нови подобрени производи или полупроизводи, како и обезбедување поволности за подобрување и надградување на менаџментот или технологијата.*¹⁵³

Нивото на СДИ кај земјите од ЈИЕ во однос на поранешните земји во транзиција од Централна Европа покажува драстично заостанување, на што укажува *табела 3.14*. Просечното ниво на СДИ кај земјите од ЈИЕ во периодот 1995-2004 е за 10 пати помало во однос на земјите од Централна Европа. Разликата се намалува во периодот 2005-2011 иако сè уште заостанувањето останува високо достигнувајќи 5 пати.

Табела 3.14: Споредба во просечниот прилив на странски директни инвестиции кај земјите од ЈИЕ и Централна Европа во периодот 1995-2011
- во милиони УСД

Влез на странски директни инвестиции		
	1995-2004	2005-2011
Албанија	130	757
Босна и Херцеговина	166	1.160
Хрватска	1.013	3.101
Македонија	152	377
Црна Гора	434	950
Србија	434	2.238
ЈИЕ	388	1.430
Чешка	4.152	6.926
Полска	6.346	15.032
Унгарија	3.531	4.831
Словачка	1.717	2.272
ЦЕ	3.936	7.265

Извор: UNCTAD

¹⁵³ Hoekman, Bernard and Javorcik, Beata, 2006, *Global Integration and Technology Transfer*, World Bank, Washington, D.C. p.210

Високиот прилив на СДИ кај земјите од Централна Европа заедно со подобрата квалитативна структура, претставуваат главни извори на прилив на нови технологии што придонесуваат за подигнување на технолошкото ниво во производството, зголемување на продуктивноста и можноста за создавање на повисока додадена вредност.

Разликата во *квалитативната структура* на СДИ помеѓу земјите од Централна Европа и ЈИЕ претставува една од причините за драстично пониското ниво на технолошка подготвеност кај земјите од ЈИЕ. Во структурата на СДИ кај земјите од ЈИЕ во целиот период на транзиција доминираат инвестиции во областа на *искористување на природните ресурси* или оние кои овозможуваат *монополска позиција на пазарите* на овие економии, со *мала извозна ориентираност* и *незабележително прелевање на технологија кон домашните субјекти*. Наспроти тоа, квалитативната структура на СДИ кај економиите од Централна Европа, од аспект на влијание врз технолошката подготвеност, е многу поволна. СДИ кај овие економии, независно дали се работи за *вложување во нови* или *во веќе постоечки капацитети*, се најприсутни во производството на производи со висок степен на додадена вредност и вградена технологија, кои се наменети за извозните пазари и со тоа придонесоа за јакнење на технолошките капацитети на економиите од Централна Европа. И покрај постоењето на гледишта кои укажуваат дека позитивниот ефект од прелевањето на технологијата се намалува преку зголемување на конкуренцијата и губење на домашниот пазар¹⁵⁴, сепак искуството на земјите од Централна Европа ја потврдува користа од СДИ врз технолошкото подобрување на домашните субјекти и зголемување на продуктивноста.

Еден од позитивните ефекти од СДИ врз нивото на технолошка подготвеност се манифестира и преку *ефектот на прелевање на знаењата и технологиите* врз домашните стопански субјекти.¹⁵⁵ Имено, СДИ од автомобилската и електронската индустрија кај земјите од Централна Европа беа директна причина за модернизација на технолошките процеси и

¹⁵⁴ Aitken, Brien J. and E. Harrison, 1999, *Do Domestic Firms Benefit from Direct Foreign Investment? Evidence from Venezuela*, American Economic Review 89 (3), p.605-618

¹⁵⁵ Ewe-Ghee Lim, 2001, *Determinants of, and relation between Foreign Direct Investment and Growth: A Summary of the recent literature*, IMF Working Paper, WP 01/175, p.4

унапредување на способностите и вештините на вработените кај компаниите кои беа вклучени како *снабдувачи* или *поддржувачи* во производството на странските инвеститори.

Во однос на *структурата*, СДИ кај овие земји во современи услови не само што се механизми за трансфер на технологија, туку сè повеќе ги користат овие економии како локација за развој на технологии, што придонесува кон нивниот премин во економии водени од иновациите.

Покрај економската и политичка стабилност, како и поволното бизнис окружување на земјите од Централна Европа, една од причините за високиот прилив на СДИ е и *расположливоста со високо квалитетна и образувана работна сила*.¹⁵⁶ Токму земјите од Централна Европа се типичен пример, каде процесот на прелевање на технологијата од СДИ е директно поврзан со расположливоста со обучена работна сила.¹⁵⁷ Затоа *човечкиот капитал* има клучна улога во апсорпцијана нови технологии во земјите во развој, според тоа недостатокот на човечки капитал кој треба да обезбеди употреба на напредни технологии е причина за слабата технолошка подготвеност на економиите во развој.¹⁵⁸

Покрај *отсуството на квалификувана работна сила, изостанувањето на ефектот на прелевање на технологијата од СДИ*, како и *недостатокот на поволни извори за финансирање*, се причини за ниската технолошка подготвеност на земјите од ЈИЕ. За да ги зголемат абсорпционите способности економиите од Југоисточна Европа неопходно е да инвестираат најмногу во процесот на образование и креирање на технички и научен кадар кој ќе биде во можност да ги прифати, примени и одговори на технолошките промени, затоа што трансферот на технологија е поголем во економии со поголеми абсорпциони капацитети, кои се определени од нивото на развој на образованието и инвестирањето во истражување и развој.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Trník Michal, 2008, *Attracting Service Sector FDI: The Case of the Czech Republic*, Economy and Society Trust, p.12

¹⁵⁷ Hoekman, Bernard and Javorcik, Beata, 2006, *Global Integration and Technology Transfer*, World Bank, Washington, D.C. p.216

¹⁵⁸ Jong-Wha Lee, 2001, *Education for Technology Readiness: Prospects for Developing Countries*, Journal of Human Development, Vol. 2, No. 1, p.1

¹⁵⁹ Acharya, Ram and Keller, Wolfgang, 2007, *Technology Transfer Through Imports*, National Bureau of Economic Research Working Paper No. 13086, Cambridge, MA. p.23

Последниот аспект на технолошката подготвеност се однесува на *развиеноста и примената на информатичко-комуникациските технологии* од аспект на: степенот на употреба на интернетот и неговата брзина, како и можноста за користење на безжичен и мобилен безжичен интернет.¹⁶⁰ Станува збор за индикатори кои го одредуваат *дигиталниот јаз* помеѓу развиените и земјите во развој. Информатичко - комуникациската подготвеност претставува значаен фактор на конкурентност на современите економии кои се темелат на знаењето и информациите. Структурата и начинот на организирање на деловните активности, функционирањето на општеството и државата постојано се трансформираат и менуваат под влијание на новите информатичко-комуникациски технологии.¹⁶¹

Во однос на ИКТ подготвеноста како дел од технолошката подготвеност, анализата во *табела 3.15* открива дека земјите од ЈИЕ заостануваат, како во однос на земјите од ЕУ15 така, и во однос на земјите од Централна Европа и Балтикот.

Табела 3.15: Споредбена анализа во однос на степенот на развиеност на т.н. информатичко-комуникациска подготвеност(ИКТ)

	Употреба на интернет		Застапеност на безжичен интернет		Брзина на интернет сообраќај		Мобилен безжичен интернет	
	% ЕУ15	% ЦЕБ	% ЕУ15	% ЦЕБ	% ЕУ15	% ЦЕБ	% ЕУ15	% ЦЕБ
ЈИЕ	68.3	76.4	37.9	51.85	27.1	68.7	30.2	47.2
Албанија	63	70.5	14.5	19.9	17.1	43.3	17.1	26.8
Б и Х	77.2	86.3	38.9	53.2	16	40.6	17.9	28
Хрватска	90.9	101.7	66.1	90.2	17.9	45.4	12.9	20.1
Македонија	72.9	81.5	44.7	61.1	16.1	40.8	36.5	57
Црна Гора	51.4	57.5	28.1	38.4	26.7	67.5	29.8	46.6
Србија	54.3	60.7	36.6	50	69.3	175.3	67.3	105.1

Извор: Пресметано врз основа на податоци на Извештајот за глобална конкурентност- GCR (2012-2013), WEF

Регионот на ЈИЕ во однос на земјите од ЕУ15 и земјите од ЦЕБ заостанува по однос на сите индикатори од т.н. информатичко-комуникациска подготвеност. Најголемо заостанување има во однос на брзината на интернет сообраќајот и застапеноста на безжичниот интернет. Меѓутоа, од *табелата 3.15*

¹⁶⁰ WEF, 2012, *Global Competitiveness Report (2012-2013)*, p.6

¹⁶¹ World Economic Forum, 2012, *The Global Information Technology Report 2012*, Geneva, p.5

во исто време може да се согледа постоење на голема диференцираност помеѓу економиите од ЈИЕ, што оневозможува да се направи една генерализирана слика дека постои приближување во ИКТ подготвеноста. Имено, кај одделните подиндикатори како достапноста на безжичниот интернет, брзината на интернет сообраќајот и достапност до мобилен безжичен интернет, постојат големи разлики помеѓу самите економии од ЈИЕ, каде како причина се наведува расчекорот во воведување на најновите иновативни ИК технологии и нееднаквоста во навлегувањето на интернет технологиите, пред сè во бизнисот и јавниот сектор. Особено голем напредок во ИКТ подготвеноста покажува Република Македонија која по многу ИКТ параметри е далеку над просекот на регионот на ЈИЕ.

Токму економиите кај кои компаниите имаат активен пристап кон интегрирањето на најновите ИК технологии во производниот процес, покажуваат зголемување на конкурентноста.¹⁶²

Јакнењето на ИКТ подготвеноста треба да претставува императивна стратегија во јакнењето на конкурентноста на земјите од ЈИЕ затоа што таа претставува еден од условите за покренување и поддржување на процесите на истражување, развој и иновации, односно овозможува преминување кон повисоки форми на конкурентност. Постигнувањето на овие цели е возможно само преку постојано надградување и осовременување на ИКТ инфраструктурата и унапредување на образовниот систем кој пред сè треба да биде фокусиран да го следи развојот и да создава соодветни ИКТ способности кај човечкиот фактор.

3.1.10 Анализа на индикаторот големина на пазарот

Големината на пазарот претставува една од детерминантите на развојот посебно за малите економии, затоа што таа е поврзана пред сè со можностите за користење на ефектите од економијата од обем. Меѓутоа теоријата и праксата укажуваат дека големината на пазарот *го губи своето значење*, паралелно со *зголемување на степенот на трговска отвореност*.¹⁶³ Слабостите и трошоците од малиот пазар можат да се надминат преку зголемената отвореност на

¹⁶² World Economic Forum, 2012, *The Europe 2020 Competitiveness Report*, WEF, Geneva, p.8

¹⁶³ A. Alesina, E. Spolaore and R. Wacziarg, 2005, *Handbook of Economic Growth: Trade, Growth and the Size of Countries*, Elsevier, p.1518

економијата.¹⁶⁴ Таа придонесува кон зголемување на обемот на пазарот што доведува до пораст на продуктивноста, поголем избор на производи и зголемен конкурентски притисок.¹⁶⁵ Според тоа, постои оправданост зошто СЕФ големината на пазарот ја третира како фактор кој влијае врз ефикасноста на економиите во нивниот конкурентски развој.

Основните мерила кои ги анализира СЕФ се *индексот на големина на домашниот пазар* и *индексот на големина на странскиот пазар*. Всушност, станува збор за степенот на успешност и конкурентност на домашниот и странскиот пазар мерено преку *БДП* и *вредноста на увозот и извозот*. Анализата на овие индекси е од посебно значење за економиите од Југоисточна Европа бидејќи станува збор за релативно мали економии, кои природно треба да бидат насочени кон сè поголема надворешно-трговска размена. Кај малите економии зголемувањето на пазарот преку трговијата има многу поголем ефект врз зголемување на развојот и пораст на доходот, споредено со големите економии.¹⁶⁶

Доколку се направи компаративна анализа (*графикон 3.21*) на податоците за големината на пазарот помеѓу економиите од ЈИЕ и ЦЕБ може да се согледаат две тенденции:

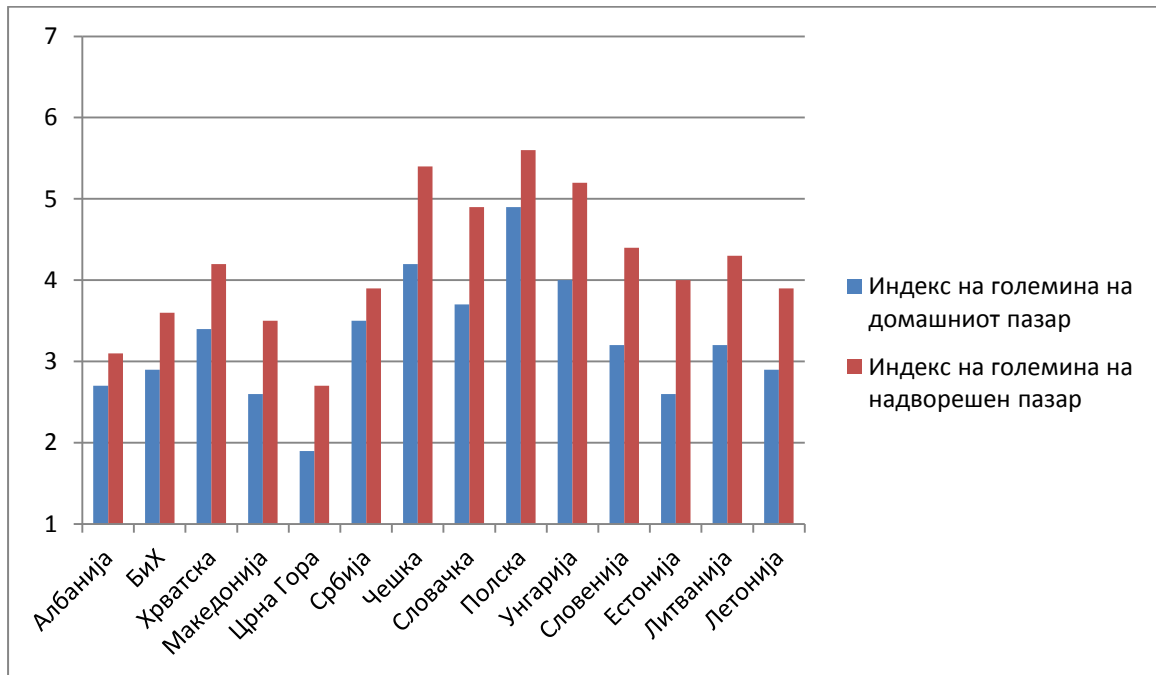
- Економиите на ЈИЕ покажуваат заостанување во нивото на развиеност на факторот големина на пазарот во однос на земјите од ЦЕБ и
- Нагласено повисок развој на индексот за големина на надворешниот пазар кај земјите од ЦЕБ, што е резултат на големата извозна ориентираност на овие економии.

¹⁶⁴ A. Alesina, E. Spolaore and R. Wacziarg, 2005, *Handbook of Economic Growth: Trade, Growth and the Size of Countries*, Elsevier, p.1514

¹⁶⁵ Melitz Marc J., Gianmarco I.P. Ottaviano, 2008, *Market Size, Trade and Productivity*, The Review of Economic Studies Ltd. No.75, p.9

¹⁶⁶ Helpman, Elhanan. 2004, *The Mystery of Economic Growth*. Cambridge, MA: Belknap Press

Графикон 3.21: Просечна големина на индексите на големината на пазарот кај земјите од ЈИЕ и ЦЕБ во периодот 2008 - 2012

Извор: WEF, Global Competitiveness Reports (2008, 2009, 2010, 2011, 2012)

Разликите во развиеноста на пазарот помеѓу земјите од ЈИЕ и ЦЕБ се резултат на разликите во големината на БДП и обемот на надворешно-трговската размена, што може да се согледа и од следнава табела.

Табела 3.16: Развиеност на индикаторите кои ја определуваат големината на пазарот

2012 година

	БДП по глава на жител (во УСД)	Извоз % од БДП	Увоз % од БДП	Надворешнотрговска размена % од БДП
ЈИЕ	6.364	39	57	96
Албанија	4.321	30	51	81
Босна и Херцеговина	4.352	42	65	107
Хрватска	13.077	38	38	76
Македонија	4.638	49	72	121
Црна Гора	6.510	39	64	103
Србија	5.291	37	52	89
ЦЕБ	16.071	75	73.25	148.5
Чешка	18.699	75	71	146
Словачка	16.912	89	86	177
Полска	12.732	42	43	85
Унгарија	12.543	92	85	177
Словенија	22.519	72	71	143
Естонија	17.109	93	88	181
Литванија	14.170	78	79	157
Летонија	13.886	59	63	122

Извор: IMF, World Economic Outlook 2013

Според *табелата 3.16* очигледно е големото заостанување на регионот од ЈИЕ и во однос на БДП по глава на жител и во однос на надворешно-трговската активност, односно степенот на отвореност, споредено со регионот на ЦЕБ. Гледано од аспект на поединечни економии само Република Македонија во однос на надворешно-трговската активност покажува резултати кои се приближуваат кон просекот на ЦЕБ, како и Хрватска во однос на БДП по глава на жител.

1. Заостанување во однос на БДП по глава на жител

БДП по глава на жител кај економиите од ЈИЕ изнесува 39.6% од просекот на економиите од ЦЕБ, што ги открива слабостите на економиите од ЈИЕ поврзани со производството и понудата, односно дали економиите имаат *креирано производна структура* која ќе понуди соодветен квантитет и квалитет на производи за домашниот и за странските пазари. Од податоците во табелата и споредбата со земјите од ЦЕБ, очигледно е дека економиите од ЈИЕ во целиот период на транзиција не успеаја да извршат „квантитативна и квалитативна транзиција“ во структурата на своето производство.

Основните причини за непостигнување на овие цели се *ниското ниво на инвестиции* како домашни така и странски, кои во целиот период на транзиција се движеа под 20%, така што не успеаа да обезбедат пораст на БДП и одржлив развој на економиите. Тоа доведе до заостанување во националната и вкупната регионална конкурентност на економиите од ЈИЕ. А од друга страна праксата и теоријата докажале дека „инвестициите имаат најголема моќ врз порастот на БДП“¹⁶⁷ и дека „економиите со висок и одржлив развој инвестираат најголем дел од својот приход односно над 25 % од БДП“.¹⁶⁸

Домашните инвестиции кои кај земјите од ЈИЕ се движат од 20% до 25%¹⁶⁹ од БДП, поради претходно ниската база не се во состојба да извршат поголемо подобрување во квантитетот и квалитетот на производството, а со тоа и да влијаат врз подобрување на конкурентноста на економиите. Наспроти тоа

167 Bosworth, B., and Collins, S. M., 2003, *The Empirics of Growth: An Update*, The Brookings Institution, Washington, D.C., p.32

168 European Commission, 2009, *European Economy The western Balkans in Transition*, Occasional Papers 46, EC, p.34

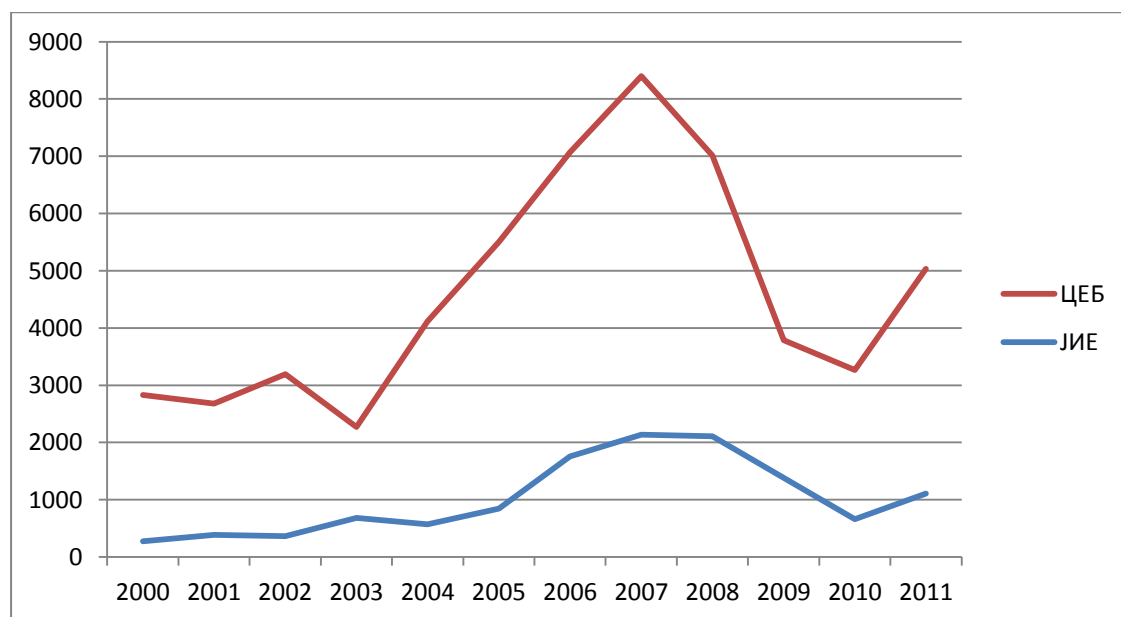
169 WBIF, 2012, *Outlook for Macro-Economic Development in the Western Balkans and implications for the WBIF*, IFI Coordination Office

домашните инвестиции кои кај земјите од ЦЕБ се движат помеѓу 25 и 30% од БДП¹⁷⁰ и се насочени кон подобрување на инфраструктурата, како и инвестициите на домашните компании во унапредување на капацитетите и технологиите за производство, претставуваат основа во градење на конкурентноста на економиите од ЦЕБ.

Состојбата кај економиите од ЈИЕ е уште понеповолна во однос на СДИ, што може да се согледа од следниов графикон.

Графикон 3.22: Просечно ниво на прилив на СДИ

(во милиони УСД)

Извор: <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=89> и Национални статистики

Од графиконот забележително е огромното заостанување во обемот на СДИ помеѓу економиите на ЈИЕ и ЦЕБ кое е присутно во целиот период на транзиција на економиите. Причините за ваквата разлика освен од институционална природа која се поврзува со функционирањето на правната држава, гарантирање на сопственоста и нивото на корупција, можат да се идентификуваат и во расположливоста со евтина, образована и квалификувана работна сила и членството во ЕУ кое значеше реформи и прилагодување на институциите согласно стандардите на ЕУ.

¹⁷⁰ Eurostat, 2011, *Europe in figures*, Eurostat yearbook 2011, p.52

2. Заостанување во однос на степенот на отвореност мерено преку обемот на надворешно-трговската размена

Отвореноста на економиите, како фактор на големината на пазарот претставува една од слабостите кај економиите од ЈИЕ. Квантитативно изразено преку обемот на надворешно-трговската размена економиите од ЈИЕ заостануваат за 50 процентни поени во степенот на отвореност во однос на земјите од ЦЕБ. Ваквата разлика во најголем дел е резултат на заостанувањето во извозот кој кај економиите од ЈИЕ изнесува 39%, а кај ЦЕБ достигнува 75% од БДП.¹⁷¹ Според тоа сегашното ниво на надворешнотрговска вклученост на економиите од ЈИЕ сè уште не претставува фактор на проширување на пазарот и искористување на можностите за зголемување на продуктивноста што ги нуди отворениот пазар.

Ваквиот *степен на отвореност* на економиите од ЈИЕ е под нивото кое е карактеристично за економии со слична големина како оние од ЦЕБ.¹⁷² Причините за ваквото ниво на отвореност можеме да ги идентификуваме од економски, институционален и инфраструктурен карактер.

а. Економски причини

Економските причини за недоволната трговска активност на економиите од ЈИЕ лежат во *неконкурентното производство и неконкурентниот извоз*. Имено, во производството на земјите од ЈИЕ сè уште доминира *примарно производство и производство со пониски фази на обработка* во кои е инкорпорирана поевтина работна сила и каде под влијание на пониската технолошка подготвеност продуктивноста на трудот е на пониско ниво. Постои висок степен на концентрација на производството и извозот во кои доминираат производи со низок степен на додадена вредност, во кои е инкорпорирана неквалификувана работна сила или се засноваат на природни ресурси. Така производите кои се капитал-интензивни или во кои е инкорпорирана квалификувана работна сила учествуваат со околу 35% до 40% во извозот на земјите од ЈИЕ, додека застапеноста на овие производи во

¹⁷¹ IMF, 2012, *World Economic Outlook 2012*

¹⁷² Michael Ehrke, 2011, *Export-led Growth, Central European Experiences-Magic Formula for the Western Balkans?* p.23

Словачка на пример достигнува над 70%.¹⁷³ Ваквата структура на извозот кај земјите од ЈИЕ негативно се одразува и врз *стабилноста на самиот извоз* и *приходите* кои доаѓаат од него, затоа што во услови на криза, обемот и приходите кои доаѓаат од вака структурираниот извоз варираат согласно промените во побарувачката и цените на светскиот пазар.

Табелата 3.17 укажува на карактеристиките на структурата на извозот кај економиите од ЈИЕ.

Табела 3.17: Структура на извозот кај земјите од ЈИЕ и некои економии од Централна Европа согласно СМТК за 2011 год.

	Главни производи во структурата на трговијата кај земјите од ЈИЕ и Централна Европа			
	% од извоз		% од увоз	
Албанија	Текстил и обuwки	32.6	Машини и опрема	20.2
	Минерали	29.9	Енергенси	18.8
	Метали	21.0	Храна и пијалоци	16.9
Македонија	Железо и челик	22.6	Производи класирани според материјалот	27.8
	Облека	14.7	Енергенси	20.5
	Хемиски производи	12.4	Машини и опрема	16.7
Хрватска	Машини	24.3	Машини	28.2
	Минерали и руди	18.0	Хемиски производи	15.3
Србија	Производи класирани според материјалот	26.1	Машини и транспортни средства	26.6
	Храна	18.0	Производи класирани според материјалот	19.4
Босна и Херцеговина	Железо, челик и обоени метали	14.0	Енергенси	21.5
	Суровини освен горива	3.6	Машини	18.5
	Облека и обuwки	9.0	Храна	13.5
Црна Гора	Железо, челик и обоени метали	52.7	Машини и транспортни уреди	21.6
	Машини	10.0	Производи класирани според материјалот	16.6
	Суровини освен горива	9.0		
Полска	Машини и опрема	38.8	Машини и опрема	31.7
	Производи класирани според материјалот	21.3	Производи класирани според материјалот	18.1
	Разни производи	12.7	Хемиски производи	14.1
Чешка	Машини и опрема	54.7	Машини и опрема	41.9
	Производи класирани според материјалот	17.7	Производи класирани според материјалот	18.3
	Разни производи	10.7	Хемиски производи	10.9
Словачка	Машини и опрема	54.4	Машини и опрема	42.6
	Производи класирани според материјалот	19.0	Производи класирани според материјалот	15.1
	Разни производи	10.0	Минерални горива	12.7

Извор: Пресметано врз основа на податоци од националните статистика

¹⁷³ Kathuria Sanjay, 2008, *Western Balkan Integration and the EU: Trade Trend Patterns and Labor Competitiveness*, World Bank, p.26

Компаративната анализа на податоците во табелата укажува дека во *извозната структура* на економиите од ЈИЕ доминираат полупроизводите од челичната и металната индустрија, производи од текстил и облека, минерали и земјоделски производи, што значи производи во кои има мал степен на додадена вредност, во кои е инкорпорирана нискоквалификувана работна сила и голем дел од тие производи како земјоделските се наменети за високо заштитени пазари. Додека на *страната на увозот* карактеристична е нагласена потрошувачка на производи од капитал-интензивна природа и со висок степен на финализација, што е причина за постоење на висок трговски дефицит во меѓународната размена кај земјите од ЈИЕ. Притоа наместо да се постигне ширење на домашниот пазар преку зголемена извозна активност, се постигнува ефект на истиснување од домашниот пазар.

Наспроти земјите од ЈИЕ, кај економиите од Централна Европа, како Чешка, Полска и Словачка, над 60% од извозот го сочинуваат високо финализирани готови производи со висок степен на додадена вредност како моторни возила, високо технолошки електронски производи и апарати. Исто така, во увозната структура на овие економии, освен увозот на енергенци, карактеристично е присуството на истите производи кои доминираат во извозната структура, што зборува за високиот степен на интраиндустриска размена, Чешка 81%, Унгарија 79% и Словачка 75%, што укажува на високиот степен на интегрираност во меѓународниот произведен синџир,¹⁷⁴ а воедно претставува и показател за софистицираноста на потрошувачката на домашниот пазар.

Дополнително, економските причини за неконкурентноста на извозот на земјите од ЈИЕ се поврзани и со *квалитетот на СДИ*. Наспроти ниското ниво на СДИ, земјите од ЈИЕ се соочија и со низок квалитет на СДИ, кои најчесто беа насочени во сектори и бизниси кои имаа монополска позиција на пазарот, односно во опслужување на домашниот пазар или во сектори од областа на искористување на природните ресурси. Многу мал дел од СДИ кај земјите од ЈИЕ се насочени кон извозно ориентирано производство или кон производство со повисок степен на додадена вредност. Наспроти тоа кај земјите од ЦЕБ, СДИ

¹⁷⁴ Michael Ehrke, 2011, *Export-led Growth, Central European Experiences-Magic Formula for the Western Balkans?* p.51

во целиот период на транзиција претставуваат движечка сила на структурното и технолошко модернизирање на производството кое во најголем дел е извозно ориентирано.

б. Институционални причини

Наспроти постоењето на бројни договори и спогодби за слободна трговија на земјите од ЈИЕ, кои се сублимираа во ЦЕФТА од 2006 и кои треба да обезбедат поголема отвореност на пазарот од аспект на отстранување на царинските, квантитативните и нецаринските бариери и ограничувања, што треба да овозможи зголемување на т.н. интратериторијална размена на земјите од ЈИЕ, сепак меѓусебната трговска размена не е застапена во оној обем како што е тоа пракса кај земјите од Централна Европа.

Табелата 3.18 дава слика на географската концентрација на надворешно-трговската размена на економиите од ЈИЕ.

Табела 3.18: Главни надворешно-трговски партнери на земјите од ЈИЕ во 2011 година

Земја	Главни извозни партнери	% учество во вкупниот извоз	Главни увозни партнери	% учество во вкупниот увоз
Албанија	ЕУ27	72	ЕУ27	62.7
	Турција	7.4	ЦЕФТА	7.8
	ЦЕФТА	5	Кина	6.4
Босна и Херцеговина	ЕУ 27	55.7	ЕУ 27	45.3
	ЦЕФТА	37.8	ЦЕФТА	25.0
	Швајцарија	1.8	Русија	10.5
Хрватска	ЕУ 27	61.7	ЕУ 27	60.7
	ЦЕФТА	17.5	Русија	9.1
	САД	2.7	Кина	7.2
Македонија	ЕУ 27	58.4	ЕУ 27	53.0
	ЦЕФТА	15.4	Русија	9.7
	Кина	2.8	ЦЕФТА	9.5
Црна Гора	ЕУ 27	50	ЕУ 27	39.1
	ЦЕФТА	35.19	ЦЕФТА	44.7
	Швајцарија	3.19	Кина	5.6
Србија	ЕУ 27	57.9	ЕУ 27	56.4
	ЦЕФТА	27	Русија	12.4
	Русија	6.7	ЦЕФТА	8.5

Извор: Согласно податоци од националните статистики

Според податоците може да се заклучи дека заедничка карактеристика на земјите од ЈИЕ е доминантната улога и ориентираност на надворешно-трговската размена *спрема земјите од Европската Унија*. Втора по значење е *интрарегионалната размена меѓу земјите на ЈИЕ* претставена преку договорот за слободна трговија ЦЕФТА 2006, меѓутоа и покрај тоа вкупната вредност на меѓусебната трговска размена е на многу ниско ниво во однос на трговската размена помеѓу земјите од Централна Европа. Така во 2011 година вкупниот надворешно - трговски промет помеѓу земјите од ЈИЕ изнесува околу 6 милијарди евра, додека само извозот од Чешка во Полска изнесува 6.2 милијарди евра, а целокупната трговска размена помеѓу земјите од Централна Европа или т.н. Вишеградска група изнесува над 50 милиарди евра.¹⁷⁵

Причините за вака ниската интрарегионална размена освен сличноста или поклопувањето во стоковната структура на надворешно-трговската размена кај земјите од ЈИЕ, во голем дел се резултат и на т.н институционални препреки. Имено, наспроти декларативните заложби на ЦЕФТА 2006 за слободна трговија, интрарегионалната размена и можностите за создавање на отворен регионален пазар се ограничени со многубројни административни бариери и нецарински мерки, кои ја отежнуваат трговијата.

Исто така, во групата на институционални мерки кои на индиректен начин би можеле да ја зголемат интрарегионалната размена и да доведат до создавање на поголем регионален пазар е сè уште непризнавањето на т.н регионална кумулација, од страна на ЕУ, со што при извозот од некоја земја од ЈИЕ во ЕУ, како земја на домашно потекло ќе се сметаат и производите во кои се вградени инпути кои доаѓаат не само од таа земја или од некоја членка на ЕУ, туку и инпути кои доаѓаат од другите земји од регионот.¹⁷⁶

в. Слаба инфраструктурна развиеност на регионот на ЈИЕ

Сиромашната, неефикасна и **слабо модернизирана инфраструктура** на земјите во регионот, го отежнува и поскапува протокот на луѓе, стоки, услуги и капитал. Имено, еден од главните недостатоци на регионот е недоволната поврзаност внатре во рамки на регионот со современи и редовни сообраќајни

¹⁷⁵ Eurostat, 2011, *External and intra – EU trade*, Eurostat

¹⁷⁶ Andras Inotai, 2011, *Twenty Years of Economic Development. The New Member states of the European Union and Western Balkan Countries: A Comparison: in Export-led Growth*, Friedrich Ebert Foundation, Belgrade, p.34

решенија, што влијае дестимулативно врз интрарегионалната размена и ја намалува атрактивноста на регионот како инвестициска дестинација

Од претходните состојби како заклучок може да се изведе дека, зголемувањето на пазарот како еден од индикаторите на конкурентност, земјите од ЈИЕ можат да го постигнат преку надминување на наведените три групи проблеми.

Насочување на јавните и приватните инвестиции во унапредување на економската структура на земјите во производство кое ќе обезбеди повисок степен на додадена вредност, кое ќе биде барано на пазарот и во голема мера нема да биде под влијанија на шоките предизвикани од економските кризи во светската економија, треба да бидат основните насоки во стопанската структура на економиите од ЈИЕ. Станува збор за развој на производства кои ќе се темелат во најголем степен на развојот на знаењето и развојот на иновативните технологии, како и унапредување на т.н. органско производство на храна кое е барано на пазарот и кое во најголема мера ги задоволува стандардите за здрава храна со што се јавува можност за совладување на нецаринските бариери и зголемување на можностите за извоз.

Во поглед на институционалните причини за поголема интрарегионална размена мерките треба да се движат од аспект на поедноставување на царинските постапки, меѓусебно признавање и усогласување на документацијата и постапките, како и проширување на дијагоналната кумулација на ниво на регион. Еден од приоритетите во креирањето на отворен регионален пазар треба да бидат инвестициите во изградба на квалитетна инфраструктурна мрежа која по обем и по вид ќе обезбеди зголемена поврзаност на економиите од регионот.

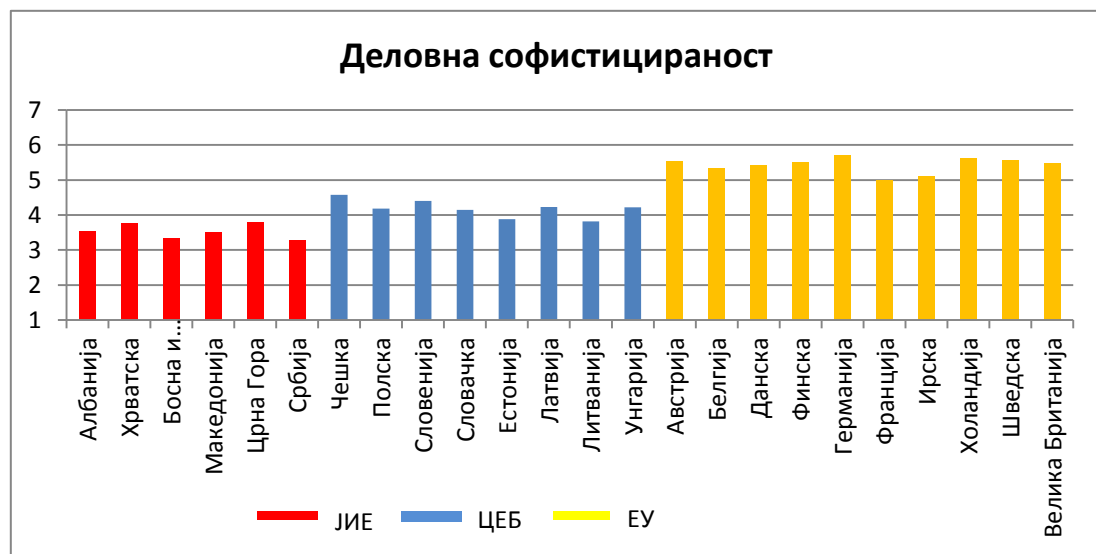
3.1.11 Анализа на индикаторот деловна софистицираност

Динамичните промени кои се случуваат во современото бизнис окружување, предизвикаа потреба од промени и воведување на *софистицирани форми на функционирање и организирање на бизнисот*. **Деловната софистицираност** значи дека конкурентноста на економските субјекти, а со тоа и на економијата во целина добива нова квалитативна димензија. Оваа квалитативна димензија теоретски анализирана од страна на Портер, која се

состои од способноста за оперативна ефективност, односно степен на примена на современи производни процеси, технологии и менаџмент техники и способност за диференцијација во однос на конкуренцијата,¹⁷⁷ доби своја емпириска примена во факторите за конкурентност на СЕФ. Според СЕФ, деловната софистицираност претставува *синтеза на повеќе подфактори* кои треба да бидат во функција на остварување на способностите за ефикасност и диференцијација на фирмите, почнувајќи од постоење на соодветен степен на развиеност и квалитет на *поддржувачки индустрии*, постоење и развој на *кластери*, *софистицираност на производниот процес и примена на маркетинг*.¹⁷⁸

Степенот на деловна софистицираност заедно со иновациите претставуваат еден од факторите на конкурентност кој води до највисоката фаза на развој, а тоа е развој воден од иновациите. Економиите од ЈИЕ според степенот на развиеност се наоѓаат во фазата на развој кој што е воден од ефикасноста, со исклучок на Хрватска која се наоѓа во т.н. преодна фаза на развој кон иновации. Тоа укажува на фактот дека деловната софистицираност кај земјите од ЈИЕ се наоѓа на ниско ниво и не претставува фактор од кој извира актуелното ниво на конкурентност. Ваквата состојба може да се согледа и од анализата на развиеноста на овој фактор претставена во *графиконот 3.23*.

Графикон 3.23: Развиеност на факторот деловна софистицираност кај земјите од ЈИЕ, ЦЕБ и ЕУ во периодот 2008–2012 година

Извор: Пресметано според извештаите на СЕФ, *Global Competitiveness Reports (2008-2012)*

¹⁷⁷ Porter, M., 1996, *What is strategy?* Harvard Business Review, 74, p.61-78

¹⁷⁸ WEF, 2008, *Global Competitiveness Report (2008-2009)*, WEF, Geneva, p.9

Очигледно е дека деловната софистицираност кај земјите од ЈИЕ е под 4 поени и заостанува во однос на земјите од ЦЕБ. Ова заостанување е уште поголемо ако се мери во однос на развиените земји од ЕУ кои имаат над 5 поени во однос на развиеноста на деловната софистицираност.

Анализата на рангирањето на економиите според одделните елементи на деловната софистицираност во *табела 3.19* открива кај кои подфактори ова заостанување е најголемо.

Табела 3.19: Рангирање на економиите од ЈИЕ според степенот на развиеност на одделните фактори кои ја сочинуваат деловната софистицираност* - 2012 година

Подфактор	Албанија	Б и Х	Хрватска	Македонија	Ц. Гора	Србија
Обем на домашни понудувачи	128	93	101	96	103	110
Квалитет на домашна понуда	115	83	77	104	91	113
Состојба на кластери	144	135	94	91	125	133
Природа на конкурентски предности	110	130	43	133	59	134
Ширина на синџир на вредноста	134	117	110	105	78	119
Контрола врз меѓународната дистрибуција	37	122	96	101	53	120
Софистицираност на производството	60	90	104	111	89	128
Раширеност на маркетингот	42	99	83	101	60	129
Степен на делегирање авторитет	49	76	109	129	41	139

*Повисоко место во рангот значи пониска конкурентност

Извор: WEF, 2012, GCR (2012-2013), WEF, Geneva.

Анализата на поиндикаторите на деловна софистицираност укажува дека состојбата во однос на сите поиндикатори е незадоволителна кај сите економии од ЈИЕ. Најслаби резултати врз основа на *сите поиндикатори* покажува Србија која се наоѓа на 110-тото место, додека најдобро рангирана е Хрватска која покажува посебно добри резултати во однос на природата на конкурентските предности, поради што и во однос на фазата на развој се наоѓа еден чекор понапред во однос на останатите земји од ЈИЕ, односно во т.н. преодна фаза кон развој воден од иновациите. Кај останатите земји од ЈИЕ, конкурентските предности во најголема мера се засноваат на локалните евтини природни ресурси, а не на софистицирани и уникатни производи и производни

процеси. Македонската економија покажува незадоволителни резултати кај сите подиндикатори на деловната софистицираност, а заостанувањето посебно е изразено кај подиндикаторот природа или извор на конкурентски предности според кој Македонија е рангирана на 133-тото место според Извештајот за конкурентност 2012-2013 година.

Во рамки на деловната софистицираност кај економиите од ЈИЕ карактеристично е недоволното присуство и *квалитет на домашни добавувачи* како една од алките за подобрување на продуктивноста и конкурентноста. Една од причините за таквата сосотојба се помалиот обем и квалитет на СДИ што придонесува за отсуство на ефектот на прелевање технологии и вештини кон локалните добавувачи. Ова не беше случај кај економиите од Централна Европа, како на пример Чешка, каде за да се обезбеди поголема достапност и квалитет на домашни добавувачи за странските инвестиции, освен посебните програми за поддршка на развојот на добавувачите за почетно зголемување на нивната конкурентност, „*spill over*“ или *ефектот на прелевање* имаше огромна улога во конкурентскиот развој на локалните добавувачи.¹⁷⁹

Состојбата со кластерите, како еден од условите за поголема софистицираност на бизнисот и еден од начините да се постигне повисоко ниво на конкурентност на одделни сегменти на економијата, според податоците на СЕФ не се на задоволително ниво кај економиите од ЈИЕ. Кластерите во современата динамична економија заснована на знаење, претставуваат нов начин на размислување и улога на компаниите, владата и поврзани и поддржувачки институции во подобрување на конкурентноста.¹⁸⁰ Влијанието на кластерите врз конкурентноста се изразува преку зголемување на продуктивноста на учесниците во кластерот, зголемување на капацитетите за пораст на продуктивноста и иновативноста и стимулирање на развојот на нови бизниси кои ќе го прошират кластерот и ќе воведат нови иновации.¹⁸¹

Бројот на кластери кај економиите од ЈИЕ варира и е различен кај одделните економии. На пример во Албанија постојат 4 кластери, во БиХ 3, во

¹⁷⁹ Vladimir Benacek, 2010, *Is the Czech economy a success story? The case of Czechinvest: the strategic promotion agency in Czech industrial restructuring*, United Nations, p.32

¹⁸⁰ Porter, Michael E, 2000, *Location, Competition and Economic Development: local Clusters in a Global Economy*, Economic Development Quarterly, Vol.14, p.15

¹⁸¹ Porter, Michael E, 2000, *Location, Competition and Economic Development: local Clusters in a Global Economy*, Economic Development Quarterly, Vol.14, p.20

Хрватска 20, во Македонија 15, во Црна Гора 26 и во Србија 83. Економиите од ЈИЕ се наоѓаат во почетна фаза од развојот на кластерското интегрирање и само мал дел од кластерите се оперативни, што значи дека тој процес на поврзување и усогласување на субјектите се одвива бавно и тешко. Постојат повеќе причини за тоа меѓу кои: недостиг на доверба помеѓу членовите на кластерот и слаба соработка, мала вклученост или отсуство на универзитетите и истражувачките институции, недостиг на финансиски средства и непознавање на концептот на кластери. Најголем дел од кластерите кај економиите од ЈИЕ се присутни во оние сектори кои се традиционално поврзани со карактеристиките на соодветната економија, на пример: кластер за зачини, медицински и ароматични растенија, кластер за авантуристички туризам, за пчеларство, за одгледување на полжави, кластери на одредени вински региони, кластери за одредени производи кои се поврзани со поднебјето на производство. Присуството на кластери во овие области им овозможува на производителите креирање на стандардизирани производи, маркетиншки пристап во развојот на производите и организиран настап на пазарите, како и можност за иновирање и развој на производите.

Кластерскиот облик на организирање е присутен и во одредени индустриски или услужни гранки каде треба да ја подобри ефикасноста и квалитетот на производите и услугите и да овозможи воведување нови технологии во производството, како на пример во областа на текстилната, чевларската и автомобилската индустрија, градежништвото, информатичките технологии и комуникации. Постојат позитивни примери кај некои од кластерите кои успешно ја вршат својата мисија, почнувајќи од развојот и креирање на повисок степен на квалитет и софистицираност на производот, па сè до неговото пласирање на странските пазари.

Во насока на подобрување на *интраврегионалната трговска соработка* како и во функција на подобрување на *деловната софистицираност* од посебно значење би било создавањето на т.н. *регионални кластери*. Воспоставување на соработка на микроекономско ниво кое вклучува формирање на мрежи и бизнис кластери е во функција на преземање на заеднички производни и истражувачко развојни активности кои ќе ги подобрат можностите за креирање на

иновации.¹⁸² Значењето на регионалните кластери посебно се истакнува во смисла на создавање на регионален пристап во развојот на иноваторски проекти и развојно-истражувачки проекти преку соработка на локалните компании, универзитетите и други придружни субјекти и СДИ, при што фокусот треба да биде ставен во креирање на производи со повисок степен на додадена вредност во кој се инкорпорирани пософистицирани форми и квалитет на труд и вештини.¹⁸³

Кај земјите во транзиција како и кај т.н. растечки економии, трендот на развој се движи кон развој воден од иновациите, тоа значи ориентираност кон унапредување на факторите кои ќе овозможат транзицијата кон повисока фаза на развој. Економиите од ЈИЕ иако се далеку од потребните конкурентски карактеристики на фазата на развој воден од иновациите, сепак процесот на создавање на потребните перформанси треба да претставува процес кој не само декларативно, туку и реално ќе опфати инвестирање во креирање на висококвалитетен обучен и образован човечки потенцијал во сите фази на развојот на производството, соодветен степен на развој на инфраструктура, активна стратегија и политика на создавање на систем на квалитетни и иновативно ориентирани добавувачи, како и создавање на мрежа на национални и регионални кластери кои треба да бидат во функција на креирање и одржување на конкурентските предности.

3.1.12 Анализа на индикаторот иновации

Да се биде конкурентен во современи услови на глобализација и влијание на кризи во светската економија значи да се биде способен да се креира нов производ или услуга или да се додаде нова вредност на производите и услугите. Според тоа **иновациите** имаат доминантна улога во процесот на креирање и одржување на конкурентноста. Креирањето иновации е поврзано со постоење на т.н. поволно иновативно окружување како база за нивен развој, а тоа е резултат на постоење стабилно и квалитетно макроекономско и микроекономско окружување. Постигнувањето конкурентност која се заснова на иновации претставува комплексен и мултидимензионален процес, кој

¹⁸² Grupe Claudia and Sinisa Kusic, 2008, *Intra-regional cooperation in the Western Balkans: Under which conditions does it foster economic progress?* The Centre for the Study of Global Governance, Discussion Paper 37, LSE, p.14.

¹⁸³ OECD, 2008, *Recommendation for a regional investment strategy*, OECD, p.21

вклучува постоење на критична маса на институции, субјекти, активности, мерки и политики.

Иновациите како највисок столб на конкурентноста ја одредуваат највисоката фаза на развој на една економија. Токму предизвик на секоја економија е премин кон економија водена од иновации, бидејќи таа води кон зголемување на продуктивноста, пораст на животниот стандард на населението и поголема отпорност кон кризни состојби во меѓународната економија.

Според извештаите на СЕФ, економиите од ЈИЕ покажуваат *најслаби резултати во однос на развиеноста на факторите на иновативност* кои се претставени преку:

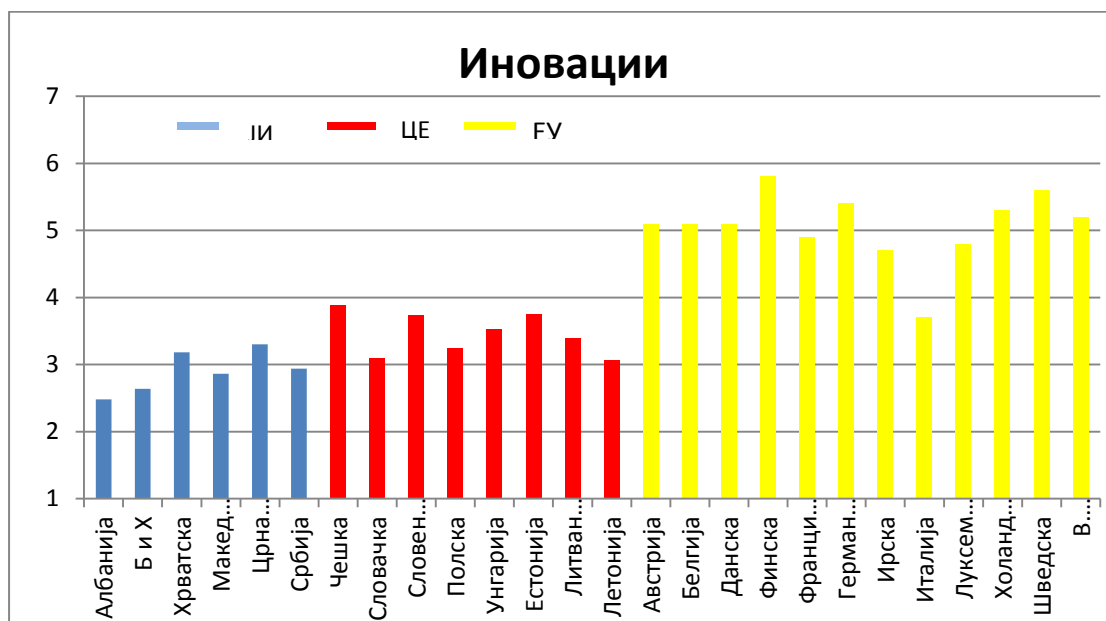
- капацитет за иновации,
- квалитет на научно-истражувачките институции,
- инвестирање во истражување и развој,
- соработка во истражувањето и развојот помеѓу универзитетите и бизнисот,
- расположливост на научен и инженерски кадар.

Процесите на осамостојување и транзиција кон пазарен систем на економиите од ЈИЕ, предизвикаа најголема ерозија во квантитетот и квалитетот на научно-истражувачките активности.¹⁸⁴ Несоодветниот третман на истражувањето и развојот, недоволните инвестиции во научна инфраструктура како и маргинализирање на научниот кадар од аспект на ниска платеност, низок општествен статус и ограничени можности за вработување беа главните пречки за развојот на истражувачките активностите во периодот на транзиција.

Обемот на реструктурирање и реформи на истражувачкиот систем се одвива со различна динамика и квалитет кај одделните економии од ЈИЕ, што предизвика големи разлики во степенот на развој на иновациите меѓу економиите од ЈИЕ, а воедно и продлабочување на иновацискиот јаз во однос на развиените земји од ЕУ, што може да се согледа од графиконот 3.24.

¹⁸⁴ Radosevic Slavo, 2006, *Science, Technology and Economic 'Catching Up' and 'Falling Behind' in South Eastern Europe, Why Invest in Science in South Eastern Europe?*, UNESCO, Bresce. p.28

Графикон 3.24: Развиеност на индикаторот иновации кај земјите од ЈИЕ, ЦЕБ и ЕУ во периодот 2008-2012

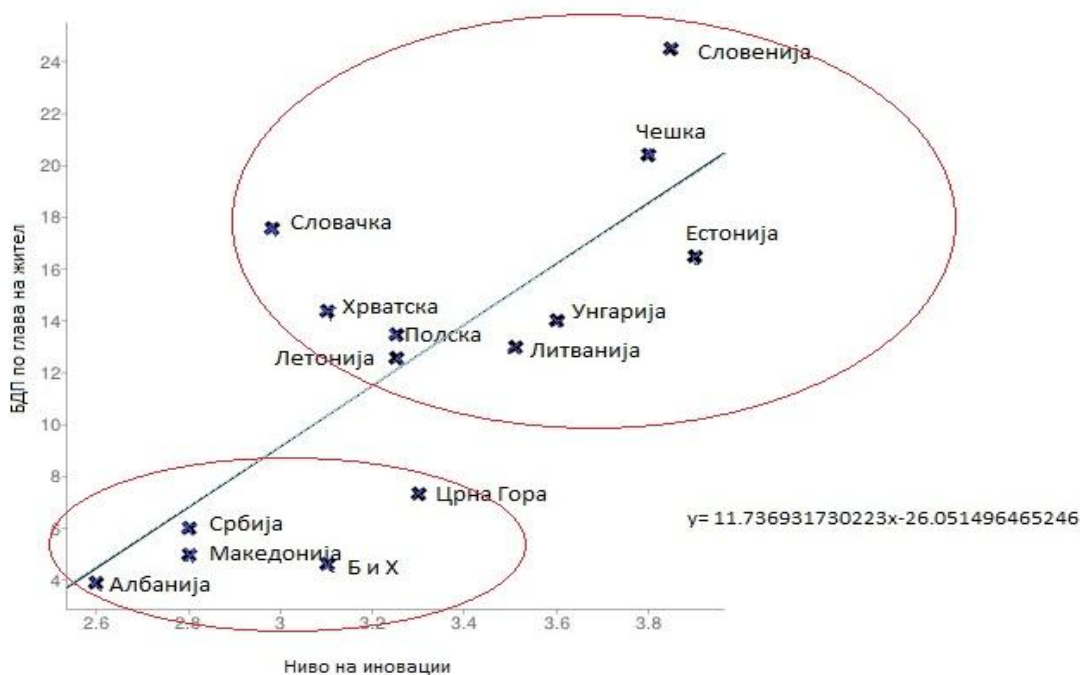
Извор: Пресметано според податоците во годишните извештаи на СЕФ

Од табелата, очигледно е ниското ниво на развој на индикаторот иновации кај земјите од ЈИЕ кое што само кај Хрватска и Црна Гора се наоѓа над вредноста 3, што укажува на фактот дека иновациите не претставуваат извор на конкурентност, а со тоа ниту фактор на развојот кај земјите од ЈИЕ.

Економиите од Централна Европа и Балтикот покажуваат позитивен тренд во развојот на иновациите, што се одрази позитивно врз нивното класифицирање за степен понапред во т.н. транзициона фаза кон развој воден од иновации. Во оваа група чекор понапред во развојот на иновациите се Чешка, Словенија и Естонија.

Зависноста на развојот на економиите од нивото на иновации може да се согледа преку регресионата анализа, која ни ја открива зависноста помеѓу БДП и степенот на развој на иновациите. Регресионата анализа за земјите од ЈИЕ и ЦЕБ укажува на слабата поврзаност на БДП по глава на жител од степенот на развој на иновациите кај економиите од ЈИЕ, додека како што се зголемува БДП се зголемува и влијанието на иновациите врз развојот на економиите, што е најочигледно кај Чешка, Естонија и Словенија (графикон 3.25)

Графикон 3.25: Однос помеѓу БДП по глава на жител и индикаторот иновации

Извор: Сопствени пресметки и приказ

Ниската иновативна способност на земјите од ЈИЕ се манифестира и потврдува во квалитетот на извозната структура. Имено, во извозната структура со над 70% доминираат производите за репродукција, со низок степен на додадена вредност и производи што се засноваат на ресурси. Наспроти тоа на т.н. високо технолошки извоз отпаѓаат од 2 до 5% од извозната структура. За разлика од тоа кај некои од земјите од ЦЕБ тој процент е многу повисок на пример: Естонија 14.9%, Чешка 16.2%, Унгарија 20.8%.¹⁸⁵

Слабата развиеност на индикаторот иновации е резултат на слабите резултати кај одделните подфактори кои го сочинуваат квалитативниот аспект на иновациите. Почнувајќи од капацитетот за иновации, квалитетот на научно-истражувачките институции, одвојување средства на компаниите за истражување и развој, соработката на релација универзитет–индустрија (бизнис сектор), јавни набавки за развиени технички производи, достапност на научници и инженери и развој на нови патенти.¹⁸⁶

¹⁸⁵ http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=htec_si_exp4&lang=en

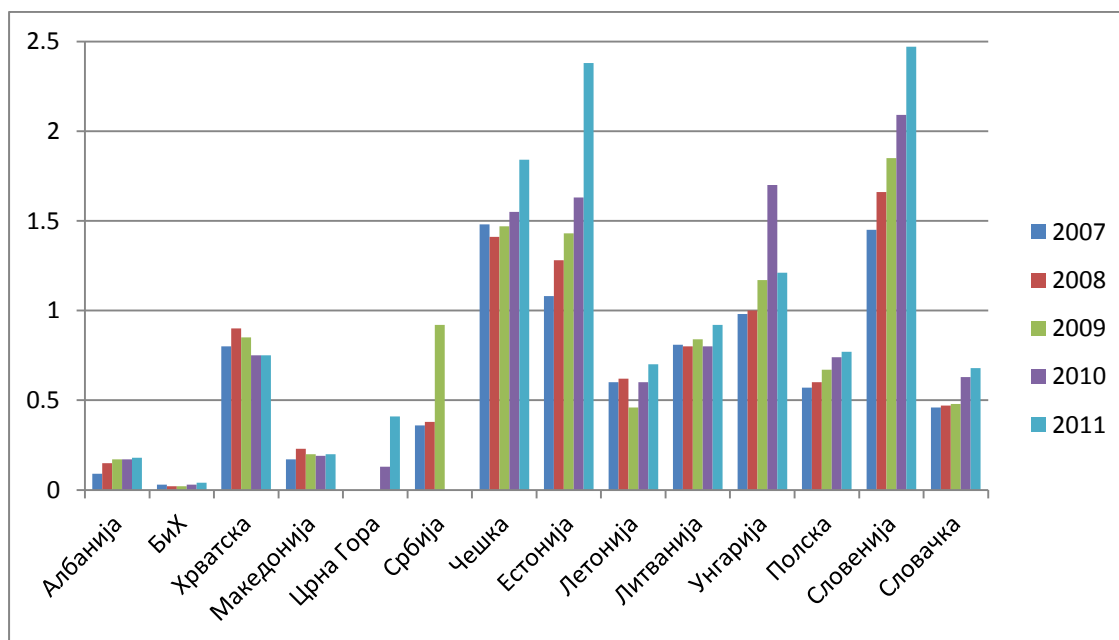
¹⁸⁶ WEF, 2012, *Global Competitiveness Report 2012-2013*, Geneva, p.48

Причините за слабите иновативни капацитети на економиите од ЈИЕ имаат повеќедимензионален карактер:

а. Ниско ниво на финансиска поддршка за истражување и развој

Недостатокот на директна и индиректна финансиска поддршка во форма на субвенции, даночни олеснувања, финансиска помош или во облик на кофинансирање на одредени развојно-истражувачки проекти претставуваат една од главните причини за иновативното заостанување на земјите од ЈИЕ. Отсуството или недоволната финансиска поддршка е карактеристична како за јавниот, така и за приватниот сектор. Во однос на *финансиската поддршка* (графикон 3.26) најуспешна земја во регионот е Хрватска кај која вкупните трошоци за истражување и развој се движат околу 1% и која по тој однос се наоѓа на нивото на земјите од ЦЕБ.

Графикон 3.26: Вкупни трошоци за истражување и развој како % од БДП

Извор: EUROSTAT

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsd.ec320>,

УНЕСКО база на податоци за наука и технологија

<http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=2656>

Општ впечаток е дека финансирањето на истражувањето и развојот е ниско кај сите земји од ЈИЕ со исклучок на Хрватска. Ваквата состојба на потценетост на истражувањето и развојот се одразува негативно врз развојот на целокупната научно - истражувачка инфраструктура и квалитетот на

истражувањето.¹⁸⁷ И Македонија се вклопува во матрицата на незначителни инвестиции за истражување и развој, со што отсуствува улогата на иновациите како стимулатор и поддржувач на развојот. Стапката на финансирање на истражувањето и развојот од 0.2% од БДП претставувал најголема слабост и недостаток присутен во целиот период на транзиција на македонската економија. За разлика од регионот на ЈИЕ, финансирањето на истражувачките активности кај земјите од ЕУ е стабилно и тоа изнесува над 2% со тенденција на пораст и достигнување на Лисабонскиот таргет од 3%. Истото се случува и кај земјите од ЦЕБ кои во целиот период на транзиција, а и денес како земји членки на ЕУ, покажуваат константно нагорен тренд во финансирањето на истражувањето и развојот, при што забележителен е растечкиот тренд кај Словенија, Чешка, Естонија и Унгарија. Со тоа се потврдува дека активниот пристап кон иновациите претставува најзначаен стимулатор на развојот и сигурен рецепт за надминување и излез од рецесија на економиите.

Очигледно е дека разликите во однос на степенот на финансирање на истражувањето и развојот помеѓу земјите од ЈИЕ и ЦЕБ се резултат на пристапот што одделните економии го имаат кон истражувачките активности како една од најуспешните и најефикасните алатки во системот на креирање на конкурентноста. Така, одредени земји како Словенија, Чешка и Естонија уште во првите години од својата независност успеале да воспостават цврста институционална рамка на политиката на иновации како една од стратегиите на долгорочниот развој. На пример главните предности на словенечкиот иновациски систем се: мерки за постигнување на високо учество на јавни и приватни инвестиции во истражување и развој, даночни поволности за бизнис секторот при инвестирање во истражувачко развојни активности, формирање на институционални форми за поттикнување на истражување и развој како технолошки паркови, инкубатори и технолошки мрежи.¹⁸⁸

Иновативните капацитети на Чешка претставуваат комбинација на поддршка од три сектори: јавна поддршка на истражувањето и развојот во форма на директна поддршка, инвестиции на приватниот бизнис сектор и инвестиции на секторот на високо образование. И кај другите земји од ЕУ

¹⁸⁷ UNESCO, 2007, *Why Invest in Science in South Eastern Europe?*, UNESCO Bresce, p.30

¹⁸⁸ UNU-MERIT, 2007, *Monitoring and analysis of policies and public financing instruments conducive to higher levels of R&D investments*, Country Review Slovenia, p.8

постои комбинирана поддршка на истражувањето и развојот, при што особено е нагласена улогата на приватниот бизнис сектор со просечно учество од околу 54% во вкупната финансиска поддршка. За разлика од тој тренд кај земјите од ЈИЕ, со исклучок на Хрватска, поддршката на бизнис секторот на истражувањето и развојот е под 10%.¹⁸⁹

Табелата 3.20 најдобро ја отсликува структурата на изворите на финансирање на истражувачко развојните активности кај економиите од ЈИЕ и ЦЕБ.

Табела 3.20: Структура на извори на финансирање на иновациите за 2012

во %

	ИЗВОРИ НА ФИНАНСИРАЊЕ				
	Влада	Бизнис сектор	Универзитети	Странство	Друго
Албанија	80.8	3.2	8.5	7.4	0.1
Хрватска	49.2	38.8	2	9.9	0.1
Србија	62.9	8.3	20.9	7.2	0.7
Македонија	70	7.8	7.3	8	6.9
Чешка	39.9	48.9	0.8	10.4	0
Естонија	44.1	43.6	0.6	11.4	0.3
Летонија	26.4	38.8	1.4	33.4	0
Литванија	46	32.4	1.5	19.9	0.2
Унгарија	39.3	47.4	0	12.4	0.9
Полска	60.9	24.4	2.5	11.8	0.4
Словенија	35.3	58.4	0.3	6	0
Словачка	49.6	35.1	0.4	14.7	0.2

Извор: УНЕСКО база на податоци за наука и технологија.

<http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=2656>

Од податоците во табелата може да се заклучи дека постои високо учество на државата во структурата на финансирање на истражувачко - развојните активности кај земјите од ЈИЕ кое достигнува дури до 80.8% во Албанија, наспроти незначителното учество на приватниот-бизнис сектор кој има маргинална улога, како во финансирањето, така и во однос на спроведувањето на истражувачко развојните активности. Структурата на финансирање на истражувачко-развојните активности во Македонија покажува доминантна улога на буџетските средства на државата од 70% и минимална

¹⁸⁹ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsc00031&plugin=1>

улога на приватниот сектор, што е спротивно на трендот не само на развиените, туку и на поранешните транзициски економии. Имено, кај земјите од ЦЕБ очигледна е доминантната улога на приватниот бизнис сектор во спроведување на истражувачко развојните активности, кој како резултат на постоењето на посебни стимулативни програми има тенденција на постојан пораст.

б. Незначителна улога на високообразовните институции

Универзитетите односно *високообразовните и научни институции* претставуваат една од алките која треба да има активна улога во поттикнувањето, спроведувањето и овозможувањето на истражувачко развојните активности. Нивната улога може да се следи од аспект на креирање на соодветно квалификуван високостручен кадар и од аспект на креирање на нови знаења и иновации кои се резултат на научно-истражувачки активности и проекти. Универзитетите претставуваат дел од т.н. иновациска инфраструктура. Кај економиите од ЈИЕ високообразовните институции претставуваат слаба алка во процесот на креирање иновациски заснован развој. Искуството од т.н. растечки економии покажува дека значаен елемент во остварување на растот на економиите е дизајнирањето на високообразовен систем кој ќе обезбеди знаење, способности и квалификации согласно потребите на развојот.¹⁹⁰

Во тој контекст како главни недостатоци на високообразовните институции се нагласуваат: застарени, неатрактивни наставни програми кои не соодветствуваат на потребите на бизнис секторот и развојот на економијата, заостанување во бројот на дипломирани студенти од областа на инженерството, несоработливост, инертност и изолираност на универзитетите од потребите на бизнисот и стопанството. Недостигот на високо стручен и технички образован кадар кој ќе одговори на потребите за креирање конкурентско производство може да се согледа и преку незначителна вработеност на научни истражувачи во приватниот сектор. (Табела 3.21)

¹⁹⁰ Mazzoleni, R., 2005, 'The development of universities and public research institutions: a historical overview of its role in technological and economic catch-up', in Santangelo, G. D. (ed.), *Technological Change and Economic Catch-up: The role of science and multinationals*, Cheltenham: Edward Elgar, p.33-58

Табела 3.21: Ангажираност на истражувачки кадар по сектори во 2012

во%

	Бизнис сектор	Владин сектор	Високо образование
Албанија	0	25	75
Хрватска	18.7	28.3	52.7
Црна Гора	5.8	21.3	72.9
Србија	7	30	63
Македонија	3.1	39.2	57.8
Чешка	45.7	18	35.7
Естонија	31.5	10.8	56
Словенија	47.3	21.4	31.3
Унгарија	31.4	18	50

Извор: UNESCO

Една од главните причини за слабата иновативност и конкурентност на компаниите од ЈИЕ на што укажува и *табелата 3.21* е непостоењето на концентрација на научно-истражувачки кадар кој би бил креатор на иновативни производи, услуги и процеси. Еден од предизвиците на универзитетите од економиите од ЈИЕ треба да биде и нивната проактивна улога во зголемување на бројот на дипломирани студенти, посебно од областа на инженерството, каде се покажува големо заостанување во однос на ЕУ чиј просек е 28.6% од вкупниот број на дипломирани студенти да припаѓа на инженерскиот сектор, за разлика од ЈИЕ каде просекот изнесува 11.7%.¹⁹¹

Во *иновациската инфраструктура* на земјите од ЈИЕ со исклучок на Хрватска отсутствуют т.н. технолошки паркови во чии рамки универзитетите треба да претставуваат носечки институции во кои се сконцентрирани знаењето, високата технологија и образованието.¹⁹² Присуството на универзитетите претставува една од главните причини за креирање на успешни иновативни решенија во над 20-те технолошки паркови во Чешка. Во рамките на технолошките зони компаниите тесно соработуваат најчесто со техничките универзитети кои се лоцирани во зоните кои работат на проекти за развој на најсовремени технологии за производство и развој на нови материјали.¹⁹³

¹⁹¹ <http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=169>

¹⁹² Machacova Jana, Dall Elke, 2008, *Innovation Infrastructures in the Western Balkan Countries*, Information Office of the Steering Platform on Research for the western Balkan Countries

¹⁹³ Czechinvest, 2010, *Science – Innovation – Business*, p.12

Според тоа се нагласува неопходноста високообразовните институции од ЈИЕ да се реструктурираат и да развијат флексибилни наставни програми кои ќе бидат во насока на потребите на развојот на бизнис заедницата. Во рамките на иновативниот модел на развој универзитетите треба да претставуваат единство на: образовна дејност која ќе генерира знаење и способности за човечкиот капитал и научна дејност која ќе креира нови знаења и технологии за индустријата. Во тој контекст значаен сегмент на иновациониот систем треба да биде воспоставувањето на меѓусебна спрега на односи со бизнис заедницата која ќе ја зголеми побарувачката за домашно истражување и развој и абсорпционата моќ за ангажирање на високо квалитетен домашен образован и стручен кадар. Вештините и знаењата на работната сила придонесуваат како за развојот на иновативните способности, така и за абсорпционите способности за нови технологии.¹⁹⁴

в) Квалитативни слабости на СДИ

Една од придобивките од влезот на странски инвестиции во домашната економија претставува и можноста за *трансфер, воведување и развој на нови технологии*. На тој начин СДИ можат да влијаат позитивно врз квалитативно подобрување на стопанската структура и конкурентноста на една економија. Во развиените поранешни земји во транзиција, а денеска членки на ЕУ, како Чешка, Полска, Унгарија и Словачка, СДИ претставуваат еден од клучните фактори за трансфер на иновативни технологии, знаење и умеење и нови инвестиции во истражување и развој. Имено, околу 60% од СДИ на американските компании во Чешка се поврзани со истражувачко развојни проекти во иноваторската индустрија, што значи дека приливот на СДИ повеќе не е во т.н. традиционална преработувачка индустрија, туку во знаење и истражување, односно ако во 1994 година 100% од СДИ биле во преработувачкиот сектор, во 2009 само 19% припаѓале на преработувачкиот сектор, додека 45% се инвестиции во областа на технологијата, истражувањето и развојот.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Roper, S, and J H Love, 2006, *Innovation and Regional Absorptive Capacity: the Labour Market Dimension*, Annals of Regional Science 40, p.437-447

¹⁹⁵ Czechinvest, 2010, *Investment Climate in the Czech Republic*, p.6

Состојбата кај економиите од ЈИЕ во однос на *квантитетот*, а посебно во однос на *квалитетот на СДИ* е многу неповолна. Имено, сиромашната квалитативна структура на СДИ претставува сериозна причина за ниското ниво на развој на секторот истражување и развој. Постигнувањето одржлива конкурентност на економијата бара не само постоење на константно високо ниво СДИ, туку и постоење на развојна и иновативна компонента во структурата на СДИ. Во структурата на СДИ кај најголемиот дел на економии од ЈИЕ преовладуваат инвестициите во производниот сектор и во секторите кои се ориентирани кон домашниот пазар, како телекомуникацискиот, финансискиот, енергетскиот и трговскиот сектор, кај кои во најголем степен се остварува и монополска позиција на пазарот. Според податоците од Централните банки на економиите од ЈИЕ најголем дел од СДИ, над 55% отпаѓа на услужниот сектор во кој спаѓаат финансиските услуги, телекомуникациите и трговијата, 25% на преработувачкиот сектор во кој доминираат индустријата за храна, индустријата за метали, хемиската индустрија, додека инвестициите кои се директно или индиректно насочени кон истражување и развој изнесуваат 0%. Наспроти ова, СДИ во истражување и развој и развој на софтвер во 2011 година во ЕУ, учествуваа со 17 % од вкупните СДИ во ЕУ.¹⁹⁶

Економиите од ЈИЕ заостануваат и во однос на современиот тренд на движење на СДИ, каде странските компании своите бизнис активности на одредена локација ги започнуваат токму со отпочнување на активностите за истражување и развој. Водечко место во овај тренд има Велика Британија која преку реформи во образовниот систем, поволности во фискалната политика и создавање на иноваторски поволна инфраструктура сака да си обезбеди улога на високотехнолошки центар во кој ќе бидат сместени истражувачко-развојните активности на странските компании, кои потоа ќе го опслужуваат производството на поширокиот пазар.¹⁹⁷ Исто така, голем дел од СДИ своите активности во Чешка ги започнуваат со истражување и развој. На пример, Matsushita својот истражувачки развоен центар за развој на софтвери за дигитална ТВ го лоцира во Плзењ, како и многу други компании.¹⁹⁸ Ваквиот

¹⁹⁶ Ernst & Young's, 2012, *European attractiveness survey*, p.5

¹⁹⁷ George Osborne and Eric Schmidt, 2012, *California dreaming in such a British way*, Financial Times

¹⁹⁸ Czechinvest, 2010, *Science – Innovation – Business*, p.12

тренд е резултат на условите за воспоставување и постојано унапредување на иновативните капацитети.

Иако, кај земјите од ЈИЕ, според степенот на развој иновациите немаат клучна улога во нивниот развој, главните тенденции на развојот треба да бидат насочени кон стимулирање и воспоставување на политики, стратегии, институции и мерки за создавање на иновациски повољно бизнис окружување. Насоките треба да се движат кон создавање на соодветна инфраструктура на институции, човечки капитал и инвестиции. Затоа што, според Metcalfe, „создавањето на иновациски систем претставува сет на различни институции кои обезбедуваат рамка и политики за поттикнување иновациски процеси како и развој, креирање и дифузија на нови технологии и знаења“.¹⁹⁹ Ефикасното создавање и функционирање на иновацискиот систем е повразно со ефикасното функционирање на сите алки во тој систем. Првенствено економиите од ЈИЕ треба да воспостават соодветна регулативна рамка и стратегија на конкретни мерки и активности кои ќе значат финансиска поддршка на иновациски проекти и активности.

Вториот клучен елемент во системот претставуваат институциите за креирање и трансфер на технологија во кој спаѓаат универзитетите и т.н овозможувачи на трансферот на технологија до бизнис секторот, како што се научните паркови, кластерите и инкубаторите. Во тој контекст посебно се нагласува неопходноста универзитетите од ЈИЕ да излезат од својата традиционална едукативна улога и да воведат претприемнички принципи во своето работење. Тоа значи создавање на високо специјализиран и стручен кадар што ќе биде во можност да стане креатор на нови знаења и да применува и развива нови технологии. Во исто време, клучен елемент во конкурентското издигнување на универзитетите и нивно вклучување во синцирот на национално иновациско окружување треба да бидат истражувачките способности преку иницирање и развој на научно-истражувачки проекти.

Третиот елемент во иновацискиот систем кој во сегашни услови има многу пасивна улога во развојот на иновациите кај економиите од ЈИЕ, се

¹⁹⁹ Metcalfe, S., 1997, *Technology Systems and Technology Policy in an Evolutionary Framework*. Edited by D. Archibugi, Michie, J, *Technology, Globalisation and Economic Performance*: Cambridge University Press. p.461-462

компаниите. Инвестициите на фирмите во истражување и развој и нивната реорганизација во таа функција, ќе се одрази директно врз креирање на знаење и иновации и исто така ќе придонесе во зголемување на абсорпционите капацитети на фирмата.²⁰⁰ Во функција на зголемување на иновациските способности кои во моментов претставуваат едни од клучните слобости, е воспоставувањето на соработка и заедничка работа на проекти на фирмите со креаторите на знаењето – Универзитетите.

Секоја од економиите од ЈИЕ треба да има активна улога кон воспоставување и постојано надградување на националниот иновациски амбиент, меѓутоа значаен аспект на иновациското оспособување на националните економии претставува потребата од воспоставување на регионален пристап во сферите на образовниот и истражувачко - развојниот простор во Југоисточна Европа. Станува збор за простори кои поради малите национални размери се многу тесни во однос на можноста за создавање на критична маса за креирање и апсорпцијана нови знаења и нови технологии. Затоа се нагласува неопходноста од воспоставување соработка во областа на образованието и истражувањето помеѓу сите институции кои ја креираат иновациската инфраструктура: држави– универзитети-компаниии.

3.2 Слабости и предности во конкурентноста на земјите од ЈИЕ

Се поставува прашањето колкава е конкурентноста на земјите од регионот на ЈИЕ и на регионот воопшто? Глобалниот индекс на конкурентност и мерливоста на секој од индикаторите кои го сочинуваат глобалниот индекс на конкурентност даваат можност да се открие нивото на конкурентност, како на одделните економии, така и на регионот во целина. Меѓутоа, тие во исто време даваат можност да се откријат и факторите кои се одразуваат негативно и позитивно врз нивото на конкурентност.

И покрај тоа што тежиштето на овој труд претставува анализа на конкурентност на македонската економија, една од целите на овој труд е да придонесе во идентификување и сублимирање на слабостите и предностите во конкурентноста кај земјите од регионот на ЈИЕ, како поблиско окружување на

²⁰⁰ Griffith, R, S Redding, and J Van Reenan, 2003, *R&D and Absorptive Capacity: Theory and Empirical Evidence*, Scandinavian Journal of Economics 105, p.99-118

македонската економија. Извештаите на СЕФ, преку анализа на индикаторите на макроекономското и микроекономското окружување овозможуваат да се направи анализа и идентификација на предностите и слабостите на вкупното бизнис окружување на економиите на регионот на ЈИЕ. Врз основа на тоа постои можност да се согледаат заедничките предности и недостатоци на економиите од ЈИЕ и постоењето индивидуални разлики што се карактеристични само за одделните економии.

3.2.1 Слабости во конкурентноста

Согласно извештаите на СЕФ, *слабостите во конкурентноста* на економиите можат да се идентификуваат преку оценките на бизнис заедницата кои се дел од Анкетниот прашалник (Executive Opinion Survey) во кој поединечно се идентификуваат проблемите на бизнис окружувањето и вториот аспект на идентификување на слабостите се однесува на група индикатори чиј степен на развиеност го одредува степенот или нивото на развиеност на економијата.

Економиите од ЈИЕ во целиот период на транзиција покажуваат незадоволителни перформанси во однос на индикаторите на економскиот развој кои се резултат на збир од политички, системски, структурни и економски околности. Сите тие доведоа до ниски стапки на економски раст, високи стапки на инфлација во одредени периоди, висока невработеност и растечки дефицит во билансот на плаќања што е претставено во *табелата 3.22*.

Табела 3.22: Движење на основните економски индикатори кај економиите од ЈИЕ

Албанија														
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Просек
% Раст на БДП	13.5	6.7	7.9	4.2	5.8	5.7	5.7	5.7	5.4	5.9	7.5	3.3	3.8	6.2
% Невработеност	18.4	16.8	16.4	15.8	15	14.4	14.1	13.8	13.2	12.5	13.6	16.5	13.3	14.9
% Инфлација	0.3	0.03	3.1	5.2	2.3	2.8	2.3	2.9	3.3	2.2	3.6	3.4	2.8	2.6
Платен биланс % од БДП	2.2	-3.6	-3.0	-7.1	-4.9	-3.9	-6.0	-5.6	-10.3	-15.1	-14	-11.3	-12.8	-7.3
Босна и Херцеговина														
% Раст на БДП	10.7	4.4	2.3	5.0	3.8	6.2	3.8	5.9	6.1	5.6	-2.9	1.4	1	4.1
% Невработеност	31	31	31	31	31	31	31	31	29	23.4	24	27.2	27.6	29.1
% Инфлација	4	4.6	3.7	1.6	1.7	2	3.3	3.2	2.8	6	2.3	1	2.2	2.9
Платен биланс % од БДП	-7.4	-2.3	-3	-7.2	-6	-4.1	-5.2	-6.6	-7.2	-8.9	-5.1	-1	-0.9	-5
Хрватска														
% Раст на БДП	-0.8	4.1	3.6	4.8	5.3	4.1	4.2	4.9	5.0	4.0	-6.9	-1.4	-0.01	2.3
% Невработеност	13.5	16	15.8	14.8	14.2	13.7	12.7	11.1	9.4	8.2	9.0	12.2	13.6	12.6
% Инфлација	4	4.6	3.7	1.6	1.7	2.0	3.3	3.2	2.8	6.0	2.3	1.0	2.2	2.9
Платен биланс % од БДП	-7.4	-2.3	-3.0	-7.2	-6.0	-4.1	-5.2	-6.6	-7.2	-8.9	-5.1	-1.0	-0.9	-5
Македонија														
% Раст на БДП	4.3	4.5	-4.5	0.9	2.8	4.6	4.4	5	6.1	5	-0.9	2.9	2.8	2.9
% Невработеност	32.4	32.2	30.5	31.9	36.7	37.2	37.3	36.0	34.9	33.8	32.2	32	31.4	33.7
% Инфлација	2.3	6.1	3.7	1.1	2.6	-1.9	1.2	2.9	6.1	4.1	-1.6	3.0	2.8	2.5
Платен биланс % од БДП	-1.8	-2.9	-6.8	-1	-3.9	-8.2	-2.7	-0.4	-7.4	-12.6	-6.5	-2.1	-3.0	-4.5
Црна Гора														
% Раст на БДП	-	-	1.1	1.9	2.5	4.4	4.2	8.6	10.7	6.9	-5.7	2.5	2.4	3.6
% Невработеност	19.3	19.2	21.1	20.7	22.6	27.7	30.3	29.6	19.3	16.8	19.1	19.7	19.7	21.9
% Инфлација	-	94.8	23.7	19.7	7.5	3.0	3.4	2.1	3.5	8.9	3.5	0.6	3.0	14.4
Платен биланс % од БДП	-	-	-	-	-6.7	-7.1	-16.6	-31.3	-39.5	-50.5	-29.5	-24.6	-19.4	-25
Србија														
% Раст на БДП	-	-	5.3	4.3	2.5	9.3	5.4	3.6	5.4	3.8	-3.5	1.0	1.6	2.5
% Невработеност	14.5	13.3	13.3	14.5	16	18.5	21.8	21.5	18.8	14.7	17.4	20	24.4	17.6
% Инфлација	43.5	79.6	93.3	16.6	9.9	11.4	16.2	11.7	6.8	12.4	8.4	6.5	11.1	25.2
Платен биланс % од БДП		-1.7	-2.4	-8.2	-7.2	-12.1	-8.7	-10.1	-16.1	-21.5	-7.1	-7.4	-9.5	-8.6

Извор: Според податоци од националните статистики од земјите од ЈИЕ

Економиите од ЈИЕ не го искористија транзицискиот период за да создадат растечки економии кои ќе се карактеризираат со високи стапки на пораст на БДП, експанзија на извозот и ниско ниво на невработеност. Наспроти тоа, просечната стапка на пораст на БДП за регионот во целина во периодот 1999-2011 изнесува 3.6% што за земји во транзиција не претставува доволен услов за растеж и развој на економиите кој би бил во функција на намалување на невработеноста, која просечно за периодот изнесува 21.5%. Очигледно дека моделот на развој што го применуваат овие економии не соодветствува и не дава резултати потребни за развој. Тој модел во себе не содржи или недоволно

содржи реформи и создавање квалитетно бизнис окружување на националните економии и на регионот во целина.

Станува збор за аспекти на кои укажуваат многу меѓународно релевантни извештаи како извештајот на Светската Банка-Doing Business и извештаите на СЕФ. Овие извештаи ги идентификуваат слабостите на економиите кои се поврзани токму со бизнис климата, а во тој контекст посебно е интересен извештајот на СЕФ кој вклучува анализа на над 115 индикатори на националното бизнис окружување од кои резултатите за две третини се добиваат преку Анкетниот прашалник на бизнис заедницата, кој наспроти одредениот степен на субјективност, има своја вредност во идентификување на слабостите или проблемите со кои се соочува бизнисот и кој се одразуваат негативно врз конкурентноста, а со тоа и врз можностите за развој на економиите од ЈИЕ. Токму *табелата 3.23* прави осврт на слабостите кои се одразуваат негативно врз конкурентноста на економиите од ЈИЕ.

Табела 3.23: Пет најголеми слабости кои ги идентификува бизнис заедницата според извештаите на СЕФ во периодот 2008-2012

Албанија					
	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013
1	Корупција	Корупција	Пристап до финансии	Пристап до финансии	Пристап до финансии
2	Инфраструктура	Неефикасна бирократија	Корупција	Даночно оптоварување	Корупција
3	Неефикасна бирократија	Политичка нестабилност	Даночна регулатива и оптоварување	Корупција	Неефикасна бирократија
4	Даночна регулатива и оптоварување	Даночна регулатива и оптоварување	Неефикасна бирократија	Даночна регулатива	Даночна регулатива
5	Политичка нестабилност	Инфраструктура	Политичка нестабилност	Неефикасна бирократија	Политичка нестабилност
БиХ					
1	Владина нестабилност	Владина нестабилност	Пристап до финансии	Пристап до финансии	Пристап до финансии
2	Политичка нестабилност	Политичка нестабилност	Даночно оптоварување	Даночно оптоварување	Политичка нестабилност
3	Неефикасна бирократија	Неефикасна бирократија	Неефикасна бирократија	Неефикасна бирократија	Даночно оптоварување
4	Инфраструктура		Корупција	Корупција	Даночно оптоварување
5	Корупција	Корупција	Даночна регулатива	Даночна регулатива	Инфлација
Хрватска					
1	Неефикасна бирократија	Неефикасна бирократија	Неефикасна бирократија	Неефикасна бирократија	Неефикасна бирократија
2	Корупција			Корупција	Корупција
3	Даночна регулатива	Корупција	Даночна регулатива	Политичка нестабилност	Пристап до финансии
4	Несоодветно едуцирана работ. сила	Даночна регулатива	Корупција	Даночно оптоварување	Рестриктивна работна регулатива
5	Даночни стапки	Рестриктивна работна регулатива	Пристап до финансии	Рестриктивна работна регулатива	Даночно оптоварување
Македонија					
1	Политичка нестабилност	Пристап до финансии	Неефикасна бирократија	Пристап до финансии	Пристап до финансии
2	Неефикасна бирократија	Неефикасна бирократија	Пристап до финансии	Неефикасна бирократија	Несоодветно едуцирана работна сила
3	Пристап до финансии	Политичка нестабилност	Политичка нестабилност	Несоодветно едуцирана работна сила	Корупција
4	Слаба работна навика	Слаба работна навика	Корупција	Слаба работна навика	Неефикасна бирократија
5	Корупција	Корупција	Инфраструктура	Корупција	Инфраструктура
Црна Гора					
1	Неефикасна бирократија	Неефикасна бирократија	Инфраструктура	Пристап до финансии	Слаба работна навика
2	Инфраструктура	Инфраструктура	Пристап до финансии	Даночно оптоварување	Неефикасна бирократија
3	Несоодветно едуцирана работ. сила	Пристап до финансии	Неефикасна бирократија	Рестриктивна работна регулатива	Нестабилност на владата
4	Рестриктивна работна регулатива	Несоодветно едуцирана работна сила	Несоодветно едуцирана работ. сила	Инфраструктура	Несоодветно едуцирана работна сила
5	Слаба работна навика	Корупција	Корупција	Слаба работна навика	Инфраструктура
Србија					
1	Политичка нестабилност	Корупција	Корупција	Неефикасна бирократија	Неефикасна бирократија
2	Корупција	Политичка нестабилност	Неефикасна бирократија	Корупција	Корупција
3	Неефикасна бирократија	Пристап до финансии	Политичка нестабилност	Пристап до финансии	Пристап до финансии
4	Инфраструктура	Неефикасна бирократија	Пристап до финансии	Инфлација	Регулираност на странска валута
5	Криминал	Инфлација	Даночна регулатива	Владина нестабилност	Даночно оптоварување

Извор: Според извештаите на СЕФ, Global Competitiveness Reports (2008 - 2012)

Од приказот се гледа дека постои сличност во слабостите со кои што се соочуваат националните економии во своето бизнис окружување, но во исто време постои и еволуирање на проблемите и појава на проблеми кои се специфични за одредени економии. Најголем дел од слабостите се провлекуваат во целиот период на транзиција пред сè поради одолговлекување и непостоење на доволна волја и решеност за спроведување на вистински системски и структурни реформи. Еден дел од слабостите се резултат на кризните состојби во меѓународната економија кои негативно се одразија и врз економиите од ЈИЕ, посебно во однос на создавање и продлабочување на економските проблеми. Според причините, слабостите може да се групираат во 4 категории:

1. Системски слабости поврзани со функционирањето и квалитетот на институциите во кои спаѓаат корупцијата, неефикасната администрација, владината и политичката нестабилност

Станува збор за проблеми кои ја отежнуваат конкурентноста на економиите од ЈИЕ и кои се присутни во целиот период на транзиција. Тие опфаќаат активности и постапки кои го отежнуваат процесот на донесување брзи и правични судски одлуки, слаба транспарентност, непредвидливост и нееднаков третман на субјектите во административни, судски и инспекциски постапки. Според извештаите на СЕФ *системските слабости* зафаќаат најголем дел од проблемите на бизнис окружувањето (табела 3.24)

Табела 3.24: Учество на системските слабости во вкупните проблеми на економиите од ЈИЕ

	Албанија	БиХ	Хрватска	Македонија	Црна Гора	Србија
системски слабости %	42.2	33.6	45.1	31.5	46.6	43

Извор: Собствени пресметки според податоци од извештајот на СЕФ, *Global Competitiveness Report (2012-2013)*

Од табелата се гледа дека иако системските слабости претставуваат заеднички проблем на сите економии од ЈИЕ, сепак нивниот интензитет е различен кај одделните економии. Нивното негативно влијание врз конкурентноста доминира во Црна Гора, Хрватска, Србија и Албанија, додека Македонија покажува далеку подобри резултати во оптовареноста со овие слабости и во нивното надминување.

Потврда на слабостите што ги идентификуваат извештаите на СЕФ претставува и Извештајот на Светска банка за правење бизнис (Doing Business), во кој земјите на ЈИЕ, со исклучок на Македонија која забележува напредок за 12 места, заостануваат и не бележат подобрување во реформите на судството и администрацијата (табела 3.25)

Табела 3.25: Рангирање на економиите од ЈИЕ според Doing Business

	2011	2012	Промена на позиција
Албанија	77	82	-5
БиХ	127	125	+2
Хрватска	79	80	-1
Македонија	34	22	+12
Црна Гора	56	56	0
Србија	88	92	-4

Извор: World Bank and IBRD, Doing Business Report 2011, 2012

Заради подобрување на националниот бизнис амбиент, на економиите од ЈИЕ им требаат вистински реформи. Реформите во судството треба да значат електронско управување и распоредување на судските процеси, со што ќе се избегне можноста за субјективизам и коруптивно однесување на судиите, модернизација на судовите преку осовременување на судската практика, намалување на времетраењето на судските постапки, поголема информатичка опременост и соодветна квалификација, усовршување и начин на избор на судиите.

Реформите во администрацијата треба да значат намалување на нејзината неефикасност, што е и една од главните забелешки на бизнис заедницата во прашалникот на СЕФ. Активностите во таа насока треба да значат елиминирање на непотребната регулатива која само го отежнува одвивањето на бизнисот, намалување на времетраењето и цената на постапките и процесите пред административните органи преку воведување на т.н. е-администрација.

2. Структурни слабости поврзани со непостоење на соодветна инфраструктура.

Постоење на соодветен **квантитет и квалитет на инфраструктура** претставува еден од најважните фактори врз зголемувањето на продуктивноста.

Тоа го потврдува и извештајот на Светската банка за покренување на продуктивноста (Unleashing productivity, World Bank, 2008).²⁰¹

Проблемот во однос на квалитетот на инфраструктурата кај економиите од ЈИЕ го идентификува и бизнис заедницата во извештаите на конкурентност на СЕФ. (табела 3.26).

Табела 3.26: Рангирање на економиите од ЈИЕ според квалитетот на инфраструктурата

2012 година

	Албанија	БиХ	Хрватска	Македонија	Црна Гора	Србија
Позиција според квалитет на инфраструктура	77	139	38	91	93	120

Извор: WEF, 2012, *Global Competitiveness Report 2012-2013*

Очигледно е дека квалитетот на инфраструктурата претставува еден од доминантните проблеми за економиите од ЈИЕ, со исклучок на Хрватска која се одликува со квалитетна инфраструктура.

Сиромашната и некавалитетна инфраструктура е една од причините за ниското ниво на странски и домашни приватни инвестиции во регионот, затоа што инвеститорите бараат постоење на модерна: патна, железничка, авионска и водена инфраструктура, современи телекомуникациони услуги и непречено и квалитетно снабдување со енергија. Постоечкото ниво на квалитет и квантитет на инфраструктура кај земјите од ЈИЕ е резултат на ниското ниво на инвестиции во инфраструктурата кои просечно изнесуваат околу 4.5% од БДП.²⁰², во кој најголемо е учеството на јавните инвестиции.

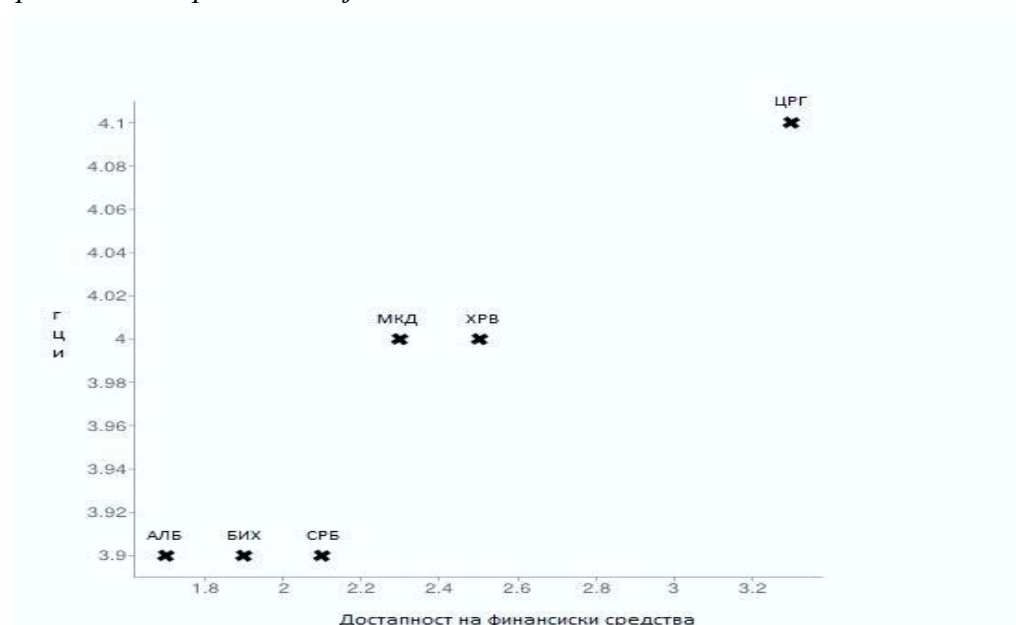
3. Скапи, недостапни и недиверзифицирани извори за финансирање.

Влијанието на проблемот поврзан со достапноста на финансиски средства, врз конкурентноста на економиите од ЈИЕ, може да се согледа преку графиконот и формулата за корелација помеѓу подиндикаторот достапност на финансиски средства кој има улога на независна променлива и индексот на конкурентност како зависна променлива. (Графикон 3.27)

²⁰¹ European Commission, 2009, *The Western Balkans in Transition*, Occasional Paper No.46, p.42

²⁰² Исто стр.48

Графикон 3.27: Однос помеѓу нивото на конкурентност и достапноста на финансиски средства кај економите од ЈИЕ

Извор: Собствена анализа и приказ

Со примена на формулата:

$$r = \frac{n \sum_{i=1}^n x_i y_i - \sum_{i=1}^n x_i \sum_{i=1}^n y_i}{\sqrt{(n \sum_{i=1}^n x_i^2 - (\sum_{i=1}^n x_i)^2) (n \sum_{i=1}^n y_i^2 - (\sum_{i=1}^n y_i)^2)}}$$

се добива коефициент на корелација $r = 0.9526$, што покажува многу цврста поврзаност помеѓу достапноста на финансиски средства и коефициентот на конкурентност. Оваа анализа го потврдува силното влијание на достапноста на финансиски средства врз нивото на конкурентност, посебно во Албанија, БиХ и Србија, наспроти тоа напредокот во однос на достапноста со финансиоски средства кај Црна Гора покажува позитивно влијание врз општото ниво на конкурентност. Македонија, иако во однос на ефикасноста на финансискиот систем покажува напредок во последните извештаи на СЕФ, сепак како главни недостатоци бизнис заедницата ги издвојува достапноста до акционерски капитал и достапноста до кредити.

Слабиот пристап до финансиски средства е поврзан со непостоењето на развиен финансиски пазар и пазар на капитал, затоа што кај најголемиот број на економии од ЈИЕ банките имаат доминантна улога во финансискиот систем управувајќи над 90% од пазарот на финансиски услуги, додека пазарот на

капитал и нефинансиските институции имаат маргинална улога.²⁰³ Најголем дел од банкарскиот систем односно над 70%, а во некои економии од ЈИЕ и над 90% е во сопственост на странски банки. Иако, присуството на странски банки го олеснува пристапот до меѓународните финансиски пазари, сепак ваквата концентрација на изворите за финансирање ги прави зависни инвеститорите од состојбите на светскиот пазар. Ваквата зависност негативно се одрази врз развојот на бизнисот во периодот на економската и финансиската криза кога странските банки ги повлекоа своите средства и со тоа ги намалија можностите за финансирање на бизнисите во ЈИЕ, што предизвика недостатокот на финансиски средства да биде најголем проблем од 2009 до 2012 година според извештаите на СЕФ.

На тој начин финансиските пазари кај економиите од ЈИЕ се под силен притисок на меѓународните финансиски пазари, што го отежнува процесот на финансирање посебно во период на кризи.²⁰⁴ Една од причините за недостатокот од финансии е и слабата достапност на акционерски капитал и капитал од приватни фондови, кои би ја намалиле концентрацијата на банкарскиот капитал и цената на финансирање.

4. Слабости на работната сила кои се поврзани со неадекватната оспособеност, образованост и регулираност.

Станува збор за слабости кои се резултат на слабостите на формалниот образовен и систем на обуки, како и на можностите за преквалификација, кои не обезбедуваат можност за брзо прилагодување на работната сила кон промените на пазарот, што оневозможува успешно реалоцирање на работната сила или неможност да се одговори на процесите на реструктурирање на економиите од ЈИЕ. Меѓутоа, иако станува збор за слабост која е присутна во сите економии на ЈИЕ, сепак работната сила со различен интензитет се одразува врз конкурентноста кај одделните економии што може да се согледа од *табела 3.27*.

²⁰³ Müller-Jentsch, D., 2007, *Financial Sector Restructuring and Regional Integration in the Western Balkans*, Office for South East Europe, European Commission – World Bank. p.105

²⁰⁴ Galgoczi Bela, 2011, *Post Crisis Lessons: Is Export – led Growth still the Way forward for Central Eastern Europe?*, Friedrich Ebert Stiftung, p.46

Табела 3.27: Слабости поврзани со работната сила како % од вкупните слабости

2012 година

	Албанија	БиХ	Хрватска	Македонија	Црна Гора	Србија
Слабости на работната сила	5.0	3.6	7.9	20.0	35.6	7.3

Извор: Според Executive Opinion Survey, WEF, GCR (2012-2013)

Очигледно е дека слабостите на работната сила, кои се резултат на недостатокот на соодветно квалификувана работна сила и слаба работна етика, различно се одразуваат врз конкурентноста кај одделните економии од ЈИЕ. Оваа слабост бизнис заедницата ја идентификува со највисок интензитет во Црна Гора и Македонија, иако врз тоа големо влијание има и видот на инвестициите кои креираат побарувачка за соодветен профил на работна сила

Посебно нагласена слабост на економиите од регионот претставува не располагањето со доволен процент на високо образувана работна сила која е способна да создаде и поддржи развој заснован на развој и апсорпција на нови технологии и иновации.²⁰⁵ И оној процент на вработеност што го покажуваат земјите од ЈИЕ главно е сконцентриран во сектори со низок степен на додадена вредност и понизок квалитет на работната сила. Затоа, стекнувањето на високи квалификации и вештини е неопходно итна потреба за земјите од ЈИЕ.²⁰⁶ Подобрувањето на ефикасноста на пазарот на труд кај економиите од ЈИЕ ќе се оствари само преку усогласување на наставните програми за образување на стручни профили согласно со потребите на економијата за развој, континуирано спроведување на програми за усовршување и преквалификација на работната сила и донесување на законска регулатива која во исто време ќе обезбеди поголема флексибилност на пазарот на труд, подобрување на бизнис амбиентот, но и заштита на работничките права.

Освен преку анкетниот прашалник (Executive Opinion Survey) за бизнис окружувањето кој се спроведува врз бизнис заедницата, слабостите во конкурентското окружување на економиите од ЈИЕ може да се идентификуваат и преку групите на фактори, согласно вредноста (оценката) на секој од

²⁰⁵ European Training Foundation-ETF, 2007, *Labour Markets in the Western Balkans Challenges for the Future*, European Communities, p.12

²⁰⁶ Sanjay Kathuria, 2008, *Western Balkan Integration and the EU : Trade Trends and patterns and Labor Competitiveness*, World Bank, Washington DC, p.60

индикаторите во извештаите за конкурентност на СЕФ како што е прикажано на графиконот 3.28.

Графикон 3.28: Развиеност на одделните групи индикатори на конкурентност кај одделните економии од ЈИЕ

Извор: Според податоци од Извештајот за Глобална Конкурентност на СЕФ, *Global Competitiveness Report (2012-2013)*.

Од анализата на графиконот може да се изведе заклучок дека постои приближно еднаква тенденција во развојното движење на линијата на конкурентност која ги поврзува сите индикатори, дури на одредени точки доаѓа до нивно преклопување што значи дека постојат сличности во нивото на развој помеѓу одделните економии од регионот. Најслаби резултати економиите од ЈИЕ покажуваат во однос на групите индикатори:

- *Иновации;*
- *Деловна софистицираност;*
- *Големина на пазарот;*
- *Институции и*
- *Развиеност на финансискиот пазар.*

Понискиот степен на развиеност на првите две групи индикатори-иновации и деловна софистицираност укажуваат дека економиите сè уште не се во фазата на развој воден од иновациите. Економиите од ЈИЕ според степенот на развиеност се наоѓаат во фазата на развој кој што е воден од ефикасноста, со исклучок на Хрватска која се наоѓа во т.н. преодна фаза на развој кон иновации.

Причините за слабостите кај овие две групи на индикатори се поврзани со отсуството на услови на окружувањето кои се основа за развој и надградба на посоефицирани форми на организација на производството, создавање на квалитативно поефикасни релации производители-добавувачи и производители-потрошувачи, маргинализиран третман на истражувањето и развојот и научниот кадар. Заеднички именител на сите овие слабости се:

- непостоењето на соодветни *политики, мерки и активности* како на јавниот, така и на приватниот сектор за реформи и финансиска поддршка за воведување на нови начини на работа, нови производи и процеси;
- *недоволни инвестиции* во научна инфраструктура;
- *несоодветност и застареност* на образовниот систем во однос на потребите на пазарот и
- *низок квантитет и квалитет на СДИ* кои во целиот период на транзиција не беа во можност да стимулираат квалитативно нови промени во однос на воведување и иницирање на нови технологии и начини на работа.

Иако, земјите од ЈИЕ според големината на пазарот претставуваат мали економии, сепак големината на пазарот не треба да претставува оправдување за актуелната конкурентска слабост, затоа што во теоријата и во праксата докажано е дека големината на пазарот го губи своето значење со зголемување на степенот на трговска отвореност.²⁰⁷

Економиите од ЈИЕ не ја користат во доволна мера можноста за зголемување на пазарот преку квантитативно и квалитативно подобрување на надворешно-трговската размена. Изворот на сите овие проблеми претставува неконкурентноста на производството, а основните причини за ниското ниво на конкурентност на производство се наоѓаат во ниското општо ниво на инвестиции, домашни и странски, кои просечно се движат околу 25% од БДП и како такви не успеаа, ниту според квантитетот, ниту според квалитетот да обезбедат унапредување на капацитетите и технологиите за производство и конкурентско унапредување на структурата за производство. Како резултат на

²⁰⁷ A. Alesina, E. Spolaore and R. Wacziarg, 2005, *Handbook of Economic Growth: Trade, Growth and the Size of Countries*, Elsevier, p.1518

тоа, во производството на земјите од ЈИЕ преовладува примарното производство и производството со пониски фази на обработка во кои е инкорпорирана поевтина работна сила и каде под влијание на пониската технолошка подготвеност продуктивноста на трудот е на пониско ниво. Постои висок степен на концентрација на производството и извозот во кој доминираат производи со низок степен на додадена вредност, во кои е инкорпорирана неквалификувана работна сила или се засноваат на природните ресурси. Ваквата структура на производството се одразува негативно и врз структурата и обемот на надворешно-трговска размена, каде извозот изнесува помалку од 40% од БДП и според тоа не е во можност да обезбеди проширување на пазарот и со тоа подобрување на овој фактор како фактор на конкурентноста.

Неконкурентноста на извозот, а со тоа и неговата неможност да обезбеди проширување на пазарот на економиите на ЈИЕ може да се согледа преку *индексот на покриеност на увозот со извоз*, каде отсуствува динамичност во зголемување на извозот што резултира со 48% покриеност на увозот со извоз. Тоа значи дека економиите од ЈИЕ, не само што не успеале да го прошират пазарот, туку го изгубиле и домашниот пазар. Наспроти тоа кај економиите од ЦЕБ се забележува позитивен тренд во покриеноста на увозот со извоз која изнесува 98%, што значи скоро целосна покриеност на увозот со извоз. (табела 3.28).

Табела 3.28: *Компаративна анализа на големината на пазарот меѓу економиите од ЈИЕ и ЦЕБ преку индексот на трговска покриеност*

Земја	Индекс на трговска покриеност %			Стапка на пораст на извозот во периодот 2005-2011 во %
	2005	2009	2011	
Албанија	25	23	36	17.6
БиХ	33	47	52	13.9
Хрватска	47	49	58	5.19
Македонија	63	53	64	11.73
Црна Гора	47	12	24	-0.22
Србија	37	39	58	16.95
ЈИЕ	37	37	48	10.85
Чешка	102	107	107	10.94
Естонија	75	89	94	11.64
Унгарија	94	106	109	8.09
Летонија	59	78	80	14.67
Литванија	75	90	88	13.37
Полска	87	91	111	11.15
Словенија	96	98	98	7.7
Словачка	92	100	99	14.4
ЦЕБ	85	94.8	98.25	11.5

Извор: Пресметано според националните статистики

Иако, според степенот на развој економиите од ЈИЕ се наоѓаат во фазата на развој воден од ефикасноста, сепак анализата покажува дека економиите се соочуваат со многу институционални и инфраструктурни слабости кои го ограничуваат конкурентското издигнување на стопанските субјекти и на економиите во целина. Според тоа основниот национален и заеднички регионален предизвик во подобрување на конкурентноста на економиите треба да е концентриран во: унапредување на квалитетот на бизнис окружувањето, квалитативно подобрување на образованието и развој на иновациите, затоа што само постоењето на ефикасни институции, квалитетна инфраструктура, образувана работна сила и пристап до диверзифицирани финансиски извори кои влијаат врз пораст на конкурентноста и економскиот развој. Во тој контекст треба да се одвива и конкурентскиот развој на Македонија, односно да се инвестира и во индикаторите што значат предност со цел да се обезбеди нивна одржливост и да се засили инвестирањето во подобрување на квалитетот на факторите кои претставуваат слабости сè со цел да се обезбедат услови за премин во повисока фаза на развој.

3.2.2 Предности во конкурентноста на економиите од ЈИЕ

Извештаите на СЕФ покрај тоа што претставуваат корисна алатка да се идентификуваат слабостите во конкурентноста на економиите, во исто време тие претставуваат и поволен механизам да се утврдат **добрите страни** и подрачјата каде економиите покажуваат напредок во конкурентското оспособување. Анализата на добрите страни во процесот на конкурентско унапредување на економиите од ЈИЕ (табела 3.29), покажува индивидуални карактеристики специфични за одделните економии, но и регионална концентрираност на заеднички предности присутни кај сите економии.

Табела 3.29: Преглед на индикаторите кои претставуваат добри страни кај економиите од ЈИЕ

Албанија				
2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013
Примарно здравство	Примарно здравство	Примарно здравство	Примарно здравство	Примарно здравство
Инфлација	Инфлација	Однос плата-продуктивност	Ефикасност на пазарот на стоки	Инфлација
Однос плата-продуктивност	Однос плата-продуктивност	Пракса на примање и отуштање од работа	Пракса на примање и отуштање од работа	Ефикасност на пазарот на стоки
Босна и Херцеговина				
Примарно здравство	Примарно здравство	Примарно здравство	Примарно здравство	Примарно здравство
Макроекономска стабилност	Макроекономска стабилност	Макроекономска стабилност	Инфлација	Макроекономска стабилност
Пракса на примање и отуштање од работа	Пракса на примање и отуштање од работа	Мобилна и фиксна комуникациска инфраструктура	Пракса на примање и отуштање од работа	Пракса на примање и отуштање од работа
Хрватска				
Примарно здравство	Примарно здравство	Примарно здравство	Примарно здравство	Примарно здравство
Квалитетна патна инфраструктура	Квалитетна инфраструктура	Квалитетна инфраструктура	Инфлација	Инфлација
Квалитетно основно образование	Квалитетно основно образование	Квалитетно основно образование	Квалитетна инфраструктура	Квалитетна инфраструктура
Македонија				
Примарно здравство	Примарно здравство	Примарно здравство	Примарно здравство	Примарно здравство
Макроекономска стабилност	Макроекономска стабилност	Макроекономска стабилност	Макроекономска стабилност	Даночно олеснување и започнување бизнис
Започнување бизнис	Даночно олеснување	Даночно олеснување и започнување бизнис	Даночно олеснување и започнување бизнис	Задолженост на владата
Црна Гора				
Примарно здравство	Примарно здравство	Примарно здравство	Примарно здравство	Примарно здравство
Софистицираност на финансискиот пазар	Софистицираност на финансискиот пазар	Комуникациска инфраструктура	Софистицираност на финансискиот пазар	Квалитет на основно и средно образование
Макроекономска стабилност	Макроекономска стабилност	Софистицираност на финансискиот пазар	Квалитет на образовниот систем	Комуникациска инфраструктура
Србија				
Примарно здравство	Примарно здравство	Примарно здравство	Примарно здравство	Примарно здравство
Комуникациска инфраструктура	Комуникациска инфраструктура	Комуникациска инфраструктура	Комуникациска инфраструктура	Комуникациска инфраструктура
Квалитет на образовниот систем	Пракса на примање и отуштање од работа	Широкопојасен интернет	Широкопојасен интернет	Широкопојасен интернет

Извор: Според извештаите на СЕФ

Генерално гледано кај економиите од ЈИЕ предностите, односно добрите страни кај индикаторите на конкурентност се сконцентрирани во делот на индикаторите кои се однесуваат на примарната здравствена заштита и основното образование, поиндикаторите на макроекономското окружување и квалитетот на комуникациската инфраструктура.

Задоволителните резултати во однос на квалитетот на здравствената заштита се однесуваат во однос на успешното справување со заразните болести, додека добрите резултати во однос на макроекономското окружување, како заеднички именител ја издвојуваат стабилноста на нивото на цени преку ниското ниво на инфлација. Исто така, скоро кај сите економии од ЈИЕ присутно е подобрување на инфраструктурата во делот на фиксната и мобилната телефонија како и достапноста на интернетот и воведувањето на т.н. широкопојасен интернет.

Освен заеднички карактеристики во однос на предностите кои се скоро генерално присутни кај сите економии од ЈИЕ, кај нив може да се идентификуваат и поединечни предности.

Кај Албанија како карактеристична предност се издвојува односот продуктивност –плата, кој укажува дека платеноста на работната сила во голема мера се заснова на степенот на продуктивност.

За Хрватска како предност во однос на другите економии од ЈИЕ се издвојува квалитетната транспортна инфраструктура во патниот и железничкиот сообраќај. Ваквата предност на Хрватска во однос на другите економии од ЈИЕ е резултат на високиот степен на инвестиции во сообраќајна инфраструктура. На пример вкупните инвестиции во патна и железничка инфраструктура во Хрватска во периодот 2000–2010 изнесуваат 9.270.000.000 евра, додека другите економии покажуваат големи заостанувања, Србија 3.400.000.000, Албанија 2.161.000.000 евра, Македонија 383.000.000 евра.²⁰⁸

Во однос на Македонија како предност се истакнува постапката за започнување бизнис, од аспект на олеснувањето на постапката за регистрирање на бизнисот, бројот на процедури и времето што е потребно за нивно извршување. Ваквите резултати во однос на водењето бизнис што ги утврдува

²⁰⁸ <http://www.internationaltransportforum.org/statistics/investment/data.html>

СЕФ, се потврдуваат и во Извештајот за водење бизнис на Светската банка, каде Македонија е рангирана на 22-рото место, што е најдобро во однос на другите економии од ЈИЕ. Ваквото рангирање е резултат на реформите кои се неопходни во процесот на олеснување на бизнисот. На пример во Македонија започнувањето бизнис се одвива преку 3 процедури за кои се потребни 3 дена. Во Босна и Херцеговина се потребни 12 процедури во период од 40 дена, во Хрватска 6 процедури и 7 дена, во Црна Гора 6 процедури и 10 дена, Србија 7 процедури и 13 дена.²⁰⁹

Анализата на претходно наведените индикатори покажува подобрувања во одредени сфери на бизнис окружувањето на економиите од ЈИЕ, меѓутоа овие подобрувања не претставуваат доволен услов за да се подобри сликата за конкурентност на земјите од ЈИЕ. Причина за тоа се:

- Малиот број индикатори кои покажуваат подобрување;
- Интензитетот на подобрување не е доволно изразен и
- Отсуство на подобрувања во индикатори кои би предизвикале динамично покренување на процесот на конкурентско унапредување.

Во фазата на развој воден од ефикасноста во која клучна улога би требало да имаат инвестициите во образование на човечкиот капитал, поголема технолошка апсорпција преку прифаќање на нови технологии, подобрување на условите за привлекување на поголем обем на СДИ и квалитативно подобрување на пазарот на финансиски услуги, кај економиите од ЈИЕ сè уште слабост претставуваат индикаторите кои се својствени за првото ниво на развој, развој воден од факторите, како што се развиеноста и квалитетот на институциите и ниското ниво на развој на инфраструктура.

* * *

Од анализата на *степенот на развиеност на одделните индикатори за конкурентност*, како и од анализата на *предностите и недостатоци во конкурентноста* на економиите од ЈИЕ, може да се заклучи дека *конкурентската положба на регионот е нестабилна* и покажува релативно многу ниско ниво не само во однос на развиените земји на ЕУ, туку и значителни заостанувања во однос на поранешните земји во транзиција-

²⁰⁹ IBRD/World Bank, 2012, *Doing Business in a more transparent world*, Washington

сегашни членки на ЕУ. Нестабилноста во конкурентноста е пред сè резултат на неуспехот овие економии да воспостават *здрави институционални реформи* кои се основа за стекнување доверба на инвеститорите, не успеаа да обезбедат структурни реформи на стопанството што ги прави ранливи на какви било потреси во меѓународната економија, како и *запоставување на инвестициите* во образование, знаење, истражување и развој во целиот период на транзиција.

Конкументското оспособување и развој на економиите од ЈИЕ во идниот период ќе зависат од волјата и степенот на преземени реформи, пред сè во областа на зацврстување на институционалниот систем, кои водат на патот кон членство на земјите од ЈИЕ во ЕУ, од способноста на економиите да ги надминат бариерите за меѓусебна поголема економска, научно-истражувачка и едукативна соработка, како и квантитативно и квалитативно подобрување на инфраструктурната поврзаност на економиите од регионот. Посебно значаен елемент во процесот на конкурентско унапредување на економиите од ЈИЕ треба да претставуваат структурните реформи кои треба да се одвиваат со подинамично темпо и посилен интензитет, кои треба да овозможат отцепување од традиционалното факторско производство со низок степен на додадена вредност, кон производство кое обезбедува диференцираност на производите, како и производство во кое е вграден високо квалификуван човечки труд.

Глава 4: НИВО НА РАЗВОЈ НА ИНДИКАТОРИТЕ НА КОНКУРЕНТНОСТ НА МАКЕДОНСКАТА ЕКОНОМИЈА

Теоретските претпоставки за постоењето на националната конкурентност како категорија со која се објаснува вклучувањето и успешноста на националните економии во современите економски текови и идентификувањето на нејзината структура, даваат можност да се направи поединечна анализа на конкурентноста на одделните национални економии. Духот на глобалната конкурентност е распространет кај сите национални економии.²¹⁰ Значењето и разбирањето на националната конкурентност претставува главен предизвик како за развиените, така и за земјите во развој.²¹¹ Конкурентноста како движечка сила на економската успешност на современите економии е посебно значајна во современите услови на глобализирани меѓународни економски односи, каде подобрувањето на конкурентноста претставува единствена опција на опстанок и развој на националните економии.

Според теоретските и практичните поставки за конкурентност, постигнувањето успех во современите глобални и динамично променливи економски односи вклучува постојано инвестирање во креирање и подобрување на склоп на повеќе фактори т.н. „конкурентски склоп“, почнувајќи од оние кои се поврзани со системот на развој и усовршување на *индивидуите*, преку факторите кои овозможуваат непосредно конкурентско издигнување на *стопанските субјекти*, сè до факторите на *макроекономско окружување* кои создаваат или не создаваат услови за конкурентско унапредување.

Токму извештаите за глобална конкурентност што Светскиот економски форум - СЕФ ги издава секоја година претставуваат показател колку националните економии вложиле во подобрување на факторите кои ја креираат сликата на национална конкурентност. Во тој контекст ќе биде и истражувањето на конкурентноста на македонската економија, каде преку анализа на индикаторите на конкурентност на СЕФ треба да се дијагностицираат

²¹⁰ Cammack, Paul, 2006, *The politics of global competitiveness*, Papers in the Politics of Global Competitiveness, No. 1, Institute for Global Studies, Manchester Metropolitan University, e-Space Open Access Repository. p.72

²¹¹ Porter, M., Ketels, C. and Delgado, M., 2007, *The Microeconomic Foundation of Prosperity: Findings from the Business Competitiveness Index*, WEF Global Competitiveness Reports 2007-2008, World Economic Forum

позитивните и негативните аспекти и тенденции во комплексниот процес на конкурентско изградување и стабилизирање на македонската економија.

4.1 Анализа на конкурентноста на македонската економија преку индикаторите за конкурентност

Република Македонија како мала економија, со мал внатрешен пазар и со ограничени материјални и финансиски ресурси, можностите за економски развој мора да ги бара во вклучување во современите глобални текови. Меѓутоа во целиот период на транзиција македонската економија се соочува со: отсуство на вистински структурни реформи како во стопанството, така и во макроекономското окружување, што не создадоа услови за значително поголем пораст на БДП и ниво на инвестиции, а доведоа до големи дефицити во надворешно-трговската размена и висока стапка на невработеност. (табела 4.1)

Табела 4.1: Движењето на основните макроекономски индикатори на македонската економија во периодот 2002-2013

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Стапка на раст на БДП (%)	1.5	2.2	4.7	4.7	5.1	6.5	5.5	-0.4	3.4	2.3	-0.5	2.9
Стапка на невработеност (%)	31.9	36.7	37.2	37.3	36.0	34.9	33.8	32.2	32.0	31.4	31.0	29
Стапка на инфлација (%)	1.1	2.6	-1.9	1.2	2.9	6.1	4.1	-1.6	3.0	2.8	4.7	1.4
Салдо на НТР (мил.УСД)	-879	-934	-1,255	-1,190	-1,337	-1,882	-2,892	-2,364	-2,123	-2,548	-2,507	-2,333
Ниво на СДИ (мил. УСД)	105.6	117.8	321.9	94.2	424.2	700.2	600.5	185.5	206.9	473.5	139.6	334.7

Извор: Државен завод за статистика на РМ и НБРМ

Во целиот период на транзиција, македонската економија се карактеризира со ниски стапки на економски раст, кои просечно се движат помеѓу 2 и 3%. Ваквите движења се резултат на структурните и развојните проблеми кои македонската економија не успеа да ги надмине, а кои заедно со ниското ниво на инвестиции, доведоа до долгорочна невработеност од просечни 35% што е неприфатливо и екстремно високо за една мала економија, како и континуиран пораст на дефицитот во надворешно-трговската размена кој достигна 2.89 милијарди УСД во 2008 година. Надминувањето на ваквите негативни показатели во однос на невработеноста и трговскиот дефицит е поврзано со креирање на соодветни мерки и политики кои ќе делуваат врз

„гаснење на жариштето“ кое ги произведува овие негативни економски резултати, а тоа се производството и инвестициите.

Иако, македонската економија претставува дел од меѓународниот глобален економски систем и со тоа е подложна на екстерни шокови, сепак причините за ваквите негативни состојби имаат национален и интерен карактер, а тоа е конкурентноста. Тоа значи дека причините, онака како што ги дефинира Светскиот економски форум (СЕФ), имаат комплексен и мултидимензионален карактер кој вклучува збир на политики, институции, субјекти и механизми од макроекономски и микроекономски карактер. Токму ваквиот мултидимензионален пристап во анализата и оценката на конкурентноста на македонската економија се обработува во овој дел од трудов, кој треба да ги идентификува и анализира индикаторите и тенденциите во конкурентноста на македонската економија и да понуди мерки за конкурентско подобрување и одржливост.

Во *табела 4.2* се дава преглед на движењето на индексот на конкурентност и одделните индикатори во периодот 2008-2013 година.

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Табела 4.2: Движење на индексот на конкурентност и индикаторите на конкурентност на македонската економија во периодот 2008-2013 година

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
	поени	ранг	поени	ранг	поени	ранг	поени	ранг	поени	ранг	поени	ранг
ИГК	3.87	89	3.95	84	4.02	79	4.05	79	4.04	80	4.1	73
Институции	3.58	90	3.69	83	3.75	80	3.68	81	3.80	78	4.0	60
Инфраструктура	2.90	89	3.05	90	3.45	91	3.66	86	3.65	81	3.6	86
Макроекономско окружување	5.51	31	4.84	49	4.91	47	5.34	37	5.04	47	4.9	59
Здравство и основно образование	5.67	55	5.52	60	5.67	69	5.53	80	5.59	77	5.6	79
Основни фактори	4.41	66	4.27	70	4.44	71	4.55	71	4.52	70	4.6	70
Високо образование и обуки	3.85	73	3.90	70	4.04	72	3.98	80	4.04	81	4.2	76
Ефикасност на пазарот на стоки	3.91	98	4.07	76	4.24	57	4.26	63	4.28	68	4.5	44
Ефикасност на пазарот на труд	3.92	113	4.18	86	4.38	71	4.33	72	4.13	94	4.2	79
Развиеност на финансискиот пазар	4.04	83	4.10	75	3.97	87	3.94	82	3.97	79	4.1	62
Технолошка подготвеност	3.05	83	3.87	52	3.60	64	3.67	67	3.81	71	3.8	67
Големина на пазарот	2.69	104	2.85	103	2.80	106	2.79	107	2.85	104	2.9	109
Фактори на ефикасност	3.57	92	3.82	77	3.83	76	3.82	78	3.84	82	4.0	76
Софистицираност на бизнисот	3.45	107	3.56	96	3.52	96	3.47	105	3.44	111	3.6	100
Иновации	2.86	99	2.89	92	2.88	97	2.81	105	2.83	110	3.1	86
Фактори на иновативност	3.15	103	3.22	94	3.2	96	3.14	105	3.13	110	3.4	94

Извор: WEF's, *Global Competitiveness Reports* 2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012, 2012-2013, 2013-2014), Geneva.

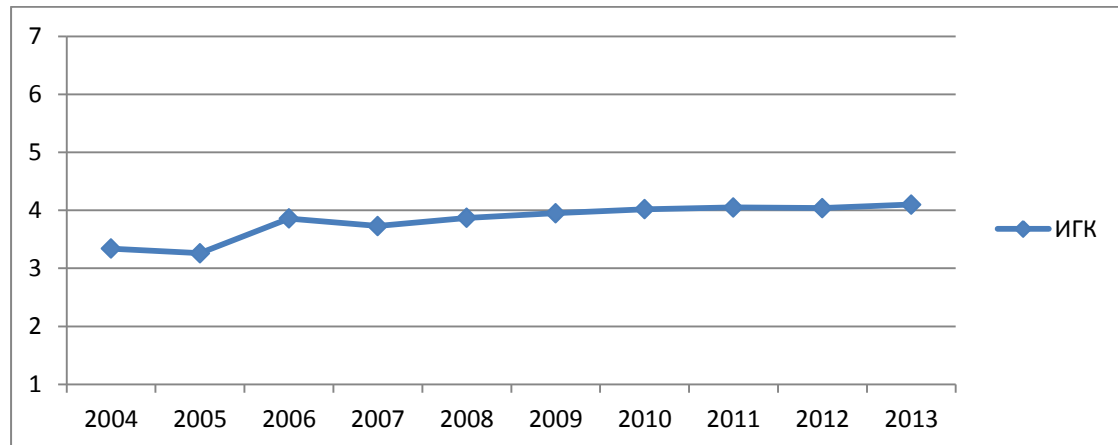
Податоците во табелата покажуваат подобрување на општото ниво на конкурентност на македонската економија во анализираниот период, меѓутоа слабиот интензитет на тоа подобрување не придонесува за поголема динамичност и развој на економијата. Посебно како позитивно врз подобрување на конкурентноста се истакнува големиот напредок во подобрувањето на квалитетот на индикаторите институции кај кои се забележува подобрување за 30 места и индикаторот ефикасност на пазарот на стоки кај кој се забележува најголем напредок за 54 места. Меѓутоа, во исто време се забележува неповолното влијание на група индикатори како: инфраструктурата, системот на образование и обуки, големина на пазарот, деловната софистицираност и иновациите кои се издвојуваат како слабости затоа што во континуитет не

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

покажуваат подобрување или тоа е минимално што неможе да предизвика поголема динамичност во конкурентноста.

Анемичниот карактер во подобрување на конкурентноста на македонската економија се манифестира и во трендот на развој на индексот на конкурентност кој скоро покажува праволиниски тренд. (Графикон 4.1)

Графикон 4.1: Тренд на индексот на глобална конкурентност (ИГК) на македонската економија во периодот 2004-2013

Извор: WEF, *Global Competitiveness Reports* (2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013)

Индивидуалната анализа на индикаторите на конкурентност овозможува да се согледа какво е влијанието на секој од поединечните индикатори врз индексот на конкурентност и да се идентификуваат слабостите и предностите на конкурентноста.

4.1.1 Анализа на индикаторот институции

Теоријата и праксата докажале дека институциите претставуваат еден од најзначајните и основни квалитативни индикатори кои го креираат макроекономскиот амбиент на современите економии. Во тој контекст посебно се нагласува значењето на овој индикатор за земјите во транзиција, како што е Република Македонија, кај кои транзицијата требало да одигра најголемо влијание врз квалитативното изградување на институциите. Од друга страна, токму од развиеноста на индикаторот институции се определува квалитетот и брзината на реформите. Според СЕФ индикаторот институции опфаќа:

- заштитата на сопственичките права;
- постоење јасна и стабилна законска регулатива;

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

- спроведување на законите и ефикасност на судството;
- ефикасна администрација;
- транспарентност и еднаков третман на владините политики;
- ниво на корупција и организиран криминал,

Добро развиени институции претставуваат акцелератор на развојот.²¹² Според тоа, заостанувањето во развојот и изградба на ефикасни институции, доведува до кочење на конкурентноста и развојот на економиите, што го карактеризира целокупниот процес на транзиција на македонската економија.

Процесот на институционална конкурентност според СЕФ се однесува подеднакво на изграденоста на **јавните и приватните институции**. За секоја економија, а посебно за мала економија како што е македонската, изграденоста и квалитетот на јавните и приватните институции претставуваат детерминанта на одлуката за инвестирање не само за странските, туку и за домашните инвеститори. За таа цел, неопходно е да се направи компаративна анализа на институционалната развиеност на македонската економија во однос на економиите од ЕУ15 како и во однос на новите земји членки на ЕУ и притоа да се открие дали Република Македонија како кандидат за членство во ЕУ инвестира во приближување кон стандардите на Унијата и во кои области се покажуваат најголемите заостанувања. (Табела 4.3)

Табела 4.3: Развиеност на индикаторот институции во Република Македонија и одредени групи на економии како % од просекот на ЕУ15 за периодот 2008-2013 година

	Македонија	ЈИЕ*	ЦЕБ**
2008	68.31	67.17	77.8
2009	71.84	68.34	79.02
2010	74.65	72.29	80
2011	75.2	75.6	81.3
2012	76.45	73.64	79.87
2013	80.64	73.38	79.23

ЈИЕ*-економии од Југоисточна Европа

ЦЕБ**-економии од Централна Европа и Балтик

Извор: Пресметано според податоци на СЕФ

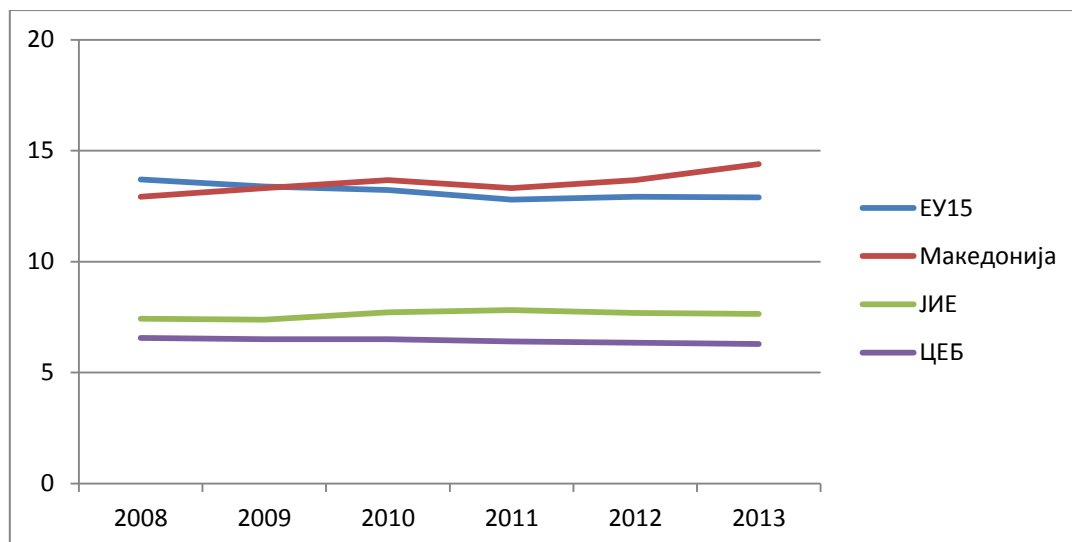
Од анализата во табелата може да се заклучи дека иако Република Македонија според квалитетот на институциите заостанува во однос на

²¹² Hausmann, R., Pritchett, L and D. Rodrik, 2004, *Growth Accelerators*, NBER Working paper no. 10566, Washington. March, p.6

просекот на ЕУ15, сепак забележителен е нагорен тренд во анализираниот период од 12 процентни поени, што се должи на реформите кои се прават во институционалната сфера, а кои се дел од обврските за усогласување со институционалните стандарди на ЕУ. Споредено со другите земји од ЈИЕ, Македонија значително отскокнува од просекот на квалитет на институциите од овие земји, а со извештајот од 2013 година Република Македонија го надминува и просекот на земјите од ЦЕБ.

Ваквиот позитивен тренд во подобрување на квалитетот на институциите на македонската економија се потврдува и преку пресметката на коефициентот на варијација²¹³ претставен во *графиконот 4.2* за периодот 2008-2013.

Графикон 4.2: Коефициент на варијација на индикаторот за институции

Извор: Сопствени пресметки и анализи

Од анализата на коефициентот на варијација, може да се заклучи дека Република Македонија во целиот анализиран период покажува нагорен тренд на подобрување и приближување кон европските стандарди, за разлика од другите земји од регионот и земјите од ЦЕБ кои покажуваат стагнирање во развојот на институциите.

Трендот на подобрување е присутен како кај јавните, така и кај приватните институции. Кај јавните институции посебно е забележителен напредокот кај: заштитата на сопственичките права, правата на интелектуална

²¹³ Коефициент на варијација (Cv) претставува процентуален однос на стандардната девијација и аритметичката средина $Cv = \frac{Sd}{\bar{x}} \times 100$. Поголем коефициент на варијација значи и поголем варијабилитет.

сопственост и намалување на регулативната оптовареност. Во однос на приватните институции, иако е забележителен одреден напредок, пред сè во областа на заштитата на инвеститорите и стандардите за изработка на извештаите од работењето, сепак рангирањето според овие поиндикатори е незадоволително и се движи помеѓу 70-тото и 100-тото место.

Наспроти подобрувањата, одредени институционални поиндикатори остануваат проблематични точки во процесот на квалитативен развој на институциите, а со тоа негативно се одразуваат врз кофициентот на конкурентноста. Ова посебно се однесува на независноста на судството, ефикасноста на законската регулатива во разрешување на спорови, организираниот криминал и ефикасноста на корпоративното управување.²¹⁴

Податоците од извештаите на СЕФ во однос на квалитетот на институционалното окружување имаат голема аналитичка вредност, како за македонската економија, така и за постоечките и потенцијалните инвеститори. Имено, тие овозможуваат да се согледа дека реформите во подобрување на квалитетот на институциите треба да бидат континуиран процес не само како обврска од процесот на пристапување кон ЕУ, туку и како инструмент за унапредување на конкурентноста и развојот на македонската економија, во која малиот обем на инвестиции пред сè СДИ, во целокупниот период на транзиција, се должи токму на нискиот квалитет на институциите.

Токму затоа, еден од главните приоритети во процесот на поттикнување и привлекување инвестиции во македонската економија треба да биде продолжување на реформите во сферата на институциите, затоа што добро креирани институции претставуваат дел од пакетот поволности што една економија треба да им ги понуди на инвеститорите. Во праксата се докажало дека постоењето квалитетни институции и нивната стабилност се едни од причините за движење на капиталот во облик на инвестиции кај развиените економии.

4.1.2 Анализа на индикаторот инфраструктура

Системот на инфраструктура претставува фундаментален показател за тоа дали и во колкав обем една економија инвестира во квалитативно

²¹⁴ WEF, 2013, *Global Competitiveness Report 2013-2014*, Geneva, 2013

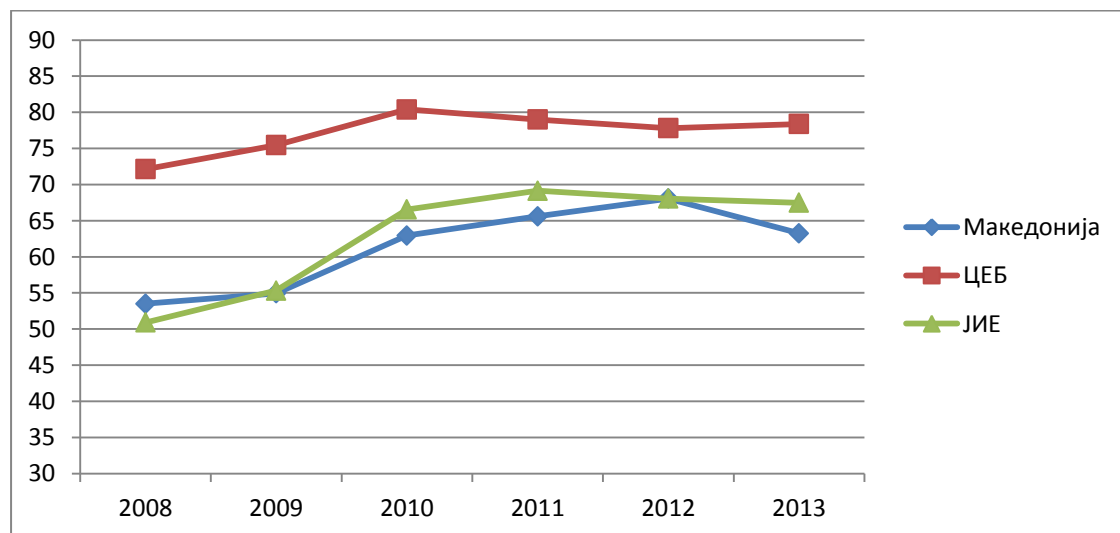
Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

подобрување на еден од основните услови за креирање конкурентност и можности за развој. Според СЕФ тој опфаќа:

- квалитет на сообраќајна инфраструктура;
- снабдување со електрична енергија и
- телекомуникациска инфраструктура.

Инфраструктурата претставува важен инпут во носењето одлуки за инвестирање, како за постоечките, така и за потенцијалните инвеститори. Степенот на развиеност и квалитет на инфраструктурата може да дејствува стимулативно или дестимулативно врз одлуката за инвестирање.²¹⁵ Токму како една од главните причини за ниското ниво на инвестиции во македонската економија, како странски, така и домашни, се наведува слабиот квалитет на инфраструктура. Ваквата состојба во поглед на инфраструктурата се отсликува и во извештаите за конкурентност, во кои недоволно квалитетната инфраструктура СЕФ ја идентификува како една од главните слабости на македонската економија. Степенот на инфраструктурно заостанување на македонската економија во однос на економиите од ЕУ15 и врз основа на тоа споредбата со економиите од ЦЕБ и ЈИЕ може да се согледа од следниов графикон.

Графикон 4.3: Развиеност на индикаторот инфраструктура како % од ЕУ15 во периодот 2008-2013

Извор: Собствени пресметки според податоци на извештаите за конкурентност на СЕФ, *Global Competitiveness Reports (2008-2013)*

²¹⁵ Johnson G., Scholes K. and Whittington R. 2005, *Exploring Corporate Strategy*, 7th ed., Prentice Hall, p.295

Од анализата на податоците може да се заклучи дека Република Македонија покажува големо заостанување во квалитетот на инфраструктурата во однос на ЕУ15. Заостанувањето се движи помеѓу 40 и 50% од просекот на квалитет на ЕУ15. Значително заостанување од 15 до 20% Република Македонија покажува и во однос на новите земји членки на ЕУ од Централна Европа и Балтикот (ЦЕБ). Податоците откриваат дека, наспроти ниското ниво на квалитет на инфраструктура во македонската економија, трендот на развој не покажува драстично подобрување, дури кај одредени подфактори како: квалитетот на патиштата, железничката инфраструктура и квалитетот на снабдување со електрична енергија, се забележува зголемено заостанување. Ваквите состојби доведуваат економијата според вкупната инфраструктура да биде многу ниско рангирана на 86-тото место, што според рангот претставува едно од најслабите рангирања во однос на сите 12 индикатори на конкурентност. Според тоа може да се заклучи дека индикаторот инфраструктура претставува една од најголемите слабости на македонската економија.

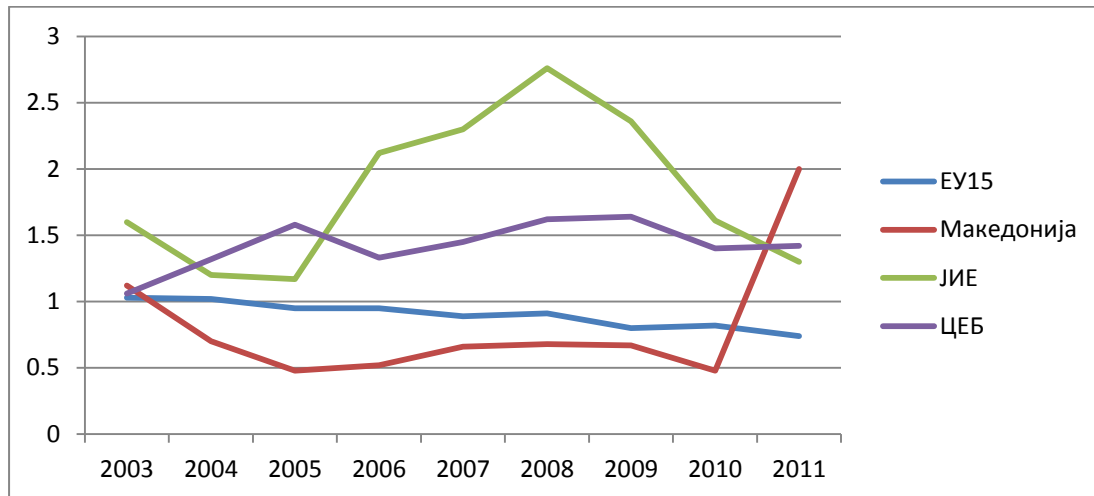
Вака нискиот квалитет на инфраструктура е присутен не само во извештаите на СЕФ, туку се потврдува и во други меѓународни извештаи, посебно оние кои го анализираат нивото на транзиција на земјите во транзиција. Според *Извештајот за транзиција (Transition Report 2012)*, на Европската банка за обнова и развој (ЕБРД), на скалата од 1 до 4, Република Македонија има оценка 3-, што претставува заостанување во однос на земјите од ЦЕБ кои се оценети со 3+ и 4.²¹⁶

Причините за вака слабиот квалитет на инфраструктурата се сконцентрирани во ниското ниво на инвестиции како % од БДП. Доколку се направи анализа на учеството на инвестициите во сообраќајот (патен, железнички и воздушен) во БДП, ќе се открие големо заостанување на македонската економија во инвестирањето на овој вид инфраструктура. (Графикон 4.4)

²¹⁶ EBRD, 2012, *Transition Report 2012*, EBRD, p.9

Графикон 4.4: Инвестиции во сообраќајна инфраструктура

(% од БДП)

Извор: Сопствени пресметки според податоци на Меѓународниот форум за транспорт (МТФ)

Податоците за обемот на инвестиции во сообраќајната инфраструктура на Република Македонија во периодот 2003-2010 се движат помеѓу 0.5 и 1% од БДП што претставува заостанување во однос на трите групи анализирани економии. Тоа открива многу неповолен и негативен податок за конкурентскиот амбиент на економијата, која и покрај неповолната постоечка инфраструктура не инвестира во нејзино подобрување, што дава лош сигнал на инвеститорите за можностите за подобрување на продуктивноста. Во 2011 година се забележува пораст во трендот на движење до 2% од БДП што е резултат на инвестициите на турскиот инвеститор ТАВ во воздушниот сообраќај кои достигнале 102 милиони евра, а претходно се движеле помеѓу 0 и 2 милиони евра. Инвестициите кај другите видови сообраќај во анализираниот период и понатаму остануваат на многу ниско ниво и не се во состојба да го повлечат инфраструктурниот развој на економијата.

Наспроти тоа, земјите од Централна Европа и Балтикот покажуваат стабилен пораст на инвестиции во патната инфраструктура што е резултат на потребата да се одговори на растечките потреби за квалитетни и ефикасни транспортни мрежи кои се во функција на подобрување на достапноста на пазарите, зголемување на продуктивноста и обезбедување на регионален развој. Развиените економии од ЕУ според графиконот покажуваат стабилен обем на инвестиции од 0.8 до 1% од БДП, и нивните приоритети според извештајот на Меѓународниот форум за транспорт (ИТФ) се насочени кон подобрување на

перформансите и безбедноста на веќе добро развиената патна мрежа, притоа ставајќи го акцентот на зголемени вложувања во железничкиот транспорт.²¹⁷

Сообраќајната инфраструктура треба да претставува еден од основните фактори за привлекување инвестиции во македонската економија, меѓутоа во моментот според сите извештаи таа претставува една од главните слабости во конкурентскиот амбиент на Република Македонија. Без подобрување на сообраќајната инфраструктура сите реформи, олеснувања и субвенции во економскиот систем нема да го дадат својот ефект, затоа што инфраструктурата претставува значаен, а во некои случаи и одлучувачки инпут за започнување и ефикасно функционирање на бизнис активностите. Соодветен пример за тоа се новите членки на ЕУ, економиите од ЦЕБ, кои паралелно со реформите за пристапување кон ЕУ, интензивно инвестираа во развој на сообраќајната инфраструктура.

За македонската економија неопходно е обемот на инвестиции во сообраќајна инфраструктура да се зголеми над 2% од БДП. Тоа може да се оствари само со автопатското заокружување на главните патни артерии на Коридорот 8 и Коридорот 10 кои се во тек. Со тоа би се обезбедила поефикасна и поквалитетна патна инфраструктура, како и поквалитетна поврзаност со економиите во регионот.

Втората група поиндикатори која влијае врз квалитетот на индикаторот инфраструктура и со тоа овозможува или не овозможува поголема ефикасност во функционирањето на економијата и влијание врз квалитетот на животниот стандард на населението претставува **енергетскиот сектор**. Според квалитетот на снабдување со електрична енергија, Република Македонија е оценета со 4.9 што ја рангира на 74-тото место, што укажува дека и по основ на овој поиндикатор, македонската економија покажува незадоволителни резултати заостанувајќи во однос на поранешните земји во транзиција од ЦЕБ, сегашни членки на ЕУ, кои покажуваат просечен квалитет од 5.75, рангирајќи ги од 20 до 25 место.²¹⁸

²¹⁷ International Transport Forum, 2013, *Spending on Transport Infrastructure-trends, policies, data*, OECD, p.13

²¹⁸ WEF, 2013, *The Global Competitiveness Report 2013-2014*, WEF, Geneva

Причините за заостанувањето на Македонската економија во однос на квалитетот со снабдување со енергија може да се идентификуваат во скапата и неконкурентна енергетска структура во која електричната енергија од хидроелектраните учествува со 7.6%, нафтените деривати со 27%, јагленот со 46.1%, природниот гас со 10.7%, огревно дрво со 6.2% и геотермалната енергија со 0.3%,²¹⁹ а од друга страна незначително учество на евтини и обновливи извори на енергија. Значаен ограничувачки фактор во квалитетот на снабдување со електрична енергија претставува и слабата либерализација на пазарот на електрична енергија, каде дистрибуцијата и снабдувањето се сконцентрирани во еден субјект, ЕВН – Македонија, и недостаток на современи и ефикасни мрежи и капацитети кои ќе обезбедат поголема сигурност и поевтино снабдување со енергија.

Подобрувањето на вкупната инфраструктура на македонската економија треба да претставува еден од основните приоритети во процесот на конкурентско оспособување на економијата. Инвестициите во транспортна и енергетска инфраструктура треба да претставуваат приоритетна и доминантна ставка во вкупните јавни инвестиции финансирани како од централниот, така и од локалните буџети во Република Македонија. За надминување на финансиската ограниченост од сопствени средства, неопходно е вклучување и на алтернативни извори на финансирање како: поголемо вклучување на приватниот капитал преку формите на јавно-приватно партнерство, финансиски заеми и кредити од меѓународни финансиски институции и кредитни линии од други држави, како што е кредитот од владата на Народна Република Кина за финансирање на изградбата на двата автопати: Скопје-Штип и Кичево-Охрид.

Третиот елемент во индикаторот инфраструктура се однесува на степенот на развиеност на информациско-телекомуникациската - (ИТК) инфраструктура на македонската економија. ИТК технологиите имаат централно место во создавање на информатичко општество и дигитална економија и надминување на дигиталниот јаз во развојот. Степенот на дигитализација на македонската економија зависи од развиеноста на комуникациските инфраструктури и технологии од една страна, а од друга страна од побарувачката односно

²¹⁹ Програма за јавни инвестиции во Република Македонија 2011-2013, Влада на Република Македонија, Скопје, 2011, стр.9

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

степенот на користење на овие технологии. Нивото на развиеност на македонската економија по однос на развиеноста на ИКТ инфраструктурата, мерено преку *Извештајот за развој на информациските технологии на Светскиот економски форум* може да се согледа во следнава табела.

Табела 4.4: Споредбени податоци за развиеност на дигиталната инфраструктура на Македонија, земјите од ЈИЕ и ЦЕБ во 2012 година

	Вредност на ИТК инфраструктура (од 1 до 7)
Македонија	4.4
Албанија	3.7
Босна и Херцеговина	4.3
Хрватска	4.7
Црна Гора	4.7
Србија	4.4
ЈИЕ	4.3
Чешка	5.5
Естонија	5.7
Унгарија	4.3
Летонија	4.7
Литванија	5.0
Полска	4.8
Словенија	5.4
Словачка	4.4
ЦЕБ	4.9

Извор: WEF, 2012, *The Global Information Technology Report 2012*

Од податоците во табелата може да се заклучи дека македонската економија во однос на ИТК инфраструктурата се наоѓа над просекот за регионот на ЈИЕ, меѓутоа заостанува зад земјите од ЦЕБ. Тоа заостанување е особено големо во однос на Чешка, Естонија, Словенија и Литванија.

Врз степенот на развој на ИТК инфраструктурата директно влијание има процесот на либерализација на пазарот за ИТК услуги. Либерализацијата на пазарот на мобилна телефонија овозможи Македонија да постигне највисока стапка на раст во употребата на мобилната телефонија од 37% годишно во периодот 2000 до 2010 година, во однос на другите економии кандидати за членство во ЕУ, како и во однос на самата ЕУ каде таа стапка изнесува околу 10%.²²⁰ Исто така зголемената либерализација и конкуренција на пазарот овозможи зголемени инвестиции за воведување на новите 3Г и 4Г технологии, како и поголема и постабилна мрежна покриеност на територијата. Во однос на

²²⁰ Eurostat, 2012, *Pocketbook on the enlargement countries*, p.128

широкопојасниот интернет процентот на користењето од страна на домаќинствата во Македонија во 2012 изнесувал 58, а во ЕУ 76²²¹. Меѓутоа и покрај ваквото заостанување, сепак поради конкуренцијата на пазарот од кабелските оператори и други провајдери, пенетрацијата на широкопојасниот интернет во Македонија забележува голем напредок во однос на 2006 кога изнесувала само 14%. Во поглед на понатамошниот развој на ИТК инфраструктурата неопходни се натамошни инвестиции во изградба, целосна покриеност на територијата и достапност на оптичката мрежа која обезбедува супер брз и стабилен интернет, како и инвестиции во нови напредни инфраструктури кои ќе обезбедат дигитална конвергенција која овозможува креирање на содржини во различни формати достапни на различни платформи, независно од локацијата и времето, персонализирани на карактеристиките на корисникот. Ваквата ИКТ инфраструктура ќе претставува основа за развој и примена на бизнис модели кои ќе ја зголемат продуктивноста и конкурентноста на стопанските субјекти.

4.1.3 Анализа на индикаторот макроекономска стабилност

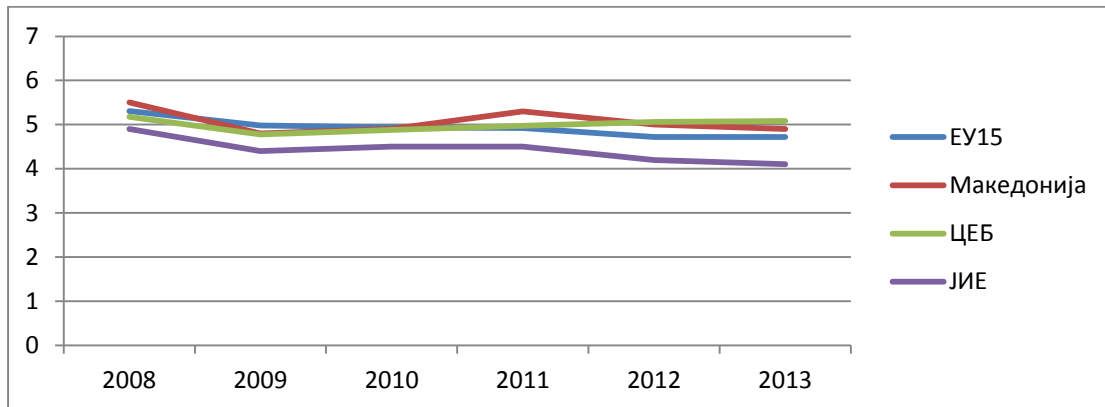
Одржување на макроекономска стабилност, како еден од столбовите на конкурентноста, претставуваат приоритет на македонската економија. Макроекономската стабилност претставува збир на стабилни економски политики и мерки кои се во функција на поволно деловно окружување. Успешно одржување на макроекономска стабилност се постигнува преку урамнотеженост на централниот буџет, умерени стапки на инфлација, високи стапки на национално штедење и ниско ниво на задолженост. Станува збор за параметри кои во услови на кризи во меѓународната економија креираат нестабилност на макроекономското окружување.

Во однос на макроекономската стабилност, според извештаите за конкурентност на СЕФ, македонската економија покажува значително подобри резултати како во однос на економиите од регионалното окружување, така и во однос на одредени поранешни економии во транзиција од ЦЕБ – сегашни членки на ЕУ и некои од постарите членки од ЕУ15, што може да се заклучи од следниов графикон.

²²¹ http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc_bde15b_h&lang=en

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Графикон 4.5: Споредбена анализа на макроекономска стабилност со земјите од ЦЕБ и ЕУ15

Извор: WEF's, *Global Competitiveness Reports* (2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012, 2012-2013, 2013-2014), Geneva.

Во анализираниот период 2008-2013 година забележителен е променлив тренд во движењето на макроекономската стабилност кај сите анализирани економии, што е резултат на светската економска криза и нејзиното негативно влијание врз подиндикаторите на макроекономската стабилност. Трендот на движење на макроекономската стабилност се преплетува со просечниот тренд на движење на економиите од ЦЕБ и ЕУ15, што укажува на фактот дека и македонската економија како дел од меѓународниот економски систем е под влијание на кризните трендови во меѓународната економија, но од друга страна зборува и за стабилни макроекономски мерки и политики кои придонесуваат да има далеку подобри резултати во однос на економиите од регионалното окружување.

Одржувањето на макроекономска стабилност на македонската економија е резултат на стабилните макроекономски политики во однос на буџетскиот дефицит, стапката на инфлација и степенот на задолженост. (Табела 4.5)

Табела 4.5: Движење на макроекономските индикатори

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Балансираност на централниот буџет % БДП	-0.9	-2.7	-2.4	-2.5	-3.9	-3.6
Инфлација	4.1	-1.6	3.0	2.8	4.7	1.4
Бруто национално штедење % БДП	26.8	26.2	24.9	26.2	28.6	24.9
Стапка на задолженост % БДП	20.6	23.9	24.2	27.8	33.8	32.8

Извор: Министерство за финансии на Република Македонија

Со исклучок на 2008 година кога стапката на инфлација изнесувала 4.1%, што било резултат на порастот на цените на енергенсите и храната на меѓународно ниво, просечното ниво на инфлација во македонската економија во периодот 2009-2013 година изнесува 2.06%, што претставува одржување стабилно ниво на цените на домашниот пазар и негово движење во рамки на европскиот стандард од 3%. Буџетскиот дефицит, исто така се движи во границата од 3% што е воспоставен стандард на Европската монетарна унија и во анализираниот период 2008-2013 изнесува просечно 2.6%. Ваквото ниво на дефицит е резултат на високиот степен на избалансираност и постојаност помеѓу приходите и расходите во централниот буџет. Имено, просечните вкупни приходи во периодот 2008-2013 изнесуваат 30.8% од БДП, а просечните расходи 33.48% од БДП.²²² За разлика од нивото на буџетски дефицит на Македонија од околу 3% просечното ниво на буџетски дефицит кај земјите од ЦЕБ изнесува 4.52%, а во Хрватска 6.12%.²²³

Јавниот долг, односно стапката на задолженост, претставува еден од главните фактори на макроекономска стабилност на македонската економија. Имено, иако постои континуиран пораст на стапката на задолженост од 20.6% од БДП во 2008 година на 32.8% во 2013 година, Република Македонија покажува далеку најдобри резултати по основа на поволноста на овој индикатор. Наспроти тоа, стапката на задолженост на земјите од ЦЕБ изнесува 45.8%, а на ЕУ27 достигна над 80%, што далеку го надминува прифатениот стандард на ЕУ од 60%.²²⁴

Заради подобрување на конкурентноста на македонската економија, пораст на економските активности и надминување на последиците од економската криза, клучен елемент претставуваат инвестициите кои во периодот 2008-2013 изнесувале просечно 26.26% од БДП. Најголем дел од овие инвестиции биле во градежниот сектор што во одреден степен придонесло за амортизирање на негативните ефекти од светската економска криза. Одржувањето на инвестициите на ниво над 25% во подолг рок и нивно насочување пред сè во капитална инфраструктура ќе се одрази позитивно врз

²²² http://finance.gov.mk/files/u9/MKindikatori_juni_v2.pdf

²²³ http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=gov_dd_edpt1&lang=en

²²⁴ Eurostat, 2013, *Key figures on the enlargement countries*, European Commission, p.68

конкурентноста и ќе има мултипликативен ефект врз развојот на економијата не само на краток, туку и на долг рок.

Подобрување и одржување на макроекономска стабилност на македонската економија е остварливо со континуирано одржување и стабилност на сите макроекономски индикатори. Тоа вклучува одржување на стабилно ниво на цените преку умерени стапки на инфлација до 3%, ефикасно управување со буџетскиот дефицит и негово одржување до 3% од БДП, како и зголемување на обемот на капитални инвестиции во вкупната структура на инвестиции. Од суштинско значење за идното одржување на макроекономската стабилност претставува одржување на државниот долг во прифатливи граници што би ја рангирало економијата во ниско задолжени економии. Имено, според *Извештајот на ММФ за економиите од Централна и Југоисточна Европа*, забележан е тренд на зголемување на јавниот долг кај сите економии, а за Република Македонија се предвидува до 2018 година долгот да достигне над 40% од БДП.²²⁵ Меѓутоа, при анализата и предвидувањата за макроекономската стабилност на Република Македонија и нејзино подобрување заради зголемување на квалитетот на конкурентност, треба да се има предвид зависноста од макроекономските движења и состојби во меѓународната економија, а пред сè од ЕУ како главен трговски партнер на Република Македонија.

4.1.4 Анализа на индикаторот здравство и основно образование

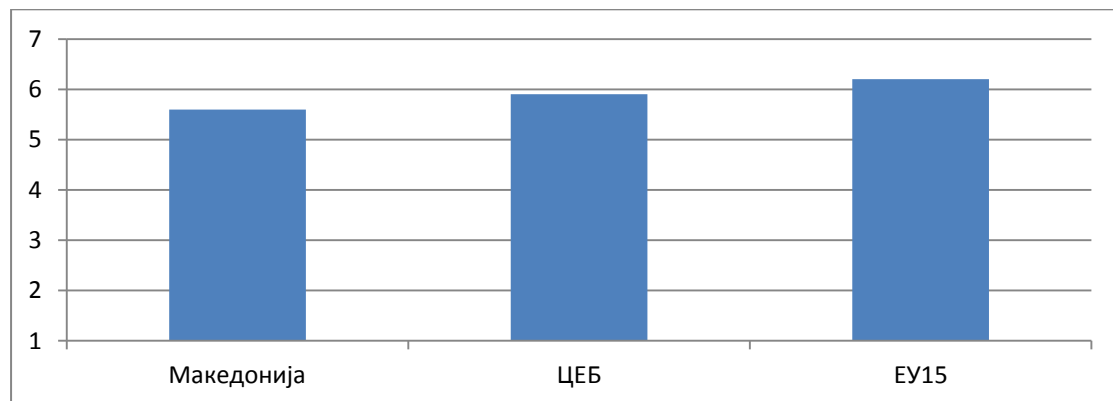
Во услови на економија базирана на знаење, квалитетот на човечките ресурси и неговото постојано усовршување, претставуваат главни креатори и поддржувачи на конкурентноста. Ова посебно треба да претставува водич за конкурентско унапредување на малите економии кои се ограничени во другите ресурси. Постигнување повисоко ниво на конкурентност претставува предизвик за секоја економија, но воедно тоа не претставува едноставен процес. Еден од начините, чија ефикасност и сигурност е докажана кај многу конкурентски развиени економии, претставуваат т.н квалитативно покренувачки политики и стратегии на човечкиот капитал кои се ориентирани кон развој на образовниот и здравствениот систем.

²²⁵ IMF, 2013, *Regional Economic Issues: Central Eastern and Southeastern Europe*, IMF, p.27

Инвестирањето во развојот на човечките ресурси вклучува инвестирање во систем кој ќе обезбеди квалитетна здравствена заштита на населението и квалитетно образование кое ќе биде во функција да креира високо образована, обучена и креативна работна сила. *Индексот на развој на човечкиот фактор (ХДИ)* во Извештајот за развој на човечкиот фактор открива дека во светски рамки постои напредок во развојот на човечкиот капитал.²²⁶

Индикаторот здравство и основно образование како еден од дванаесетте индикатори на СЕФ, претставува фактор кај кој Република Македонија покажува највисоки оценки споредено со останатите индикатори, над 5.5 поени (*графикон 4.6*), но во исто време според рангот овој индикатор е на дури 8-мото место во однос на останатите индикатори. Кои се причините за постоење на ваквиот диспаритет?

Графикон 4.6: Просечна развиеност на факторот здравство и образование во период 2008-2013

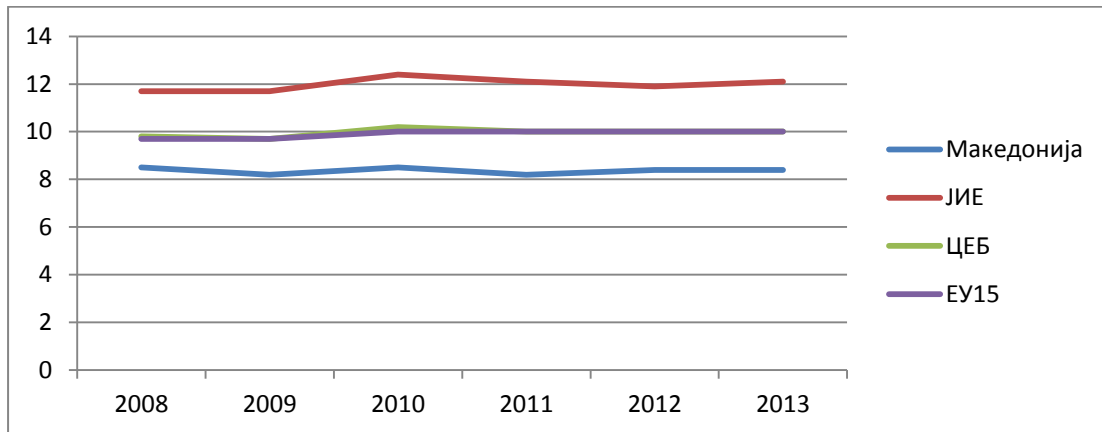

Извор: Пресметано според податоци на СЕФ

Очигледно одговорот на ова прашање лежи во трендот и интензитетот на подобрување на квалитетот на овие фактори. Имено, доколку се направи компаративна анализа на трендот на подобрување на квалитетот на индикаторот здравство и образование, користејќи го коефициентот на варијација, ќе се дојде до заклучок дека Република Македонија покажува најслаби резултати во трендот на подобрување на квалитетот. (*Графикон 4.7*)

²²⁶ UNDP, 2013, *Human Development Report 2013, The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World*, UNDP, New York, p.8

Графикон 4.7: Варијација на трендот на квалитет на индикаторот здравство и образование

Извор: Сопствени пресметки и анализи врз основа на податоци од СЕФ

Од анализата, може да се заклучи дека Република Македонија покажува **најнизок коефициент** на варијација $C_v = 1.5$ што се одразува и **врз заостанување** во трендот на подобрување, за разлика од коефициентот на економиите од ЈИЕ кој изнесува $C_v = 2.1$ кој укажува на тренд на пораст на квалитетот на индикаторот. Причините за заостанувањето во трендот на подобрување на квалитетот на индикаторот се присутни и кај поиндикаторите од здравствената заштита и кај оние кои го третираат образованието.

Во однос на здравствениот систем, еден од главните предизвици со кои се соочуваат сите современи економии, е поврзан со финансирањето на овој сложен и динамичен систем. Анализата на трошоците за здравство во Република Македонија открива дека како дел од БДП се на нивото на некои поранешни економии во транзиција од ЦЕБ, меѓутоа доколку се анализираат по глава на жител ќе се види огромно заостанување. (Табела 4.6)

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Табела 4.6: Споредба на трошоците за здравство помеѓу Република Македонија и економиите од ЦЕБ во 2012 година.

	Вкупни трошоци за здравство (% БДП)	Вкупни трошоци за здравство по глава на жител (ПКМ во УСД)
Македонија	7.13	834.9
Чешка	7.66	2,046.0
Естонија	5.94	1,385.3
Унгарија	7.82	1,729.3
Летонија	6.0	1,188.1
Литванија	6.65	1,426.3
Полска	6.72	1,489.3
Словачка	7.80	1,976.8
Словенија	8.76	2,419.9

Извор: WHO, World Health Statistics 2013

Состојбата со Република Македонија е уште понеповолна доколку се анализира *степенот на пораст на трошоците за здравство*. Така во периодот 2000-2012 година во Република Македонија трошоците за здравство по глава на жител пораснале само 64.4%, додека кај економиите од ЦЕБ просечниот пораст изнесува 141.8%, а кај некои економии како на пример Словачка достигнува 227%. Ваквото заостанување во порастот на трошоците за здравство во Република Македонија е резултат на ниското ниво на приходи врз основа на здравствено осигурување и нивно неефикасно алоцирање, на кое влијаеа многу фактори меѓу кои: високото ниво на неформални вработувања како начин да се избегне плаќањето на придонеси за здравствено осигурување, несоодветните политики на ослободување или повластување на плаќање на здравствено осигурување за одредени категории на осигуреници, коруптивниот систем на јавни набавки во здравството и сл.

Според тоа реформите на здравствениот систем треба да претставуваат континуиран процес кој треба да обезбеди:

- Стабилност во финансирањето и ефикасна алокација на финансиските средства со поголем акцент на превентивната и примарната здравствена заштита и
- Повисок квалитет на здравствените услуги што се обезбедува преку осовременување и модернизација на здравствените институции и усовршување на човечките ресурси.

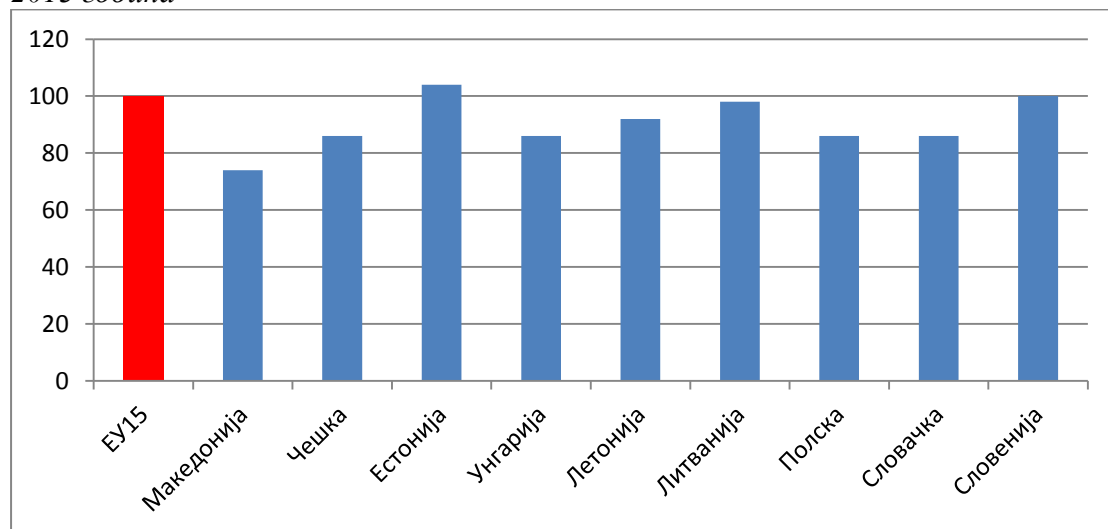
Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Станува збор за цели кои не се лесно остварливи и одржливи имајќи предвид дека здравството е жива материја која се соочува со предизвикот да се обезбедат финансиски средства во услови на висока стапка на невработеност и стареење на населението од една и брзиот технолошки развој кој доведува до развој на скапи фармацевтски производи, опрема и постапки на лекување од друга страна. Според проценките на Меѓународниот монетарен фонд ваквата констелација на односите ќе предизвика понатамошен пораст на трошоците за здравство, што ќе доведе до понатамошно оптоварување на буџетите на националните економии.²²⁷

Основното образование е вториот елемент на овој столб на конкурентноста, кој ги создава основите за повисоките форми на образование и квалитативен развој на човечките ресурси. Според извештаите на СЕФ, подиндикаторот основно образование преку своите параметри: квалитет на основното образование и процент на запишаност, претставува една од конкурентските слабости на македонската економија.

Според квалитетот, основното образование во Република Македонија, заостанува, како во однос на просекот на земјите на ЕУ15, така и во однос на поранешните економии во транзиција од ЦЕБ. (Графикон 4.8)

Графикон 4.8: Споредба во квалитетот на основното образование помеѓу Република Македонија и економиите од ЦЕБ како % од ЕУ15 во периодот 2011-2013 година

Извор: Собствени пресметки врз основа на податоци од СЕФ (GCR 2011-2012, 2012-2013, 2013-2014)

²²⁷ IMF, 2010, *From Stimulus to Consolidation: Revenue and Expenditure policies in Advanced and Emerging Economies*, p.26

Од сликата може да се заклучи дека *квалитетот на основното образование* во Република Македонија изнесува 74% од просечниот квалитет на ЕУ15. Причини за понискиот квалитет на основното образование е долгорочното запоставување на инвестиции за подобрување на условите за школување во однос на: инфраструктура, наставни помагала, осовременување на наставните програми и методите на работа. Од друга страна се забележува зголемување на трошоците за плати кои достигнувале и до 80% од буџетот за образование,²²⁸ што не е резултат на реално зголемување на платите на наставниот кадар, туку се јавува како последица на квантитативното зголемување на наставниот кадар, наспроти намалување на бројот на ученици. Така на пример бројот на ученици во основно образование во Република Македонија се намалил од 246,773 во 2001/2002 година на 200,227 во 2011/2012 година, а во истиот период бројот на наставници се зголемил од 13,657 на 17,444.²²⁹

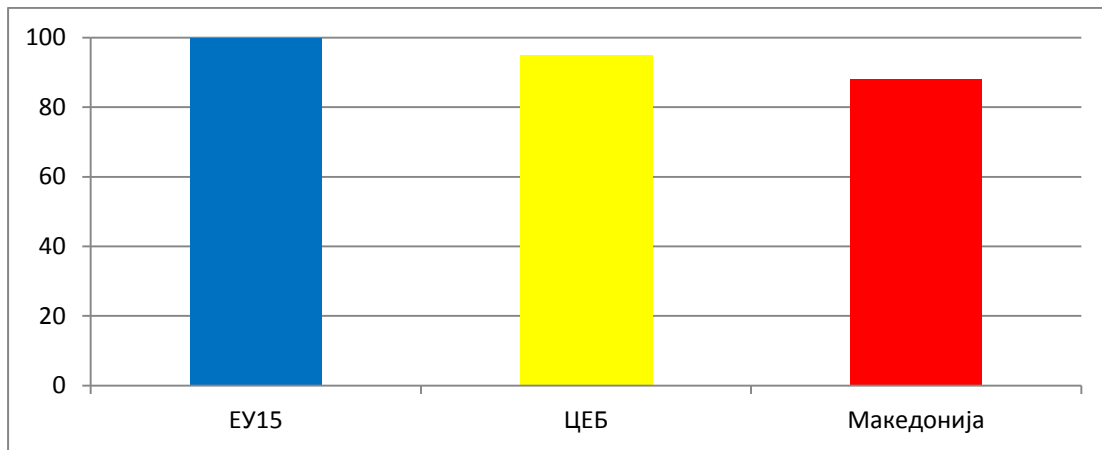
На квалитативното заостанување на основното образование во Република Македонија, се надоврзува и заостанувањето во *процентот на запишаност на ученици*. Така, според Државниот завод за статистика на Република Македонија бројот на запишани ученици во основното образование континуирано се намалува, на пример бројот на запишани ученици во учебната 2011/2012 година е помал за 18.9% во однос на учебната 2001/2002 година.²³⁰ Споредено со земјите на ЕУ15 и поранешните економии во транзиција од ЦЕБ, заостанувањето во запишаноста во основно образование е значителна и изнесува 12 односно 8 процентни поени. (*Графикон 4.9*)

²²⁸ Ivailo V. Izvorski, Satu Kahkonen, 2008, *Public Expenditure Policies in Southeast Europe*, World Bank Working Paper No. 134, The World Bank Washington DC. p.65

²²⁹ Државен завод за статистика, *Македонија во бројки 2012*, Скопје, стр.22

²³⁰ Државен завод за статистика на Република Македонија, 2012, *Македонија во бројки 2012*, Скопје. стр.23

Графикон 4.9: Запишаност во основно училиште како процент од ЕУ15

Извор: WEF, 2013, *Global Competitiveness Report (2013-2014)*, Geneva

Високиот степен на незапишаност во основно образование се одразува негативно врз квалитетот на пазарот на работна сила. Тоа значи дека се намалува можноста економијата не само да креира производство со повисок степен на додадена вредност, туку и општо врз производството и БДП, бидејќи делува ограничувачки врз продуктивноста и вкупната конкурентност на македонската економија. Осигурување на повисоко ниво на инклузивност во образованието, особено на младата популација претставува еден од столбовите на конкурентност и во рамки на стратегијата за конкурентност на ЕУ, во т.н. „Стратегија на ЕУ 2020“.²³¹

Развојот на квалитетен и високо инклузивен образовен систем треба да претставува една од основните стратегии за креирање на повисоко ниво на конкурентност на Република Македонија, како мала економија. Примената на одредени мерки како бесплатни учебници, превоз и сместување треба да обезбедат поголема вклученост на младата популација во основното образование со што ќе се намалат одредени социјални и економски причини за понискиот степен на запишаност во основното образование. Меѓутоа, од особено значење е основното образование што е можно подобро да ја подготви и насочи младата популација кон потребите на динамичното окружување и пазарот на труд.

²³¹ WEF, 2012, *The Europe 2020 Competitiveness Report: Building a More Competitive Europe*, p.8

4.1.5 Анализа на индикаторот високо образование и обука

Степенот на развиеност и квалитет на високо образовниот и системот на обуки се едни од носителите на конкурентноста и развојот воден од ефикасноста. Тие се основа една економија да креира производство со повисок степен на додадена вредност и еден од факторите за привлекување СДИ. Во современи услови на сè поголема глобализација и меѓузависност во светската економија знаењето и вештините на работната сила стануваат главно оружје за конкурентност.²³² Во услови на динамични промени во окружувањето, само економиите кои инвестираат во развој на човечки ресурси, преку школување и обука можат да имаат корист од континуираните промени во окружувањето.²³³ Во градењето на конкурентноста како мултидимензионален феномен, Република Македонија посебно стратешки треба да пристапи кон развојот на овој индикатор и тој треба да биде носечки во конкурентското издигнување на економијата. Иако, според СЕФ Република Македонија покажува благ **напредок во квалитетот** на овој индикатор, сепак значително заостанува во однос на поранешните економии во транзиција од ЦЕБ и ЕУ15. (Графикон 4.10)

Графикон 4.10: Споредба во движењето на индикаторот високо образование и обука меѓу Република Македонија, ЦЕБ и ЕУ15 во периодот 2008-2013 година

Извор: WEF's, *Global Competitiveness Reports (2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013)*, Geneva

²³² Thurow L., 1992., *Head to Head: The Coming Economic Battle Among Japan, Europe and America*, New York: Morrow, p.21

²³³ Khan.M.A, 2005, *Human Resource Development, Competitiveness and Globalization: A South Asian Perspective*, SAARC Journal of Human Resource Development, Volume 1(1), p.17

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Заостанувањето во развојот на образовниот и системот на обуки на Република Македонија во однос на ЕУ15 и ЦЕБ е значително. Тоа во однос на економиите од ЦЕБ изнесува просечно 21%, додека во однос на ЕУ15 достигнува 30%.

Доколку се прави анализа во однос на **напредокот и квалитетот на одделните подиндикатори**, Република Македонија покажува најдобри резултати кај *достапноста на интернетот* во образовните институции, потоа доаѓаат квантитативните подиндикатори кои го третираат *степенот на запишаност во средно и високо образование*, а најслаби резултати покажува во подиндикаторите кои се однесуваат на *квалитетот на образовниот и системот на обуки*.

Во однос на **квантитативните индикатори** на средното и високото образование, Република Македонија заостанува во однос на поранешните економии во транзиција од ЦЕБ, меѓутоа како резултат на одредени мерки и политики на државата се забележува напредок. Овие мерки вклучуваат: *задолжителност на средното образование, покривање на трошоците за превоз од страна на државата, дисперзирање на студиските програми* заради зголемување на пристапот за студирање и намалување на трошоците за студирање на државните универзитети. Сето ова придонесе да се зголеми бројот на запишани и завршени ученици и студенти и да се намали процентот на откажување од образовниот процес. (Табела 4.7)

Табела 4.7: Споредба во квантитативните индикатори во образованието помеѓу Република Македонија и економиите од ЦЕБ

во %

	запишани студенти						завршени ученици и студенти					откажување од образование				
	06	07	08	09	10	11	08	09	10	11	12	08	09	10	11	12
Македонија	28	32	32	29	32	36	57.5	59.5	60.6	62	63.1	19.6	16.2	15.5	13.5	11.7
Чешка	51	54	58	61	63	65	84.2	84.8	85.6	86.1	86.6	5.6	5.4	4.9	4.9	5.5
Естонија	69	69	68	69	72	72	79.4	80.6	81.6	82.1	83.1	14	13.9	11.6	10.9	10.5
Словачка	45	50	53	55	56	55	82.4	83.5	83.7	84.3	85	6	4.9	4.7	5.1	5.3
Словенија	83	85	86	86	88	85	78.1	79.2	79.1	80.3	81	5.1	5.3	5	4.2	4.4
Унгарија	68	67	64	62	60	60	74.2	75	75.7	76.2	76.8	11.7	11.2	10.5	11.2	11.5
Полска	65	67	69	71	74	74	80.4	81.3	82	82.5	83.3	5	5.3	5.4	5.6	5.7
Летонија	79	78	77	77	71	67	77.4	78.6	80.4	80.5	82.6	15.5	13.9	13.3	11.6	10.6
Литванија	78	78	80	83	81	77	81.6	82.1	82.9	84.1	85	7.4	8.7	7.9	7.4	6.5

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија,
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=edat_ifse_08&lang=en
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=edat_ifse_14&lang=en
<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

Од податоците во табелата може да се согледа напредок кај сите квантитативни индикатори во образованието во Република Македонија, но сепак очигледно е големо заостанување во однос на поранешните транзициски економии од ЦЕБ. Заостанувањето во однос на бројот на *запишани студенти* изнесува два пати, односно 31.5% наспроти 69.2% колку што изнесува просекот во ЦЕБ. Според процентот на *завршени средношколци и студенти* тој е помал за 25%, додека во однос на процентот на *откажувања од образовниот процес* иако се бележи значајно намалување на стапката, сепак заостанувањето во однос на некои од економиите од ЦЕБ е значително.

Иако постои нагорен тренд во подобрување на квантитативните показатели во образованието, сепак релативно нискиот *процент на дипломирани студенти* кој изнесува околу 20% и сè уште високата стапка на *откажување од образованието* која изнесува 11.7% претставуваат ограничувачки елементи за пазарот на трудот. Наспроти тоа процентот на дипломирани студенти во економиите од ЦЕБ достигнува просечно 35%, а во некои економии е над 40%, додека процентот на откажување од образование изнесува просечно 7.5%.

Мерките и политиките за *квантитативно подобрување* на опфатеноста во образованието во Република Македонија не значат автоматско *подобрување на квалитетот* на образованието, кој претставува еден од главните проблеми за подобрување на конкурентноста. Квалитативното заостанување беше резултат пред сè на:

- застарените наставни програми кои во голем дел не соодветствуваат со потребните квалификации кои ги бара пазарот на труд;
- отсуство на практична работа која е неопходна за стекнување на практичните вештини од струката;
- застарени методологии, опрема и нагледни средства во наставниот процес и
- нелојалноста во конкуренцијата помеѓу приватните и државните високообразовни институции.

Позитивен ефект врз квалитативното подобрување на наставата се очекува од:

- изградбата и опремувањето на лаборатории во високото образование,

- пристапноста до најсовремена литература,
- можностите за мобилност и студиски усовршувања на наставниот кадар и студентите во странство,
- задолжителноста на практичната настава,
- континуирано оценување (евалуација) на квалитетот на високообразовните институции,
- нивно рангирање од страна на референтни меѓународни институции.

Квантитативното и квалитативно подобрување на образовниот процес е во директна зависност од зголемување на обемот на финансирање на образованието. Во Република Македонија, иако тоа достигнаа 4.6% од БДП во 2010 година, сепак постои заостанување во однос на поранешните транзициски економии од ЦЕБ кај кои просечните расходи изнесуваат над 5% од БДП. Меѓутоа, позитивен аспект во однос на финансирањето претставува зголеменото учество на расходите за образование како дел од буџетските средства, така што во Република Македонија во 2010 година тие достигнуваат околу 18%, што го надминуваат просекот на ЦЕБ од 11.4%²³⁴. Наспроти порастот на јавното финансирање на образованието, во Република Македонија недостасува финансирањето од приватни извори, кое во земјите од ЦЕБ на сите нивоа на образование изнесува просечно 0.61% од БДП и покажува тенденција на континуирано зголемување.

Посебно се истакнува заинтересираноста на приватниот сектор да инвестира во високото образование што резултира со негово значително зголемување во финасиската структура: во ЕУ од 14.3% во 2000 година на 22.7% во 2010 година, а во земјите од ЦЕБ од 11% во 2000 година на 24% во 2010 година.²³⁵ Наспроти тоа вкупните инвестиции во високото образование во Република Македонија кои изнесуваат 0.8% од БДП целосно се финансирани од страна на државата. Ваквиот однос помеѓу јавните и приватните извори на финансирањето на високото образование укажува дека во Република Македонија отсуствува активната улога на приватниот сектор во креирање на знаење, способности и вештини на студентите согласно барањата на пазарот на труд, што се одразува негативно врз самиот приватен сектор, преку

²³⁴ <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.doc>

²³⁵ [http://www.oecd.org/edu/eag2013%20\(eng\)--FINAL%2020%20June%202013.pdf](http://www.oecd.org/edu/eag2013%20(eng)--FINAL%2020%20June%202013.pdf)

предизвикување дополнителни трошоци за обука на дипломираните студенти за активно вклучување во работниот процес.

СЕФ посебно ја оценува **квалитативната компонента** на високото образование од аспект на компетенциите од областа на *математиката и техничките науки* како предуслов за полесно прифаќање и креирање на нови технологии и иновации. Според податоците, во Република Македонија бројот на запишани студенти од областа на математичките и техничките науки *постојано се намалува*. Во 2002 година бројот на запишани студенти на математичките и техничките науки изнесувал 28.8%, а во 2011 година бројот се намалил на 23.3%. Наспроти тоа трендот кај економиите од ЦЕБ покажува постојан пораст како на бројот на запишани, така и на бројот на дипломирани студенти, на пример во Словенија бројот на запишани студенти во анализираниот период се зголемил за 24% односно од 21.3 на 26.6%, истото е карактеристично и за Естонија односно зголемување од 20.9 на 25.5%. Причините за ваквите движења во Република Македонија се неатрактивноста на техничките струки врз кои транзицискиот период предизвикал најголеми штети по однос на затворање на стопанските капацитети и создавање на огромна невработеност, како и незначителните инвестиции во истражување и развој, што се одразиле негативно врз финансиската поддршка, а со тоа и врз атрактивноста на техничките струки.

Според одговорите од анкетите, кои се вршени од страна на СЕФ, кај приватниот сектор при одредување на конкурентноста на македонската економија, **недостатокот на обуки** се издвојува како еден од *најголемите слабости во квалитативното надградување* на човечкиот фактор. Тоа се однесува на достапноста на специјализирани услуги за обуки и степенот на обука на вработените. Иако, во 2012 година во однос на 2006 година се забележува пораст на учеството во обуки од 2.3 на 4% кај популацијата на возраст од 25 до 64 години, сепак заостанувањето во однос на поранешните транзициски економии од ЦЕБ е доста големо. На пример учеството во обуки во Чешка изнесува 10.8%, во Естонија 12.9%, а во Словенија 13.8%.²³⁶ Исто така, *трошоците за обука и усовршување* претставуваат постојана ставка во вкупните

²³⁶ http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=trng_lfse_04&lang=en

трошоци на трудот кај поранешните транзициски економии од ЦЕБ и тие достигнуваат 2% од вкупните трошоци, додека кај најголем дел од македонските компании обуките се сметаат само како трошок и оптоварување. Така, според агенциите за посредување при вработување во Република Македонија „мал е бројот на компании кои се подготвени да инвестираат во обука на кандидатите пред нивното вклучување во работниот процес“.²³⁷

Квантитативниот и квалитативниот развој на високото образование и **инвестирањето во обуки** на работната сила треба да бидат моторната сила во развојот и креирањето на конкурентноста на македонската економија. Тие треба да бидат и главните носители кои ќе обезбедат премин кон фазата на конкурентност водена од иновациите. Меѓутоа, според СЕФ образованието претставува една од главните слабости во конкурентскиот развој на Република Македонија.²³⁸ Во насока на подобрување на состојбата на образованието, а и како дел од процесот на пристапување кон ЕУ, Република Македонија треба да биде ориентирана кон постигнувањето на т.н. „**Паметни цели**“ кои се дел од **стратегијата „Европа 2020“**, според кои посебно внимание се посветува на зголемување на процентот на лица со завршено високо образование кој се одредува до 2020 година да изнесува најмалку 40%. Иако, оваа бројка претставува доста амбициозна цел и за многу поразвиени земји, сепак треба да претставува цел кон квантитативно унапредување и поврзување со барањата на пазарот на труд. Според ОЕЦД, „во последниве 15 години стапката на вработеност кај лицата со високо образование се зголемува во однос на оние кои немаат високо образование, односно јазот на невработеност помеѓу оние со високо и средно образование сè повеќе се зголемува особено во услови на криза“.²³⁹ Ваквата тенденција е присутна и на македонскиот пазар на труд, каде работодавачите најмногу се заинтересирани за високообразовани кадри.²⁴⁰ Моменталната разликата помеѓу стапката на вработеност на лицата со високо образование и средно образование во Република Македонија изнесува 10%.²⁴¹ Трендот на зголемување на *стапката на вработеност* на високообразовните кадри е во директна зависност од *квалитетот на инвестиции, домашни и*

²³⁷ http://kapital.mk/MK/magazin/62796/informaticharite_najdeficitarni_bankarite_najplateni.aspx

²³⁸ WEF, 2013, *Global Competitiveness Report 2013-2014*, Geneva, p.260

²³⁹ OECD, 2013, *Education at a Glance 2013*, OECD, Paris, p.75

²⁴⁰ http://kapital.mk/MK/magazin/62796/informaticharite_najdeficitarni_bankarite_najplateni.aspx

²⁴¹ Државен завод за статистика, 2013, *Анкета за работната сила*, 2012

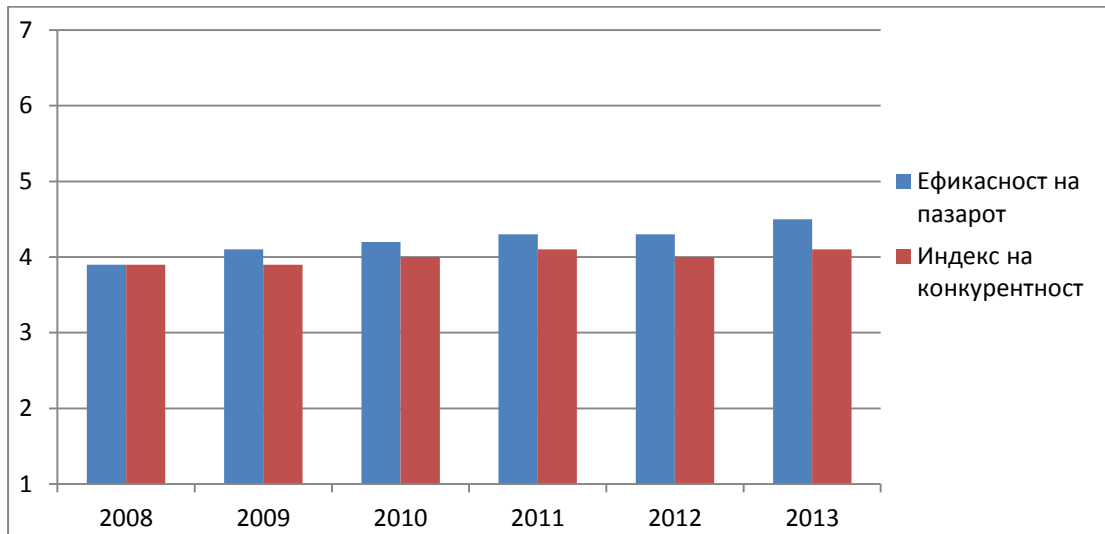
странски, и нивната ориентираност кон креирање на повисок степен на додадена вредност.

Од друга страна образованието, пред сè високото, за да креира повисока вредност треба квалитативно да се унапредува. А квалитетот е во директна зависност од креирање и развој на *наставни програми* кои ќе создадат поголема практична стручност, соодветни компетенции, креативност и вештини кај дипломираните студенти. За таа цел неопходно се наметнува и потребата од поголема улога и присуство на *приватниот сектор* во креирање на наставните програми согласно потребите на пазарот на труд, овозможување на практична работа на студентите и финансирање на истражувачки проекти. Резултатот од поголемата вклученост на приватниот сектор би бил креирање на високо квалитетен стручен кадар кој ќе биде во можност веднаш да се вклучи во работниот процес, што ќе се одрази позитивно врз процентот на вработеност на пазарот на труд, а од друга страна ќе ги намали трошоците на приватниот сектор за првична обука на вработените.

4.1.6 Анализа на индикаторот ефикасност на пазарот на стоки

Според СЕФ **ефикасноста на пазарот** претставува симбиоза на фактори кои го претставуваат интерното бизнис окружување во една економија и кое има суштинска улога при донесување на секоја бизнис одлука. Според извештаите за конкурентност на СЕФ, Република Македонија забележува континуиран позитивен тренд во подобрувањето на квалитетот на овој фактор, што може да се согледа и од *графиконот 4.11*. Имено, ако пред 2008 година овој индикатор претставувал една од слабостите на македонската економија и како таков имал ограничувачко влијание врз индексот на конкурентност, од 2009 година ефикасноста на пазарот претставува *еден од трите најквалитетни индикатори* во оценката на конкурентноста на Република Македонија.

Графикон 4.11: Однос помеѓу ефикасноста на пазарот и вкупното ниво на конкурентност во Република Македонија

Извор: WEF, *Global Competitiveness Reports (2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013)*

За да се објасни ваквиот тренд на движење на индикаторот ефикасност на пазарот, неопходно е да се изврши анализа на подиндикаторите кои ја претставуваат ефикасноста на пазарот, кои можеме да ги класифицираме во 5 групи:

1. Конкуренција на пазарот;
2. Фискално оптоварување;
3. Започнување бизнис;
4. Либерализација на трговската размена и
5. Карактеристики на потрошувачката.

1. Конкуренција на пазарот

Конкуренцијата на пазарот се однесува на степенот на *пазарна ориентираност* и *ефикасноста на антимонополската политика*. Република Македонија забележува напредок во квалитетот на овој дел од бизнис окружувањето, од 3.5 поени во 2008 на 4.1 поени во 2013 година, меѓутоа сè уште е присутно значајно заостанување во однос на поранешните транзициски економии од ЦЕБ, кај кои оценката за просечниот квалитет на групата

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

подфактори од областа на конкуренцијата изнесува 4.4. Состојбата за степенот на конкуренција се потврдува и во *Извештајот за степенот на транзиција* на Европската банка за обнова и развој (ЕБРД), според кој Република Македонија во однос на конкуренцијата на пазарот покажува напредок од оценка 2+ во 2010 година на 3- во 2011 година. Напредокот е резултат на реформите и усогласување на законодавството со она на ЕУ, пред сè во уредувањето на делот на „*заштитата на конкуренцијата и контролата на државната помош*“.²⁴² Меѓутоа како сериозен транзициски предизвик се издвојува „*воспоставувањето и зацврстувањето на улогата на одредени регулаторни тела особено во енергетскиот сектор*, кои треба да обезбедат превентивна улога од монополизирање на пазарот и овозможување повисок степен на либерализација“.²⁴³

2. Фискално оптоварување

Втората група подиндикатори на бизнис окружувањето го формираат т.н. **фискалното окружување**, во чиј контекст Република Македонија покажува *значителен напредок*. Според извештаите за конкурентност, во однос на влијанието на даноците врз можностите за инвестирање, Република Македонија забележува подобрување на квалитетот од 3.8 на 4.2 или подобрување за 10 места во периодот од 2008 до 2013 година. Најголем напредок постои во однос на *намалувањето на вкупната даночна стапка* од 49.8% во 2008 година на 9.4% во 2013 или напредок од 86-тото на 1-во место (*Табела 4.8*).

Табела 4.8: Промените во квалитетот на фискалното окружување во периодот 2008-2013

	2008-2009		2009-2010		2010-2011		2011-2012		2012-2013		2013-2014	
	оценка	ранг	оценка	ранг	оценка	ранг	оценка	ранг	оценка	ранг	оценка	ранг
Ефект на оданочувањето врз поволностите за инвестирање	3.8	47	3.9	41	3.8	42	3.7	51	4.1	26	4.2	37
Вкупна даночна стапка	49.8	86	18.4	9	16.4	10	10.6	3	9.7	2	9.4	1

Извор: WEF, *Global Competitiveness Reports (2008-2013)*

²⁴² Министерство за финансии на Република Македонија, 2012, *Претпристапна економска програма 2012-2014, Макроекономска политика, јавни финансии и структурни реформи*. стр.72

²⁴³ EBRD, 2012, *Transition report 2012*, p.112

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Напредокот во квалитетот на фискалното окружување е резултат на реформите во даночната политика со кои се обезбеди намалување на даночните стапки. Со воведување на т.н. „рамен данок“ се израмнија стапките на данокот на добивка (или корпоративен данок) и персоналниот данок на доход на 10%. Исто така, во групата на даночни олеснувања во функција на олеснување и привлекување на инвестиции се и даночните ослободувања, односно 0% данок за реинвестирана добивка, како и посебните даночни олеснувања во рамки на технолошко-индустриските развојни зони (ТИРЗ).

Реформите во фискалниот систем ѝ обезбедија лидерско место на Република Македонија не само помеѓу земјите од регионот, туку и во однос на одредени поранешни транзициски економии од ЦЕБ. Ова се однесува не само на степенот на даночно оптоварување, туку и во однос на перцепцијата што ја имаат стопанските субјекти дека вкупниот даночен систем е во функција на олеснување и овозможување на инвестициите. (Табела 4.9)

Табела 4.9: Оценка на бизнис заедницата за ефектот на даноците врз инвестициите

	Влијание на даноците врз олеснување на инвестициите (1-7)	Ранг
Естонија	5.0	12
Македонија	4.2	37
Црна Гора	4.0	46
Албанија	3.7	75
Летонија	3.7	83
Литванија	3.2	114
Полска	3.1	116
Босна и Херцеговина	3.1	119
Словачка	3.1	122
Словенија	2.9	127
Србија	2.8	130
Чешка	2.7	132
Унгарија	2.7	135
Хрватска	2.3	143

Извор: WEF, 2013, *Global Competitiveness Report (2013-2014)*, Geneva, p. 473

Напредокот на македонската економија во однос на квалитетот на фискалното окружување го забележува и *Извештајот за правење бизнис на Светска банка (Doing Business)*. Извештајот врши синтеза на параметрите кои

се однесуваат на бројот на даноци кои се наплатуваат, вкупното ниво на даночна стапка, времето потребно да се изработат потребните финансиски извештаи и пресметката на даноците. Според овие *квалитети на фискалното окружување* Република Македонија забележува напредок од 9 места, односно од 33-тото место во 2011 на 24-тото место во 2013 година.

3. Започнување бизнис

Едни од најважните реформи во последниве 5 години кои во голема мера придонесоа за подобрување на квалитетот на деловното окружување на Република Македонија се однесуваат на административните реформи и тоа во делот на намалување на сложеноста на процедурите, времето и трошоците за **започнување бизнис**. Табелата 4.10 го прикажува напредокот на македонската економија во однос на започнувањето бизнис.

Табела 4.10: *Напредокот на македонската економија во однос на започнувањето бизнис*

	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014
Број на процедури за започнување бизнис	9	7	4	3	3	2
Време потребно за започнување бизнис (денови)	15	9	4	3	3	2

Извор: WEF, *Global Competitiveness Reports (2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013)*, Geneva.

Според *Извештајот на Светска банка за правење бизнис (Doing Business)*, реформите и олеснувањето за започнување бизнис во Република Македонија придонесоа во периодот од 2011 до 2013 година македонската економија да напредува од 34-тото на 23-тото место, со што се вбројува меѓу 10-те економии кои направиле најголеми чекори во креирањето повољно бизнис окружување.²⁴⁴

Реформите во сферата на започнување бизнис се резултат на неопходноста за создавање повољни услови за привлекување и иницирање инвестиции, како домашни, така и странски. Како посебен дел од *реформите за создавање повољно бизнис окружување* се вбројуваат административните реформи во кои спаѓаат:

²⁴⁴ World Bank, 2012, *Doing Business*, Washington, p.29

1. *Регулаторната гилотина* која започна кон крајот на 2006 година, со која започна процесот на ревидирање на постоечката регулатива и кратење на непотребните бирократски процедури за издавање дозволи, започнување и водење бизнис.²⁴⁵
2. Воспоставување *едношалтерски систем* преку Централниот регистер за унифицирање и поедноставување на процедурите за регистрирање бизнис, со што бројот на процедури се намали од 13 во 2004 на 2 во 2013 година и потребното време се намали од 48 на 2 дена.²⁴⁶
3. Воведување на *електронски т.н. online систем за регистрација на бизнис*, со што се намалија трошоците за започнување бизнис.

Според извештајот *Doing Business реформите во однос на регистрацијата на нови бизниси*, заедно со правните измени за напуштање на барањето за минимум капитал, овозможија Република Македонија да се вброи во првите 6 економии во светот во однос на олеснувањето за започнување бизнис.²⁴⁷

4. Либерализација на меѓународната трговија

Либерализацијата на меѓународната трговија како елемент на ефикасноста на пазарот ги опфаќа подиндикаторите кои се однесуваат на прекуграничната трговија и странските директни инвестиции.

СЕФ либерализацијата на прекуграничната трговија ја анализира од аспект на *примената и степенот на оптоварување со царински и нецарински бариери*.

Република Македонија во целиот период од своето осамостојување преку потпишување на билатерални, регионални и мултилатерални договори континуирано се интегрира во процесите на либерализација на трговијата.

На мултилатерално ниво Република Македонија е членка на Светската трговска организација (СТО) од 2004 година. Со членството во СТО Република Македонија ги презеде сите обврски од мултилатералните договори на СТО

²⁴⁵ Министерство за финансии на РМ, 2012, *Претпристапна економска програма 2012-2014: такроекономска политика, јавни финансии и структурни реформи*, стр.66

²⁴⁶ World Bank, 2012, *Doing Business*, Washington, p.30

²⁴⁷ World Bank, 2012, *Doing Business*, Washington, p.29

како и оние кои произлегоа од процесот на поединечни преговори во процесот на зачленување. Членството во СТО за Република Македонија доведе до обврска за *елиминирање на квантитативните ограничувања* и постепено *намалување на нивото на царинска заштита*, а од друга страна можност за *користење на легитимните механизми за заштита на домашниот пазар* што ги пропишува СТО.

Интегрирањето во регионалните форми на либерализација Република Македонија го остварува преку: *Спогодбата за стабилизација и асоцијација со ЕУ (САА)* склучена 2001 и *Регионалната спогодба за слободна трговија - ЦЕФТА 2006*.

Спогодбата за стабилизација и асоцијација со ЕУ, значеше постепено намалување на царините до 2014. Република Македонија до 2006 година трговијата со сите економии од поранешна Југославија и Југоисточна Европа ја вршеше со склучување билатерални договори за слободна трговија со кои, трговијата се одвиваше под преференцијални услови. Од 2006 година овие билатерални договори се интегрираа во регионалната *Спогодба за слободна трговија ЦЕФТА 2006*. Иако, со ЦЕФТА 2006 се обезбедува *либерализација на трговијата* со индустриски и земјоделски стоки во однос на *царинските и квантитативни ограничувања*, целосната либерализација ја загрозуваат *нецаринските бариери* како: технички, санитарни, фитосанитарни и административни мерки.

Ограничувањата во меѓународната трговија особено се интензивираа во периодот на започнување на економската криза, што доведе до намалување на растот на светската трговија од 5,2% во 2011 на 2% во 2012 година.²⁴⁸ Зголемениот интензитет на *нетарифни протекционистички мерки* кои економиите ги применуваат е резултат на сè поголемиот број на преференцијални регионални спогодби, како и одредени заштитни мерки кои засилено се применуваат во период на криза, а кои во одредени услови и со ограничено времетраење се дозволени според договорите на СТО.

Порастот на *нетарифните мерки* во прекуграничната трговија го забележуваат и извештаите на СЕФ, каде на прашањето „до кој степен

²⁴⁸ Thirlwell Mark, 2013, *Saving Multilateralism: The G20, the WTO and Global Trade*, Lowy Institute for International Policy, p.4

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

нетарифните бариери ја ограничуваат можноста на увозните стоки да конкурираат на домашниот пазар“ се забележува континуирано влошување на овој подиндикатор. (Табела 4.11)

Табела 4.11: Порастот на нетарифните мерки како ограничувачи на трговијата

(1 = многу ограничувачко; 7 = воопшто не ограничува)

	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014
Македонија	4.4	4.6	4.5	4.3	4.3	4.3
Естонија	5.7	5.7	5.6	5.5	5.4	5
Летонија	5.5	5.5	5.2	4.8	4.8	4.7
Чешка	5.9	5.9	5.7	5.4	4.8	4.3
Словачка	6	5.8	5.5	5.2	4.9	4.6
Литванија	4.8	4.8	4.7	4.5	4.7	4.4
Полска	4.7	4.8	4.8	4.6	4.2	4.2
Словенија	5.2	5.2	5.1	5	4.8	4.6
Унгарија	5.4	5.4	5.6	5.6	4.8	4.6

Извор: WEF, GCR (2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012, 2012-2013, 2013-2014)

Податоците во табелата покажуваат тенденција на сè поголема примена на нетарифни мерки и нивно ограничувачко влијание врз прекуграничната трговија кај сите анализирани економии. Во тие рамки и македонската економија, иако со помал интензитет се вклопува во трендот на посегнување кон нетарифни ограничувања заради подобрување на конкурентноста на домашните субјекти.

Во насока на олеснување на прекуграничната трговија, што е во функција на зголемување на ефикасноста на пазарот, се и *царинските процедури*. Република Македонија по однос на овој подиндикатор покажува континуиран напредок прикажан во табела 4.12, кој што го забележуваат не само извештаите за конкурентност на СЕФ, туку и *Извештајот на Светска банка за правење бизнис (Doing Business)*.

Табела 4.12: Напредок во ефикасноста на царинските постапки при увоз и извоз на стоки во Република Македонија

	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014
Вредност	3.7	4	4.3	4.2	4.4	4.6

Извор: Според WEF's Global Competitiveness Reports (2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014)

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Според извештајот *Doing Business* подобрувањето на ефикасноста на царинските постапки е резултат на преземените мерки на Царинската управа кои влијаат на забрзување и поголема ефикасност на царинските процедури, како што се: воведување на системот проценка на ризик, со кој преку употреба на информатичките технологии се врши селектирање на пратките според *степенот на ризик на 4 канали* (црвен, жолт, зелен и син). На ваков начин се врши забрзување на протокот на стоки и се намалуваат трошоците на трговците. Во насока на зголемување на ефикасноста на царинските процедури извештајот го наведува и воведувањето на т.н. *единствен електронски прозорец* кој што овозможува електронско поднесување на царинските документи.²⁴⁹ Исто така, во *Претпристапната економска програма 2012-2014*, во насока на приближување и поврзување со системите на ЕУ се наведува имплементирање на нов *Систем за обработка на царински декларации и акцизни документи (СОЦДАД)*, кој треба да обезбеди забрзан проток на стоките и поголема ефикасност во спроведување на царинските постапки.

Во склоп на ефикасноста на пазарот, СЕФ го анализира и приливот на странски капитал во облик на СДИ, како еден од суштинските елементи на развојот, независно од степенот на развиеност и големина на економијата. Иако Република Македонија на странските инвестиции гледаше како на најпосакуван начин за пребродување на процесот на транзиција, сепак странските инвеститори не покажаа заинтересираност да инвестираат во македонската економија. Тоа резултира со ниско ниво на СДИ како што е прикажано во *табелата 4.13*.

Табела 4.13: Прилив на СДИ во Република Македонија

Година	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Милиони УСД	24.0	9.5	11.2	58.1	150.5	88.4	215.1	447,1	105.6	117.8
Година	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Милиони УСД	323.0	97.0	424.2	699.1	587.0	197.1	211.0	463.3	139.7	334.7

Извор: НБРМ

Просечното ниво на СДИ во Република Македонија во анализираниот период изнесува 235.1 милиони УСД, што во однос на поранешните транзициски економии од Централна Европа кои во истиот период оствариле

²⁴⁹ IBRD/The World Bank, 2012, *Doing Business*, Washington, p.31

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

просечно: Чешка 5,038.1 милиони УСД, Полска 9,054.0, Унгарија 4,441.0 и Словачка 2,445.7 милиони УСД, претставува големо заостанување. Во услови кога конкуренцијата помеѓу економиите во однос на привлекување СДИ е огромна и се нудат бројни поволности и олеснувања за да се привлечат, и најмал недостаток може да биде причина за неатрактивност, а за Република Македонија во целиот период на транзиција меѓународните извештаи идентификувале *бројни слабости или недостатоци* како:

- несигурност на сопственоста,
- непостојаност и непрецизираност на законската регулатива,
- слабости поврзани со катастарот,
- бројни административни препреки за добивање на градежни дозволи,
- неефикасност на судовите и
- корупција и бројни други системски и инфраструктурни слабости.

Ваквите недостатоци биле причина за ниското ниво на прилив на странски капитал во македонската економија.

Според извештаите на СЕФ, поиндикаторот кој се однесува на *присутството на странска сопственост во фирмите* во Република Македонија покажува неповолни резултати според кои земјата се рангира на 113-тото место во 2008 година, а во извештајот за конкурентност 2013-2014 покажува подобрување за само 4 места односно се рангира на 109-тото место. Наспроти тоа поиндикаторот кој што го мери *влијанието на регулативата врз овозможување на бизнисот* покажува значителен напредок, односно подобрување во рангот од 106-тото место во 2008 на 43-тото место во 2013 година. Ова укажува на состојба во која Република Македонија според извештајот *Doing business* има направено значајни реформи во подобрување на бизнис окружувањето, меѓутоа сè уште недостасува поголем квантитет на прилив на СДИ. Причините за ваквите состојби може да се идентификуваат во одредени слабости кои сè уште ги посочуваат меѓународните извештаи.

На пример, *Извештајот за степенот на транзиција (Transition Report)* како слабости чие што надминување треба да претставува клучен приоритет во понатамошниот развој ги наведува:

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

- инфраструктурните слабости, со посебен осврт на енергетскиот сектор
- неопходноста од подобрување на финансиските услуги.²⁵⁰

Европската комисија укажува на приоритетно значење на:

- реформите во судството и
- поголема ефикасност на антикорупциското законодавство.²⁵¹

Исто така, како објективна причина за помалиот обем на инвестиции се наведува и влијанието на светската економска криза во 2008 и 2009 година, која се одрази негативно, односно предизвика пад на глобалните текови на СДИ од 18% во 2012 година, а во земјите во транзиција пад од 9%.²⁵² Ваквите трендови се одразија негативно и врз обемот на прилив на СДИ во Република Македонија.

5. Карактеристики на домашната потрошувачка

Последниот аспект на ефикасноста на пазарот се однесува на *домашната потрошувачка* и *степенот на нејзина софистицираност*, која е детерминирана од склоп на фактори меѓу кои: потрошувачката моќ, нивото на стекнато знаење и искуство од купувањето на одреден производ, степенот на пребирливост во однос на квалитетот и карактеристиките на производите и услугите. Во оценката на конкурентноста на македонската економија, поиндикаторите кои ја третираат софистицираноста на потрошувачката покажуваат многу слаби резултати, што се одразува негативно врз рангирањето по основа на овој поиндикатор. (Табела 4.14)

Табела 4.14: Оценка на степенот на софистицираност на потрошувачката во Република Македонија

	2008-2009		2009-2010		2010-2011		2011-2012		2012-2013		2013-2014	
	оценка	ранг	оценка	ранг	оценка	ранг	оценка	ранг	оценка	ранг	оценка	ранг
Софистицираност на потрошувачка	3.0	104	3.0	104	2.9	110	2.7	123	2.3	133	2.5	136

Извор: Според извештаите за конкурентност на СЕФ

²⁵⁰ EBRD, 2012, *Transition Report 2012*, p.112

²⁵¹ IBRD/The World Bank, 2012, *Doing Business*, Washington, p.31

²⁵² UNCTAD, 2013, *World Investment Report* p.17

Софистицираноста на потрошувачите е поврзана со наклонетоста на потрошувачите кон *квалитативните карактеристики на производите и услугите*, а не кон нивната *цена*. Ниското ниво на софистицираност на потрошувачите во Република Македонија ги одразува реалните состојби на пазарот, односно ограниченоста на расположливите приходи на граѓаните кои најголем дел од своите приходи односно до 70% ги наменуваат за задоволување на егзистенцијални потреби, за разлика од ЕУ чии граѓани во просек издвојуваат околу 25% од својот доход за егзистенцијални потреби.²⁵³ Ова укажува дека потрошувачите во Република Македонија не само што не се во можност да ги купат најсовремените иновативни производи, туку не се во можност да влијаат врз креирањето на таквите производи. Наспроти тоа во економиите со висока конкурентска развиеност како што е примерот со Финска, населението покажува висок степен на заинтересираност, барање и прифаќање на нови производи.²⁵⁴ Ниското ниво на софистицираност на потрошувачката е и индикатор дека развојот на Република Македонија не е воден од иновациите, затоа што *„софистицираноста на потрошувачите е еден од главните одредувачи на иновативниот развој“*.²⁵⁵

4.1.7 Анализа на ефикасноста на пазарот на труд

Човечкиот фактор во современи услови на зголемена конкуренција и зачестени кризи во светската економија претставува една од главните детерминанти на конкурентноста на националните економии. Оттука, *флексибилноста на пазарот на труд* претставува основна карактеристика која треба да обезбеди поголема ефикасност во алоцирање на човечкиот капитал. Тоа значи дека, во *регуларни економски услови* пазарот на труд треба да обезбеди алоцирање на човечкиот фактор во точките на негова најефикасна примена и највисоко ниво на продуктивност, додека во *услови на криза* треба да обезбеди брзо прилагодување и реструктурирање на работната сила согласно потребите на бизнис окружувањето.

²⁵³ Државен завод за статистика на Република Македонија, 2012, *Одржлив развој*, стр.63

²⁵⁴ Ebersberger, B., 2007, *Demand oriented Innovation Policy in Finland; in J.Edler Benchmarking Study on behalf of the German Parliament*, p.115-129

²⁵⁵ Hollanders, H., Arundel, A., 2007, *Differences in socio-economic conditions and regulatory environment: explaining variations in national innovation performance and policy implications*, INNO-Metrics Thematic Paper, p.22

Ефикасноста на пазарот на труд во Република Македонија, мерена според параметрите на СЕФ, влегува во групата на *5-те најголеми слабости во конкурентноста* на економијата. Иако постои напредок во однос на квалитетот на овој индикатор односно од 113-тото место во 2008 на 79-место во 2013 година, сепак заостанувањето и негативниот ефект врз конкурентноста е високо изразено.

Причините за *незадоволителните резултати во ефикасноста на пазарот на труд* се слабата развиеност на подфакторите кои може да се групираат во две групи.

Првата група се оние кои ја креираат **флексибилноста на пазарот на труд** и тука спаѓаат оние кои се поврзани со:

- односот работник-работодавач,
- практиката на примање и отпуштање од работа,
- флексибилноста во одредување на платите,
- влијанието на даноците и
- односот плата-продуктивност.

Втората група опфаќа подиндикатори кои влијаат на квалитативните аспекти на пазарот на труд како:

- постоење на професионален менаџмент,
- способноста на економијата да се задржат и привлечат таленти односно феноменот на одливот на мозоци и
- полова рамноправност во пристапот на пазарот на труд.

Според *Извештај на конкурентност 2013-2014*, Република Македонија покажува *подобрувања* кај првата група подиндикатори, така што некои од нив се на нивото на просекот на ЕУ и поранешните транзициски економии од ЦЕБ, додека во однос на втората група подиндикатори покажува значително *заостанување*. (Табела 4.15)

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Табела 4.15: Развиеност на подиндикаторите на пазарот на труд

Подиндикатор	Македонија	ЕУ15	ЦЕБ
Релација работодавач-работник	4.1	4.7	4.2
Флексибилност во платите	5.5	4.0	5.3
Примање и отпуштање од работа	4.2	3.4	3.5
Поволност на даноците	4.1	3.3	3.0
Плата и продуктивност	4.2	3.8	4.3
Присуство на професионален менаџмент	3.7	5.2	4.3
Способност да се задржи квалитетна работна сила	2.6	4.2	2.7
Способност да се привлече квалитетна работна сила	2.1	4.0	2.6
Учество на жените во работната сила	0.65	0.84	0.84

Извор: WEF, 2013, GCR (2013-2014)

Согласно податоците македонската економија покажува поголема флексибилност во делот на примањата и отпуштањата од работа и во однос на флексибилноста на платите. Ваквата состојба е резултат на симбиозата на формални и неформални причини.

Формалниот аспект на зголемената флексибилност е резултат на системски решенија со кои се обезбедува подобрување во регулираноста на пазарот на труд. Имено, според *Законот за работни односи*²⁵⁶, се овозможува склучување на повеќе видови на договори за вработување на определено време, што обезбедува поголема флексибилност на пазарот и што резултира со зголемен број склучени договори за вработување на определено време од 54.3% во 2006 на 62.2% во 2010 година, наспроти намалувањето на оние на неопределено работно време од 45.7% во 2006 на 37.8% во 2010 година.²⁵⁷

Неформалните причини кои влијаат на флексибилноста на пазарот на труд се т.н. неформални вработувања кои достигнуваат 25% од вкупните вработувања и кои произведуваат помеѓу 15.4 и 18.6% од БДП.²⁵⁸ Оваа група на неформално вработени го прават особено пофлексибилен пазарот на труд во земјоделскиот и преработувачкиот сектор, градежништвото, трговијата на мало и угостителството.

²⁵⁶ Чл. 46, 47, 48, 50, 54, Сл. Весник на Р. Македонија, бр. 52 од 23.04.2012 година

²⁵⁷ Министерство за труд и социјална политика, 2011, *Национална стратегија за вработување на Република Македонија 2015 година*, стр.23

²⁵⁸ Исто, стр.21

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Наспроти одредените законски прилагодувања кон европското законодавство кои треба да обезбедат поголема флексибилност на пазарот на труд, сепак пазарот на труд во Република Македонија е *далеку од флексибилен*. Потврда за ова е екстремно високото ниво на невработеност, во кој најголем дел, односно над 80%, припаѓа на т.н. долгорочна невработеност и ниските стапки на вработеност. (Табела 4.16)

Табела 4.16: Стапки на вработеност и невработеност во Република Македонија

	2001	2006	2011	2012	2013
Стапка на активно население	55.5	55.1	56.8	56.5	57.3
Стапка на вработеност	38.6	35.2	38.9	39	40.8
Стапка на невработени	30.5	36	31.4	31	28.7
% на долгорочна невработеност		86.3		82.1	

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија

Пазарот на труд во Република Македонија претставува еден од показателите за неуспешното и неефикасно транзициско реструктурирање на економијата, кое заедно со ниските стапки на раст на производството и неуспешноста да се креираат нови работни места резултирале со високи стапки на невработеност, особено на *долгорочна невработеност*, која изнесува над 80%.

Производи на неефикасноста на пазарот на труд претставуваат: високата стапка на *неформални вработувања* и *вработувања во неформалниот сектор*, *одливот на мозоци* (Brain Drain) како и *високата стапка на неактивно население*. Според СЕФ способноста на економијата да задржи и да привлече талентирана работна сила претставува квалитативен параметар кој влијае врз ефикасноста на пазарот на труд и во однос на кој македонската економија со вредност помеѓу 2 и 2.6 значително заостанува во однос на членките на ЕУ. Ваквото заостанување на способноста на македонската економија да ја задржи својата и да привлече талентираната работна сила е резултат на *високата стапка на невработеност на младата популација со високо образование*. Според Државниот завод за статистика во структурата на невработени со високо образование 65.3% ја сочинува младата популација од 20 до 29 години. Наспроти ова, стапката на невработеност кај младата популација со завршено

високо образование во земјите на ОЕЦД изнесува 6.8%²⁵⁹. Вака високата разлика во однос на невработеноста на младата висококвалификувана популација помеѓу Република Македонија и економиите од ОЕЦД зборува за нефлексибилноста на пазарот на труд која има долгорочен карактер и во чија основа лежи *нефлексибилната и лошо структурирана понуда на труд* која е тешко мобилна и прилагодлива кон побарувачката на труд. Во тој контекст главните забелешки на бизнис секторот во однос на работната сила се однесуваат на *неприлагоденоста на наставните програми и несоодветноста на високо-образованиот завршен кадар на потребите на бизнисот*.²⁶⁰

Зголемувањето на ефикасноста на пазарот на труд во Република Македонија треба да претставува склоп на повеќе фактори меѓу кои во основата треба да се:

- Креирање работни места преку зголемување на квантитетот и квалитетот на инвестиции, домашни и странски и
- Креирање образовен систем и систем на континуирани обуки кој ќе обезбеди поголема флексибилност на работната сила согласно потребите на пазарот.

Како ограничувачки елемент во ефикасноста на пазарот на труд, а со тоа и врз конкурентноста на македонската економија, според извештаите за конкурентност, се идентификува *отсуството на професионални менаџери* во управувањето со најголемиот дел од бизнисот, пред сè кај малите и средните фирми и *непримената на современите менаџерски практики и пасивен пристап кон пазарот*. Во тој контекст се наведува ограниченоста на менаџерите во локални рамки, нивната недоволна ангажираност и отсуството на проактивен пристап во создавање на нови потреби на потрошувачите.²⁶¹

Извештаите за конкурентност како позитивен момент во оценката на ефикасноста на пазарот на труд ги истакнуваат *даночните поволности* изразени преку воведувањето на т.н. рамен данок, односно единствена даночна стапка на персоналниот данок од 10%, како и поволностите во однос на другите давачки

²⁵⁹ OECD, 2013, *Education at a Glance 2013*, OECD Indicators. OECD Publishing p.77

²⁶⁰ http://www.kapital.mk/MK/magazin/73632/jazot_megju_ponudata_i_pobaruвачkata_na_rabotnici_go_kochi_ekonomskiot_rast.aspx

²⁶¹ http://www.kapital.mk/MK/magazin/73334/pravat_se,_samo_strategija_ne.aspx

за вработување, кои се резултат на сукцесивното намалување на збирната стапка на придонесите за вработување од 32% во 2008 на 26.5% во 2011 година.²⁶² Според *Националната стратегија за вработување* целта на овие мерки е да се намалат трошоците на работа во функција на поттикнување и привлекување на инвестиции, како и во функција на намалување на неформалната невработеност.

Ефикасноста на пазарот на труд претставува еден од ограничувачките фактори и слабости во конкурентското окружување на македонската економија. За таа цел во рамки на *Националната стратегија за вработување*, во *Ревидираната стратегија за сиромаштија*, и во рамки на *Претпристапната програма на Владата* како главни приоритети се предвидуваат мерки и активности кои треба да обезбедат постигнување стапка на вработеност од 55% во 2015 година. Постигнувањето на целните стапки на вработеност и намалување на структурната невработеност предвидено е да се реализираат преку повеќе *активни мерки* кои можат да се синтетизираат како форми на *финансиска поддршка за самовработување и вработување и поддршка преку обуки, преквалификации и доквалификации на невработените лица*. Во исто време Република Македонија како земја кандидат за членство во ЕУ своите развојни концепции и политики треба да ги прилагоди со развојните приоритети на ЕУ кои се содржани во *Стратегијата ЕУ 2020*, според која зголемување на учеството на пазарот на труд и постигнување на економија со висок степен на вработеност претставуваат услов за постигнување на т.н инклузивен раст.

4.1.8 Анализа на индикаторот развиеност на финансискиот пазар

Постоењето на *ефикасен и развиен финансиски пазар* кој обезбедува пристап кон *диференцирани финансиски инструменти* претставува клучен фактор за развој на бизнисот. Достапноста до финансиски ресурси претставува неопходна алка во креирањето на конкурентноста како на постоечките, така и на новите бизниси. Според извештаите за конкурентност на СЕФ пристапот до финансии претставува *најпроблематичен фактор* за водење бизнис кој го идентификува бизнис заедницата во Република Македонија. (Табела 4.17)

²⁶² Министерство за труд и социјална политика, 2011, *Национална стратегија за вработување на Република Македонија 2015 година*, стр.24

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Табела 4.17: *Најпроблематични фактори за бизнисот во Република Македонија според бизнис заедницата*

во %

	2011-2012	2012-2013	2013-2014
Пристап до финансии	19.7	17.1	17.4
Неадекватна инфраструктура	5.2	9.3	15.2
Неадекватно едуцирана работна сила	10.0	12.5	11.9
Сиромашна работна етика	9.8	7.5	11.6
Неефикасна бирократија	13.2	11.4	10.6
Корупција	8.8	11.5	8.6

Извор: WEF's Global Competitiveness Reports (2011-2012, 2012-2013, 2013-2014)

Според трите последни извештаи за конкурентност, најголем процент од одговорите на бизнис заедницата се однесуваат на *пристапот до финансии* како најголем проблем при водењето бизнис во Република Македонија. Анализата на подиндикаторите на ефикасноста на финансискиот систем на Република Македонија според СЕФ врши нивно групирање од два аспекти. *Првиот аспект* се однесува на подиндикаторите кои ја оценуваат *достапноста и разновидноста на финансиски услуги*, а *вториот аспект* се однесува на *довербата во финансискиот систем*. (Табела 4.18)

Табела 4.18: *Степен на квалитет на пазарот на финансиски услуги според СЕФ*

	2011-2012	2012-2013	2013-2014
А: Достапност и разновидност на финансиски услуги	3.0	3.1	3.4
Расположливост на финансиски услуги	4.3	3.8	4.3
Достапност на финансиски услуги	4.0	3.5	4.0
Финансирање преку пазарот на капитал	3.3	3.1	3.3
Достапност на кредити	2.9	2.8	2.9
Достапност до акционерски капитал	2.5	2.3	2.5
Б: Доверба во финансискиот систем	4.6	4.6	4.7
Стабилност на банкарскиот систем	5.0	5.2	5.3
Регулираност на пазарот на хартии од вредност	4.3	4.1	4.2

Извор: WEF, GCR (2011-2012, 2012-2013, 2013-2014)

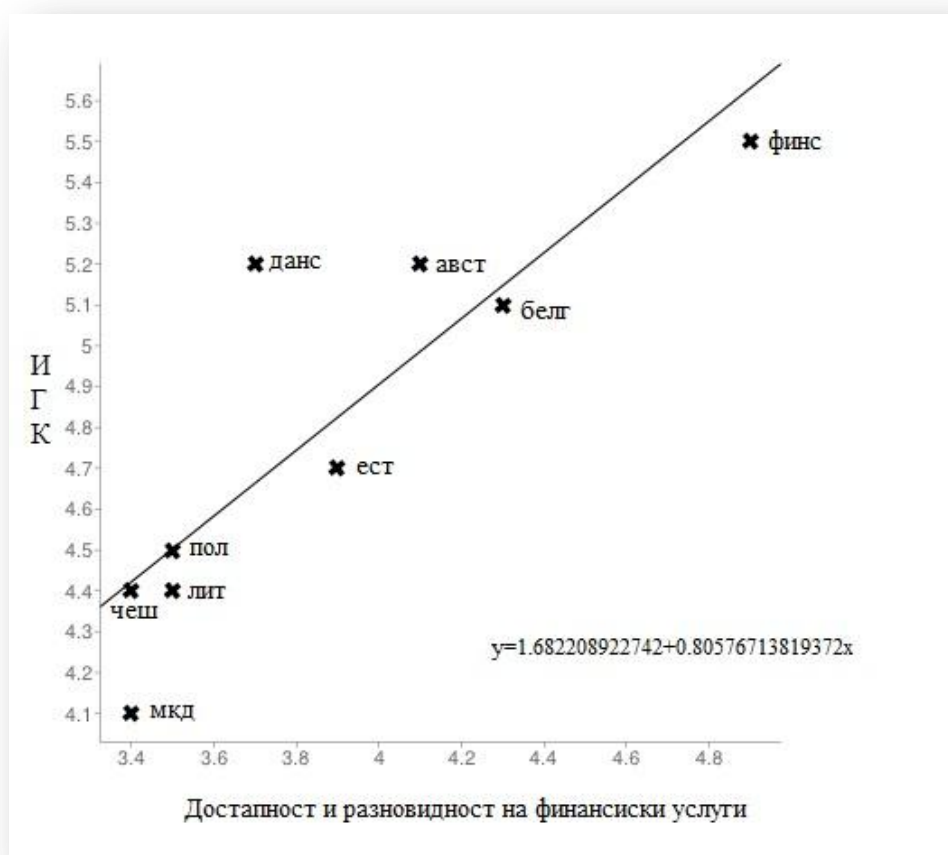
Од податоците за квалитет на одделните подиндикатори на финансискиот пазар очигледни се позитивни резултати во делот на *довербата и стабилноста на банкарскиот систем*, додека висок степен на неефикасност и значително заостанување постои кај делот на *достапноста и разновидноста на финансиски услуги*. Посебно се нагласува заостанување во делот на

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

достапноста на акционерски капитал, достапноста на кредити и финансирањето преку пазарот на капитал.

Заостанувањето на финансикиот систем во креирањето на конкурентноста на Република Македонија може да се согледа преку изработка на регресиона анализа каде се испитува меѓусебната поврзаност и зависност на индексот на глобална конкурентност од достапноста и разновидноста на финансиски услуги. Анализата кај сите испитувани економии покажува позитивна зависност на индексот на глобална конкурентност од ефикасноста на финансикиот систем преку подиндикаторите кои се однесуваат на достапноста и разновидноста на финансиски услуги. Заостанувањето на Република Македонија е очигледно видливо преку големото отклонувањето од линијата на регресија. (Графикон 4.12)

Графикон 4.12: Линеарна регресиона анализа за поврзаноста помеѓу индексот на глобална конкурентност и развиеноста на пазарот на финансиски услуги

Извор: Собствена анализа врз основа на податоци од СЕФ. *Global Competitiveness Report (2013-2014)*

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Домашниот финансиски сектор во 2012 година учествувал со 86.2% во БДП, меѓутоа и покрај значителниот напредок од 7.5 процентни поени во однос на 2010 година, според неговото значење тој заостанува во однос на финансиските системи од одделните земји од ЕУ и регионот. На пример во Словенија тоа учество изнесува 185%, Унгарија 162%, Хрватска 144%, Чешка 136% и Полска 117%.²⁶³

Банкарскиот систем претставува доминантен и најзначаен сегмент на финансискиот систем во Република Македонија на кој припаѓаат околу 90% од финансиските активности (табела 4.19), што ја ограничува можноста за користење на диверзифицирани и иновативни финансиски инструменти и услуги.

Табела 4.19: Структура на вкупните средства во финансискиот систем на РМ

Финансиска институција	Структура во %	
	2011	2012
Депозитни финансиски институции	89.3	89.2
Банки	88.5	88.5
Штедилници	0.8	0.7
Недепозитни финансиски институции	10.7	10.8
Друштва за осигурување	3.5	3.3
Друштва за лизинг	2.5	1.7
Пензински фондови	4.3	5.3
Останато	0.4	0.5

Извор: НБРМ

Кредитите на банките претставуваат главен извор на средства за компаниите, што укажува на состојбата дека стабилноста на банкарскиот систем е клучна за обезбедување на стабилност на финансискиот систем и целокупното финансирање во Република Македонија. Неговото учество од 76.3% во БДП има доминантно значење врз финансирањето на активностите.²⁶⁴ Домашните банки, иако имаат доминантна странска сопственост, не се зависни од меѓународните финансиски пазари, ниту од нивните матични банки, туку депозитите на економските субјекти и населението претставуваат главен извор на финансирање на банките. Додека на една страна кредитите претставуваат главен извор на финансирање на секторот на компании, во исто време тие

²⁶³ НБРМ., 2013, *Извештај за финансиската стабилност во Република Македонија во 2012 година*, стр.58

²⁶⁴ Исто, стр.67

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

претставуваат и тешко достапен и скап инструмент за финансирање на малите и средни бизниси. Основни причини за тоа, според претставниците на бизнис заедницата, се пласирањето на слободните парични средства во благајнички записи на НБРМ и во државни записи, кои што обезбедуваат сигурна добивка без ризик.²⁶⁵

Пазарот на капитал во Република Македонија има маргинална улога во финансискиот систем што претставува голема слабост на системот од аспект на можноста за обезбедување свеж капитал. Компаниите покажуваат слаб интерес за финансирање на своите активности преку издавање на хартии од вредност односно преку пазарот на капитал и се ориентираат кон финансиската поддршка од банките. Исто така, како резултат на неизвесноста на меѓународните финансиски пазари поради должничката криза, забележително е и отсуството на странски портфолио инвеститори, што дополнително влијае врз понатамошното слабење на влијанието и можностите за финансирање преку пазарот на капитал. (Табела 4.20)

Табела 4.20: Учество на странски инвеститори во вкупниот промет на берзата

	Куповна страна на берзански промет			Продажна страна на берзански промет		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Просечно учество на странски инвеститори	23.1	18.7	10.1	27.9	26.5	20.5

Извор: Македонска берза и НБРМ

Заради поголемо раздвижување на пазарот на капитал и негова поддршка на економските активности, предвидени се *нови правила за котација на берзата*, како: задолжителна котација на компаниите и котација на мали акционерски друштва, како доброволна котација на новоформираните или помалите акционерски друштва кои предвидуваат финансирање преку пазарот на капитал.²⁶⁶

Ниското ниво на развиеност на финансискиот систем во Република Македонија како слабост се потврдува и во извештаите за степенот на транзиција. (Табела 4.21)

²⁶⁵ http://www.kapital.mk/MK/magazin/73934/skapite_i_nedostapni_krediti_ja_kochat_ekonomijata!.aspx

²⁶⁶ НБРМ, 2013, *Извештај за финансиската стабилност во Република Македонија во 2012 година*. стр.138

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Табела 4.21: Транзиција на финансиските институции во Република Македонија

Финансиски институции	2010	2011	2012	2013
Банкарски институции	3-	3-	3-	3-
Осигурителни и други финансиски услуги	2+	2+	3-	3-
Финансирање на микро, мали и средни претпријатија	2+	2+	2+	3
Приватни фондови	1	1	1	1
Пазар на капитал	2-	2-	2-	2-

Извор: IBRD, Transition Reports (2010, 2011, 2012, 2013)

Од извештаите за степенот на транзиција очигледно е заостанувањето кај сите анализирани аспекти на финансискиот систем, меѓутоа транзицискиот јаз е најголем кај развиеноста на т.н *приватен капитал* и развиеноста на *пазарот на капитал*, кои претставуваат двете најслаби алки во финансискиот систем. Според НБРМ, приватните инвестициски фондови во Република Македонија покажуваат раст, но нивното учество во вкупните средства за финансирање изнесува 0.1%.²⁶⁷

Единствена, позитивна тенденција која може да се идентификува од извештаите на СЕФ, но и од извештаите на НБРМ, за финансиската стабилност на Република Македонија е *стабилноста на банкарскиот систем* кој влијае врз целокупната стабилност и доверба во финансискиот систем. Имено, во услови на нестабилно и ризично меѓународно и домашно макроокружување, домашните банки успеаја да одржат стабилна ликвидност и солвентност и покривање на т.н. нефункционални кредити²⁶⁸, а од друга страна регулираноста и супервизијата врз основа на меѓународни стандарди се во функција на обезбедување поголема стабилност на финансискиот систем.

Во извештаите за степенот на транзиција се потврдува слабата конкурентност на финансискиот сектор, а притоа како приоритети за негово подобрување се наведуваат зголемување на конкуренцијата во банкарскиот сектор и зголемување на понудата и достапност на диференцирани финансиски услуги.²⁶⁹

²⁶⁷ НБРМ, 2013, *Извештај за финансиската стабилност во Република Македонија во 2012 година*, стр.139

²⁶⁸ Исто, стр.6

²⁶⁹ EBRD, 2012, *Transition Report 2012*, p.112

Еден од аспектите на финансискиот систем кој според стопанските субјекти треба да придонесе кон подобрување на конкурентноста на домашните субјекти преку обезбедување на субвенционирани кредитни линии и давање гаранции претставува *Македонската банка за поддршка на развојот (МБПР)*. Моменталната улога на МБПР во финансирање на проекти е многу пасивна и квалитативно и квантитативно на многу ниско ниво, така што терминот „развојна“ не ја постигнува својата мисија. Самиот систем на одобрување на кредитните линии на МБПР е неразвоен, затоа што тие се доделуваат преку деловните банки, со што се губи развојната компонента на субвенционираниите кредити. Наспроти суштината на постоењето на овие банки кои треба да обезбедат достапни и поповолни услови за доделување на кредити. Кредитните линии на МБПР посебно треба да бидат насочени кон стимулирање на отворање на нови иновативни бизниси, кои како такви за деловните банки се ризични и неатрактивни, меѓутоа претставуваат значаен потенцијал за развојот на економијата. Исто така МБПР по примерот на други развојни банки, како во Чешка, Ирска и др., треба да имплементира програми за воведување современи иновативни финансиски инструменти, т.н. инструменти на финансискиот инженеринг²⁷⁰, во кои влегуваат поволни форми на кредитни и гарантни инструменти. Според бизнис заедницата МБПР треба да претставува „корективен фактор за намалување на каматите и за олеснување на условите кои ги нудат банките“²⁷¹. За споредба поддршката на развојните банки од поширокиот регион, како во Хрватска и Словенија, според квалитетот и квантитет е далеку поголема. На пример во Хрватска развојната банка обезбедува кредитни линии за поддршка на развојот и извозот под многу поволни услови, односно камати од 1 до 5% и рок на враќање од 12 до 17 години.²⁷² Примерот со Словенија и нејзината развојна банка во облик на извозна кредитна агенција ја покажува нејзината улога во осигурување на извозот, обезбедување извозни кредити, давање гаранции и осигурување на словенечки инвестиции во странски земји. Посебно карактеристични и од големо значење се гаранциите кои им ги дава државата на градежните компании

²⁷⁰ The Ministry of Industry and Trade of Czech Republic, 2011, *The International Competitiveness Strategy for the Czech Republic 2012-2020*. p.35

²⁷¹ http://www.kapital.mk/mk/dneven_vesnik.aspx/80605/na_makedonija_i_treba_vistinska_razvojna_bank_a.aspx?iId=2612

²⁷² Исто

при настап на домашниот и на странските пазари, што како позитивен пример треба да го искористи и МБПР за подобрување на конкурентноста на македонските градежни компании.

Во услови кога финансијскиот систем во Република Македонија, според извештаите за конкурентност на СЕФ, претставува една од послабите алки во креирањето на конкурентноста, пред сè поради неговата високата концентрација и зависност од банкарскиот систем кој поради скапите и недоволно диференцирани услуги не обезбедува развоен импулс на економијата, како и неразвиеноста и слабата активност за пазарот на капитал во обезбедување свеж капитал за стопанството, развојната улога за малите и средни бизниси треба да ја има МБПР.

4.1.9 Анализа на индикаторот технолошка подготвеност

Технолошката подготвеност како мерка за степенот на прифатеност и имплементирање на постоечките технологии претставува фактор на подобрување на продуктивноста на националните економии, а со тоа и врз креирање на нивната конкурентност. За Република Македонија, која според СЕФ се наоѓа во фаза на развој воден од ефикасноста, степенот на технолошка подготвеност треба да биде еден од катализаторите кон фазата на развој воден од иновации. Меѓутоа според извештаите за конкурентност, технолошката подготвеност претставува една од послабите алки во конкурентноста на македонската економија, кај која заостанувањето во однос на економиите од ЕУ15 и поранешните економии во транзиција, сегашни членки на ЕУ, е значително. (Табела 4.22)

Табела 4.22: *Технолошката подготвеност на македонската економија во однос на ЕУ15 и земјите од ЦЕБ*

	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014
% од ЕУ15	58.8	69.6	69.2	67.2	67.8	67.8
% од ЦЕБ	69.7	86.6	81.8	80.4	79.1	80.8

Извор: Собствени пресметки

Резултатите од компаративната анализа, иако покажуваат подобрување во индикаторот технолошка подготвеност, сепак заостанувањето на

македонската економија споредено со просекот на ЕУ15 и поранешните транзициски економии од ЦЕБ – сегашни членки на ЕУ е големо и тоа се движи помеѓу 30 и 40 процентни поени во однос на ЕУ15 и помеѓу 20 и 30 процентни поени во однос на поранешните транзициски економии од ЦЕБ. Заостанувањето е присутно кај сите подиндикатори на технолошката подготвеност, а посебно е нагласено во однос на достапноста до најнови технологии, технолошката апсорпцијана ниво на фирми и трансферот на технологии преку СДИ.

Причините за заостанувањето во технолошката подготвеност на македонската економија претставуваат склоп на повеќе фактори меѓу кои доминираат:

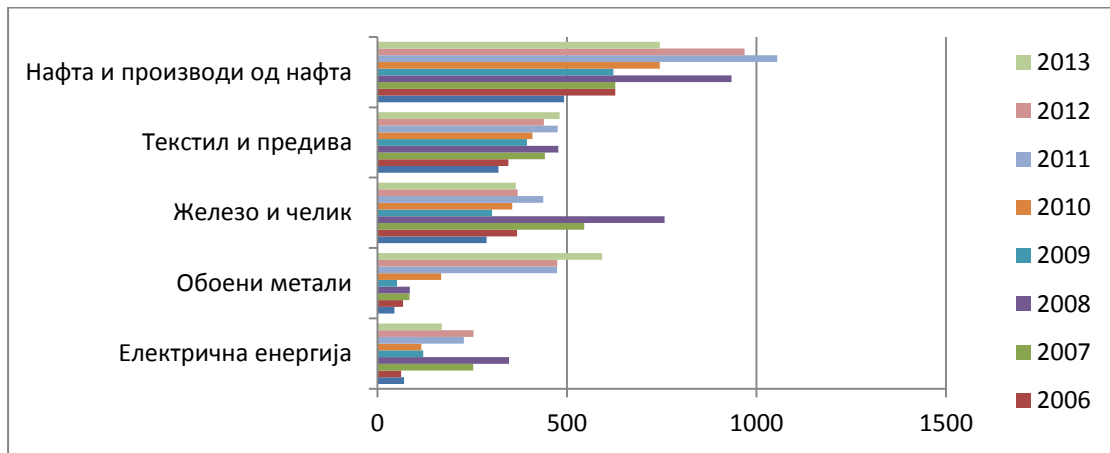
- Отсуство на интензивна истражувачка и развојна компонента во структурата на увозот,
- Отсуство на соодветен квантитет и квалитет на СДИ и
- Квалитативно несоодветна образовна структура.

Во теоријата и праксата е докажана правопрпорционалната зависност помеѓу *структурата на увозот и меѓународниот трансфер на технологија*. Тоа значи дека увозот во чија структура е вградено поголемо ниво на истражување и развој ја зголемува продуктивноста, а со тоа и конкурентноста на економијата.²⁷³ Структурата на увозот во Република Македонија покажува доминантно учество на производи во кои отсуствува технологијата, истражувањето и развојот. Првите пет групи производи во структурата на македонскиот увоз припаѓаат на енергенсите, текстилот, железото и обоените метали. (Графикон 4.13)

²⁷³ Ram C. Acharya & Wolfgang Keller, 2007, *Technology Transfer Through Imports*, National Bureau of Economic Research, Cambridge, p.20

Графикон 4.13: Првите пет групи производи во структурата на увозот на македонската економија во периодот 2005-2013 година

во мил. УСД

Извор: Народна банка на РМ

Ваквата структура на увозот во Република Македонија не е во состојба да трансферира повисока форма на технологија, а со тоа изостанува влијанието врз подобрување на продуктивноста и конкурентноста на економијата. Во последните години како резултат на подобрувањето на квалитет на СДИ, односно влез на СДИ во електронската и автомобилската индустрија, забележително е позитивното влијание на СДИ врз структурата на увозот од аспект на трансферот на технологија. Во тој контекст се забележува пораст во структурата на увозот на електричните машини од 89.32 мил. УСД во 2005 на 262.03 мил. УСД во 2013 година или од 2.7% на 4%. Пораст забележува и увозот на индустриски машини за општа употреба и специјални машини за индустрија.

Генерално, на слабиот трансфер и апсорпцијана технологија преку увозот се надоврзува и слабиот трансфер на технологија од странските инвеститори на домашните добавувачи. СДИ треба да бидат не само извор за финансирање на дефицитот во платниот биланс и можност за отворање на нови работни места, туку и механизам за прелевање на технологија и знаење во економијата. Незадоволителните ефекти на СДИ врз трансферот на технологии се резултат на слабиот квантитет и квалитет на инвестиции од една страна и слабата абсорпциона моќ за современи технологии и техники на домашните субјекти од друга страна, што е последица на непостоењето на доволен обем на соодветно образована работна сила, како и достапност на финансиски средства неопходни за инвестирање во современи технологии.

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Република Македонија според квантитетот на СДИ се наоѓа на дното во однос на поранешните земји во транзиција. Просечното ниво на инвестиции во Република Македонија во периодот 1995-2011 изнесува 264.5 милиони УСД, на што укажува и табела 4.23.

Табела 4.23: Просечен прилив на СДИ кај поранешните земји во транзиција во периодот 1994-2013

во милиони УСД

Економија	Влез на СДИ
Албанија	429
Босна и Херцеговина	362
Хрватска	1.673.1
Македонија	235.1
Црна Гора	812
Србија	1,492.5
Чешка	5,038.1
Полска	9,054.0
Унгарија	4,441.0
Словачка	2,445.7

Извор: UNCTAD

Поранешните економии во транзиција од Централна Европа кои манифестираат висок прилив на СДИ, имаат можност да ги насочуваат СДИ кон технолошко поинтензивни сектори, што се одразува позитивно и врз нивниот квалитет. Така на пример Чешка откако постигнала одреден обем на прилив на СДИ започнала да применува стратегија за квалитативно подигнување на нивото на СДИ.²⁷⁴ Наспроти тоа во Република Македонија нестабилното политичко и макроекономско окружување, високото ниво на корупција, недоволната и нетранспарентна правна регулатива и нефункционирање на судството, придонесле во најголем дел од транзицискиот период слаб квантитет и квалитет во приливот на СДИ, кои биле концентрирани во сектори што обезбедуваат монополска позиција на пазарот, искористување на природните ресурси и во сектори со изобилство на евтина работна сила и низок степен на додадена вредност. Ваквата насоченост на СДИ не стимулирала трансфер на технологии кај домашните компании и во економијата воопшто.

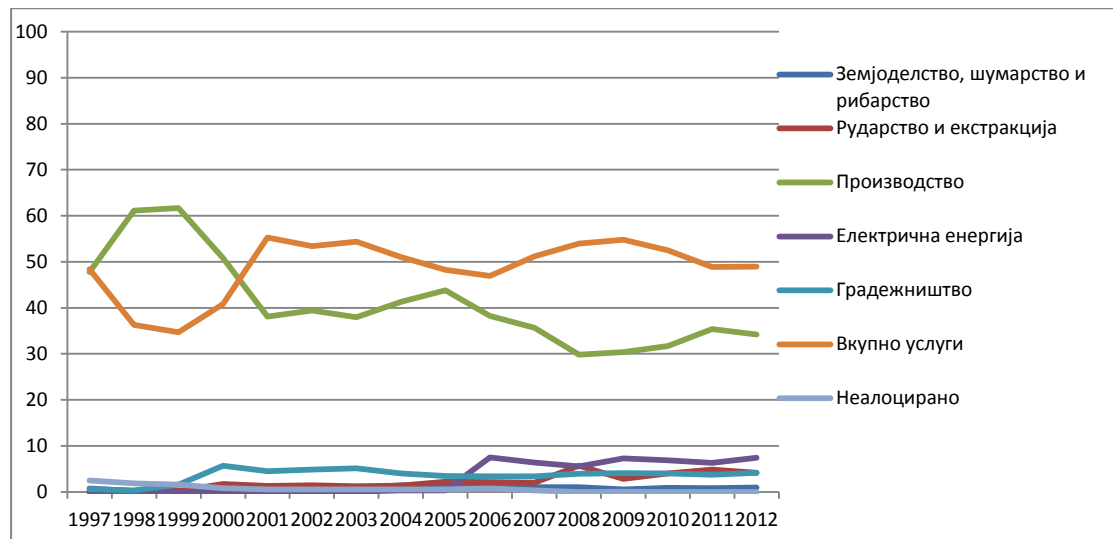
²⁷⁴ Trník Michal, 2008, *Attracting Service Sector FDI: The Case of the Czech Republic*, Economy and Society Trust, p.10

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Според статистичките податоци во периодот 1997-2012, во структурата на СДИ во Република Македонија доминираат оние кои се насочени во услужниот сектор и производството. СДИ во услужниот сектор стандардно се сконцентрирани во финансискиот сектор кој учествува со околу 25% во структурата, по кој следат телекомуникацискиот сектор, трговијата и дистрибуцијата со електрична енергија. СДИ во производниот сектор покажуваат опаѓачки тренд кој е посебно изразен во периодот на светската економска криза, на што укажува и *графиконот 4.14*.

Графикон 4.14: Насоченост на СДИ во Република Македонија во периодот 1997-2012

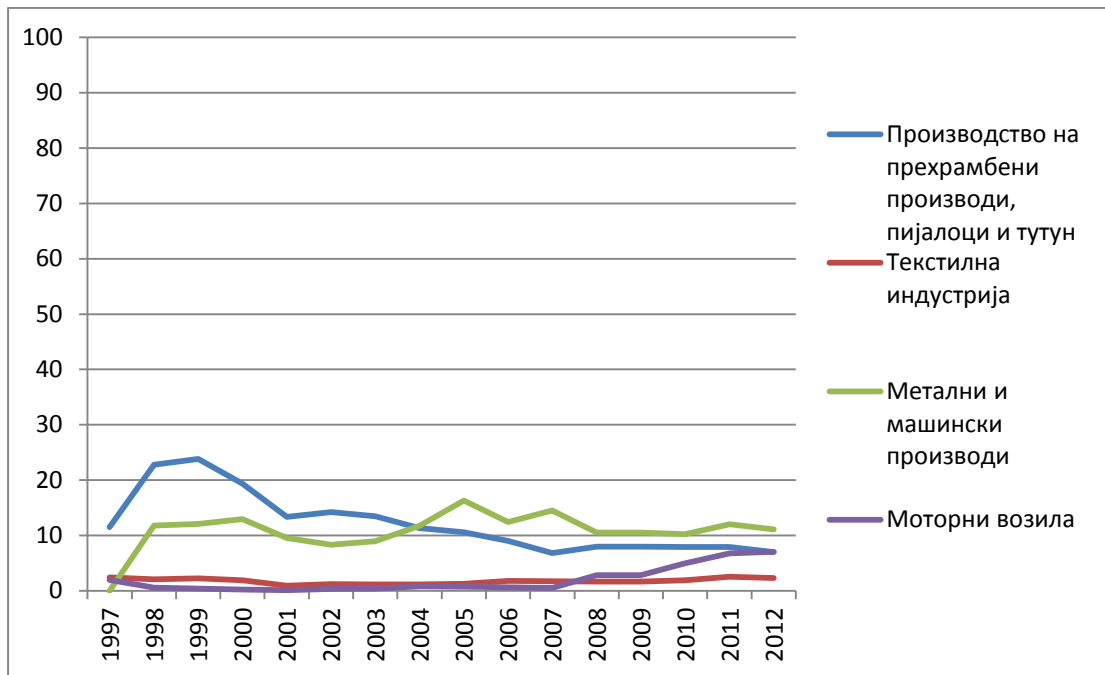
- во мил УСД

Извор: Народна Банка на РМ

Наспроти осцилирачкиот тренд во квантитетот на СДИ, во последните години како резултат на подобрување на бизнис климата и условите за правење бизнис кои се идентификуваат во меѓународните *Извештаи за правење бизнис на Светска банка (Doing Business)*, се забележува позитивен тренд во подобрување на квалитетот на СДИ и нивно позитивно влијание врз трансферот на технологија. Ваквиот тренд се манифестира преку зголемување на обемот на СДИ во производниот сектор во делот на метални, машински и електронски производи, а посебно во делот на возила и друга транспортна опрема кај кои учеството во последните 4 години е зголемено за 14 пати, односно од 0.51 на 7%. (*Графикон 4.15*)

Графикон 4.15: Промени на учеството на СДИ кај некои видови производство

Извор: Народна Банка на РМ

Меѓутоа, и покрај позитивниот тренд во подобрување на квалитетот на СДИ, отсуствува вклученоста на домашните субјекти во синџирот на производство како субјекти добавувачи или поддржувачи на СДИ. Како резултат на слабата поврзаност со домашните компании, отсуствува трансферот на технологии кон домашните субјекти, наспроти трансферот кон нивните странски афилијации.²⁷⁵ Ограничувачки фактор врз процесот на производна соработка или логистика со СДИ има слабата технолошка подготвеност на домашните субјекти.

Застарената технологија и ниското ниво на инвестиции во технолошко осовременување се едни од главните причини за неконкурентноста на домашните компании и нивните производи на странските пазари. Причини за ниското технолошко ниво домашните компании го лоцираат во недостапноста на поволни финансиски инструменти за набавка на современи технологии и немање на соодветно образована работна сила која ќе биде во состојба да примени одредено ниво на технологии.

²⁷⁵ UNCTAD, 2012, *Investment Policy Review of the former Yugoslav Republic of Macedonia*, United Nations Publication, p.23

Првата група причина кои се поврзани со финансиите произлегуваат од:

- Неефикасноста на финансискиот систем кој не нуди диференцирани и евтини финансиски инструменти кои би дејствувале стимулирачки врз подигнување на технолошкото ниво на компаниите,
- Инертноста на домашните компании да изработуваат проекти за кои ќе користат поволни меѓународни програми за финансирање.

Токму затоа, еден од субјектите кој треба да обезбеди подигнување на абсорпционата моќ на домашните субјекти треба да биде Македонската банка за поддршка на развојот (МБПР), која треба да обезбедува кредитни линии кои ќе бидат наменски за подигнување на технолошкото ниво на компаниите. Во насока на зголемување на технолошката подготвеност, во рамки на *Стратегијата за иновации на Република Македонија за периодот 2012-2020 година*, како инструменти за замена на кредитната зависност и за стимулирање на технолошкиот развој се предвидуваат:

- одредени форми на грантови кои ќе се црпат од фондови наменети за иновации и развој,
- намалување и ослободување од даночни и царински давачки,
- субвенционирање на заеми,
- поддршка на пристапот до регионални и меѓународни финансиски инструменти.

Втората причина за слабата абсорпциона моќ за современи технологии на фирмите, а која воедно е и еден од факторите за ниското ниво на технолошка подготвеност, се недоволните човечки капацитети кои се неопходни за воведување на нови технологии. Новите технологии бараат и нови знаења и вештини. Тоа ја истакнува неопходноста од поголема флексибилност на образованието кон потребите на пазарот на труд, како и неопходноста од активен пристап кон континуирани обуки за преквалификации и доквалификации, како на вработените, така и на невработените лица. Образовниот систем во Република Македонија не произведува кадри согласно *потребите на пазарот на труд*. На една страна, постои продукција на *кадар од општествените науки* што придонесува за презаситување на пазарот со тој профил на образование, а од друга страна постои дефицит на *кадар од областа*

на техничките науки. Во Република Македонија, во последниве 20 години, односно од 1990 година се забележува тренд на намалување на бројот на дипломирани студенти од областа на техничките науки и инженерството, наспроти рапидното зголемување на бројот на дипломирани студенти од областа на општествени и хуманитарни науки. Така на пример, бројот на дипломирани студенти од областа на природно-техничките и инженерските науки се намалил од 28.8% во 1990 година на 21.5% од вкупно дипломираните во 2011 година. Во истиот период бројот на дипломираните студенти од општествените и хуманитарни науки се зголемил од 53.3% во 1990 на 71.3% во 2011 година.²⁷⁶ За разлика од Македонија, кај поранешните транзициски економии од ЦЕБ и развиените економии се забележува постојан пораст на дипломираните студенти од областа на техничките науки и инженерството, на пример во Чешка изнесува 43.3%, во Словачка 33.2%, Унгарија 29.6%.²⁷⁷ Во исто време согласно анкетата на Агенцијата за вработување на Република Македонија, спроведена на работодавачите од мали, средни и големи компании, како најбарани профили и вештини на пазарот на труд се истакнуваат потребата од: програмери, информатичари, градежни инженери, архитекти, машински и електро инженери.²⁷⁸ Абсорпционата технолошка моќ на компаниите не е само зависна од квантитетот на високообразован технички и инженерски кадар, туку и од квалитетот на стекнатите знаења и вештини, што е во директна зависност од квалитетот на наставните програми. Во тој контекст компаниите во Македонија како слабост на дипломираните студенти ги истакнуваат: *нефлексибилноста на наставните програми на потребите на пазарот на труд и недоволен степен на остручување на студентите и отсуство на практична работа.*²⁷⁹

Значајна димензија на човечкиот фактор која треба позитивно да влијае врз абсорпционата моќ за нови технологии, а со тоа и врз продуктивноста на компаниите е континуируваниот процес на обука на вработените. Македонските компании заостануваат во однос на европскиот просек на опфатеност на вработените со системот на обуки. Така, во 2012 година само 4% од вработените

²⁷⁶ Државен завод за статистика на РМ, 2012, *Дипломирани студенти*, стр. 8

²⁷⁷ OECD, 2007, *Education at a Glance*, OECD

²⁷⁸ <http://www.avrm.gov.mk/content/APV20132014.pdf>

²⁷⁹ Центар за истражување и креирање политики, 2009, *Како до поквалитетно високо образование*, стр.46

на возраст помеѓу 25 и 64 години биле вклучени во системот на обуки, наспроти просекот на ЕУ28 кој изнесува 9%. Кај некои од поранешните економии во транзиција од ЦЕБ опфатеноста со обуки на вработените е повисока од просекот на ЕУ28, на пример во Чешка опфатеноста со обуки изнесува 10.8%, во Естонија 13%, а во Словенија достигнува 14%.²⁸⁰

За економиите како македонската, кои се наоѓаат во *фаза на развој воден од ефикасноста*, прелевањето и абсорбирањето на постоечките современи технологии претставува услов за премин во *фаза на развој воден од иновациите*. Подобрувањето на технолошката подготвеност на македонската економија треба да претставува единство на повеќе фактори меѓу кои носечка улога треба да имаат:

- Подобрување на капацитетите (финансиски и човечки) на домашните компании за воведување на нови технологии,
- Ефикасен систем на образование и тренинг кој ќе биде насочен кон квалитетно остречување на работната сила согласно потребите на пазарот на труд,
- Воспоставување систем на кооперација за трансфер на технологија помеѓу СДИ и домашните добавувачи.

4.1.10 Анализа на индикаторот големина на пазарот

Република Македонија како мала економија својот развој несомнено го темели на активно вклучување и ориентирање кон меѓународната трговија. Токму отвореноста кон меѓународната трговија во современи услови на глобализација на меѓународната економија претставува начин да се релативизира и да се надмине хендикепот на мал пазар. Според СЕФ **големината на пазарот** е одредена од *успешноста за настап на домашниот и странскиот пазар*. За Република Македонија како економија која се наоѓа во фаза на развој воден од ефикасноста, токму големината на пазарот претставува индикатор кај кој отстапувањето од просекот на конкурентноста за економиите водени од ефикасноста е најголемо. Тоа може да се согледа од *графиконот 4.16* каде што споредбено се прикажани сите 12 индикатори на конкурентност.

²⁸⁰ <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.doc>

Графикон 4.16: Линијата на развиеност на индикаторите за конкурентност на Република Македонија во однос на просечната линија на економиите водени од ефикасноста

Извор: World Economic Forum, 2013, Global Competitiveness Report (2013-2014), Geneva

Графиконот 4.16 покажува две линии на конкурентност создадени со поврзување на точките кои ги претставуваат индикаторите на конкурентност. Едната линија е карактеристична за економиите кои се наоѓаат во фаза на конкурентност водена од ефикасноста, а другата се однесува на конкурентноста на македонската економија која се наоѓа во фазата на развој воден од ефикасноста. Според тоа двете линии треба да се поклопуваат или да има минимални отстапувања. Меѓутоа, графиконот покажува значително отстапување на линијата на конкурентност на македонската економија кај индикаторот големина на пазарот.

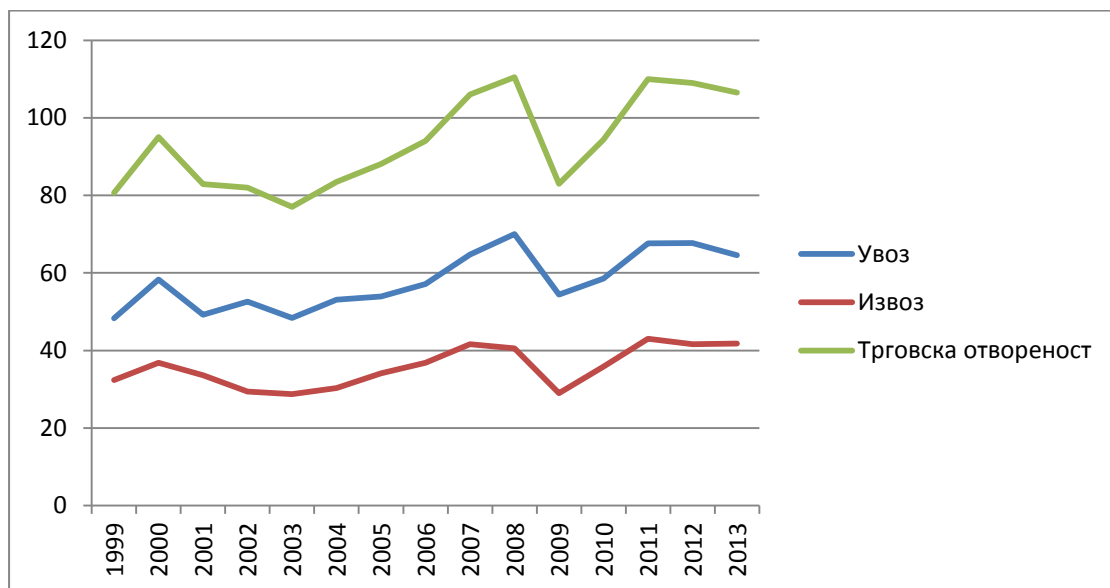
Според СЕФ големината на пазарот е пропорционална со надворешно-трговската активност на економијата. Од графиконот 4.17 може да се заклучи дека во анализираниот период 1999-2013 година, Република Македонија покажува пораст и нагорен тренд во трговската отвореност достигнувајќи највисоко ниво од 110.5% од БДП во 2008 година, за да се намали на 83% во периодот на економската криза во 2009 година. Од 2010 година трговската отвореност почнува повторно да расте движејќи се во границите помеѓу 100 и 110% од БДП. Порастот на трговската отвореност на македонската

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

економија е резултат на порастот на увозот и извозот. Увозот забележува поголем пораст од извозот во анализираниот период 1999-2013 односно увозот пораснал за 16.3 процентни поени или за 33.7%, додека извозот за 9.4 процентни поени или 29%. Споредено со економиите од регионот на ЈИЕ, Македонија покажува далеку многу подобри резултати во однос на трговската отвореност. Имено, во периодот 2010-2013 година трговската отвореност на македонската економија изнесува просечно 124.25% од БДП, за разлика од онаа на Албанија која изнесува 87%, Србија 92.3%, Босна и Херцеговина 88.3%, Црна Гора 106.7%, и Хрватска 84.2%. Додека споредено со поранешните транзициски економии од ЦЕБ, како Словачка каде трговската отвореност достигнува 170% од БДП, Унгарија 158.3%, Чешка 143.25%, Естонија 171.3%, македонската економија покажува значително заостанување. Единствено економијата на Полска покажува трговска отвореност пониска од 100% од БДП како резултат на големината на внатрешниот пазар од околу 39 милиони жители.

Графикон 4.17: Надворешната трговија и трговската отвореност на Македонија (1999-2013)

% од БДП

Извор: Државен завод за статистика и пресметки врз основа на податоци од ДЗС

Заостанувањето во отвореноста на пазарот на македонската економија укажува на фактот дека економијата не ги користи потенцијалните можности што ги нуди меѓународната економија за проширување на пазарот. Главни ограничувачки фактори врз можностите за проширување на пазарот на

македонската економија се: *нискиот раст на БДП и неконкурентноста на надворешно-трговската размена.*

1. Низок раст на БДП

Просечната стапка на пораст на БДП на македонската економија од нејзиното осамостојување до денес изнесува 1.7% што како такво не е во можност да оствари повисок степен на додадена вредност и развој на економијата. Стапките на пораст на БДП во Република Македонија ја одразуваат немоќта на македонската економија да произведе соодветен обем и вредност на производи и услуги за домашниот и странскиот пазар. Бидејќи *стапките на пораст на БДП влијаат правопрпорционално на големината на пазарот*, ниските стапки на пораст на македонската економија не придонесле врз зголемување на пазарот.

Највисоки стапки на раст на БДП македонската економија оствари во периодот од 2004 до 2008 година, односно до големата финансиска криза, кога просечната стапка на пораст изнесувала 5.3%. Меѓутоа, споредено со економиите од регионот на ЈИЕ и ЦЕБ, македонската економија покажува заостанување во стапката на пораст на БДП. Единствено повисока просечна стапка на пораст оставрила во однос на Хрватска чиј просек во тој период изнесувал 4.1%, додека другите економии од ЈИЕ оствариле повисок раст на БДП на пример, Албанија 6%, БиХ 5.9%, Србија 5.5% и Црна Гора 6.9%. Заостанувањето во порастот на БДП, во периодот 2004-2008 година, е големо и во однос на поранешните транзициски економии од ЦЕБ кои остварија високи стапки на пораст на БДП, на пример во 2006 година Чешка достигна 7%, Естонија 10.1%, Летонија 11%. Во 2007 година Литванија оствари пораст на БДП од 9.8%, Словенија 7%, Словачка 10.5%. (Табела 4.24)

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Табела 4.24: Стапки на пораст на БДП во Македонија и поранешните транзициски економии од ЦЕБ

во %

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Македонија	1.5	2.2	4.7	4.7	5.1	6.5	5.5	-0.4	3.4	2.3	-0.5	2.9
Албанија	2.9	5.7	5.9	5.5	5	5.9	7.7	3.3	3.5	3.0	1.3	1.3
Бих	5.3	4.0	6.1	5.0	6.2	6.8	5.4	-2.9	0.7	1.3	-0.7	0.4
Србија	4.3	2.5	9.3	5.4	3.6	5.4	3.8	-3.5	1.0	1.6	-1.5	2.5
Црна Гора	1.9	2.5	4.4	4.2	8.6	10.7	6.9	-5.7	2.5	3.2	-2.5	3.5
Хрватска	4.9	5.4	4.1	4.3	4.9	5.1	2.1	-6.9	-2.3	-0.2	-2.2	-0.9
Чешка	2.1	3.8	4.7	6.8	7.0	5.7	3.1	-4.5	2.5	1.8	-1	-0.9
Естонија	6.6	7.8	6.3	8.9	10.1	7.5	-4.2	-14.1	2.6	9.6	3.9	0.8
Летонија	7.1	7.7	8.8	10.1	11	10	-2.8	17.7	-1.3	5.3	5.2	4.1
Литванија	6.8	10.3	7.4	7.8	7.8	9.8	2.9	-14.8	1.6	6.0	3.7	3.3
Унгарија	4.5	3.9	4.8	4.0	3.9	0.1	0.9	-6.8	1.1	1.6	-1.7	1.1
Полска	1.4	3.9	5.3	3.6	6.2	6.8	5.1	1.6	3.9	4.5	1.9	1.6
Словенија	3.8	2.9	4.4	4.0	5.8	7.0	3.4	-7.9	1.3	0.7	-2.5	-1.1
Словачка	4.6	4.8	5.1	6.7	8.3	10.5	5.8	-4.9	4.4	3.0	1.8	0.9

Извор: EUROSTAT,

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&code=tec00115>

World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>

Ниското ниво на пораст на БДП на македонската економија во најголема мера е поврзано со *ниското ниво на инвестиции, домашни и странски*. Вкупното ниво на инвестиции, домашни и странски, во македонската економија во периодот до 2003 година изнесувало 21.5% од БДП. Наспроти тоа, во поранешните економии во транзиција од ЦЕБ, вкупното ниво на инвестиции се движело помеѓу 25 и 30%, достигнувајќи 41% од БДП во Естонија. Вака ниското ниво на инвестиции во македонската економија не било во можност да креира предуслови што државата треба да ги создаде од аспект на соодветна инфраструктура и услови за интензивирање на стопанската активност, ниту пак можности за реструктурирање на стопанството, техничко-технолошко унапредување на капацитетите и подобрување на нивната ефикасност. Оскудноста на **домашни инвестиции** како и оскудноста на **капитал во форма на СДИ** значело оскудност и лимитирани можности во квантитативната и квалитативната структура на производството на македонската економија. Пораст на вкупното ниво на инвестиции македонската економија забележува во периодот од 2007 година кога тоа достигнува 33.1% од БДП, што предизвика и пораст од 6% на БДП. Најголем дел од порастот на вкупното ниво на

инвестиции се должи на порастот на домашните инвестиции кои, за да предизвикаат позитивно влијание врз порастот на БДП, треба да имаат долгорочен тренд на раст чија што позитивна зависност е докажана во праксата на поранешните земји во транзиција од Централна Европа и Балтик (ЦЕБ).²⁸¹

Статистичките податоци покажуваат пораст на домашните инвестиции во Република Македонија достигнувајќи 29.4% во 2012 година²⁸², меѓутоа „деловните субјекти како главни слабости кои го ограничуваат производството ги издвојуваат: недостигот на квалитетна инфраструктура, недостигот на опрема, достапноста до евтини енергенси и недостиг на квалификувана работна сила“.²⁸³

Ваквите забелешки на деловните субјекти се потврдуваат и во податоците во *табелата 4.25*, каде во анализираниот период 1993-2011 постои монотоност или стагнирање во обемот на инвестиции, посебно во делот на машини и опрема, што укажува на заостанување во техничко-технолошкото унапредување и зголемување на конкурентноста на производството. Како квантитативно, така и квалитативно структурата на инвестиции во машини и опрема не обезбедува динамичен пораст на производството, затоа што од една страна доминира и расте учеството на патничките автомобили и други возила чии инвестиции во 2011 достигнуваат 8.204 млрд денари, а од друга тие немаат носечко влијание врз порастот на производството.

Во делот на градежни работи се забележува нагорен тренд од 2006 година, меѓутоа во насока на подобрување на конкурентноста на економијата и зголемување на производството неопходно е не само квантитативно, туку и квалитативно подобрување на структурата на градежните работи, пред сè во делот на т.н нискоградба односно сообраќајна инфраструктура, која во вкупните градежни инвестиции во 2011 година учествува со 8.4%. Позитивен импулс за производството и економијата ќе претставуваат инвестициите во новите автопатски решенија во Република Македонија.

²⁸¹ Neuhaus Marco, 2006, *The Impact of FDI on Economic Growth: An Analysis for the Transition Countries of Central and Eastern Europe*, Physica-Verlag Heidelberg, p.105.

²⁸² http://finance.gov.mk/files/u9/MKindikator_i_mk_1.pdf

²⁸³ Министерство за финансии на РМ, 2014, *Билтен -јануари 2014*, Скопје. стр.5

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Табела 4.25: Домашни инвестиции во основни средства според техничката структура

(% од БДП)

година	градежни работи	машини и опрема	Друго
1993	10.71	7.2	0.6
1994	8.3	6.7	2.8
1995	9.9	6.2	0.3
1996	9.9	6.8	0.5
1997	9.8	7.0	0.5
1998	9.6	7.4	0.3
1999	9	7.1	0.4
2000	8.1	7.6	0.3
2001	7.1	6.5	1.1
2002	8.5	7.3	0.7
2003	9.0	6.4	0.8
2004	10.1	6.3	0.8
2005	9.7	6.1	0.6
2006	10.4	6.7	0.5
2007	10.7	7.9	0.9
2008	10.7	9.2	1.1
2009	10.6	8.3	0.9
2010	11.6	6.5	0.9
2011	12.8	6.9	0.8

Извор: Пресметано според податоци на Државен завод за статистика

Втората компонента во инвестициите која има посебно неповолен ефект врз можностите за зголемување на БДП во македонската економија претставува многу *нискиот прилив и квалитет во структурата на СДИ*. Во периодот до 1998 година нивото на СДИ во Република Македонија се движело во просек до 20 милиони УСД годишно за да во некои години изнесува и помалку од 10 милиони УСД. Од 1998 година СДИ забележуваат променливи движења на раст и опаѓање достигнувајќи најголем прилив во 2007 година од 699 милиони УСД, за во периодот на економската криза да покажат надолен тренд и намалување. Според UNCTAD ниското ниво на прилив на СДИ во Република Македонија бил резултат на слабите потенцијали за СДИ на земјата.²⁸⁴ А слабите потенцијалите биле резултат на бројни слабости кои се

²⁸⁴ UNCTAD, 2012, *Investment Policy Review The former Yugoslav Republic of Macedonia*, United Nations, New York and Geneva, p.12

идентификувале во многу меѓународни извештаи. Како доминантни се издвојувале:

- неефикасноста и нетранспарентноста на институциите,
- непостоење на јасна и квалитетна законска рамка,
- висок степен на корупција,
- непостоење на здрава конкуренција помеѓу домашните или странските субјекти,
- непостоење проактивен систем на поволности, мерки и политики за стимулирање на влезот на СДИ.

Од друга страна активностите во однос на:

- олеснување и подобрување на можностите за водење бизнис,
- поедноставувањето на процедурите и постапките преку елиминирање на непотребните закони и прописи,
- фискалните и царинските олеснувања,
- поволностите што им се нудат на странските инвеститори во Технолошко-индустриските развојни зони (ТИРЗ),

може да се оценат како позитивни импулси во креирањето на амбиент кој ќе го зголеми приливот на СДИ. Креирањето поволен амбиент и зголемување на потенцијалите за инвестирање во Република Македонија треба да претставуваат континуиран процес во креирање на конкурентноста, кој треба постојано да се надградува со нови потенцијали и можности според кои македонската економија ќе се натпреварува со другите економии во привлекувањето на инвестиции.

Не само *ниското ниво* на СДИ, туку и *нивната структура* претставувала ограничувачки фактор врз обемот на БДП. Најголем дел од инвестициите претставувале *аквизиции* или *преземање* на веќе постоечки капацитети, како што укажува *табела 4.26*. Односно, најголем дел од нив се сконцентрирани во сектори кои на инвеститорите им овозможуваат или *монополска позиција на пазарот*, или *искористување на одредени природни богатства*.

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Табела 4.26: Најголеми СДИ во Република Македонија во периодот 1994-2008

Инвеститор	Целна компанија	Износ на инвестиција (милиониУСД)
Magyar Telekom (Deutsche Telekom)	Македонски телекомуникации	346.5
EVN	ЕСМ Дистрибуција	270.2
National Bank of Greece	Стопанска Банка	46.4
Knauf	Гипсара Радика	37.3
Balkanbrew Holding	Пивара Скопје	34.0
Hellenic Petroleum	ОКТА Рафинерија	32.0
Societe Generale	Охридска Банка	30.4
Titan, Holderbank	Цементарница УСЈЕ	30.0
Balkan Steel	Ладна валалница	21.0
QBE Insurance	АДОР Македонија	14.8
Duferco	Макстил	11.5

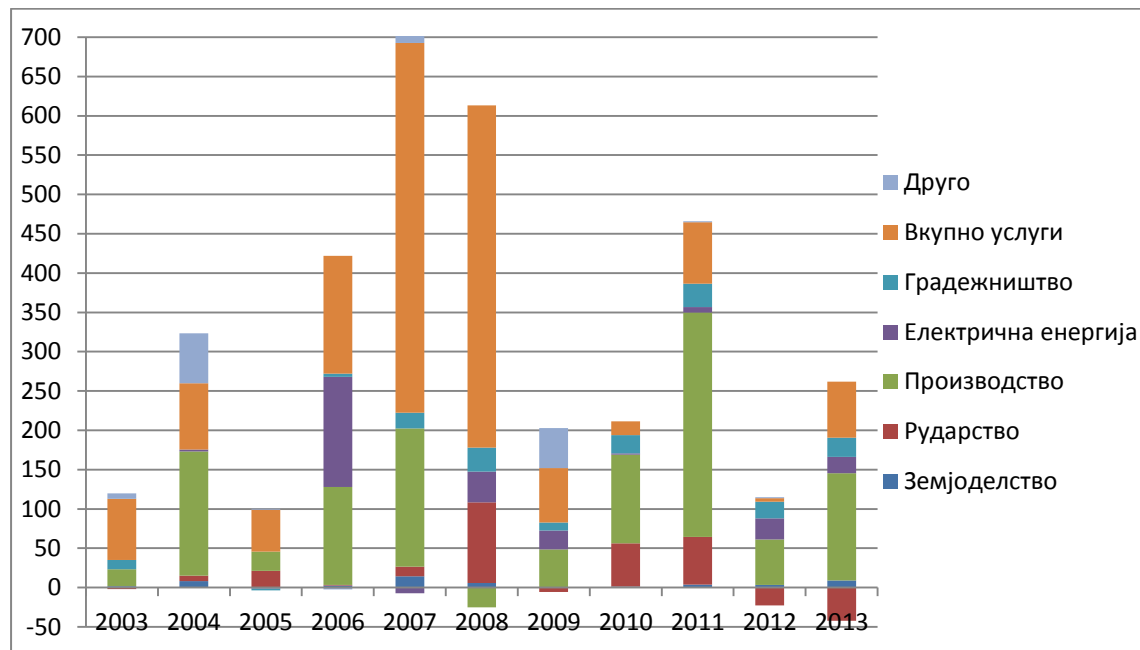
Извор: UNCTAD

Странските директни инвестиции во Република Македонија покажуваат променлив тренд како во однос на *квантитетот*, така и во однос на *структурата*. Во структурата доминираат СДИ во производството и услужните дејности. Според *графиконот 4.18* во структурата на СДИ можат да се согледаат три тенденции:

1. Периодот до 2007 година укажува на одредена урамнотеженост помеѓу СДИ во производството и услугите.
2. Период 2007-2008 година покажува доминантен прилив на СДИ во услужниот сектор, пред се како резултат на инвестициите во областа на телекомуникациите и мобилната телефонија, трговијата и финансискиот сектор
3. Период 2010-2013 година укажува на доминација на СДИ во производниот сектор, што е резултат на зголемениот обем на инвестиции во *Технолошко индустриските развојни зони (ТИРЗ)*.

Графикон 4.18: Структура на СДИ во периодот 2003-2013

во мил. УСД

Извор: Според податоци на НБРМ

Една од главните карактеристики на скоро на сите СДИ во Република Македонија е нивната сконцентрираност во дејности со низок степен на додадена вредност, кај кои отсутствуваат повисоки форми на знаења и вештини и чиј обем на производство варира во зависност од движењето на цената на производите на светскиот пазар.

Во последните години во рамки на *Технолошко-индустриските развојни зони (ТИРЗ)* се забележува тренд на пораст на т.н „green field“ инвестиции во производство на делови за автомобилската индустрија. Тие претставуваат воспоставување на ново производство, меѓутоа ефектите од ваквите инвестиции би биле поголеми врз БДП доколку во нивното производство се вклучат домашни производители како *добавувачи на производи и услуги во синџирот на производство*. За зголемување на производството преку СДИ неопходно е тие да се насочуваат во сектори кои ќе значат инвестирање во производство со повисок степен на додадена вредност, создавање услови за привлекување не само на производните, туку и истражувачко развојните активности на инвеститорите во македонската економија, а за постоечките СДИ нивно подигнување кон процеси со повисок степен на додадена вредност, на пример во текстилната индустрија вклучување на процесите на дизајнирање.

Повисоките стапки на раст на БДП на македонската економија единствено се остварливи преку долгорочни стапки на пораст на домашни и странски инвестиции. Во рамки на домашните инвестиции порастот подразбира динамизирање на инвестициите на јавниот и приватниот сектор. Во инвестициите од јавниот сектор треба да доминираат оние кои се насочени кон изградба, модернизација и создавање предуслови кои ќе стимулираат приватни, домашни и странски инвестиции. Пред сè неопходна е потребата од динамизирање на инвестициите во квалитативно и квантитативно подобрување на инфраструктурата на македонската економија и зголемени инвестиции во квалитативно подобрување на човечкиот фактор. Инвестициите на приватниот сектор кои треба да обезбедат зголемување на конкурентноста на домашното производство пред сè треба да бидат насочени кон унапредување на техничко-технолошката подготвеност на производните капацитети и воведување на иновативни решенија во производството и организацијата на производниот процес и квалитативно надградување преку обука и усовршувања на човечките ресурси.

2. Ограничувања поврзани со надворешно-трговската размена на Република Македонија

СЕФ во својот *Извештај за овозможување на трговијата (The Global Enabling Trade Report 2014)* идентификува одредени *проблематични точки* во надворешно-трговската размена кои претставуваат *ограничувачки фактори* врз проширувањето на пазарот на македонската економија. Овие фактори се однесуваат на извозот и увозот и како такви имаат субјективен и објективен карактер, односно зависат од карактеристиките на македонската економија, но некои зависат од околности врз кои македонската економија не може да влијае. Според СЕФ главни проблематични точки кои влијаат неповолно врз надворешно-трговската размена, а со тоа и на можноста за проширување на пазарот, се:²⁸⁵

- Пронаоѓањето на потенцијални пазари и купувачи,
- Можностите за финансирање на извозот,

²⁸⁵ WEF, 2014, *Global Enabling Trade Report*, Geneva, p.204

- Технички барања и стандарди со кои се соочуваат извозните производи,
- Тешкотии околу исполнување на барањата за квалитет и квантитет,
- Пристап до евтини сировини во странство,
- Несоодветни технологија на производство и вештини,
- Административни потешкотии на странските граници,
- Трошоци предизвикани од недоволно развиената патна инфраструктура,
- Царински бариери.

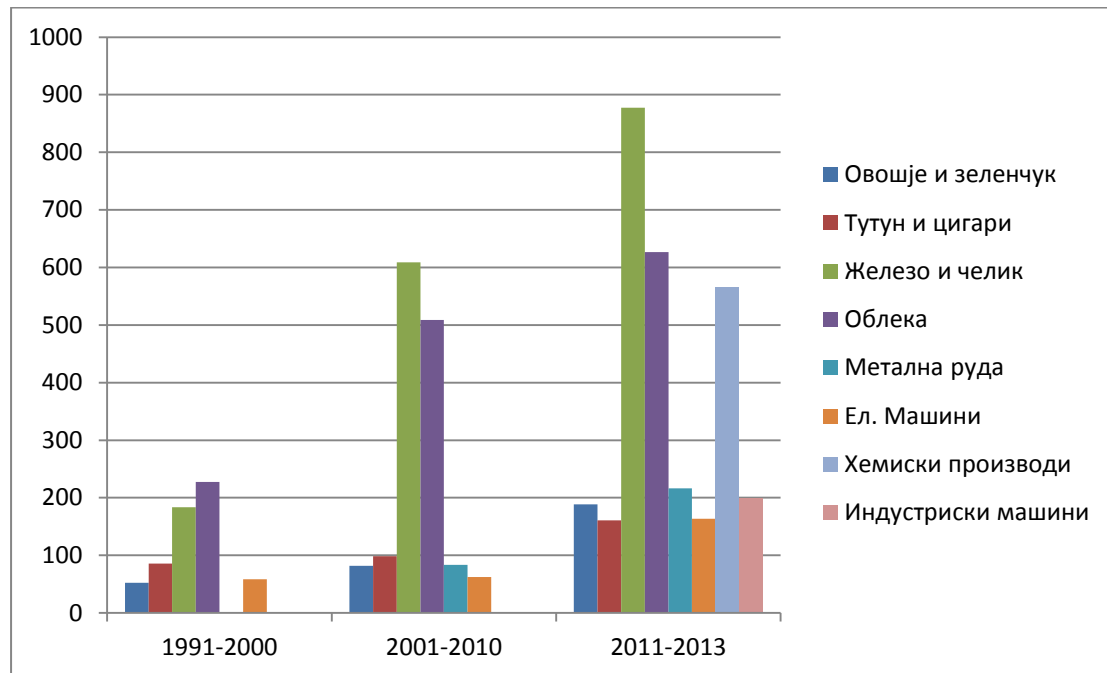
Еден од главните ограничувачки фактори врз големината на пазарот се поврзува со *неповолната надворешно-трговска структура* која во однос на асортиманот, карактеристиките и квалитетот не била во состојба да обезбеди конкурентност и поголем пробив на светските пазари, односно не довела до динамизирање на обемот на надворешно-трговската размена посебно во однос на извозот.

Според стандардната меѓународна трговска класификација (СМТК) во структурата на извозот цели 20 години забележителен е висок степен на концентрација на неколку групи на производи во кои доминирале производите на црната и обоената металургија, конфекциски производи на текстилната индустрија, непреработено свежо овошје и зеленчук, тутун и цигари. Во последните неколку години како резултат на влезот на СДИ во структурата на извозот се појавуваат производи на електро и машинската индустрија. *(Графикон 4.19)*

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Графикон 4.19: Структура на извозот во Република Македонија според СМТК, во периодот 1991-2013 година

милиони УСД

Извор: Според податоци на НБРМ

Анализата на структурата укажува дека во извозот постои концентрација на производи со низок степен на додадена вредност, непреработени сировини или полупроизводи кои неможат да предизвикаат динамизирање на извозот. Отсуствува поголема производна диверзификација на извозот што го прави сензитивен на турбуленции на пазарот во однос на побарувачката и цените на производите. Ниската додадена вредност на извозот и слабата пропульзивност се манифестира и во отсуството на производи од високата технологија во извозната структура. Иако, нивното учество последниве години забрзано се зголемува за 4 пати, односно од 0.7% во 2007 на 2.9% во 2012 година, сепак заостанувањето во однос на поранешните економии во транзиција е значително. На пример учеството на производите од високата технологија во извозот изнесува: Словачка 8.2%, Словенија 5.2%, Хрватска 7.4%, Унгарија 17.3%, Естонија 14.1%, Чешка 16.2%.²⁸⁶

Следниот ограничувачки фактор на можностите за зголемување на пазарот се т.н. *административни и технички бариери на извозот*. Република Македонија најголем дел од својата надворешно-трговска размена, односно 90%

²⁸⁶ http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=htec_si_exp4&lang=en#

го остварува под преференцијални услови, така што и концентрацијата на извозот е насочена кон економии и регионални интеграции со кои Македонија има склучено договори за преференцијална трговија или чија членка е. Во 2013 година 68% од македонскиот извоз се реализира на пазарот на ЕУ, а 19.97% на пазарите на земјите на ЦЕФТА. Според Херфиндал-Хиршман индексот²⁸⁷, географската концентрација на извозот изнесува 1477.36 поени и покажува средна кон висока географска концентрација на извозот кон пет економии членки на ЕУ и ЦЕФТА. Меѓутоа, наспроти постоењето на *преференцијален третман* на пазарите на овие земји, сепак присуството и примената на т.н *нецарински бариери* ги ограничува можностите за поголемо проширување на пазарот и зголемување на трговијата. Ова посебно се однесува за двете најголеми извозни дестинации на македонските производи, односно ЕУ и ЦЕФТА.

При извозот во ЕУ производите од Република Македонија се соочуваат со доста *софистицирани и ригорозни технички, санитарни, фитосанитарни стандарди и услови* така што, иако според Договорот за асоцијација и стабилизација извозот се одвива без царина, влезот на производите во ЕУ е отежнат или невозможен, токму поради неусогласеноста или неисполнувањето на овие стандарди.

Посебно нетранспарентни и сложени процедури постојат во меѓусебната трговија на земјите од Централно европската зона на слободна трговија ЦЕФТА во која членуваат сите земји од Западен Балкан и Молдавија²⁸⁸. ЦЕФТА иако функционира како зона на слободна трговија со елиминирање на меѓусебните царински давачки, сепак трговијата помеѓу земјите членки е обременета со долги, сложени и нетранспарентни царински процедури, примена на скапи и обемни тестирања и проверки на производите, не постоење на унифицирани и меѓусебно признаени сертификати за квалитет и исполнување на стандарди на производите, како и непостоење на меѓусебно признати акредитирани лаборатории за контрола на стоките. Дополнително ограничување на можностите за зголемување на пазарот е и невлегувањето во системот на

²⁸⁷ Херфиндал-Хиршман индекс се пресметува според формулата $HH = \sum_{i=1}^n S_i^2$, каде S_i е учество на извозот на секоја земја во вкупниот извоз. Под 1000 поени се смета за ниска концентрација, помеѓу 1000 и 1800 поени средна, а над 1800 поени голема концентрација.

²⁸⁸ Хрватска со станувањето полноправен член на ЕУ на 01.07.2013 година, не е дел од ЦЕФТА.

потекло на стоките т.н. *Пан Европска Медитеранска кумулација (Пан-Еуро-Мед)* на сите земјите-членки на ЦЕФТА, со што се стеснува можноста за користење на сировини и полупроизводи по потекло од земјите на ЦЕФТА и нивно вградување во македонски производи наменети за извоз.

Во групата на ограничувања за проширување на пазарот на македонската економија се издвојуваат и ограничувањата кои се поврзани со *инфраструктурата*. Според *Извештајот за глобално овозможување на трговијата* на СЕФ подобрувањето на квалитетот на инфраструктурата и поврзаноста се од фундаментално значење за зголемување на интеграцијата на економиите во глобалниот трговски систем.²⁸⁹ Достапноста и квалитетот на транспортната структура претставуваат слабост на македонската економија оценет со 3.0²⁹⁰ на скалата за конкурентност од 1 до 7. Подобрувањето на оваа компонента во процесот на креирање на конкурентноста би имало мултипликативни ефекти врз трговијата, врз креирањето на нови бизниси и инвестициона атрактивност, поголема поврзаност помеѓу производителите и потрошувачите.

Проширувањето на границите на пазарот, како еден од факторите на конкурентност според СЕФ треба да претставува сублимација на активности, мерки и чекори кои ќе бидат во насока на надминување или справување со сите претходно наведени ограничувања. Неопходни се динамични промени на страната на понудата, односно производството, од аспект на неговата структура која треба да се движи кон производство на производи со повисок степен на додадена вредност, со повисок степен на инкорпорирани знаења и умеења, обезбедување на стандардизиран квалитет на производите и услугите и усогласување со техничките стандарди кои важат на пазарите на развиените земји на ЕУ. Без мерки за квантитативно и квалитативно зацврстување и диверзифицирање на страната на понудата не може да се постигне зголемување на димензиите на пазарот за настап на македонските производи. Еден од начините за проширување на пазарот и постигнување на долгорочни предности кој го сугерираат современите теории за конкурентски предности на нациите и кој успешно се реализира во праксата е преку паралелен настап на странскиот

²⁸⁹ WEF, 2014, *The Global Enabling Trade Report 2014*, Geneva, p.7

²⁹⁰ Исто, стр.205

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

пазар со извоз на стоки и услуги и преку извоз на капитал во облик на СДИ. Македонската економија манифестира големо заостанување во состојбата на извозот на инвестиции во странство во однос на поранешните земји во транзиција – сегашни членки на ЕУ, на што укажува и *табелата 4.27*.

Табела 4.27: Состојба на директни инвестиции во странство

во милиони УСД

земја	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Македонија	39	42	54	62	38	67	85	95	99	122	95
Словенија	1.505	2.350	3.025	3.300	4.547	8.032	8.841	9.055	8.175	7.802	7.796
Естонија	677	1.030	1.417	1.933	3.598	6.172	6.630	6.632	5.775	4.740	5.791
Полска	1.456	2.144	3.351	6.308	14.392	21.317	24.094	29.307	44.444	49.657	57.525
Чешка	1.473	2.284	3.760	3.610	5.017	8.557	12.531	14.805	14.923	13.214	15.176
Словачка	758	1.144	1.084	747	1.520	2.081	2.940	3.152	3.334	4.210	4.413
Летонија	59	115	238	282	476	926	1.054	891	886	864	1.104
Литванија	60	120	423	721	1.041	1.570	1.990	2.300	2.086	2.079	2.521

Извор: НБРМ, UNCTADstat

Директните инвестиции во странство претставуваат еден од основните фактори во развојот на поранешните економии во транзиција кои во голема мера придонесле за реструктурирање и развој, како на големите, така и на средните и мали претпријатија. Инвестициите во странство на голем дел од овие економии им овозможиле дури и да ги намалат негативните ефекти од кризата преку проширување на нивното учество на странските пазари, блиску до потрошувачите, со постојано иновирање и воведување на нови производи, но и понатамошно проширување на нови пазари. Проширувањето на пазарот овие економии го остваруваат преку стратегија на стимулирање на *интернационализацијата на домашните фирми*, која вклучува мерки за стимулирање на извозот и стимулирање на директни инвестиции во странство. Во контекст на проширување на пазарите, одредени национални економии како Словенија на пример, промовираат економски политики и мерки за поголема соработка и инвестирање во економиите кои се релативно помалку погодени од кризата, како оние од БРИКС групата.²⁹¹

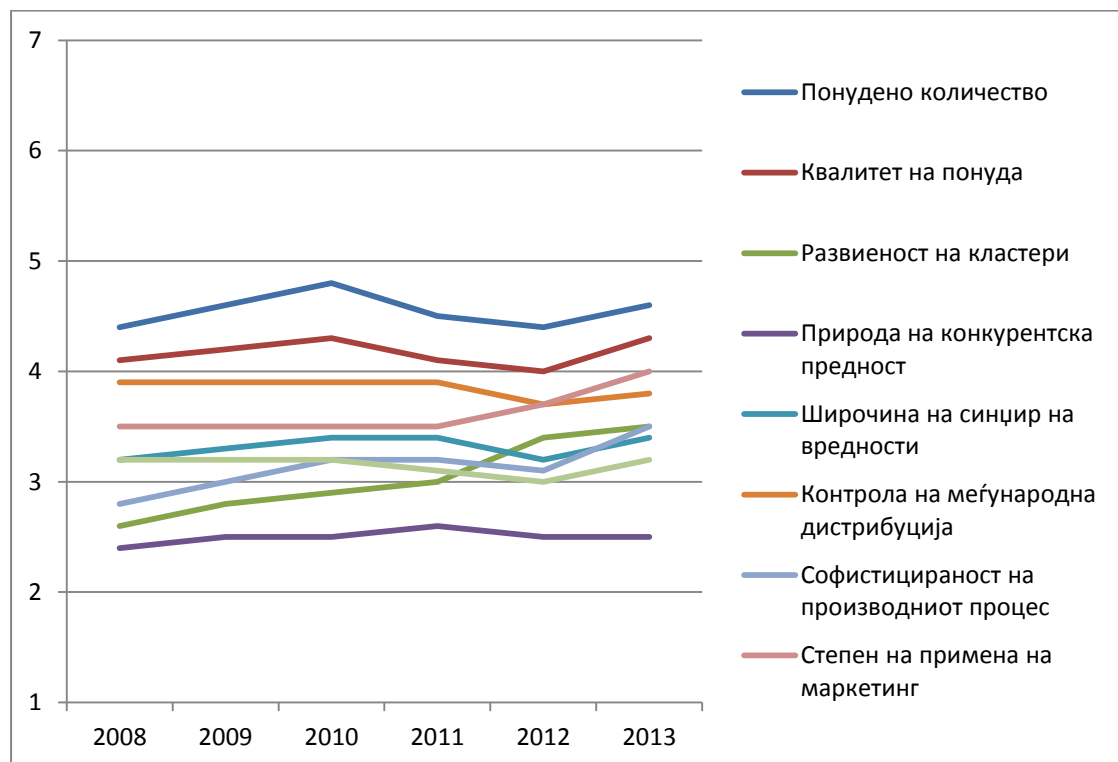
²⁹¹ Government of the Republic of Slovenia, 2010, *Programme for Stimulating the Internationalisation of Companies for the Period 2010-2014*, p.7

4.1.11 Анализа на индикаторот софистицираност на деловното работење

Софистицираноста на деловното работење заедно со иновациите според СЕФ претставуваат фактори за влез на економиите во нова и највисока фаза на развој, а тоа е *развој воден од иновации*. За македонската економија која се наоѓа во фаза на развој воден од ефикасноста, софистицираноста на бизнисот и иновациите сè уште не претставуваат извори за креирање на конкурентноста. Ниското ниво на софистицираност на бизнисот значи дека бизнис субјектите и македонската економија сè уште не инвестираат во креирање компоненти кои ќе им обезбедат способност за ефикасност и диференцијација во однос на конкуренцијата на пазарот, што според новите теории за конкурентските предности на нациите, претставуваат *микроекономски основи за креирање на конкурентноста*.

Слабостите во софистицираноста на бизнисот во македонската економија се значително изразени кај сите 9 компоненти или подиндикатори кои ги анализира СЕФ. (Графикон 4.20)

Графикон 4.20: Развој на компонентите на деловната софистицираност во Република Македонија во периодот 2008-2013

Извор: WEF's Global Competitiveness Reports (2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012, 2012-2013, 2013-2014)

Во анализираниот период, 2008-2013 година, деловната софистицираност во однос на сите компоненти не покажува поголеми позитивни промени во трендот на развој. При анализата компонентите може да се сублимираат во две групи:

1. *Прва група:* Се однесува на постоење и развој на поддржувачки индустрии и вмрежување на субјекти во кои спаѓаат: количество на понуда, квалитет на понуда и развиеност на кластери.
2. *Втора група:* Се однесува на софистицираноста во функционирањето и стратегиите на фирмите.

Кај **првата група фактори**, не постои подобрување во однос на обемот и квалитетот на добавувачи кои би значеле предуслов за поголема продуктивност и ефикасност во производството. Непостоењето на доволен *обем на квалитетни добавувачи* претставува еден од проблемите со кои се соочуваат странските инвеститори во Македонија. Причините за ваквата состојба се идентификуваат во:

- Непоклопување на побарувачката за производи и услуги со понудата на домашните добавувачи, така што потребите се задоволуваат со увоз од странство. Најголем дел од странските компании како мултинационални компании веќе имаат воспоставена мрежа на добавувачи што ја отежнува веројатноста и можноста за промена или проширување со домашни компании,
- Непостоење на соодветен степен на технологија и знаење кој би обезбедило квалитет и стандарди на производите согласно потребите на побарувачите.

Исто така, не само во однос на странските директни инвестиции, туку и кај домашните производители *отсутвува поддршка на домашни добавувачи*, како на пример во: текстилната индустрија, индустријата за обувки или металургијата каде отсутвуваат домашни добавувачи на производи и услуги, што ја намалува конкурентноста на домашното производство. Ова укажува на фактот дека во развивањето на конкурентските предности во македонската економија отсутвува влијанието на поврзаните и сродни дејности, како една од алките во креирање на националниот дијамант на конкурентност.

За конкурентноста на производителите, домашни и странски, неопходни се политики и стратегии за континуиран развој, трансформирање и иновирање на локалните добавувачи, со што тие ќе развиваат компетенции за соработка и натпревар со субјектите од исто или различно ниво во синцирот на вредности во производството. Процесот на *конкурентско оспособување* на локалните добавувачи треба да претставува симбиоза на активности во кои се вклучени следниве субјекти:

1. *Крупните домашни и странски инвеститори*, како корисници на производи и услуги и како субјекти кои треба да придонесат во трансфер на технологии, знаење и одредени форми на финансирање на добавувачите во процесот на техничко и технолошко унапредување.
2. *Средните и мали бизниси*, како добавувачи на производи и услуги и како субјекти кои треба да ја зголемат својата способност за апсорбирање на нови технологии и процеси на производство и
3. *Државата*, која со систем на мерки и активности треба да ја овозможи соработката меѓу субјектите и да обезбеди конкретна поддршка на процесот на апсорбирање на технологии и знаења.

Сè додека не се пристапи кон активни мерки за квалитативно и квантитативно унапредување и развој на домашните добавувачи, ефектите од СДИ врз нивната конкурентност ќе бидат незначителни, што претставува една од слабостите која ја истакнуваат и домашните стопанственици.

Еден од начините за создавање *поефикасен и поквалитетен систем на добавувачи*, односно еден од начините за креирање на конкурентски производи и услуги на национално ниво, претставува поврзувањето на субјектите во *мрежи односно кластери*. Кластерите како географска концентрација на меѓусебно поврзани субјекти вклучуваат:

- сродни и комплементарни производители и добавувачи на инпути, опрема и услуги;
- институции кои обезбедуваат научно-технички, истражувачки, образовни услуги и обуки;
- финансиски институции,

- стандардизациони тела,
- стопански комори
- владини или специјализирани институции кои го овозможуваат функционирањето на кластерот.²⁹²

Во Република Македонија процесот на формирање на кластери започна во 2002 година во рамки на *Проектот за конкурентност* во кој беа формирани првите два кластери за туризам и јагнешко месо и овчо сирење. Целта беше да се идентификуваат подрачјата каде може да се развијат предности и да се применат современи стратегии за постигнување на одржлива конкурентност. Формирањето на кластери продолжи со иницијативи на компаниите и во други области од стопанството, што резултира со функционирање на 18 активни кластери и 18 иницијативи. Формулирање на политиката за развој на кластери, нивното имплементирање и надгледување претставува обврска на Министерството за економија, а најголеми иницијатори за нивно формирање се малите и средни претпријатија кои воедно претставуваат доминантни членови на кластерите. Во *табела 4.28* е даден преглед на постоечките кластери во Република Македонија.

²⁹² Porter, Michael E, 2000, *Location, Competition and Economic Development: local Clusters in a Global Economy*, Economic Development Quarterly, Vol.14, p.17

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Табела 4.28: Активни кластери во Република Македонија

<i>Р.бр.</i>	<i>Кластер</i>	<i>Бр. на членови</i>
1	МАСИТ – Кластер за информатички и комуникациски технологии	73
2	ТТА-ТЦ – Текстилен кластер	65
3	МАП – Македонска асоцијација на преработувачи на овошје и зеленчук	26
4	ЦДИ – Кластер на дрво и мебел	56
5	ТВР – Патот на Тиквешкото вино	36
6	АЦМ – Кластер на автоиндустрија	29
7	Кластер на кондиторска индустрија	29
8	АГРО-ХЕЛИКС – кластер за полжави	24
9	Кластер за млечни производи и месо	24
10	Кластер за пчеларство	16
11	Кластер за мода и дизајн	15
12	Туристички кластери:	
	ЕДЕН – Туристички кластер на југозападна Македонија	35
	Осоговски туристички кластер	11
	Полошки туристички кластер	15
13	Кластер за земјоделска механизација	29
14	Кластер за ориз	17
15	Кластер за семенарство	5
16	Кластер за поледелство	8
17	Кластер на мелничко-пекарската индустрија	10
18	Кластер за органско производство	4

Извор: Ministry of Economy of Republic of Macedonia, 2013, Macedonia national cluster atlas: an inventory of clusters, clusters-related networks and initiatives, Skopje

Постоечките кластери се разликуваат помеѓу себе според нивото на развој, степен на активност и број на членови.

Како најактивни кластери се издвојуваат: кластерот за информатички и комуникациски технологии, кластерот од автомобилската индустрија, кластерот за вино, кластерот за текстил и кластерот на преработувачите на овошје и зеленчук. Со помал интензитет на активности се кластерите за мода и дизајн, за дрво и мебел, за мед, за кондиторски производи и полжави.²⁹³

И според бројот на членови се издвојуваат: кластерот за информатички и комуникациски технологии, кластерот за текстил, кластер за дрво и мебел, кластерот за вино и кластерот од автоиндустријата. Во рамки на кластерите

²⁹³ UNCTAD, 2012, *Investment Policy Review: The former Yugoslav Republic of Macedonia*, UN, New York and Geneva, p.7

доминантно е учеството на малите и средни претпријатија, а забележителна е помалата застапеност или отсуство на крупни компании, на универзитетите и научно-истражувачки институции, како и отсуство на финансиски институции.

Формирањето кластери во одредените области како: информатичките технологии, текстилната индустрија, винскиот кластер и кластерот на автомобилската индустрија, доведоа до поголема поврзаност на субјектите, постојано унапредување и подобрување на процесите, истражувачки пристап и заедничко учество на пазарот, зголемување на квалитетот и степенот на стандардизираност, што се одрази позитивно врз нивната конкурентност и конкурентноста на секторот. Наспроти позитивните искуства од некои кластери останатите се соочуваат со проблеми за непостојење свесност, знаење и препознавање на можностите што ги нуди здружувањето во кластер врз процесот на креирање на нивната конкурентност.²⁹⁴

Иако, во периодот 2008-2013 година кластерското организирање во Република Македонија, според извештаите на СЕФ, покажува *напредок* од 2.6 на 3.5 поени, сепак кластерите се соочуваат со *проблеми* поврзани со нивната функционалност и одржливост кои се резултат на:

- недостатокот на соодветни менаџерски знаења,
- постоење ривалитет и недоволен степен на доверба помеѓу субјектите,
- ниско ниво на технолошка подготвеност,
- тешкотии со обезбедување на финансии,
- недостаток на соработка со истражувачките и образовни институции, недостаток на
- соработка со стандардизациони тела и други субјекти неопходни за логистичка поддршка на кластерот.

Во *Индустријската политика на Република Македонија 2009-2020*, како клучни недостатоци на кластерите се детектирани: недостиг на потенцијал за иновативност и развој на нови производи и услуги и неактивност на големите компании, истакнувајќи го непоседувањето квалитети за создавање иновативни

²⁹⁴ UNCTAD, 2012, *Investment Policy Review: The former Yugoslav Republic of Macedonia*, UN, New York and Geneva, p.7

решенија за соочување со бизнис предизвиците, што претставуваат одлика на успешните кластери во меѓународната пракса.²⁹⁵

Втората група подфактори кои се однесуваат на *софистицираноста во функционирањето и стратегиите на фирмите* во Република Македонија покажува уште понеповолни резултати, во однос на првата група на вмрежување на субјектите. Заостанувањето посебно е изразено кај подиндикаторот природа или извор на конкурентски предности, според кое Република Македонија е рангирана на 143-тото место со 2.5 поени. Ваквиот резултат е добиен како одговор на прашањето „*На што се заснова конкурентската предност на компаниите од Република Македонија на странските пазари?*“ Најголем дел од компаниите во Република Македонија својата конкурентска предност ја засноваат на ниската цена на работната сила и природните ресурси што се оценува со вредност 1 на скалата од 1 до 7. Ова претставува еден од најслабите аспекти на конкурентноста на македонската економија и еден од показателите со најголемо заостанување. Споредено со одредени таргетни земји (*Графикон 4.21*) може да се изведе заклучок дека Република Македонија, токму според овој параметар далеку заостанува во однос на конкурентски најразвиените земји, како и во однос на одредени поранешни земји во транзиција.

²⁹⁵ Министерство за економија, 2009, *Индустриска политика на Република Македонија 2009-2020*, Скопје, стр.45

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Графикон 4.21: Споредба во изворите на конкурентска предност кај одредени национални економии

На што се заснова конкурентската предност на националните компании на странскиот пазар?		
<i>1 = ниска цена на трудот или природните ресурси</i>	<i>Средна вредност = 3.7</i>	<i>7 = уникатни производи и процеси</i>
Швајцарија = 6.4		
Јапонија = 6.3		
Финаска = 6.2		
Словенија = 4.2		
Чешка = 4.1		
Хрватска = 3.8		
Црна Гора = 3.5		
Унгарија = 3.3		
Полска = 3.2		
Македонија = 2.5		
Србија = 2.5		
Босна и Херцеговина = 2.4		

Извор: WEF, 2013, *Global Competitiveness Report (2013-2014)*, p. 527

Многу неповолното рангирање на македонската економија според природата на конкурентските предности укажува на неколку негативни тенденции или аспекти на конкурентноста на македонската економија:

- Конкурентноста на македонските компании извира од евтини ресурси,
- Отсуство и низок степен на уникатни и високо-технолошки производи и процеси,
- Низок степен на додадена вредност на производите и услугите и
- Голем степен на сензитивност на економијата на промените во движењата на цените на пазарите и турбуленциите и кризите во светската економија.

Неповолен е фактот што во целиот период на рангирање на македонската економија во извештаите за конкурентност не постои динамичност или

придвигување кон повисоки форми на предности, што се засноваат на повисоки технологии и повисоко квалификувана работна сила.

Природата на конкурентските предности се одразува и врз *извозната структура* на економијата и насоченоста на СДИ. Во извозната структура на Република Македонија доминираат токму производите во кои е вградена *евтина работна сила* и производи со *низок степен на додадена вредност*, како производите на текстилната индустрија, металургијата и производството на овошје и зеленчук. Истото се случува и со ориентираноста на СДИ, во сектори кои користат евтина работна сила, како и искористување на природни ресурси.

Останатите подфактори од втората група навлегуваат подлабоко во микроекономските аспекти на ефикасноста и софистицираноста во работењето на стопанските субјекти кои се однесуваат на процесите и функциите во едно претпријатие. Станува збор за области како: степенот на софистицираност на производниот процес, развиеноста и примената на маркетинг концепцијата и степенот на флексибилност во системот на донесување одлуки, кои извештаите за конкурентност ги идентификуваат како долгорочни слабости во конкурентноста на македонската економија. Овие слабости се јавуваат во континуитет, а притоа не се преземаат мерки и активности, како од државата, така и од компаниите за нивно подобрување согласно праксата која постои во конкурентски поразвиените економии.

Слабата софистицираност на производниот процес е резултат на повеќе фактори кои влијаат ограничувачки врз способноста за диференцирање во однос на конкуренцијата. Ограничувачки елементи на софистицираноста се:

- слабата апсорпција и неинвестирање во нови технологии,
- недоволно квалитетна и обучена работна сила,
- слаба иновативна моќ и перформанси на стопанските субјекти.

Исто така, и Светска банка укажува дека македонските компании премногу бавно се адаптираат на новите пазарни можности и премногу малку

инвестираат во адаптација на технологии, развој на нови производи и во обука и надградување на вештини на нивните менаџери.²⁹⁶

Слабостите на македонската економија во однос на софистицираноста на производниот процес, нивото на развој на кластерите и професионалноста на менаџментот се идентификуваат и во *Индустриската политика на Република Македонија (2009-2020)*, во чии рамки се определуваат соодветни мерки и активности за забрзување на развојот на македонската индустрија. Во рамки на мерките кои се концентрирани во пет области на делување: меѓународна соработка и поттикнување на СДИ; применети истражувања, развој и иновации; еколошки производи и услуги за одржлив развој; развој на МСП и претприемништво и соработка во кластери и мрежи, се предвидуваат бројни активности и мерки кои треба да поттикнат и придонесат кон зголемување на²⁹⁷:

- продуктивноста и ефикасноста на субјектите преку учење, развој и имплементирање на современи методи на менаџмент, маркетинг и други деловни активности;
- реструктурирање на главните индустрии кон еколошки и енергетски одржливо производство;
- унапредување на поврзаноста во кластери и мрежи заради соработка: во развојот, набавката, продажбата, проширување на знаењето и взаемни иновативни решенија и заеднички настап на пазарот.

Исто така, и во рамки на Европската стратегија за паметен, одржлив и инклузивен развој *Европа 2020*, во делот за обезбедување на одржлив развој на економиите од ЕУ, се нагласува неопходноста од развој на индустриска политика кој ќе промовира брзо реструктурирање на секторите кои се соочуваат со тешкотии со помош на пренасочување на способностите и знаењата, промовирање на кластерите како начин за взаемно вмрежување и соработка на субјектите, промовирање на технологии и производни методи кои ќе ја намалат зависноста од природни ресурси.²⁹⁸

²⁹⁶ Стратегија за партнерство на Светска банка со Република Македонија за периодот 2007-2010, објавена во Извештај бр.38840-МК

²⁹⁷ Министерство за економија, 2009, *Индустриска политика на Република Македонија 2009-2020*, Скопје, стр.7

²⁹⁸ European Commission, 2010, *Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, p.15

Зголемување на софистицираноста на бизнисот треба да претставува стратегија на опстанок и развој на македонските компании, затоа што како земја кандидат за членство во ЕУ, компаниите мора да го реструктурираат своето делување согласно стандардите за конкурентност кои ги применуваат компаниите од ЕУ.

Градење на повисока софистицираност на бизнисот треба да претставува симбиоза на повеќе фактори, како:

- Факторот политики и мерки на државата кои системски ќе го овозможат и олеснат развојот на субјектите во насока на пософистицирани извори на конкурентност,
- Факторот стопански субјекти кои ќе инвестираат во креирање на пософистицирани предности засновани на висококвалитетна работна сила, развој и примена на нови технологии и процеси,
- Факторот овозможувачи и поддржувачи на процесот на креирање на софистицираност, како високо - образовните и научно - истражувачките институции, финансиските субјекти и сл.,
- Воведување на регионалниот фактор преку создавање на регионални кластери како географски поширок агломерат на субјекти за создавање на поголема критична маса за инвестирање, размена на знаења, технологии, развој на иновации, односно зголемени потенцијални извори на пософистицирани форми на конкурентност.

4.1.12 Анализа на индикаторот иновации

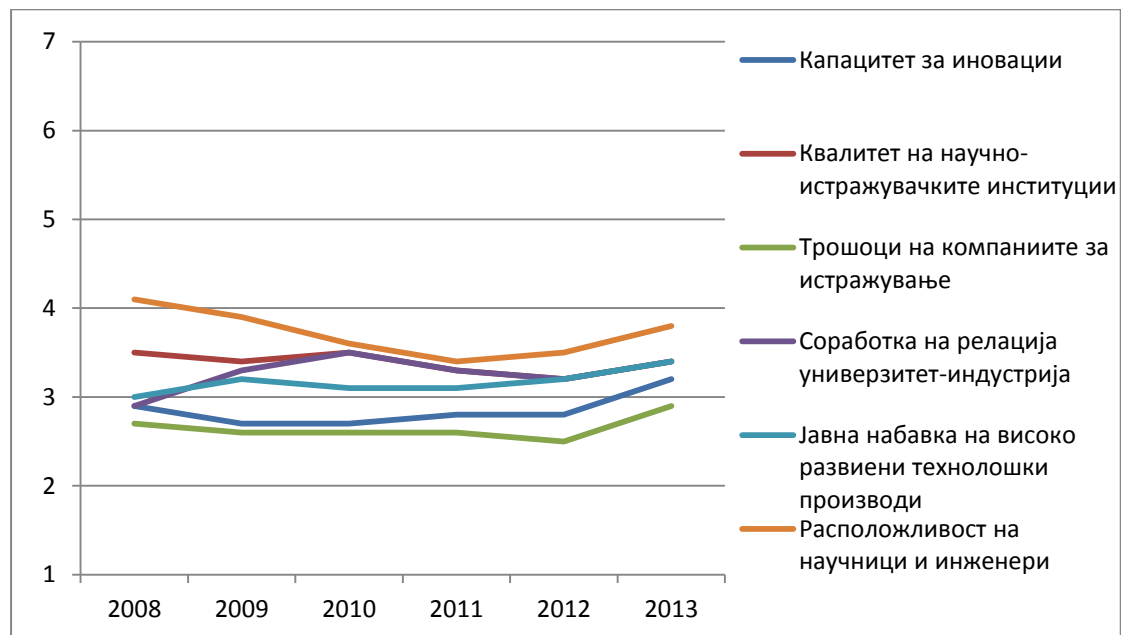
Оценувањето за степенот на конкурентност на една национална економија според СЕФ се заокружува со анализа на степенот на **развиеност на факторот иновации**, кој претставува *најсовршен и најзначаен извор на оддржлива конкурентност* на денешниот степен на развој на меѓународната економија. Иновациите претставуваат последна препрека, но и предизвик, во трката наречена креирање на конкурентност на една економија. Прескокнувањето на оваа препрека значи подготвеност на економијата да ја одржува својата конкурентност.

За Република Македонија која се наоѓа во фазата на развој воден од ефикасноста, оформувањето и креирањето на конкурентноста претставува

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

процес поврзан со неопходноста од континуирано подобрување на факторите на ефикасност како: квалитетот на работната сила, ефикасноста на пазарите и зголемување на технолошката подготвеност. По постигнувањето на одреден праг на конкурентност, која извира од факторите на ефикасност, се јавува неопходноста од одржување и постојано обновување на конкурентноста, а тоа се постигнува со иновации, односно развој на нови производи и услуги. *Иновативната способност и подготвеност* на Република Македонија според извештаите за конкурентност се наоѓа на многу ниско ниво, како резултат на неповолноста и неразвиеноста на факторите на иновативното окружување (Графикон 4.22). Ниското ниво на развиеност на факторите на иновативното окружување има ограничувачко влијание врз научниот, технолошкиот и иновативен развој на македонската економија.

Графикон 4.22: Развиеност на факторите на иновации на македонската економија

Извор: WEF's, *Global Competitiveness Reports* (2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012, 2012-2013, 2013-2014), Geneva.

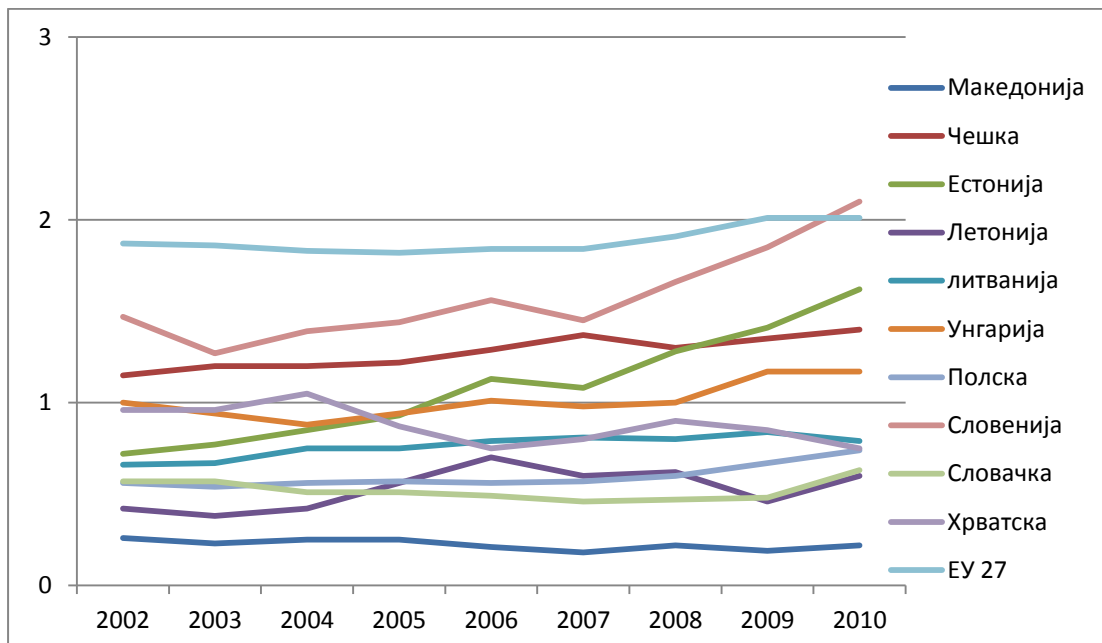
Најголема слабост во групата на поиндикатори кои според СЕФ влијаат на иновативниот развој покажуваат *инвестициите (трошоците) за истражување*. Финансирањето на истражувањето и развојот претставувал најголема слабост и недостаток присутен во целиот период на транзиција на македонската економија. И покрај тоа што во 2012 и 2013 година се забележува извесен напредок кај сите поиндикатори на иновациите, сепак заостанувањето

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

во однос на поранешните транзициони економии е значително изразено. Споредено со поранешните транзициски економии кои покажуваат нагорен тренд во финансирање на научно-истражувачките активности (*графикон 4.23*) и проактивен пристап кон иновациите како стимулатор и поддржувач на развојот, во Република Македонија научно истражувачките активности покажуваат маргинална улога.

Графикон 4.23: Споредба на бруто домашните трошоци за истражување и развој (GERD)

% од БДП

Извор: EUROSTAT

Компаративната анализа покажува многу неповолен тренд во движењето на инвестициите за истражување и развој кај македонската економија и големо заостанување во однос на поранешните економии во транзиција и ЕУ27. Некои од поранешните транзициски економии, како Словенија и Естонија, со слични карактеристики во големината на пазарот како Република Македонија, стратешки во својот конкурентски развој се ориентирале кон развој и стимулирање на иновациите, како рецепт за сигурен успех на светскиот пазар. Таквата стратегија е поддржана со позитивен тренд на пораст на инвестициите во истражување и развој кои во 2012 година достигнале 2.8 односно 2.18% од БДП и се приближиле до Лисабонскиот таргет од 3%. Наспроти тоа, Република Македонија покажува скоро праволиниски тренд на многу ниско ниво на инвестиции кои се движат помеѓу 0.18 и 0.22% од БДП.

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Исто така, и структурата на финансирање на истражувачко-развојните активности во Република Македонија покажува спротивни карактеристики од структурата на финансирање не само на развиените, туку и на поранешните транзициски економии. Имено, во структурата на финансирање доминираат буџетските средства на државата, додека приватниот бизнис сектор има маргинална улога со тенденција на континуирано намалување (Табела 4.29)

Табела 4.29: Структура на инвестициите во истражување и развој во Република Македонија

	2008	2009	2010	2011
GERD* (%GDP)	0.22	0.19	0.22	0.22
GOVERD** (%GERD)	45.9	50.3	64.3	44.2
BERD*** (%GERD)	37.4	25	18	12.8
Странски фондови (% GERD)	16.7	24.5	16.7	43

*GERD – Бруто трошоци за истражување и развој

**GOVERD – Трошоци за истражување и развој на државниот сектор

***BERD – Трошоци за истражување и развој на бизнис секторот

Извор: ERAWATCH Research Reports for the FYRMacedonia, European Commission, 2010, 2011, 2012.

Податоците во табелата откриваат 4 тенденции во финансирањето на истражувачко-развојните активности. *Прво*, се забележува стагнирање на ниско ниво на вкупниот обем на инвестиции во истражување и развој. *Второ*, се забележува доминантно учество на државата во структурата на финансирање на истражувањето и развојот кое достигнува близу 65%, за разлика од ЕУ каде државата учествува со помалку од 15%. *Трето*, ниско ниво и опаѓачки тренд во финансирање на научно-истражувачките активности од страна на бизнис субјектите, наспроти доминантното учество на бизнис заедницата во ЕУ чие учество во вкупните финансии изнесува со над 60% или 1.31% од БДП. *Четвртиот* тренд, се однесува на учеството на странските фондови во Република Македонија кои после државата претставуваат втор најзначаен фактор во финансирање на истражувачките активности.

Во анализата на структурата на финансирање на истражувачко развојните активности приватниот сектор има маргинална улога, не само од аспект на финансиер, туку и како корисник, односно како реализатор на истражувачко-развојни проекти. Така на пример, во 2011 година најголем дел од средствата на државата наменети за истражување и развој, или 48.9% се реализирани од страна на високо - образовните институции, 42.7% од страна на

јавните истражувачки институции како МАНУ и научните институти, додека бизнис секторот реализирал само 8.4%. Споредено со праксата на ЕУ, каде бизнис секторот реализира 61.7% од вкупните средства за истражување и развој, високото образование 24.6%, и јавните институции 13.7%, Република Македонија не се вклопува во трендот и карактеристиките на ЕУ во однос на структурата на реализација на средствата. Уште понеповолна за бизнис субјектите е реализацијата на фондовите кои доаѓаат од странски извори од кои најголем дел, односно 84% се реализираат од страна на високо-образовните институции, 16% од страна на јавните истражувачки институции, додека бизнис заедницата воопшто не се јавува како корисник на странски фондови. Ниското ниво на учество во инвестирањето, но и во реализација на трошоци за истражување и развој, ја отсликува ниската иновативна моќ и ориентираност на бизнис субјектите во Република Македонија.

Извештајот за конкурентност на СЕФ како следен недостаток го издвојува *нискиот капацитет за иновации* на македонската економија. Овој недостаток се однесува како на јавниот, така и на приватниот сектор, и се поврзува со скромната достапност на квалитетна истражувачка инфраструктура и низок квалитет на човечки ресурси. Ваквата состојба се јавила како резултат на отсуството на какви било инвестиции во истражувачка инфраструктура кај јавниот и кај приватниот сектор.

Во насока на подобрување на истражувачката инфраструктура кај јавниот сектор од големо значење е Проектот на Владата за *Опремување на лаборатории за научно-истражувачка и апликативна дејност* кој започна во 2010 година со кој се набавени 80 лаборатории за универзитетите и други државни образовни институции. Современата опрема и техника во овие лаборатории треба да ја стимулира научно-истражувачката дејност, но во исто време треба да обезбеди поголема соработка меѓу универзитетите и приватниот сектор. За целосна успешност на проектот неопходно е овие лаборатории да бидат во функција на потребите на бизнис секторот, тоа значи освен примена на резултатите од истражувањата, лабораториите да бидат и во функција на наменски истражувања на бизнис секторот.

Кај приватниот сектор слабите иновативни капацитети ја ограничуваат нивната иновативна моќ, што е резултат на влијанието на повеќе елементи, како:

- *Непостоење свесност и решеност за воведување иновации во работењето*, а „способноста да се препознае вредноста на новата информација, да се примени и комерцијализира“²⁹⁹ претставува значаен аспект на способноста да се иновира. Фактот дека само 12% од компаниите би сакале да применат нови технологии, а само 5% да направат радикални промени во технологијата зборува дека македонските компании имаат релативно конзервативен однос кон промените;³⁰⁰
- *Недостатност на поволни финансиски средства*. Достапноста до финансии претставува критична компонента на способноста на приватните компании за иновирање. Според *Истражувањето на Светска банка за Бизнис окружувањето и перформансите на претпријатијата (БЕЕПС)* во Република Македонија 72% од компаниите сметаат дека достапноста до финансии претставува главна препрека на нивниот развој;³⁰¹
- *Непоседување на истражувачка инфраструктура*, односно само мал дел на компании поседуваат посебен оддел за истражување и развој; и
- *Нерасполагање со соодветен квантитет и квалитет на истражувачи*. Според Заводот за статистика на Република Македонија бројот на истражувачи на определено и неопределено време во 2011 година изнесувал 2,156. Од нив најголем дел – 1,532 или 71% се вработени во секторот високо образование, 421 или 19.5% во владиниот сектор, а само 203 или 9.4% во бизнис секторот.³⁰² Ваквата структура е спротивна и не соодветствува со структурата на вработеност на истражувачкиот кадар во ЕУ, каде во бизнис секторот

²⁹⁹ Cohen and Levinthal, 1990, *Absorptive capacity: A new perspective on learning and innovation*, Administrative Science Quarterly, Vol. 35, Issue 1.

³⁰⁰ OECD, 2012, *The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Review of the National Innovation System*, Paris, p.47

³⁰¹ Исто стр.30

³⁰² Државен завод за статистика на Република Македонија, 2014, *Научна и истражувачко-развојна дејност 2011*, Скопје, стр.14

се вработени 45% од истражувачите, во високото образование 43% и во владиниот сектор 11.2%.³⁰³ Во однос на квалитетот на истражувачкиот кадар, мерен преку бројот на објавени стручни трудови Република Македонија покажува заостанување не само во однос на земјите од ЕУ, туку и во однос на економиите од регионот, како Хрватска и Србија. Според *SCImago Journal & Country Rank* кој што прави рангирање на економиите според *бројот на објавени научни трудови*, од Република Македонија во 2012 година биле објавени 610 научни трудови, од Хрватска 5,841, од Србија 7,094, од Словенија 5,227.³⁰⁴ Според Заводот за статистика на Република Македонија вкупниот број на објавени научни трудови во 2010 година опаднал за 7.6% во однос на 2009 година. Многу понеповолна квалитативна карактеристика на истражувачката дејност претставуваат *патентите*, како *защитени права на сопственост* на нови производи и процеси. Според *Светската организација за интелектуална сопственост (WIPO)* бројот на поднесени патентни барања во Република Македонија е на многу ниско ниво, така што во 2011 година биле поднесени 41 барање за патент од кои 37 од домашни баратели, а само 4 барања биле поднесени во странство. Наспроти тоа во Хрватска бројот на поднесени барања од домашни субјекти изнесувал 248, а во странство 118. Во Србија 185 барања од домашни апликанти, а 37 апликации во странство. Во Словенија вкупниот број апликации достигнува 1,133, од кои 601 од домашни апликанти, а 532 во странство.³⁰⁵

Во функција на подигнување на иноваторските капацитети и способности на приватниот сектор, во 2012 година Владата на Република Македонија ја донесе *Стратегијата за иновации на Република Македонија 2012-2020*. Оваа стратегија е ориентирана пред сè кон малите и средни претпријатија и предлага мерки насочени кон:

- *Зголемување на свеста на малите и средни претпријатија за користа од иновациите;*

³⁰³ EUROSTAT, 2013, *Science, technology and innovation in Europe*, Pocketbooks, ЕС, p.44

³⁰⁴ <http://www.scimagojr.com/countrysearch.php?region=Eastern%20Europe>

³⁰⁵ http://www.wipo.int/ipstats/en/statistics/country_profile/

- *Формирање Фонд за иновации и технолошки развој (ФИТ)* кој треба да обезбедува грантови на малите и средни претпријатија за иновации, за техничка помош, условени заеми, поддршка на *spin off* компании односно компании основани да го комерцијализираат знаењето настанато како резултат на научно-истражувачки проекти и сл;
- *Поттикнување и поддршка на приватните инвестиции во истражување и развој* преку даночни и царински повластувања или ослободувања, давање кредитни гаранции и субвенционирани заеми, поддршка на пристапот до регионални фондови и до мрежата на бизнис ангели;
- *Зајакнување на човечките ресурси*, преку прилагодување и ориентираност на образовните програми кон иновации, стимулативни мерки за талентирани ученици, квалитативно и квантитативно зголемување на стручните обуки и промоција на доживотното учење.

Една од најслабите алки во иновациското окружување на Република Македонија која ја идентификуваат извештаите за глобална конкурентност на СЕФ претставува *слабата соработка во истражување и развој на релација универзитети-индустрија*. Неповолната состојба во релацијата универзитет-индустрија се истакнува и во *Извештајот за иновации на ЕУ (IUS 2011)*, кој покрај финансиските слабости, укажува и на слабата поврзаност помеѓу универзитетите и бизнис секторот како најголеми слабости на иновативното окружување. Исто така, една анкета спроведена на стопанските субјекти укажува дека само 14.5% од иновативните производи се производ на соработка со други компании и институции како универзитети и истражувачки центри. Помалку од 9% од компаниите имаат воспоставено врска со универзитетите, а само 5% со истражувачките институции.³⁰⁶ Главно универзитетите обезбедуваат консултантски и тренинг услуги на компаниите. Компаниите кои имаат воспоставено врска со одредени универзитети се покажале како многу поуспешни во иновирањето и извозот.

³⁰⁶ OECD, 2011, *The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Review of the National Innovation System*, p.48

Причините за вака слабата соработка помеѓу бизнис секторот и високообразовните институции – Универзитетите се поврзуваат со: недостаток на финансиски средства за финансирање на истражувачки активности кои претставуваат скапа активност со висок степен на ризик, слаба истражувачка ориентираност и инфраструктура на универзитетите, како и застареност и непоклопување на наставните програми на универзитетите со потребите на бизнис секторот што ја ограничува соработката и трансферот на знаење и технологија. Голема слабост во релацијата бизнис-универзитети претставува и отсуството на соработка и заеднички настап на национални и меѓународни проекти кои бараат учество на двата вида на субјекти. Посебно во тој контекст се нагласува отсуството на приватниот сектор во меѓународните проекти.

Еден од проектите кој треба да обезбеди поголемо зближување и меѓусебно поврзување на универзитетите и бизнис секторот е *проектот за опремување на лабораториите* на универзитетите и МАНУ. Економската одржливост на овие лаборатории е предвидено да се оставрува преку комерцијализација на резултатите од истражувачката дејност во овие лаборатории, како и спроведување на наменски истражувања по барање на бизнис секторот.

Воспоставување и зацврстување на поврзаноста и соработката помеѓу бизнис секторот и високообразовните институции претставува еден од приоритетите и аспектите на *Стратегијата за иновации на Република Македонија 2012-2020*. Конкретни мерки кои се предлагаат во стратегијата се: формирање на универзитетски *spin off* компании како начин за комерцијализирање на знаењето настанато во рамки на истражувачките проекти на универзитетите и програми за научно-истражувачка дејност за потребите на бизнис секторот. Исто така, во функција на зголемување на протокот на знаење и интеракција помеѓу универзитетите и бизнисот во Стратегијата се предвидува поттикнување на бизнис мрежите и кластерите и зголемување на нивната иновативна способност. За зголемување на иновативните капацитети на универзитетите и бизнис секторот, Стратегијата укажува на заеднички пристап и употреба на надворешни фондови, формирање база на податоци на лаборатории и истражувачи и веб портал за соработка меѓу науката и

индустријата, формирање технолошки паркови и центри за трансфер на технологии и инкубатори.³⁰⁷

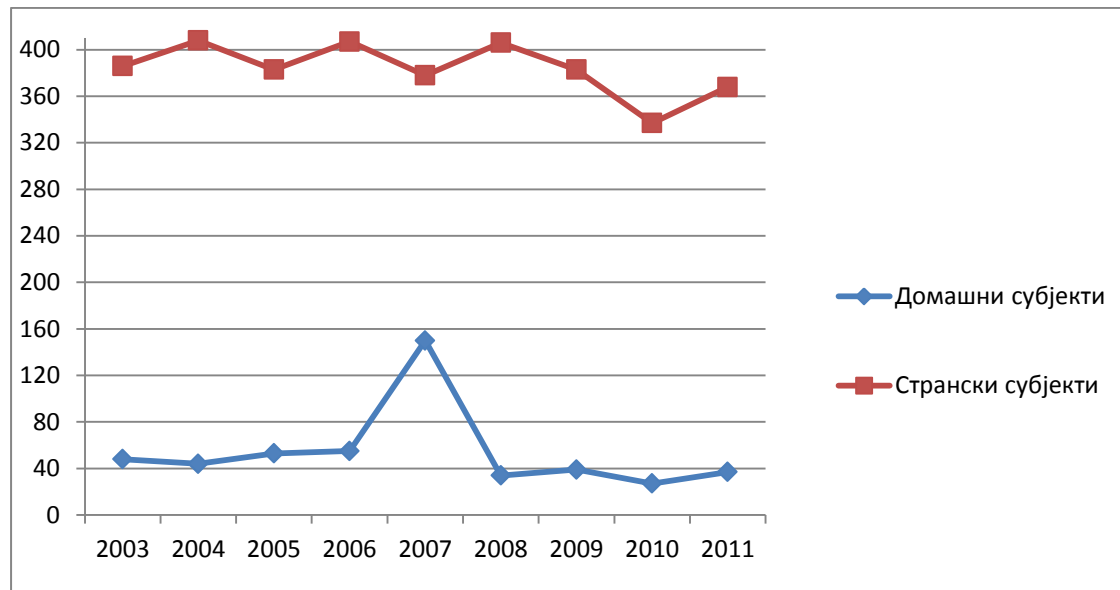
Стратегијата за иновации 2012-2020 претставува добра основа во процесот на изградба на националниот систем за иновации од аспект на определување на институционални механизми и мерки за креирање на системот кој ќе ја овозможи соработката помеѓу бизнисот и научно-образовните и истражувачки институции, меѓутоа главен предизвик претставува нивната имплементација. Слична институционална рамка за стимулирање на трансфер на знаење и истражување помеѓу универзитетите и бизнис секторот активно се применува и функционира во Словенија и Хрватска. Искуството од овие економии покажало дека овие институционални форми во својата мисија за креирање и пренесување на знаењето и технологиите се соочуваат со одредени тешкотии како недостаток на поддршка и меѓусебна доверба, проблеми со заштита на интелектуалната сопственост и бирократски ограничувања.³⁰⁸ Поголемата успешност овој институционален систем за трансфер на знаењето покажува во Словенија, како резултат на поголемата вклученост на приватниот сектор во нивното дизајнирање и развој, покажувајќи поголема флексибилност и отвореност кон потребите на бизнис секторот.

Еден од главните показатели за слабата иновативна способност на македонската економија претставува слабата *патентна активност*, мерена преку бројот на поднесени апликации за патенти од страна на домашните субјекти. (Графикон 4.24)

³⁰⁷ Министерство за економија на РМ, 2012, *Стратегија за иновации на Република Македонија 2012-2020*, Скопје

³⁰⁸ Bartlett Will and Nevenka Cuckovic, 2006, *Knowledge Transfer, Institutions and Innovation in Croatia and Slovenia*, Društvena istraživanja (1330-0288) 15, 83, p.393

Графикон 4.24: Патентни пријави поднесени од домашни и странски субјекти

Извор: Државен завод за индустриска сопственост на Република Македонија

Од податоците се забележува дека бројот на поднесени апликации на домашните субјекти далеку заостанува во однос на апликациите на странските субјекти до *Државниот завод за индустриска сопственост*. Тоа заостанување се движи во однос 1:10. Ниското и непроменливо ниво на патентни апликации е потврда за слабата иновативна активност на македонската економија. Во *Индустриската политика на Република Македонија 2009-2020* во делот на истражувањето и развојот се предвидени мерки за подигнување на свеста на истражувачите и индустријата за вредноста на правата од интелектуална сопственост и финансиска поддршка за регистрирање на тие права.

Карактеристика на иновативниот систем и иновативното окружување на Република Македонија е неговата насоченост кон понудата на иновации што претставува фокусираност на иновативните системи кај сите транзициски економии³⁰⁹, а се запоставуваат т.н. мерки на страна на побарувачката кои според ОЕЦД ги „охрабруваат иновациите и развојот на нови технологии“.³¹⁰ Имено, во сите национални стратешки документи кои ја третираат научно-истражувачката, образовната и иновацијска активност се врши насочување на активностите поаѓајќи од понудата, односно фокусот се става на одредување на

³⁰⁹ Jakob Edler, 2009, *Demand Policies for Innovation in EU CEE Countries*, Working Paper No 579, Manchester Business School, p.2

³¹⁰ OECD, 2011, *Demand Side Innovation Policies*, OECD, Paris

институции и инфраструктура, регулаторни рамки, инструменти и мерки за изградба и поддршка на истражувачко развојните можности.

Токму, една од причините за слабата поврзаност помеѓу бизнис секторот и универзитетите во Република Македонија е *недостигот на насоченост кон страната на побарувачката*. Отсуството на ваквиот пристап е и една од главните причини зошто *јавните набавки* во Република Македонија немаат поттикнувачко влијание врз иновациите и истражувањето и развојот. Главен критериум за одредување на јавните набавки претставува цената, дури не постојат јавни набавки за иновативни решенија за подобрување на јавните услуги. Единствен исклучок од ова претставува јавната набавка за иновативни ИТ производи и услуги во образованието.³¹¹

Стратегијата за иновации на Република Македонија 2012-2020, го воведува пристапот на *иновации кон побарувачката*, преку нејзината целосна ориентираност кон зголемување на иноваторските капацитети на малите и средни бизниси, како и преку воведувањето на функционални услови во јавните набавки, односно можност освен цената и други критериуми да бидат користени при нивното одредување. Праксата на сè поголема примена на пристапот на ориентираноста кон побарувачката на иновации добива посебно внимание кај развиените економии на ЕУ. Така на пример, Финска и Велика Британија димензијата на побарувачката експлицитно ја имаат вклучено во нивните стратегии и политики за иновации.³¹² Примената на пристапот на иновации ориентиран кон побарувачката ќе доведе до поголемо интензивирање на иновативните активности и процеси кај добавувачите поттикнути од пософистицираната побарувачка од една страна, а од друга страна јавните набавки и примената на иновативни технологии во јавниот сектор ќе придонесат за подобрување на ефикасноста и одговорноста во работењето на јавната администрација и подобрување на услугите спрема граѓаните и општеството.

Идентификуваните слабости на иновациското окружување на македонската економија според СЕФ и донесените стратегии, политики и

³¹¹ Erwatch country reports, 2012, *Former Yugoslav Republic of Macedonia*, European Commission, p.24

³¹² Jakob Edler, 2009, *Demand Policies for Innovation in EU CEE Countries*, Working Paper No 579, Manchester Business School, p.2

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

програми претставуваат само почеток и првична основа кон градење на иновациските способности на македонската економија. Изградбата на иновативен систем и иновативно окружување кое ќе биде во состојба да ја внесе македонската економија во фазата на конкурентност водена од иновациите претставува сложен процес на фактори кои се надградуваат едни врз други.

Слика 4.1: Пирамида на иновации

Извор: Собствен приказ

Република Македонија во рамките на „пирамидата на иновации“ (слика 4.1), се наоѓа на најниското ниво, односно во фаза на креирање на базата која се однесува на соодветен квантитет и квалитет на човечки ресурси, финансиска поддршка од јавни и меѓународни извори и постоење на регулаторно и институционално окружување. Овие услови – овозможувачи треба да го стимулираат процесот на креирање на иновации. Второто ниво во процесот на креирање на иновациите се однесува на активности на фирмите кои треба да обезбедат или овозможат креирање на иновации. Во однос на ова ниво македонските компании имаат незадоволителни резултати по однос на сите три параметри: трошоци за истражување и развој, патенти и воспоставување релации и врски со институции (образовни, истражувачки, бизнис и сл.). Третото ниво во процесот на иновативно изградување ги претставува конкретните резултати изразени преку квантитетот на иновации и нивните економски ефекти во однос на: квалитативно и квантитативно подобрување на извозот, зголемување на додадената вредност, зголемување на бројот на фирми

и вработеност во научно - интензивни дејности, како и приходи од заштитени права (патенти и лиценци).

Процесот на креирање на иновативноста на македонската економија претставува долгорочен и сложен процес за чија успешност од суштинско значење се следниве точки: креирање и продукција на висококвалитетен образован и истражувачки ориентиран кадар; зголемена достапност до поволни финансиски аранжмани и грантови што ќе ги зголеми апсорпционите капацитети на компаниите за истражување и развој, иновации и нови технологии; воспоставување на односи на соработка помеѓу бизнис секторот и научно - истражувачките институции и примена на микс стратегија (понуда и побарувачка) на ориентираност на иновации.

4.2 Компаративна анализа на конкурентноста на македонската економија во однос на одредени целни економии

Извештаите за глобална конкурентност на СЕФ, кои ја мерат конкурентноста на националните економии, претставуваат можност за изработка на компаративни анализи помеѓу одделни национални економи или економски групации според параметрите кои ги обработува СЕФ. На тој начин постои можност да се согледаат разликите во степенот на развиеност и промените на индикаторите помеѓу анализираните економии.

Компаративната анализа во овој дел од трудот се заснова на компарација на општото ниво на конкурентност и на одделните фактори на конкурентност групирани во три групи: **основни фактори, фактори за подобрување на ефикасноста и фактори на иновативност и софистицираност**. Во анализата се опфатени: македонската економија и економиите од окружувањето: Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарија, Србија, Хрватска и Црна Гора, и поранешните земји во транзиција, сегашни членки на ЕУ: Естонија, Полска, Словачка, Словенија, Унгарија и Чешка.

4.2.1 Компаративна анализа во однос на промените на општото ниво на конкурентност

Конкурентноста на нациите која СЕФ ја дефинира како „збир или сет на институции, политики и фактори кои го одредуваат нивото на продуктивност

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

на една економија“,³¹³ претставува динамичен процес. Тоа значи дека, во зависност од промените кои настануваат на факторите на конкурентност, се менува и нивото на конкурентност. Подобрувањето на факторите на конкурентност имплицира пораст на конкурентноста што влијае позитивно врз продуктивноста во една национална економија. На тој начин, мерењето на конкурентноста и споредбата на индексите на конкурентност претставува индикатор за движење на продуктивноста во одделните национални економии, а со тоа и индикатор на стапката на поврат на инвестициите, што претставува многу значаен показател за инвеститорите. Целта на компаративната анализа за општото ниво на конкурентност на македонската економија и целните економии од окружувањето и поранешните транзициски економии – сегашни членки на ЕУ, е да се направи споредба на промените во конкурентноста и да се идентификуваат факторите на тие промени. (Табела 4.30)

³¹³ WEF, 2013, *Global Competitiveness Report 2013-2014*, Geneva, p.4

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Табела 4.30: Споредба во промените на Индексот на глобална конкурентност (ИГК) и промените во индикаторите на конкурентност

ИГК 2013-2014	73	95	101	87	67	57	75	46	78	63	42	62	32
ИГК 2008-2009	89	108	85	107	65	76	61	33	46	62	53	42	32
	МК	АЛ	СР	БХ	ЦГ	БГ	ХР	ЧШ	СК	УН	ПЛ	СЛ	ЕС
ИГК 2013-2014 : ИГК 2008-2009													
Основни фактори	70	94	106	81	68	58	61	55	67	65	59	37	26
Институции	60	118	126	71	52	107	93	86	119	84	62	68	27
Инфраструктура	86	99	90	83	70	75	42	39	67	51	74	36	40
Макроекономска стабилност	59	94	136	104	112	30	68	55	62	84	65	53	22
Здравство и основно образов.	79	56	69	46	37	45	66	60	39	57	42	17	29
Подобрувачи на ефикасноста	76	100	92	89	72	60	68	37	56	54	32	62	30
Високо образование и обука	76	78	83	63	50	69	51	39	58	44	37	25	23
Ефикасност на пазар на добра	44	97	132	104	64	81	111	48	76	78	57	62	30
Ефикасност на пазар на труд	79	67	119	88	58	61	114	81	76	85	80	106	12
Развиеност на финансискиот пазар	62	128	115	113	49	73	78	58	42	74	38	134	35
Технолошка подготвеност	67	92	60	73	49	44	45	34	52	46	43	33	29
Големина на пазар	109	107	69	98	135	63	74	41	58	52	20	83	99
Фактори на иновации и софистицираност	94	119	125	89	70	108	80	36	77	71	65	49	35
Деловна софистицираност	100	122	137	110	89	106	88	38	73	96	65	58	51
Иновации	86	119	112	63	54	105	79	37	95	47	65	40	31

Влошување
 Подобрување
 Непроменето

Извор: WEF's Global Competitiveness Reports (2008-2009, 2013-2014)

Од споредбената анализа на податоците во табелата може да се заклучат следниве тенденции во движењата на рангот на конкурентност кај анализираните економии:

1. Еден дел од економиите од Југоисточна Европа како: Македонија (73), Бугарија (57), Албанија (95) и Босна и Херцеговина (87) покажуваат значителен напредок во подобрување на глобалниот индекс на конкурентност во 2013 во однос на 2008 година. Меѓутоа и покрај напредокот за повеќе позиции овие економии сè уште се наоѓаат ниско на скалата на конкурентност. Влошување на

конкурентската позиција покажуваат Црна Гора (67), а посебно тоа е нагласено кај Хрватска (75) и Србија (101).

2. Кај поранешните економии во транзиција, сегашни членки на ЕУ, Полска забележува напредок за 11 места, односно од 53-тото на 42-рото место, а Естонија одржува стабилно ниво на конкурентност на 32-рото место. Останатите економии од оваа група забележуваат пад во конкурентноста кој е најголем кај Словачка за 32 места, Словенија за 20 места и Чешка за 13 места.

Меѓутоа, доколку компаративно се анализира влијанието на одделните фактори на конкурентност помеѓу анализираните економии може да се заклучи дека:

Кај економиите од ЈИЕ не може да се заземе единствен хомогенизиран пристап за сите економии, бидејќи секоја има посебни индивидуални карактеристики во предностите и слабостите. На пример:

- Република Македонија напредокот од 16 места во нивото на конкурентност го должи најмногу на подобрување на состојбата со институциите каде забележува подобрување за 30 места, подобрување на ефикасноста на пазарот на стоки за 54 места, ефикасноста на пазарот на труд за 34 места и ефикасноста на финасискиот систем за 21 место,
- кај Бугарија напредокот во конкурентноста е резултат на подобрување на инфраструктурата, макроекономската стабилност, подобрување на индикаторот здравство и образование и забележителен напредок кај технолошката подготвеност,
- во конкурентноста на Црна Гора како најдобро рангирани се издвојуваат индикаторите кои се однесуваат на образованието, а голем напредок се забележува кај факторите на софистицираност и иновативност.
- Хрватска иако покажува назадување во рангот на конкурентност, сепак како најдобро рангирани индикатори се истакнуваат оние кои се поврзани со креирањето на повисоко ниво на конкурентност како: технолошката подготвеност и високиот степен и квалитет на инфраструктурна изграденост.

- најслаба алка во конкурентноста на регионот на ЈИЕ според *табелата 4.29* претставува Србија, која покрај тоа што покажува назадување во општото ниво на конкурентност и нивото кај одделните индикатори, во исто време покажува и големо заостанување во рангот на конкурентност споредено со другите економии.

Кај поранешните транзициски економии, сегашни членки на ЕУ, намалувањето на рангот во најголем степен е резултат на влијанието на финансиската и должничка криза, пред сè во делот на: макроекономската стабилност, ефикасноста на пазарот на труд и ефикасноста на финансискиот пазар. Меѓутоа позитивен аспект на конкурентноста кај овие економии претставува одржувањето континуитет во високата рангираност на факторите кои обезбедуваат квалитативно подобрување на човечкиот фактор, повисок степен на додадена вредност на производството, развој на нови производи и поголема способност за диверзификација во однос на конкурентите, а тоа се факторите: високото образование и обука, технолошка подготвеност, факторите на иновации и софистицираност. Инвестирањето во овие софистицирани фактори им обезбедува одржливост на конкурентноста, бидејќи станува збор за економии кои се наоѓаат или во фаза на развој воден од иновации или во транзитна фаза на премин кон развој воден од иновациите.

Во однос на споредбената анализа на рангот на економиите според *индексот на конкурентност*, интересен е фактот што *повисокото ниво на развој не гарантира секогаш повисок ранг на конкурентност*. На пример Македонија која се наоѓа во фаза на развој воден од ефикасноста е рангирана на 73-тото место според конкурентноста, а Словачка која се наоѓа во транзитната фаза на развој кон иновации е рангирана на 78-мото место во Извештајот за глобална конкурентност од 2013-2014 година. Тоа значи дека, опаѓањето на рангот на конкурентност не значи и опаѓање на фазата на развој на економијата и обратно, подобрувањето на рангот на конкурентност не значи и подобрување на фазата на развој на економијата. Ова се објаснува со фактот што од една страна, според СЕФ, економиите во зависност од висината на БДП по глава на жител се делат на три основни и две преодни (транзитни) фази на развој.

- *Фаза на развој воден од факторите* (економии со БДП по глава на жител под 2,000 УСД),
- *Транзитна фаза* (економии со БДП по глава на жител помеѓу 2,000-2,999 УСД),
- *Фаза на развој воден од ефикасноста* (економии со БДП по глава на жител помеѓу 3,000-8,999 УСД),
- *Транзитна фаза* (економии со БДП по глава на жител помеѓу 9,000-17,000 УСД)
- *Фаза на развој воден од иновациите* (економии со БДП по глава на жител над 17,000 УСД).

Од друга страна конкурентноста претставува динамичен процес за сите економии. Посебно динамиката е нагласена за економиите кои се наоѓаат во транзициска или посттранзициска фаза, каде мерењето на конкурентноста е сензитивно и на најмали промени во перцепциите на субјектите, наспроти високо развиените економии со изградени стабилни механизми, политики и институции. Меѓутоа порастот на конкурентноста влијае на продуктивноста и на подолг рок, доколку конкурентноста се одржува и надоградува, предизвикува пораст на БДП и со тоа таа станува основен фактор на развојот. Затоа е важно, националните економии да се стремат кон постигнување и одржување повисоко ниво на конкурентност на среден и долг рок.

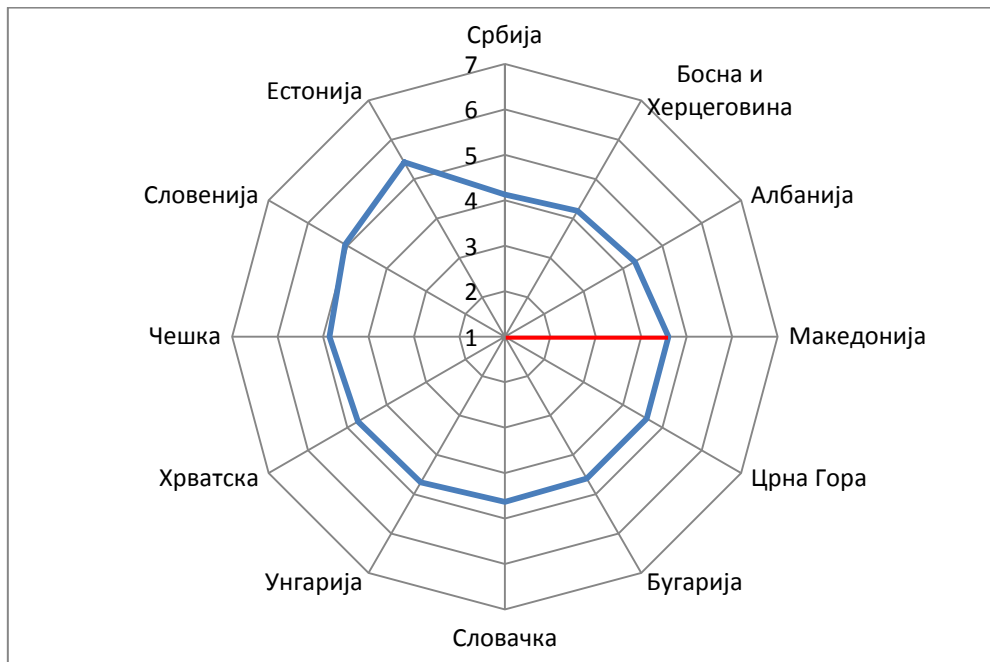
4.2.2 Компаративна анализа според основните фактори на конкурентност

Компаративна анализа според **основните фактори на конкурентност** помеѓу национални економии, кои се јавуваат како поранешни земји во транзиција, е од посебно значење затоа што тие претставуваат показатели за степенот и успешноста на процесот на транзиција во овие економии. Основните фактори од една страна го мерат степенот на развиеност, изграденост и стабилност на институциите и макроекономските индикатори, а од друга инфраструктурната развиеност и развиеноста на основните човечки потенцијали како основни предуслови за креирање на конкурентноста. Република Македонија по однос на развиеноста на оваа група фактори се наоѓа на исто ниво со Црна Гора и Бугарија, а покажува подобри резултати во однос на другите три земји од регионот на Западен Балкан, Србија, Босна и Херцеговина и Албанија. Поголемо заостанување македонската економија покажува во однос

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

на поранешните земји во транзиција – сегашни членки на ЕУ кое е понагласено во однос на Словенија и Естонија кои ја имаат поминато границата од вредност 5. Ваквиот однос во степенот на развиеност и квалитет на основните фактори помеѓу одделните економии е прикажан на *графиконот 4.25*.

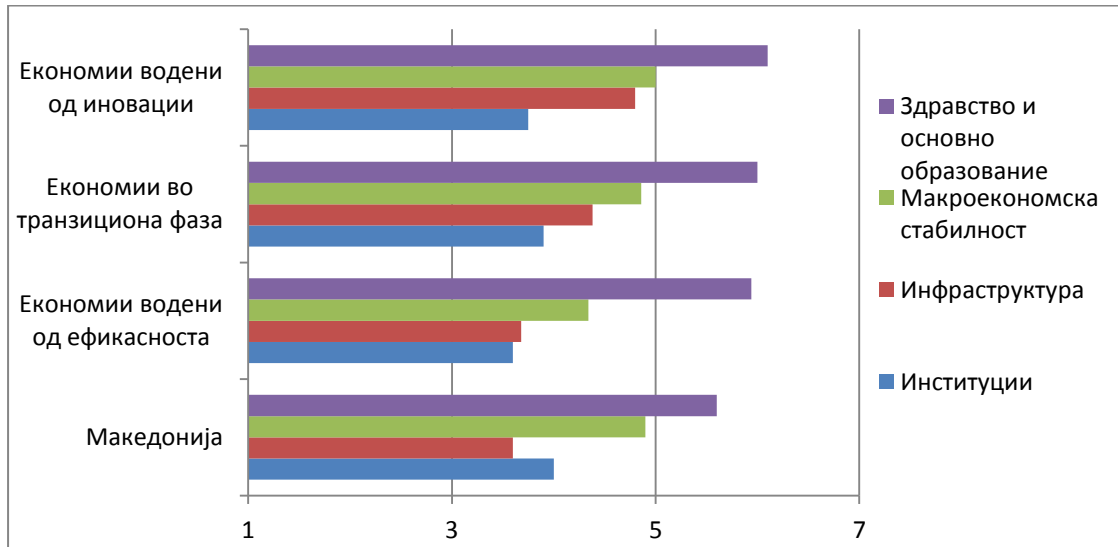
Графикон 4.25: Споредба во степенит на развиеност на групата основни фактори на конкурентност во периодот 2011-2013

Извор: Пресметано според *Global Competitiveness Reports (2011-2012, 2012-2013, 2013-2014)*

Наспроти заостанувањето како група фактори, споредбата на степенот на развиеност на одделните фактори на конкурентност, открива дека македонската економија кај некои фактори покажува подобри резултати дури и во однос на оние економии кои се наоѓаат во преодната фаза кон иновации и на фазата на развој воден од иновациите. (*Графикон 4.26*)

Графикон 4.26: Споредба на степенот на развиеност на одделните основни фактори помеѓу македонската економија и другите економии според фазите на развој

Извор: Пресметано според податоци на WEF's Global Competitiveness Report (2013-2014)

Споредбените податоци укажуваат дека македонската економија покажува *подобри резултати* во однос на трите групи анализирани економии кај факторите институции и макроекономска стабилност. Кај индикаторот институции подобрувањата се однесуваат на подобрување на заштитата на инвеститорите, намалување на непотребната регулатива, транспарентност на владините политики, политиката на нефаворизирање или еднаков третман од страна на Владата и борбата со корупцијата. Следната предност во однос на другите економии претставува макроекономската стабилност која е резултат на подобрувањата во делот на националното штедење и одржување стабилност на јавниот долг.

Наспроти позитивната тенденција на промени кај институциите и макроекономската стабилност, македонската економија покажува *незадоволителни резултати* во однос на инфраструктурата и делот на здравство и основно образование, споредено со трите групи економии според фазата на развој. На неповолната состојба на овие фактори укажуваат и бизнис субјектите во анкетата спроведена од СЕФ според која 15.2% од испитаниците како најпроблематичен фактор ја идентификувале слабата и недоволна инфраструктура.³¹⁴

³¹⁴ WEF, 2013, *Global Competitiveness Report (2013-2014)*, p.260

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Преку споредба на коефициентите на корелација (табела 4.31) може да се утврди колкава е зависноста на конкурентноста на националните економии од основната група на фактори.

Табела 4.31: Споредба на коефициентот на корелација кај основните фактори на конкурентност

	Основни фактори на конкурентност (x)	GCI (y)	* r^2 за групација	* r^2 за сите економии
Македонија	4.6	4.1	$r^2 = 0.87$	$r^2 = 0.73$
Србија	4.1	3.8		
Црна Гора	4.6	4.2		
Албанија	4.3	3.9		
Босна и Херцеговина	4.2	3.9		
Бугарија	4.6	4.3		
Хрватска	4.7	4.1	$r^2 = 0.40$	
Чешка	4.8	4.5		
Полска	4.7	4.5		
Словачка	4.6	4.1		
Словенија	5.0	4.3		
Унгарија	4.7	4.3		
Естонија	5.4	4.6		

* r^2 - коефициент на корелација

Извор: Пресметано според податоци на СЕФ

Општо за сите анализирани економии зависноста е голема и коефициентот на зависност $r^2 = 0.73$. Меѓутоа македонската економија и економиите од регионот кои се наоѓаат во втората фаза на развој воден од ефикасноста покажуваат многу висока зависност на конкурентноста од основните фактори на конкурентност $r^2 = 0.87$, наспроти поранешните економии во транзиција – сегашни членки на ЕУ, кај кои коефициентот на корелација $r^2 = 0.40$. Ваквата зависност укажува на фактот дека кај економиите со повисоко ниво на конкурентност, кои имаат висококвалитетни основни фактори со вредност на развиеност над 5, според СЕФ кај нив конкурентноста извира од пософистицирани фактори на конкурентност. Тоа укажува на тенденцијата дека високата развиеност и квалитет на основните фактори претставува потребен, но не и доминантен услов за развој кај економиите со повисоко ниво на конкурентност.

Според тоа, Република Македонија во процесот на конкурентско зајакнување мора да продолжи со изградбата на висок квалитет на основните фактори кои треба да обезбедат: одржување стабилност на факторите на макроекономското окружување, понатамошно институционално и регулаторно усогласување со стандардите на ЕУ и обезбедување на нивна имплементација, интензивно инвестирање во квантитативно и квалитативно подобрување на инфраструктурата како приоритет во идниот развој на економијата. Паралелно со процесот на зајакнување на основните фактори треба да инвестира и во пософистицирани фактори на конкурентност, како услов за постојано надградување и одржливост на конкурентноста и премин кон повисока фаза на развој.

4.2.3 Компаративна анализа според факторите на подобрување на ефикасноста

Втората група индикатори на конкурентност според СЕФ се карактеристични за втората фаза на развој воден од ефикасноста. Македонската економија и најголем дел од економиите од окружувањето, Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарија, Србија и Црна Гора се наоѓаат во фазата на развој воден од ефикасноста. Споредбата во степенот на развиеност на оваа група фактори, според СЕФ, овозможува да се спознаат разликите помеѓу самите економии кои ѝ припаѓаат на оваа група и разликите во однос на другите економии кои припаѓаат на т.н. транзициска фаза кон иновации како: Хрватска, Естонија, Унгарија, Полска и Словачка, како и во однос на економиите кои се веќе во фаза на развој воден од иновациите како Чешка и Словенија. (Графикон 4.27)

Графикон 4.27: Споредба во квалитетот на факторите на ефикасност во периодот 2011-2013

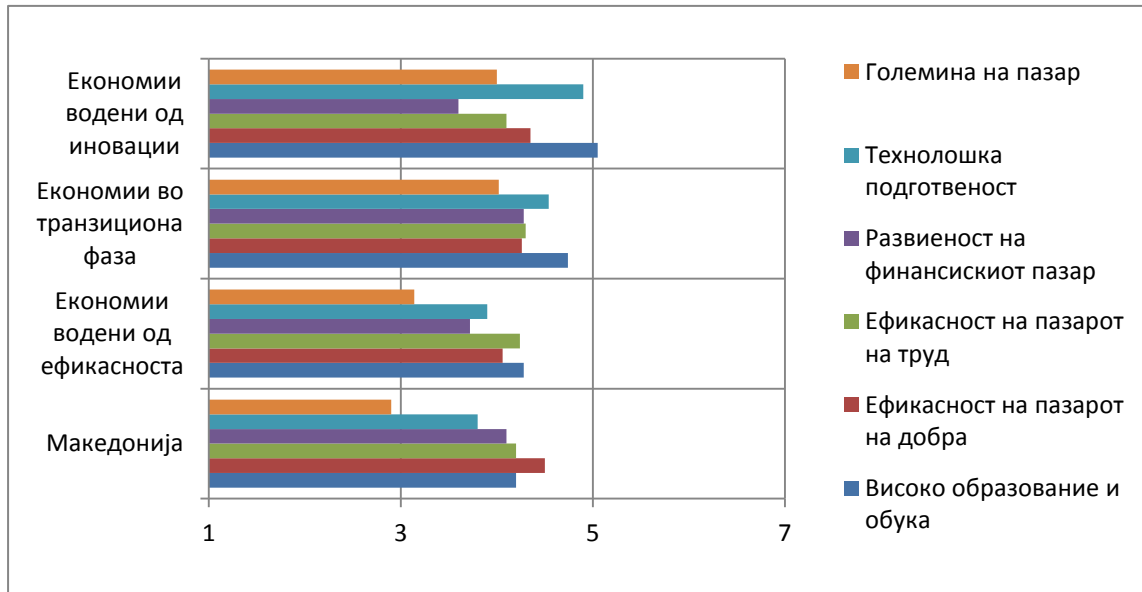

Извор: Пресметано според Global Competitiveness Reports (2011-2012, 2012-2013, 2013-2014)

Македонската економија во однос на факторите на ефикасност, споредено со економиите кои се наоѓаат во фазата на развој воден од ефикасноста, покажува подобри резултати во однос на: Албанија, Босна и Херцеговина и Србија, додека заостанување се забележува во однос на другите две земји од истата група, Бугарија и Црна Гора. Заостанувањето е поголемо во однос на другите анализирани економии кои се наоѓаат во преодната фаза кон иновации и во фазата на развој воден од иновации.

Втората група индикатори се однесуваат на квалитетот на човечкиот капитал, изразен преку високото образование и системот на обуки, ефикасноста на пазарите и степенот на технолошка подготвеност. Во однос на оваа група фактори, најголем напредок и најдобри резултати македонската економија покажува во ефикасноста на пазарот на добра (графикон 4.28) каде се направени најголемите реформи во однос на олеснувањето на постапките и времето за започнување бизнис, олеснување на царинските процедури и влезот на СДИ. Исто така, македонската економија покажува подобри резултати во ефикасноста на финансискиот пазар споредено со економиите водени од ефикасноста и економиите водени од иновациите

Графикон 4.28: Споредба во квалитетот на факторите на ефикасност

Извор: Според податоци од World Economic Forum, GCR (2013-2014)

Квалитетот на човечкиот капитал во Република Македонија изразен преку неадекватно едуцираната работна сила претставува трет по големина проблем за правење бизнис кој што се истакнува од страна на бизнис заедницата. Ова ограничување на конкурентноста на македонската економија посебно се нагласува во последните извештаи за конкурентност кои се однесуваат на периодот на зголемени СДИ. Станува збор за слабости кои се резултат на формалниот образовен и систем на обуки. Во однос на економиите од окружувањето, кои се класифицирани во фазата на развој воден од ефикасноста, Република Македонија е на ниво на просекот на оваа група економии од 4.2. Споредено со другите анализирани економии кои ги претставуваат транзитната и највисоката фаза на развој, македонската економија покажува значително заостанување во однос на квалификуваноста на човечкиот фактор. Според тоа, една од претпоставките за зголемување на ефикасноста и клучен инпут за развој на иновации на македонската економија се инвестициите во квалитативно подобрување на образованието кое ќе произведува висококвалитетни кадри.

Бидејќи втората група на фактори содржи индикатори кои се поврзани со ефикасноста на функционирањето на пазарите, компаративната анализа во овој случај исто така ги открива разликите во степенот на развиеност, ефикасност и влијание на пазарите врз можностите за креирање на конкурентност помеѓу

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

македонската економија и економиите од окружувањето и поранешните транзициски економии – сегашни членки на ЕУ. Република Македонија споредено со анализираните економии покажува релативно добри резултати во ефикасноста на пазарите. Меѓутоа, наспроти позитивните тенденции во ефикасноста на пазарот на стоки, економијата покажува слабости во функционирањето на финансискиот пазар и пазарот на капитал, од аспект на слабиот пристап до поволни и диверзифицирани финансиски средства, што се идентификува како најпроблематичен фактор од страна на бизнис заедницата.

Третиот фактор на ефикасноста кој зборува за техничко-технолошкото усовршување на економијата, а воедно е и показател за тоа дали земјата се движи кон пософистицирани форми на конкурентност, е технолошката подготвеност. Република Македонија манифестира многу слаби резултати во однос на технолошката подготвеност, според кои само Албанија и Босна и Херцеговина покажуваат послаби карактеристики. Споредено со останатите анализирани економии заостанувањето е значително големо, не само во однос на поранешните земји во транзиција кои според технолошката подготвеност достигнуваат вредност над 5, туку и во однос на другите економии од окружувањето, Бугарија, Србија, Хрватска и Црна Гора.

Зависноста на македонската економија и групата на економии чиј што развој е воден од ефикасноста на факторите ја потврдува коефициентот на корелација кој изнесува $r^2 = 0.86$. (Табела 4.32)

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Табела 4.32: Споредба на коефициентот на корелација кај факторите на ефикасност

	Фактори на ефикасност (x)	ИГК (y)	*r ² за групација	*r ² за сите економии
Македонија	3.8	4.1	r ² = 0.86	r ² = 0.82
Србија	3.7	3.8		
Црна Гора	4.0	4.2		
Албанија	3.8	3.9		
Босна и Херцеговина	3.7	3.9		
Бугарија	4.1	4.3		
Хрватска	4.0	4.1	r ² = 0.70	
Чешка	4.5	4.5		
Полска	4.6	4.5		
Словачка	4.3	4.1		
Словенија	4.2	4.3		
Унгарија	4.3	4.3		
Естонија	4.5	4.6		

*r²- коефициент на корелација

Извор: Пресметано според податоци на СЕФ

Коефициентот на корелација од факторите на ефикасност кај останатите анализирани економии опаѓа, како што се зголемува учеството и влијанието на групата фактори на софистицираност и иновативност. Имено, после постигнување на одредено ниво на конкурентност, нејзината одржливост станува резултат на влијанието на факторите на највисоко ниво, односно факторите на софистицираност и иновативност.

Наспроти фактот што Република Македонија се наоѓа во втората фаза на развој воден од факторите на ефикасноста, постигнувањето на поголема ефикасност во функционирањето на овие фактори е повразно со неопходноста од интензивно инвестирање во нивно континуирано подобрување.

4.2.4 Компаративна анализа во однос на факторите на иновативност

Еден од главните и фундаментални предизвици на националните економии во услови на екстремно голема конкуренција на светскиот пазар е постигнување на прагот за премин во иновативно ориентирана економија и нејзино одржување. Постигнувањето економија заснована на иновации

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

претставува највисок степен на конкурентска изграденост на националните економии според СЕФ. Компаративната анализа на индикаторите на највисоката фаза на развој значи анализа за откривање на разликите помеѓу економиите во степенот на ориентираност и примена на софистицирани и иновативни извори и форми на конкурентност. (Графикон 4.29)

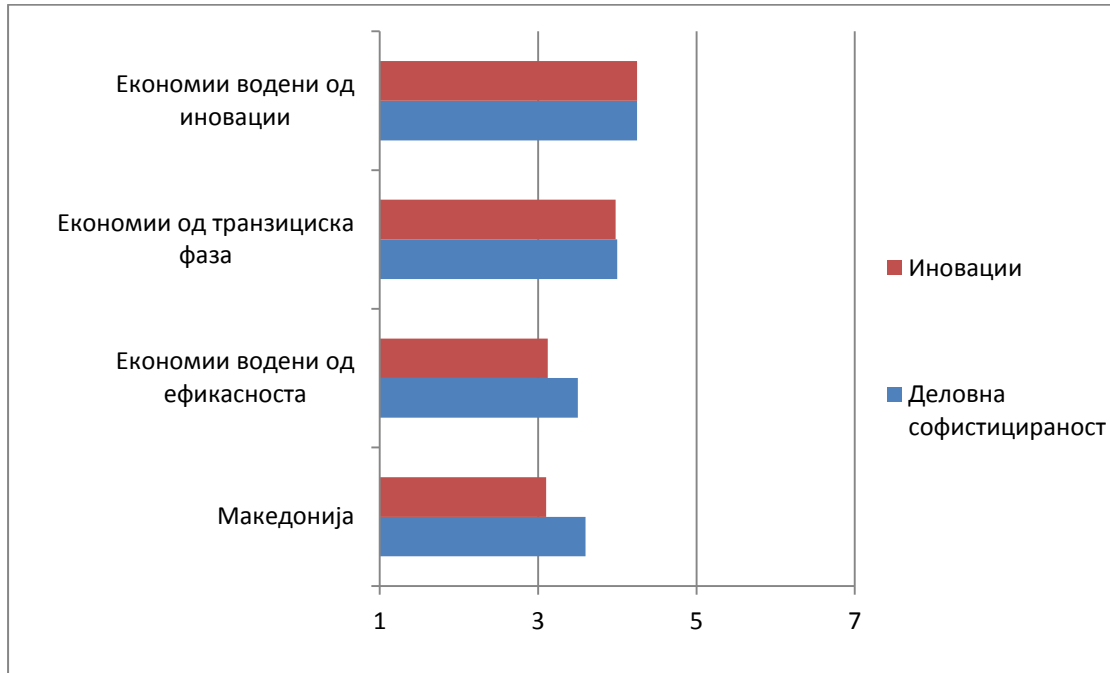
Графикон 4.29: Споредба во степенот на развиеност на третата групата фактори на конкурентност во периодот 2011-2013

Извор: Според WEF's Global Competitiveness Reports (2011-2012, 2012-2013, 2013-2014)

Економиите кои се наоѓаат во фаза на развој воден од иновации, Чешка и Словенија, покажуваат најдобри резултати во квалитетот на третата група фактори на конкурентност, односно факторите на софистицираност и иновации. На исто ниво е и Естонија, која се наоѓа во преодната фаза на развој кон иновации и која како мала економија својот развој го заснова на интензивно инвестирање во подигнување на иновативните капацитети. Република Македонија, иако покажува подобрување на позицијата за 16 места, односно од 110 во 2012 на 94-тото во 2013 година, сепак заостанува значително не само во однос на економиите чиј развој се заснова на иновациите, туку и во однос на економиите кои се наоѓаат во преодната фаза на развој. Според развиеноста на одделните фактори на иновативност и софистицираност на бизнисот македонската економија се вклопува во просекот на економиите од окружувањето кои се во фазата на развој воден од ефикасноста. (Графикон 4.30)

Графикон 4.30: Споредба во развиеност на факторите иновации и деловна софистицираност

Извор: Пресметано според WEF's Global Competitiveness Report (2013-2014)

Развојниот јаз што постои помеѓу македонската економија и економиите од транзитната и иновативната фаза на развој, е резултат на маргинализирањето и запоставувањето на потребата од микроекономски реформи кои би вовеле пософистицирани форми на организација, производство и делување на домашните стопански субјекти од една страна, а од друга страна создавање на иновативно национално окружување како синтеза на: овозможувачи (човечки, системски и финансиски) и активности на субјекти (бизнис, образовни, научно-истражувачки, стандардизациони). Примерот со естонската економија докажува дека, кога политиката на иновации, истражување и развој претставуваат приоритетни компоненти на националната стратегија за економски развој, тогаш иновативниот јаз помеѓу економиите се надминува. Имено, Естонија која според *Европската иновативна скала* (ЕИС) во 2003 година се наоѓала на дното со уште 9 други земји кандидати за членство во ЕУ, за период од 8 години односно во 2011 година достигнува до групата на иновативни следбеници, веднаш зад групата на водечки иновативни лидери.³¹⁵

³¹⁵ Maastricht Economic and Social Research Institute on Innovation and Technology, 2011, *Innovation Union Scoreboard 2011*, PRO INNO Europe, p.12

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Класифицирањето во различни фази на развој и разликите во степенот на развиеност на факторите на иновативност имплицираат разлики во однос на коефициентот на корелација помеѓу нивото на конкурентност и факторите на иновативност кај одделните групи економии. (Табела 4.33)

Табела 4.33: Споредба на коефициентот на корелација кај факторите на иновативност

	Фактори на иновативност (x)	GCI (y)	* r^2 за групација	* r^2 за сите економии
Македонија	3.2	4.1	$r^2 = 0.57$	$r^2 = 0.79$
Србија	3.0	3.8		
Црна Гора	3.6	4.2		
Албанија	3.1	3.9		
Босна и Херцеговина	3.2	3.9		
Бугарија	3.3	4.3		
Хрватска	3.4	4.1	$r^2 = 0.72$	
Чешка	4.1	4.5		
Полска	3.7	4.5		
Словачка	3.5	4.1		
Словенија	3.9	4.3		
Унгарија	3.7	4.3		
Естонија	4.1	4.6		

* r^2 - коефициент на корелација

Извор: Пресметано според податоци на СЕФ

Коефициентот на корелација $r^2 = 0.72$ потврдува дека кај економиите кои се наоѓаат во транзитната или фазата на развој воден од иновативноста постои голема корелација помеѓу конкурентноста и пософистицираните фактори како извори на конкурентност. Додека коефициентот на корелација $r^2 = 0.57$ за економиите кои се наоѓаат во фазата на развој воден од ефикасноста во кои спаѓа и Република Македонија, Република Македонија и останатите економиите кои се наоѓаат во фазата на развој воден од ефикасноста, покажуваат помал степен на поврзаност помеѓу нивото на конкурентност и софистицираните фактори, што потврдува дека овие фактори не се извори на конкурентноста на оваа група економии.

Пресметките на коефициентите на корелација помеѓу трите групи фактори и нивото на конкурентност ја потврдува распореденоста на анализираните групи економии соодветно на фазите на развој. Имено кај

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

економиите водени од ефикасноста конкурентноста произлегува од основните фактори и факторите подобрувачи на ефикасноста, додека кај групата економии кои се наоѓаат во фаза на развој воден од иновациите конкурентноста е цврсто зависна од факторите на ефикасност и факторите на иновативност. Ваквата корелација е претставена во табела 4.34.

Табела 4.34: Споредба во коефициентите на корелација помеѓу конкурентноста и одделните групи фактори

	*r² во однос на основните фактори	*r² во однос на факторите на ефикасност	*r² во однос на факторите на иновативност
Македонија	$r^2 = 0.87$	$r^2 = 0.86$	$r^2 = 0.57$
Србија			
Црна Гора			
Албанија			
Босна и Херцеговина			
Бугарија			
Хрватска	$r^2 = 0.40$	$r^2 = 0.70$	$r^2 = 0.72$
Чешка			
Полска			
Словачка			
Словенија			
Унгарија			
Естонија			

Извор: Сопствени пресметки

Ваквата корелација или поврзаност помеѓу фазата на конкурентност и влијанието на факторите потврдува дека „земјите со подобро развиени институции, кои овозможуваат поголема безбедност на сопственичките права и имаат стабилни политики имаат можност да инвестираат повеќе во човечки и физички капитал и да ги употребуваат тие фактори многу поефикасно постигнувајќи притоа повисоко ниво на доход“³¹⁶.

³¹⁶ Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, A., 2001, *The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical investigation*, The American Economic Review, p.1369-1401

4.3 Мерки и активности за развој на индикаторите кои обезбедуваат повисока фаза на конкурентност на македонската економија

СЕФ дефинирајќи ја конкурентноста како збир или сет на институции, политики и фактори кои го одредуваат нивото на продуктивност на една економија³¹⁷, всушност укажува дека конкурентноста претставува квалитет на национално окружување кое го одредува и насочува развојот на една национална економија. Тоа значи дека конкурентноста претставува динамичен и квалитативен процес кој во зависност од тоа дали се инвестира во негово подобрување или не, на среден или на долг рок, може да резултира со пораст или опаѓање на продуктивноста, а со тоа зголемување или намалување на развојот на економијата. Преминувањето од една, во друга фаза на развој значи квалитативно надградување на конкурентноста во функција на пораст на продуктивноста. Од аспект на СЕФ, преминот од една во друга фаза на развој значи премин кон квалитативно повисоки извори на конкурентност кои ја зголемуваат продуктивноста.

Според параметрите за класифицирање на економиите во фази на развој, македонската економија припаѓа на втората фаза на развој воден од ефикасноста на факторите. Гледано од аспект на тенденциите за повисок развој и премин кон следната, транзитна фаза, која претставува чекор напред кон фазата на развој воден од иновациите, се откриваат слабостите или препреките кои македонската економија треба да ги совлада во процесот на конкурентско унапредување. (Графикон 4.31)

³¹⁷ WEF, 2013, *Global Competitiveness Report 2013-2014*, Geneva, p.4

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Графикон 4.31: Споредба во развојот на компонентите на индексот на конкурентност помеѓу Република Македонија и економиите во транзитна фаза на развој кон иновации (2013-2014)

Извор: The Global Competitiveness Report 2013-2014, World Economic Forum

Споредбата во нивото на развој на компонентите на конкурентност помеѓу македонската економија и економиите од следната повисока фаза на развој открива дека активностите, мерките и политиките за премин кон повисока фаза на развој на македонската економија треба да се движат во насока на:

- подобрување на инфраструктурата,
- подобрување на образовниот систем и обуката на човечкиот капитал,
- зголемување на технолошката подготвеност,
- „зголемување“ на пазарот,
- подобрување на деловната софистицираност и
- зголемување на иновативната способност.

Во исто време, за да се обезбеди одржливост на конкурентноста и да се обезбедат услови за преминување во фазата на развој воден од иновациите неопходно е да се инвестира во постојано квалитативно подобрување и на останатите индикатори како:

- институциите,

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

- макроекономската стабилност,
- здравството и основното образование,
- ефикасноста на пазарот на добра,
- ефикасноста на пазарот на труд и
- развиеност на финансикиот пазар.

Креирањето и одржливоста на конкурентноста и преминот во највисоката фаза на развој на македонската економија треба да претставува процес на континуирано надградување на сите индикатори на конкурентноста. Во таа насока треба да се движат и мерките и активностите како дел од политиките на развој на македонската економија. *Табелата 4.35* претставува рамка на мерки и активности кои би биле во функција на зацврстување и подобрување на квалитетот на одделните индикаторите на конкурентност.

Табела 4.35: Рамка на мерки и активности за подобрување на квалитетот на индикаторите за конкурентност

Индикатор	Мерки и активности
Институции	<ul style="list-style-type: none">▪ Арбитража и електронско решавање на судски спорови▪ Минимизирање на политички влијанија и влијанија на интересни групи во креирање на законска регулатива▪ Единствена база на податоци во јавната администрација▪ Ориентираност кон корисниците на услуги (customer oriented approach)▪ Зајакнување на легислативни и нелегислативни механизми против корупцијата и организираниот криминал
Инфраструктура	<p>Транспортна инфраструктура</p> <ul style="list-style-type: none">▪ Примена на алтернативни модели за финансирање на изградба и одржување на патната инфраструктура (јавно-приватни партнерства)▪ Изградба на интелигентен транспортен систем▪ Инвестиции во модернизација на железничкиот транспорт▪ Усогласување со стандардите на железничките пруги со ЕУ▪ Отпочнување процес на либерализација на железничкиот транспорт▪ Воведување на ГСМ системи за комуникација▪ Ориентираност кон паметни системи за управување и контрола на железничкиот и патниот систем

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

	<p>Енергетска инфраструктура</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Промовирање на енергетски микс на традиционални и обновливи извори на енергија ▪ Стандарди за задолжителна енергетска ефикасност на објектите т.н <i>Енергетски ѕвезди</i> ▪ Зголемување на јавната свест за енергетска ефикасност ▪ Инвестирање во т.н паметни или smart енергетски мрежи <hr/> <p>Информационо-телекомуникациски систем</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Нова стратегија за дигитализација на економијата ▪ Целосна покриеност на територијата со широкопојасен интернет ▪ Инвестирање во супер брз интернет ▪ Намалување на националните и роаминг тарифи во мобилната телефонија ▪ Инвестиции во нови напредни инфраструктури кои ќе обезбедат дигитална конвергенција ▪ Искористување на фондовите на ЕУ за развој и имплементација на нови ИТ решенија
<p>Макроекономска стабилност</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Одржување стабилно ниво на јавниот долг ▪ Одржување долгорочна буџетска рамнотежа преку т.н. Систем за управување со јавните финансии ▪ Контролни информациона системи кои предупредуваат при нарушување на рамнотежата кај централниот и локалните буџети
<p>Образовен систем и систем на обуки</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Зголемување на јавните и приватни инвестиции во образовниот систем (од претшколско до високо образование) ▪ Стимулирање на обемот, разновидноста и квалитетот на системот на обуки ▪ Систем на стимулативни мерки на приватниот сектор за инвестирање во сите фази на образование ▪ Промовирање мерки за зголемување на квалитетот и квалитетот на дипломирани студенти и намалување на процентот на откажувања од образовниот процес ▪ Креирање квалитетни наставни програми во сите фази на образованието и обучување и надградување на знаењата и наставните методи на наставниот кадар ▪ Промовирање континуирана соработка помеѓу стопанскиот сектор и средните стручни училишта ▪ Поголема динамичност и флексибилност на наставните програми кон бараните компетенции на пазарот на труд ▪ Континуиран процес на евалуација на квалитетот на високото образование со воведување на нови показатели на квалитет ▪ Промовирање на олеснувања и субвенции за поддршка и стимулирање на системот на обуки кај малите и средни претпријатија

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

Здравство	<ul style="list-style-type: none">▪ Зголемување на превентивната здравствена заштита (редовни бесплатни прегледи, зголемување на јавната свест за здрава храна, физичка активност и здрави животни навики)▪ Ефикасна алокација на финансиските ресурсите преку унапредување на електронски системи на набавки и управување▪ Програми за управување со хроничните и ретките заболувања▪ Воведување на моделот е-здравство▪ Континуиран систем на обуки и надградувања на знаењето на здравствените работници
Ефикасност на пазарот на стоки	<ul style="list-style-type: none">▪ Континуирано промовирање на конкуренција на пазарот и контрола за превенција од евентуална монополизација▪ Понатамошно поедноставување на постапките и процедурите за издавање лиценци▪ Зголемен опфат и примена на е-услугите (online services)▪ Единствена информациона платформа при користење на административните услуги▪ Стимулативни мерки и административни олеснувања за привлекување СДИ со повисок степен на додадена вредност▪ Даночни ослободувања и други административни олеснувања за стимулирање на start up бизнисите од областа на иновативните технологии▪ Унапредување и надградување на процесите за стандардизација на производството согласно стандардите на ЕУ
Ефикасност на пазарот на труд	<ul style="list-style-type: none">• Креирање на наставни програми кои ќе развијат способности и компетенции соодветни на барањата на пазарот▪ Организирање и финансирање на обуки, преквалификации и доквалификации на невработените лица▪ Мерки за стимулирање на практиканството и системот на краткорочно работно искуство за време на студирањето▪ Надградување на националната рамка за квалификации▪ Институционална и финансиска поддршка на доживотното учење▪ Отворање на центри за обука за водење бизнис и претприемништво▪ Примена на мерки за поддршка на самовработувањето▪ Субвенционирање на трошоците за вработување при започнување бизнис▪ Мерки за стимулирање на домашните и странски инвестиции
Развиеност на финансискиот пазар	<ul style="list-style-type: none">▪ Механизми за поефикасно оценување на кредитбилитетот на претпријатијата▪ Намалување на каматните стапки и порелаксирани хипотекарни барања▪ Мерки за раздвижување на пазарот на капитал▪ Стимулирање на алтернативни извори на финансирање

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

	<ul style="list-style-type: none">▪ Проактивни мерки на Македонската банка за поддршка на развојот во функција на постимулирачки финансиски амбиент▪ Воведување современи иновативни финансиски инструменти▪ Промовирање на кредитни и гарантни фондови за поддршка и финансирање на извозните компании
Технолошка подготвеност	<ul style="list-style-type: none">▪ Воспоставување на посебни фондови за обезбедување грантови за набавка на нови технологии, машини и опрема▪ Намалување или ослободување од даночни и царински давачки при увоз на високо технолошки добра наменети за производство▪ Наменски кредити под поволни услови од МБПР за подигнување на технолошкото ниво▪ Подготовка и аплицирање со проекти за технолошко подигнување во рамки на меѓународни програми за развој▪ Мерки насочени кон надминување на проблемите од кадровска природа (соработка на релација средно/високо образование и бизнис заедница, воспоставување на програми за општи и специјализирани обуки за одреден вид технологии)▪ Воспоставување и зацврстување на врски на кооперација помеѓу странските компании и локалните добавувачи▪ Унапредување на синергетските врски помеѓу големите компании и добавувачи во рамки на кластерскиот облик на вмрежување▪ Мерки за унапредување на производните стандарди што треба да ги постигнат домашните добавувачи▪ Постојење на специјализирани институции кои треба да обезбедат поголема информираност за постоење на одреден вид технологија на пазарот▪ Развој на програми за поголема поврзаност помеѓу странските компании и домашните добавувачи
Големина на пазар	<ul style="list-style-type: none">▪ Иновативна ориентираност на традиционалните сектори во македонската економија кон воведување на нови процеси, производи и услуги▪ Ориентираност на МСП кон точно специфицирани високо технолошки сектори (ниши) во функција на поефикасна фокусираност на ограничените ресурси▪ Употреба на групата на т.н. зелени или дозволени мерки на поддршка за поттикнување производство на еколошки производи, органско производство и производи на истражување и развој за кои на пазарот секогаш постои побарувачка▪ Воведување и постојано усогласување со меѓународните ИСО стандарди и други меѓународни норми за квалитет▪ Континуирано ажурирање и прилагодување на производството на техничките, санитарните и фитосанитарните стандарди кои важат на пазарите на главните трговски партнери▪ Стимулирање на развој на брендирани производи заради

Глава 4: Ниво на развој на индикаторите на конкурентност на македонската економија

	<p>диференцијација на пазарот</p> <ul style="list-style-type: none">▪ Унапредување на кластерскиот облик на организација и поврзување на субјектите во рамки на одреден вид на производство▪ Географско диверзифицирање на македонскиот извоз кон брзорастечките економии▪ Стимулирање на интернационализација на бизнисот преку извоз на СДИ како паралелна стратегија на извозот
Деловна софистицираност	<ul style="list-style-type: none">▪ Преструктурирање на претпријатијата кон пософистицирани форми на делување преку обезбедување подостапни, поефтини и подиференцирани извори на финансирање▪ Мерки на институционална поддршка за давање советодавни, бизнис и тренинг услуги за имплементација на нови и поефикасни форми на делување▪ Засилено поттикнување и стимулирање на процесот на кластеризација▪ Зголемување на иновативните капацитети на кластерите▪ Стимулирање на процесите за креирање на регионални кластери▪ Стимулирање и унапредување на соработката на домашните добавувачи со СДИ▪ Создавање на автентични конкурентски предности како микс на примена на нови технологии во традиционалното производство▪ Стимулирање на информатичко-комуникациска подготвеност на деловните субјекти и имплементирање на е-бизнис стратегијата во деловното работење
Иновации	<ul style="list-style-type: none">▪ Зголемување на финансиската поддршка за истражување и развој на високо образовните и научноистражувачките институции▪ Обезбедување стимулирачки систем на награди за научно-истражувачкиот кадар.▪ Зголемување на истражувачките капацитети и можностите за финансирање преку учество на меѓународно финансирани програми▪ зголемување на свеста за значењето на иновациите за развој на бизнис секторот и за негово конкурентско унапредување и диференцирање во однос на конкуренцијата▪ Стимулирање на иновациите кај бизнис секторот преку имплементација на систем на наменски даночни ослободувања, преференции и субвенции.▪ Воспоставување и континуирано унапредување на врската помеѓу научно-истражувачките институции и бизнис секторот▪ Стимулирање институционални форми за вмрежување, поврзаност и трансфер на знаење помеѓу научно-истражувачките институции и деловните субјекти.▪ Зголемување на технолошко-иновативната ориентираност на јавните набавки.

- Воспоставување на иновативни стандарди
- Поттикнување на иновации преку промовирање на политики за поддршка на корисниците.

4.3.1 Подобрување на институциите

Иако, процесот на **реформи на институциите** претставува комплексен процес кој што бара волја, храброст и истрајност, според извештаите на СЕФ, Република Македонија во последните години покажува позитивен тренд на институционално подобрување. Ваквиот трендот на квалитативно подобрување на институциите неопходно е да се одржува и продлабочува во насока на достигнувањето на стандардите на развиените економии од ЕУ. Особено, активностите треба да бидат насочени кон подобрување на транспарентноста и ефикасноста на институциите како:

- подобрување на ефикасноста на судството преку поефикасна примена на законската регулатива и побрзо разрешувањето на споровите. За постигнување на овие цели во праксата на многу економии од ЕУ се применуваат многу алтернативни начини кои овозможуваат брзо и ефикасно решавање на долгите судски спорови, како на пример примена на арбитражата и електронизација на судството, преку т.н.електронско решавање на споровите,
- подобрување на квалитетот на законската регулатива преку експертско учество во процесот на креирање на законската регулатива и минимизирање на политичките влијанија и влијанијата на интересни групи,
- квантитативно и квалитативно подобрување на пристапот кон услугите на јавната администрација преку воведување на хармонизирана база на податоци која ќе обезбеди интероперабилност на информациите при користење на поголем дел од административните услуги,
- промовирање и интензивирање на пристапот на ориентираност на јавната администрација кон корисниците на услуги (customer oriented approach)

- континуирано зајакнување на легислативните и нелегислативните механизми и активности против корупцијата и организираниот криминал.

4.3.2 Подобрување на инфраструктурата

Инфраструктурниот развој треба да претставува еден од главните приоритети во креирање поквалитетно конкурентското окружување во Република Македонија. Слабата и неразвиена сообраќајна инфраструктура се идентификува како најголема слабост на македонската економија во сите меѓународни извештаи и претставува една од главните причини што македонските стопански субјекти ја истакнуваат како проблем кој ја намалува нивната конкурентност на пазарот.³¹⁸ Причините за ниското ниво на инфраструктурна развиеност се малите инвестиции и непостоење на стратегија за инфраструктурен развој која ќе ги одреди насоките и приоритетите во развојот на инфраструктурата како „костур“ на македонската економија. Во таа насока активностите за подобрување на инфраструктурата треба да имаат стратешка и финансиска основа.

Стратешката компонента треба да опфати креирање на долгорочна инфраструктурна стратегија која во себе ќе ги инкорпорира насоките на транспортниот, енергетскиот и телекомуникацискиот развој.

А: Стратегијата за **транспортната инфраструктура** треба да обезбеди координиран развој на патниот, железничкиот и воздушниот сообраќај. Иако, секој од овие видови транспорт си има свои специфичности, проблеми и предизвици, неопходно е да се креира одржлив систем на финансирање на секој од овие видови транспорт.

- Во **воздушниот сообраќај** со давањето под концесија на аеродромите во Скопје и Охрид на турската компанија *TAV* се обезбеди инфраструктурно модернизирање на аеродромите и неколкукратно зголемување на сообраќајот од овие воздушни пристаништа. Дополнителен стимул врз развојот на авио сообраќајот имаат договорите со нискобуџетски авио компании кои, под субвенционирани услови, летаат на повеќе дестинации во Европа.

³¹⁸ http://www.kapital.mk/MK/magazin/74233/bez_pat_i_pruga_ne_se_stiga_vo_evropa!.aspx

- Наспроти позитивните промени во воздушниот сообраќај, во **патниот и во железничкиот сообраќај** до сега не постоеше систем на поддршка кој ќе го раздвижи нивниот развој. Во еден таков амбиент во патната инфраструктура значаен стимул врз нејзиниот развој ќе имаат: доизградбата на автопатот Е-75 на делницата Смоквица-Демир Капија и двете автопатски сообраќајници во должина од 110 километри, и тоа Охрид-Кичево, како дел од Коридорот 8, и Штип-Миладиновци, кај кои финансирањето се остварува со 90% кредитно задолжување и 10% средства од буџетот на Република Македонија. Иако, двата автопатишта претставуваат крупни инвестиции, сепак постигнувањето на висок степен на изграденост и квалитет на патната инфраструктура во Република Македонија претпоставува изнаоѓање систем на финансирање на изградба и воспоставување на одржлив систем на одржување и поправка на патната инфраструктура. Тоа значи изнаоѓање на модел кој ќе го вклучи учеството на приватниот капитал преку облик на јавно-приватно партнерство во изградба на патните линии кои се атрактивни за приватниот инвеститор и целосно инвестирање на државата во останатата патна инфраструктура. Суштинско и неопходно за развојот на транспортната инфраструктура за Република Македонија како транзитна и отворена економија е мерките за развој на патната инфраструктура да бидат насочени и кон изградба на интелигентен транспортен систем кој ќе значи поголема употреба на современите дигитални технологии, намалено загадување на животната средина, намалување на емисијата на штетни гасови и имплементирање на стандарди кои се во согласност со мерките за ефикасна употреба на ресурсите предвидени во стратегијата на ЕУ, *Европа 2020*.
- **Железничкиот сообраќај** со слабата железничка инфраструктура и возен парк, исто така се вклопува во амбиентот на слабо развиена транспортна инфраструктура, а потенцијално може да биде најевтин и најефикасен транспорт во функција на развој на економијата. Дополнително неговата вредност се намалува со неусогласеноста со стандардите на железничките пруги со оние на ЕУ, односно немање

на брзо-движечки и супер брзо-движечки пруги, и непостоењето на либерализација во железничкиот транспорт што го прави многу спор, поскап и неатрактивен. Имено, само 8% од целиот промет на Република Македонија што се остварува преку солунското пристаниште се пренесува само со железница, а Македонија учествува со над 50% во вкупниот промет на ова пристаниште.³¹⁹ Во насока на поефикасна употреба на ресурсите, намалување на трошоците за транспорт, посебно во стоковиот превоз, и можноста за остварување на финансиска корист од транзитната положба, инвестициите и реструктурирањето на железницата и нејзината либерализација треба да претставуваат приоритети во развојот на сообраќајната инфраструктура. Во таа насока активностите треба да бидат насочени кон: комплетирање на коридорот кон Бугарија во чија функција е и отпочнувањето на изградбата на делницата Куманово-Белџаковце и проектирањето на делницата Белџаковце-Крива Паланка, модернизирање на железничките линии согласно стандардите на меѓународните договори за железнички транспорт, воведување на ГСМ системи за комуникација и контрола и воведување на интелегентни или паметни системи на управување и контрола на системот.

Б: Енергетската инфраструктура претставува главен крвоток за функционирање на целата економија. За македонската економија како увозно зависна од енергенси, креирањето и одржувањето на конкурентноста е во директна зависност од можноста да обезбеди одржливо снабдување со енергија по конкурентско прифатливи цени. Според тоа намалувањето на увозната зависност и зголемувањето на конкурентноста на економијата ќе биде во директна зависност од:

- обезбедување енергетски микс во кој покрај традиционалните извори на енергија, ќе се зголемува учеството на обновливите извори на енергија, пред сè онаа за која Република Македонија има предуслови: сончевата енергија, енергијата од ветерот, од геотермалните извори. Според тоа

³¹⁹ http://www.kapital.mk/mk/magazin/94020/makedonija_bira__infrastrukturna_revolucija_ili_ekonomska_izolacija.aspx

неопходна е зголемена поддршка на проекти кои ќе го зголемат учеството на обновливите извори на енергија како: изградба на паркови на ветерници, сончеви централи и фотоволтаични системи, изградба на мали хидроцентрали, изградба на централи за користење на геотермалната енергија;

- промовирање на стандарди за задолжителна енергетска ефикасност на објектите, имплементирање на т.н. *Енергетски ѕвезди* кои укажуваат на заштедата на енергија на опремата и апаратите за домаќинство и развој на програми за поддршка на проекти кои придонесуваат за енергетски неинтензивно производство;
- зголемување на јавната свест и запознаеност за постоење на иновативни технологии и процеси за поголема енергетска ефикасност и поголема употреба на обновливи извори на енергија;
- од искуството на одредени економии, како чешката економија на пример, во функција на намалување на загубите и поефикасно управување со енергијата би било инвестирањето во имплементирање на т.н. „паметни“ или „*smart*“ мрежи³²⁰ што би било во функција на зголемување на конкурентноста.

В: Третиот столб во инфраструктурниот развој на македонската економија претставуваат **информационо-телекомуникациските системи** или **т.н. дигитален систем**. Развојот и следењето на дигитализацијата во современи услови се јавува како движечка сила во развојот на меѓународната економија.³²¹ Според тоа дигитализацијата се јавува како основен овозможувач на процесот на конкурентност. ЕУ во рамки на својата стратегија за конкурентен развој *Европа 2020*, во рамки на т.н. *паметни цели*, ја идентификува и т.н. *Дигитална агенда* чии цели се однесуваат на постигнување на брз и ултра брз интернет и безжичен интернет на целата територија. Од тој аспект Република Македонија како кандидат за членство во ЕУ својот дигитален развој треба да го усогласи со целите на ЕУ. Според тоа активностите за дигитален развој на Република Македонија треба да се движат кон:

³²⁰ The Ministry of Industry and Trade of Czech Republic, 2011 *The International Competitiveness Strategy for the Czech Republic 2012-2020*, p.17

³²¹ WEF, 2013, *The Global Information Technology Report 2013, Growth and Jobs in a Hyperconnected World*, WEF, Geneva

- донесување на нова стратегија за дигитализација која ќе обезбеди инкорпорирање на новите технолошки решенија и услуги во информационо-телекомуникацискиот сектор;
- обезбедување на широкопојасен интернет на целата територијата, во функција на намалување на дигиталната поделеност помеѓу урбаните и руралните средини;
- инвестирање во зголемена пенетрација на супер брз интернет односно интернет со брзина над 100 мегабити во секунда,
- намалување на националните и roaming тарифите на мобилната телефонија;
- обезбедување поголема примена на дигиталните технологии и интернетот од страна на деловните субјекти;
- користење на фондовите на ЕУ во функција на развој и имплементирање на нови ИТ решенија заради намалување на технолошкиот јаз во однос на економиите од ЕУ;
- континуирано инвестирање во развој на ИТ платформи за квантитативно и квалитативно зголемување и надградување на *online* услуги (е-влада, е-здравство, е-образование), согласно проектите кои се предвидени во *Националната стратегија за е-Влада*.³²²

4.3.3 Подобрување на макроекономската стабилност

Постоење на стабилно макроекономско окружување претставува индикатор на економска стабилност и предуслов за започнување и одвивање на економските активности во една национална економија. Македонската економија според СЕФ покажува поволни перформанси во однос на сите фактори на макроекономска стабилност и таквиот тренд на одржливост треба да продолжи и во иднина. Притоа посебно внимание треба да се посвети на:

- политики на одржување стабилно ниво на јавниот долг кој покажува тренд на пораст кај сите национални економии.

³²² Министерство за информатичко општество, 2010, *Национална стратегија за е-Влада 2010-2012*

- мерки и активности за одржување на долгорочна буџетска рамнотежа преку ефикасен систем на управување со јавните финансии, како на централно, така и на локално ниво.
- неопходноста од воспоставување на буџетска дисциплина преку воведување на *Контролни предупредувачки информациони системи*. Ваквите системи би значеле праќање на предупредувачки сигнали кога постои опасност од нарушување на буџетската рамнотежа кај централниот и локалните буџети.

4.3.4 Подобрување на образовниот систем и обуката на човечкиот капитал

Во современата економија која се заснова на знаењето, конкурентноста и развојот се во директна зависност од постоење на квалитетна работна сила, која е резултат на квалитетен образовен систем и постоење на ефикасен систем на обуки и усовршувања. Токму, несоодветниот и неефикасен образовен систем и слабо развиениот систем на обуки се идентификуваат како едни од причините за слабата флексибилност на пазарот на труд и високата невработеност во Република Македонија од една страна, а од друга страна како фактор кој дејствува ограничувачки врз конкурентноста на економијата. Образовниот систем претставува динамична категорија која треба постојано да се прилагодува како на промените и потребите на економијата и пазарот на труд, така и на демографските трендови. Во конкурентски водечките економии образовниот систем и постојаното подобрувањето на неговиот квалитет на сите нивоа претставуваат врвен приоритет во политиките на развој. Така на пример: емпириските истражувања покажуваат дека во скандинавските земји, како и во Австрија и Германија посебно внимание се посветува на подобрување на квалитетот на претшколското и основното образование, како важни детерминанти на образованието во следните фази и како начин да се намалат социјалните разлики и интегрирањето во општеството, што ќе придонесе за намалување на трошоците на социјалните политики во иднина. Исто така, во овие земји, врз основа на договори со работодавачите, активностите и наставните програми во средните училишта и факултетите се прилагодуваат на

потребите на пазарот на труд, односно функционира систем на ефикасна вклученост на работодавачите во стручното образование.³²³

На неопходноста од постојано подобрување и реформи во образовниот систем како столб на конкурентноста на современите економии укажува и Европската комисија во *Европската стратегија за паметен, одржлив и инклузивен развој – Европа 2020* во која образованието, обуката и доживотното учење имаат централно место во т.н. паметен или „*smart*“ развој.

Реформите за квантитативно и квалитативно подобрување на образовниот систем треба да претставуваат суштински елемент на политиките на развој на македонската економија. Мерките за подобрување на образовната структура на населението во Република Македонија, од аспект на воведување на задолжително средно образование, покривање на трошоците за превоз, воведувањето на дисперзирани студии и намалување на трошоците за запишување на факултет, имаа позитивно влијание врз опфатеноста на младата популација во образовниот систем. Меѓутоа подобрувањето на образовниот систем е во директна зависност од подобрувањето на следниве квантитативни индикатори:

- зголемување на јавните и приватните инвестиции во образовниот систем (од претшколско до високо образование) и системот на обуки;
- стимулирање на учеството на приватниот сектор, преку систем на даночни олеснувања или олеснувања во придонесите, во финансирање на образованието, што претставува пракса со нагорен тренд кај економиите од ЕУ. Имено, во Република Македонија недостасуваат приватни инвестиции кај сите фази на образование, наспроти тоа кај економиите од ЦЕБ инвестициите на приватниот сектор изнесуваат 0.61% од БДП. Посебно се истакнува порастот на инвестициите во високото образование каде приватниот сектор го зголемил своето учество од 11% во 2000 на 24% во 2010 година;
- зголемување на квантитетот и квалитетот на дипломирани студенти (сега 20%) и намалување на бројот на откажувања од образовниот

³²³ The Ministry of Industry and Trade of Czech Republic, 2011, *The International Competitiveness Strategy for the Czech Republic 2012-2020*, p.27

процес (сега 11.7%) кои како цели се определени и во стратегијата *Европа 2020*.

Постигнувањето на одредени квантитативни цели претставуваат потребен, но не и доволен услов за подобрување на образовниот систем. Суштински елемент претставуваат квалитативните и структурни промени како главен предуслов за стекнување со компетенции, знаења и вештини соодветни на постојано еволуирачките нови потреби на пазарот на труд. Во таа насока како неопходни се сметаат следниве активности:

- во претшколската фаза и во фазата на основно образование, кога се стекнуваат нови знаења и вештини, се поттикнува креативноста и се создаваат интереси кон одделни области или науки, од посебно значење е креирањето на квалитетни наставни програми и постојано обучување и надградување на знаењата и наставните методи на наставниот кадар;
- во развојот на средното образование освен континуираното подобрување на наставните програми и квалитативно подобрување на наставниот кадар, ограничувачки фактор врз неговиот квалитет е неповрзаноста со стопанскиот сектор. Отсуството на стопанскиот сектор ги прави неатрактивни стручните училишта и доаѓа до нерамнотежа помеѓу интересот за упис во гимназиите и стручните училишта. Токму затоа, вклучувањето на приватниот сектор во поддршка, пред сè, на стручните училишта ќе влијае позитивно кон зголемување на нивната атрактивност и ќе го намали притисокот врз пазарот на труд.
- реформите на високото образование треба да претставуваат континуиран процес фокусиран на подобрување на квалитетот на финалниот производ – дипломираните студенти. Мерките и активностите за квалитативно подобрување на високото образование треба да се движат во насока на: поголема динамичност и флексибилност на наставните програми кон стекнување компетенции согласно потребите на бизнис секторот и потребите на пазарот на труд; активна вклученост на бизнис секторот во процесите на финансирање, креирање на студиските програми кои треба да

продуцираат соодветен профил на кадар и регрутирање на студенти и дипломирани студенти; проширување на индикаторите за евалуација на квалитетот на високото образование со нови показатели, на пример според стапката на вработеност на дипломираните студенти од различни образовни институции и профили или според успешноста да се привлечат ресурси од приватниот сектор за стипендирање студенти или проекти за истражување и развој;

- обуките како втора компонента во креирање и надградување на квалитетот на човечкиот капитал се на многу ниско ниво во Република Македонија. Само 4% од бројот на вработени на возраст помеѓу 24 и 64 години се вклучени во системот на обуки и тоа најчесто се остварува кај големите компании и кај државната администрација, додека обуките кај малите и средни претпријатија имаат незначителна застапеност. Бидејќи обуките претставуваат врска или мост за примена на нови технологии,³²⁴ од особено значење за македонската економија претставува водење на активна политика за стимулирање и поддршка на систем на обуки преку форми на одредени олеснувања или субвенции за малите и средни компании.

Имајќи ги предвид динамичните трендови во меѓународната економија и, соодветно на тоа, потребата од воспоставување на систем на конкурентско унапредување и одржливост, образованието и системот на континуирани обуки треба да претставуваат носечки столбови на конкурентноста на македонската економија и носители на преминот кон повисока фаза на развој.

4.3.5 Подобрување на квалитетот и ефикасноста на здравствениот систем

И покрај зголемениот обем на инвестиции во здравството во последните години сепак Република Македонија заостанува во однос на квалитетот и ефикасноста на здравствениот систем во однос на поранешните земји во транзиција. Здравството како еден комплексен и динамичен систем секогаш треба да настојува кон намалување на т.н. *trade off* замена помеѓу високите трошоци од една и квалитетот на здравствените услуги од друга страна. Тоа значи дека не постои едноставен и единствен рецепт за подобрување на

³²⁴ David De Ferranti et al., 2003, *Closing the Gap in Education and Technology*, The World Bank, Washington DC, p.130

здравствениот систем. Реформите во здравствениот систем треба да претставуваат континуиран процес на мерки и активности кои треба да обезбедат:

- *зголемување и подобрување на превентивната здравствена заштита* преку мерки за редовни бесплатни превентивни прегледи на населението, зголемување на јавната свест за употреба на здрава храна, поголема физичка активност и здрави животни навики. Посебното внимание кон превентивната здравствена заштита ќе се одрази врз подобрување на работоспособноста на населението и неговата продуктивност, а од друга страна ќе предизвика позитивни ефекти врз намалувањето на трошоците на здравствениот систем.
- *ефикасна алокација на финансиските средства* преку континуирано надградување на системот на електронски набавки на медицинска опрема, лекови и останатиот медицински материјал,
- *воведување на програми за менаџмент на хроничните и ретките заболувања* што го зголемува квалитетот на здравствените услуги кај овие категории, што како пракса се применува кај голем дел од земјите од ЕУ³²⁵.
- *воведување на моделот е-здравство (e-health)* што ќе значи обезбедување поквалитетни и достапни услуги од административен аспект и од аспект на квалитетот на давање на здравствените услуги
- *подобрување на квалитетот и достапноста на здравствените услуги преку континуиран систем на обуки на здравствените работници за современите методи и техники на дијагностицирање и лекување.*

4.3.6 Подобрување на ефикасноста на пазарот

Според извештаите за конкурентност на СЕФ Република Македонија покажува најдобра рангираност во однос на сите останати индикатори. Воедно тоа е и факторот кај кој Република Македонија покажува најголем успех и напредок во реформите. Продолжувањето на реформите во подобрување на ефикасноста на пазарот треба да се движат кон:

³²⁵ The International Competitiveness strategy for the Czech Republic, p.22

- зголемена конкуренција на пазарот преку елиминарање на монополската позиција на субјектите и воведување на систем на контрола за превенција од евентуална монополизација на пазарот,
- поедноставување на постапките и процедурите за издавање на лиценци,
- подобрување на достапноста, навременоста и квалитетот на услугите на администрацијата преку зголемена примена и опфат на е-услугите (online services),
- креирање на единствена информациона платформа и база на податоци за меѓусебна поврзаност и комуникација на администрацијата,
- административни олеснувања и стимулативни мерки за поголема ориентираност и привлекување на СДИ со повисок степен на додадена вредност,
- даночни ослободувања и административни олеснувања за основање на нови „start up“ бизниси од областа на иновативните технологии,
- натамошни намалувања на даночните оптоварувања за МСП,
- поголема иницијативност и проактивност во рамки на ЦЕФТА 2006 за елиминирање на административните и нецарински бариери кои ја ограничуваат прекугранична трговија помеѓу земјите членки на ЦЕФТА 2006,
- Унапредување на процесот на стандардизација на процесите на производство и на производите согласно стандардите на ЕУ.

4.3.7 Подобрување на ефикасноста на пазарот на труд

Пазарот на труд во Република Македонија, иако во последните извештаи на СЕФ покажува подобрување, сепак е еден од ограничувачките фактори и слабости на македонската економија. Резултат на неефикасноста на пазарот на труд е високата стапка на невработеност во која најголем дел и припаѓа на долгорочната невработеност. Креирањето на ефикасен пазар на труд во Република Македонија треба да претставува симбиоза помеѓу зголемување на квантитетот и квалитетот на домашните и странски инвестиции, квалитетен

образовен систем и систем на обуки и проактивни мерки и активности за вработување како:

- политики и мерки за стимулирање на инвестициите,
- креирање на квалитетни наставни програми кои ќе развијат способности кај студентите кои соодветствуваат со барањата на пазарот на труд,
- организирање и финансирање на обуки, преквалификации и доквалификации на невработените лица,
- мерки за стимулирање на практиканството и системот на краткорочно работно искуство за време на студирањето,
- според Националната стратегија за вработување во Република Македонија 2015, развој на Националната рамка на квалификации согласно Европската рамка на квалификации што ќе овозможи развој на пазарот на труд преку инвестиции во вештини и обуки на работната сила, модернизација на системот на обуки и развој на системот на доживотно учење,
- институционална и финансиска поддршка на доживотното учење,
- отворање на центри за обука за водење бизнис и претприемништво,
- понатамошна примена и зацврстување на мерките за поддршка на самовработување,
- субвенционирање на трошоците за вработување при започнување бизнис.

4.3.8 Подобрување на развиеноста на финансискиот пазар

Иако, извештаите за конкурентност на СЕФ покажуваат напредок во развиеноста и ефикасноста на финансискиот систем во Република Македонија што е резултат на добрите резултати во делот на довербата и стабилноста на банкарскиот систем, во исто време извештаите откриваат дека според бизнис заедницата најпроблематичен фактор за правење бизнис претставува достапноста и разновидноста на финансиски капитал. Токму мерките и активностите за подобрување на ефикасноста на финансискиот систем треба да бидат насочени кон:

- мерки за олеснување на кредитирањето на МСП преку воспоставување на механизми за поефикасно оценување на кредибилитетот на претпријатијата,
- намалување на каматните стапки за кредитирање и порелаксирани хипотекарни барања,
- мерки за понатамошно раздвижување на пазарот на капитал во функција на обезбедување свеж капитал за инвестирање,
- стимулирање на алтернативни извори на финансирање и развој на инвестициски фондови,
- поактивна улога на Македонската банка за поддршка на развојот во создавањето на постимулирачки финансиски амбиент,
- воведување современи иновативни финансиски инструмент т.н. финансиски инжинеринг,
- промовирање на кредитни и гарантни фондови за поддршка и финансирање на извозните компании.

4.3.9 Подобрување на технолошката подготвеност

Една од главните препреки во конкурентноста на македонската економија, а воедно и ограничувачки фактор во преминот кон повисока фаза на развој, претставува слабата технолошка подготвеност на бизнис секторот, а посебно на малите и средните претпријатија. **Подигнувањето на технолошката подготвеност** и технолошките капацитети на економијата подолг временски период не е присутно во развојните приоритети, како на компаниите, така и на државата. Токму една од слабостите на македонската економија е изостанување на процесот на технолошко реструктурирање на економијата. Главните причини за слабата апсорпциона моќ за нови технологии се идентификуваат во недоволната финансиска моќ и достапност до средства за инвестирање во нови технологии, непоседување на квалитетен човечки потенцијал, односно диспаритет помеѓу карактеристиките на новите технологии и компетенциите на работната сила, како и недостиг на волја или доволно информации за постоење на одреден вид технологија, перцепирање на технологијата само како трошок (за набавка и обука) без да се согледаат ефектите врз продуктивноста. Ваквите околности доведоа до изостанување на

технолошката подготвеност било преку увозот, купување на лиценци, или преку СДИ. Според тоа приоритет во политиките на развој и подобрување на конкурентноста на македонските компании и македонската економија генерално, треба да имаат мерките кои ќе обезбедат зголемување на технолошката подготвеност на економијата.

Во функција на намалување на проблемите од финансиска природа неопходно е да се:

- воспостават посебни фондови за обезбедување на грантови или субвенционирани заеми за набавка на нови технологии, машини и опрема,
- намалување или ослободување од даночни и царински давачки при увоз на високо технолошки добра наменети за производство,
- наменски кредити за подигнување на технолошкото ниво по поволни услови што ги обезбедува државата преку Македонската банка за поддршка на развојот (МБПР),
- подготовка и учество со проекти за технолошко подигнување во рамки на меѓународни програми за развој.

За намалување на проблемите од кадровска природа потребно е:

- поголема соработка на релација средно или високо образование и бизнис заедница за да се обезбеди креирање на кадар кој ќе поседува компетенции согласно новите технологии,
- воспоставување програми за обука од страна на посебни центри или институции според практиките во развиените земји кои се финансирани од државата или од приватни извори, чија помош се состои во општи или фокусирани обуки за одреден вид технологии и индустрии и учење на далечина со што се намалуваат трошоците за обука на вработените и се обезбедува ефикасна примена на новите технологии.

Во функција на обезбедување на поголем трансфер на знаење и технологија од СДИ на домашните добавувачи неопходно е да се:

- зацврстат врските помеѓу странските компании и локалните добавувачи. Во функција на тоа меѓународната пракса ја истакнува

неопходноста од обезбедување обуки на домашните добавувачи или запознавање со постоењето или достапноста на одреден вид технологија. На пример јапонските инвеститори во Велс им обезбедуваат обука на локалните мали и средни компании кои се дел од нивната мрежа на добавувачи или праќање на локални инженери во компании во странство заради стекнување на пракса и пренос на знаење³²⁶;

- воспоставување синергетски врски помеѓу големите компании и добавувачите во склоп на кластерите или во склоп на други форми на вмрежување;
- политика на примена на одредени економски мерки во форма на даночни поволности или ослободувања за воспоставување на врски и вршење на обука на домашните добавувачи од една страна, а од друга овозможување на локалните фирми да ги постигнат стандардите што ги бараат странските компании;
- во насока на поголема информираност за постоење на одреден вид технологија неопходно е постоење на одредени институции кои би имале посредничка улога, односно би обезбедувале информации и помош околу запознавањето со постоењето на соодветен вид на технологии, како и помош и услуги на експертиза при набавката;
- развој и примена на конкретни програми насочени кон поголема поврзаност помеѓу странските компании и домашните добавувачи кои би се состоеле од неколку фази, по примерот на Република Чешка и нејзината успешна *Програма за развој на добавувачите* или т.н. *Шенонова добавувачка мрежа* во Ирска која претставува добар пример за успешно поврзување на локалните фирми и странските инвеститори.³²⁷

4.3.10 „Зголемување“ на пазарот

Големината на пазарот како индикатор на конкурентноста претставува најслаба алка во конкурентноста на македонската економија и индикатор каде

³²⁶ OECD, 2011, *The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Review of the National Innovation System*, OECD, Paris, p.75

³²⁷ Potter Jonathan, 2011, *Embedding Foreign Direct Investment*, OECD, p.9

заостанувањето е најголемо, не само во однос на економиите од транзитната фаза на развој кон иновации, туку и во однос на економиите кои се во истата фаза на развој воден од ефикасноста. Големината на пазарот во современи услови на глобализација на меѓународната економија претставува релативна и динамична категорија бидејќи таа е во директна зависност од надворешно-трговската конкурентност на економијата. Според тоа, наспроти фактот што македонската економија е мала отворена економија, таа преку својата надворешно-трговска активност не успева да обезбеди значајно зголемување на пазарот. Причините за неконкурентната надворешно-трговска размена се идентификуваат во неконкурентното производство. Според тоа, мерките за зголемување на пазарот треба да се фокусираат на производството од следниве аспекти:

- подобрување на структурата на производството и извозот преку поттикнување развој на производство со повисок степен на додадена вредност и поголема диверзифицираност на извозот;
- традиционалните сектори како земјоделството, текстилната индустрија и туризмот треба да бидат иновативно насочени со воведување на нови процеси, начини на организација, развој на нови и надградување на постоечките производи и услуги, што ќе ги зголеми нивните извозни и развојни можности. Искуството од Нов Зеланд како мала економија традиционално зависна од земјоделското производство и производството на храна претставува пример каде конкурентноста и извозот се зголемиле значително, како резултат на воведување на иновации во производството, што биле резултат на зголемени инвестиции во истражување и развој на државата и на приватниот сектор;³²⁸
- ориентираност на МСП во Република Македонија кон точно специфицирани високо - технолошки сектори (ниши), што ќе обезбеди поефикасна фокусираност на ограничените ресурси и извозна ориентираност, на пример мали бизниси за развој на софтвер и нови ИТ решенија, развој на композитни и други видови нови материјали и сл. Од особено значење за постигнување на овие активности е обезбедување на

³²⁸ *Study on Productivity, Innovation and Competitiveness in Small Open Economies, Competitiveness and Innovation*, 2010, Bradford University School of management, Manchester Institute of Innovation Research, University College Cork, p.25

финансиска поддршка и воспоставување врски со научно-истражувачките и високо образовни институции;

- поттикнување производство на еколошки производи, органско производство, производи на истражување и развој за кои на пазарот секогаш постои побарувачка и можност за постигнување високи цени, со употреба на групата на т.н. зелени или дозволени мерки на поддршка;
- воведување и постојано усогласување на производите и националните стандарди со меѓународните ИСО стандарди и други меѓународни норми и гаранции на квалитет (*ХАСАП*, *ХАЛАЛ*). Стандардизираниот квалитет на производите ќе овозможи воспоставување на доверба и приврзаност на потрошувачите кон македонските производи;
- континуирано ажурирање и прилагодување на производството на техничките, санитарните и фитосанитарните стандарди кои се применуваат од страна на главните трговски партнери, а кои имаат улога на нетарифни бариери;
- ефикасното соочување со конкуренцијата на домашниот и продорот на странските пазари е тесно поврзано со развој на бренд како неопходно средство за диференцијација и конкурентска борба. Брендирањето како на ниво на македонска економија, така и на ниво на фирми и производи станува најважен фактор за обезбедување на конкурентска позиција на пазарот. Развојот на македонски национални брендови би довел до развој на квалитетни и препознатливи производи и услуги, зголемување на обемот и структурата на извозот;
- унапредување на кластерскиот начин на организација и поврзување на субјектите од одреден вид на производство како начин да се надмине проблемот со раситнетост на македонските производители на странските пазари. Кластерот за вино ја потврди користа на кластерите како начин да се обезбеди заеднички настап на производителите на вино на странските пазари;
- географско диверзифицирање на македонскиот извоз, односно освен традиционалните пазари на ЕУ и пазарите од окружувањето во рамки на ЦЕФТА, македонскиот извоз мора да се насочува и кон други пазари, пред сè кон оние на брзорастечките економии. Ваква стратегија

применуваат и земјите од ЕУ на пример Бугарија, Германија и Словенија кои имаат создадено посебни програми за освојување на пазарите на брзорастечките економии од Азија, Африка и Јужна Америка;

- стимулирање на интернационализација на бизнисите преку извоз на СДИ како паралелна стратегија на извозот. Во функција на поефикасна употреба на ресурсите, намалување на трошоците и совладување на бариерите за влез на одреден пазар, македонските компании неопходно е да размислуваат, да се поддржат и подготват за директно инвестирање на странските пазари. Ваквата стратегија за настап е поврзана со симбиоза на активности и мерки, како на страната на инвеститорите (совладување на економски, финансиски, политички и културни предизвици и бариери), така и креирање на ефикасни владини политики и програми кои ќе бидат во функција на поддршка и совладување на препреките во процесот на интернационализација.

4.3.11 Подобрување на деловната софистицираност

Поттикнувањето на софистицираноста на македонските деловни субјекти значи реструктурирање на нивното размислување и делување во насока на зголемување на ефикасноста и диференцијација во однос на конкуренцијата. Потребата од постигнување поголема софистицираност во деловното работење се препознава и во одредени стратешки документи за конкурентско унапредување на македонската економија што ги има донесено Владата на Република Македонија, како и *Индустриската политика на Република Македонија (2009-2020)* која се фокусира на подобрување на конкурентските способности на претпријатијата преку стекнување на знаења, нови технологии и пазари и *Стратегијата за иновации (2012-2020)* која е насочена кон трансформација на економијата кон економија заснована на знаење преку креирање на високо квалитетна и обучена работна сила и иновативни компании. Карактеристика на двете стратегии е тоа што не се целно насочени кон развој на високо-технолошки сектори, туку кон создавање на повисока додадена вредност, софистициран начин на делување и иновации во традиционалните сектори карактеристични за македонската економија.

Идентификувајќи ги слабостите на македонската економија кои делуваат ограничувачки врз софистицираноста на деловното работење, мерките и активностите за нејзино подобрување треба да бидат насочени кон:

- поголема финансиска поддршка преку обезбедување на подостапни, поевтини и подиференцирани извори на финансирање кои ќе обезбедат реструктурирање кон пософистицирани форми на делување како, гарантно-кредитни фондови, заеми и кредитни линии со пониски каматни стапки;
- институционална поддршка од аспект на постоење на институции кои ќе даваат советодавни, бизнис услуги и обука за постоење и имплементација на нови и поефикасни форми на делување и организирање;
- засилено поттикнување и стимулирање на процесот на кластеризација, преку зголемување на свеста за значењето на кластерите и создавање доверба помеѓу субјектите на кластерите. Стимулирање соработка и заеднички настап на странските пазари меѓу членовите на кластерот, наместо ривалитет помеѓу субјектите;
- зголемување на иновативната моќ на кластерите преку поголема соработка со научно-истражувачките и образовни институции;
- стимулирање на процесот на креирање регионални кластери како начин за проширување на мрежата со деловна, научна и финансиска поддршка на одредени видови производство и можност за проширување на пазарот;
- поддршка на домашните инвеститори – добавувачи за поголема кооперација со СДИ. За да се стимулира и унапреди соработката со странските компании неопходна е поддршка (советодавна, финансиска) на домашните производители, како актуелни или потенцијални добавувачи во производството на СДИ;
- мерки за создавање на автентични конкурентски предности, кои би претставувале микс на примена на нови технологии во традиционалното производство;
- зголемена информатичко-комуникациска подготвеност на деловните субјекти преку поголема апсорпција на ИТ технологии. Имено,

според т.н. *Индекс на мрежна подготвеност* кој го мери степенот на информатичка подготвеност на економиите, Македонија е рангирана на високото 57-мо место од 148 економии во светот, меѓутоа најслаби резултати или рангираност на 101-вото место покажува во однос на поиндикаторот *Применливост на ИКТ технологиите во бизнисот*, што е резултат на ниското ниво на технолошка апсорпција, степенот на обученост на работната сила и ниската употреба на интернетот во комуникацијата со други деловни субјекти и потрошувачите.³²⁹ Во тој контекст се наметнува и неопходноста за создавање на регулаторни, институционални и технички предуслови за примена на Е-бизнис стратегијата во работењето на македонските компании.

4.3.12 Зголемување на иновативната способност

Иновациите заедно со **знаењето** во современата меѓународна економија претставуваат главни детерминанти во креирање и одржување на конкурентноста на економиите. Наспроти фактот што Република Македонија се наоѓа во втората фаза на развој воден од ефикасноста, поддршката и стимулирањето на иновациите мора да бидат неопходен дел од политиките за креирање и подобрување на националната конкурентност. Маргинализацијата на истражувањето и развојот и следствено на тоа иновациите, како од страна на државата, така и од страна на бизнис секторот во целиот период на транзиција, доведе до отсуство на иновациите во процесот на креирање конкурентност на македонската економија.

Во последниве неколку години донесени се неколку стратешки документи за поттикнување и поддршка на иновациите меѓу кои: *Стратегијата за иновации (2012-2020)* која претставува прв стратешки документ за определување на институционални механизми и мерки за креирање на иновациски систем кој ќе ја овозможи соработката помеѓу бизнисот и научно-образовните и истражувачки институции, *Националната програма за научно - истражување и развој (2012-2016)* е насочена кон креирање општество базирано на знаење, *Програмата за поттикнување и помагање на*

³²⁹ World Economic Forum, 2014, *The Global Information Technology Report 2014*, Geneva, p.180

технолошкиот развој (2012-2015) чија цел е поттикнување и помагање на технолошкиот развој и *Индустриската политика на Република Македонија (2009-2020)* која се фокусира на знаењето, иновациите и истражувањето како средство за индустриски развој. Сите овие документи претставуваат добра основа во процесот на изградба на националниот систем на иновации, меѓутоа главен предизвик претставува нивната имплементација и проактивен пристап на сите субјекти вклучени во неговото креирање (државата, научно-истражувачките институции и бизнис секторот).

Изградбата на поволно иновативно окружување подразбира дефинирање на мерки и активности кои ќе стимулираат или поттикнат иновации. Затоа што само економии со изграден и добро функционирачки иновативен систем се во можност да апсорбираат технологии, да ги искористат и да развијат нови, односно иновациите се случуваат само во услови на постоење на добро функционирачки иновативен систем.³³⁰ Според тоа подобрувањето на иновациските способности на македонската економија е поврзано со изградба на добро организиран и функционирачки *Национален иновативен систем (НИС)* кој вклучува:

- системски пристап во дефинирање на иновациското окружување, од аспект на донесување на потребната законска регулатива и неопходните институции за координирање и реализација на законските решенија и надгледување на процесот на реализирање на целите во однос на истражувањето и развојот и
- обезбедување флексибилност на политиката за иновации преку можност за нејзино ревидирање на одреден временски период, бидејќи развојот на технологиите претставува динамична категорија.

Освен системското дефинирање на НИС неопходно е одредување мерки и активностите кои ќе креираат стимулативно, иновативно окружување на македонската економија. Овие мерки и активности треба да бидат насочени како кон креаторите (понудата), така и кон корисниците (побарувачката) на иновации.

³³⁰ David de Ferranti & al., 2003, *Closing the Gap in Education and Technology*, The World Bank, Washington D.C, p.171

А. Мерки насочени кон поддршка на креаторите на иновации:

Оваа група мерки се состои во видови на програми за поддршка на институциите кои ја сочинуваат понудата на иновации и најчесто се насочени кон високо-образовните и научни институции. Во контекст на оваа група мерки се препорачува:

- *Зголемување на финансиската поддршка за истражување и развој на високо-образовните и научно-истражувачките институции.* Според Националната програма за научно истражување и развој се предвидува пораст на трошоците за истражување и развој на 1.8% од БДП до 2020 година. Иако, оваа цел е тешко остварлива сепак моменталната поддршка од 0.22% од БДП за истражување и развој мора значително да се зголеми до ниво над 1% од БДП за да почне да стимулира научно-истражувачки активности. Зголемувањето на финансиската поддршка треба да биде пропратено и со постимулативен начин на алокација на финансиските средства, на пример финансирање на конкретни истражувачки проекти;
- *Обезбедување стимулирачки систем на награди за научно-истражувачкиот кадар.* Воспоставување на правичен и стимулирачки систем на награди за научно-истражувачката работа може да се врши било преку соодветна регулатива која на научниците ќе им обезбедува конкретен процент на добивка од истражувачката дејност или преку формирање на т.н. *spin off* компании преку кои ќе се врши трансферот на технологија и ќе се обезбеди комерцијализација на знаењето. Составен дел од стимулирачките мерки треба да биде и заштита на авторските права и правата од интелектуална сопственост на истражувачите и на научниците;
- *Зголемување на истражувачките капацитети и можностите за финансирање преку учество на меѓународно финансирани програми.* Најновата програма на ЕУ *Хоризонт 2020* која е посебно таргетирана на финансирање на научно-истражувачките проекти заради зголемување на иновативната моќ на ЕУ претставува добра можност за финансирање на проекти кои би ги вклучиле како научните институции, така и бизнис секторот. За поддршка на научно-

истражувачките институции во Република Македонија од оваа програма се предвидени 23 милиони евра кои стојат на располагање за изработка на високо квалитетни проекти;

- *Мерки за зголемување на свеста за значењето на иновациите за развој на бизнис секторот и за негово конкурентско унапредување и диференцирање во однос на конкуренцијата.* Во праксата постојат голем број позитивни примери на кампањи или програми кои економиите ги користеле за да ја зголемат свеста на компаниите за значењето на иновациите. На пример во Естонија *InnoAwareness Program* чија цел е да ги информира јавноста и компаниите за значењето на иновациите и нивната дифузија преку различни научни трудови и активности³³¹ или *VIS* програмата во Белгија која претставува *Здružена иновативна мрежа* чија цел е стимулирање на технолошките иновации кај малите и средни претпријатија, преку зголемување на свеста за значењето на технолошките иновации, подобрување на пристапот до технолошки знаења и поддршка на имплементацијата на новите знаења во претпријатијата;
- *Стимулирање на иновациите кај бизнис секторот преку имплементација на систем на наменски даночни ослободувања, преференции и субвенции.* Моменталното учество на бизнис секторот во трошоците за истражување и развој изнесува 12.8%, а до 2020 се предвидува нивното учество да достигне 50% во вкупните трошоци за истражување и развој. Во *Стратегијата за иновации 2012-2020* се предвидува примена на различни мерки за финансирање на истражувачко-развојните проекти на компаниите како: намалување или ослободување од даночните или царинските давачки за истражување и развој, кредитни гаранции и субвенционирани заеми, поддршка преку т.н. бизнис ангели, пристап до регионални финансиски инструменти и сл. Меѓутоа, неопходно е овие мерки да добијат проактивен карактер преку обезбедување механизми за нивна имплементација и постоење институционално тело кое ќе ја промовира

³³¹ Radosevic Slavo and Kaderabkova Anna, 2011, *Challenges for European Innovation Policy: Cohesion and Excellence from a Schumpeterian Perspective*, Edward Elgar Publishing, p.195

нивната примена и ќе влијае врз свеста на бизнис субјектите за потребата и придобивките од иновациите;

- *Мерки за воспоставување и континуирано унапредување на врската помеѓу научно-истражувачките институции и бизнис секторот.* Еден од начините за стимулирање на врската Универзитети-Бизнис сектор претставува ставање на располагање на истражувачките капацитети, човечки и технички, а пред сè лабораториите за потребите на истражувањата на бизнис секторот, како и трансфер и комерцијализација на новите знаења на бизнис секторот. Една од мерките за подобрување на оваа врска треба да биде и воспоставување соодветна институција која треба да го унапредува системот на поврзаност, по пример на *Фраунхофер Институтот* во Германија, чија цел е да промовира, управува и развива технолошки иновации и нови системски решенија за приватните и јавните претпријатија со цел да ообезбеди надградување на конкурентските способности на економијата;³³²
- *Стимулирање институционални форми за вмрежување, поврзаност и трансфер на знаење помеѓу научно-истражувачките институции и деловните субјекти.* Активностите и мерките за стимулирање на процесот на кластеризација треба да бидат во функција на поголемо вклучување на истражувачките институции како една од клучните алки во зголемување на иновативните капацитети на македонските кластери. Значаен елемент во стимулирањето на иновативниот систем на Република Македонија треба да има и процесот на формирање на технолошки паркови. Тие се препознаваат како комбинирана форма на понуда и побарувачка на знаење, затоа што претставуваат симбиоза помеѓу научно-истражувачките институции како креатори на нови знаења чии корисници би биле компаниите сместени во паркот, или научно-истражувачките институции би правеле наменски истражувања согласно потребите на деловните субјекти.

³³² <http://www.fraunhofer.de/en/about-fraunhofer/mission.html>

Б: Мерки насочени на страната на побарувачка за иновации:

Низ праксата на многу земји, како што е примерот со Велика Британија се докажало дека постоењето мерки за поттикнување на иновациите само на страната на понудата не претставува доволен услов за развој на иновации. Затоа економиите се повеќе се фокусираат кон употреба на политики за стимулирање на иновациите на страната на побарувачката. Вклучувањето на корисниците (побарувачката) како активни субјекти во системот на иновации предизвикува динамизирање на процесот на креирање на апликативни (применливи) иновации. Заради поактивно раздвижување на процесите на креирање на иновации, македонскиот иновациски систем неопходно треба да вклучи мерки на страната на побарувачка на иновации, како:

- *зголемување на технолошко-иновативната ориентираност на јавните набавки.* Кај јавните набавки во Република Македонија отсуствува критериумот иновативност. Имено основен услов за нивна реализација во најголемиот број случаи е цената. Ваквиот принцип на детерминирање и оценка на јавните набавки се одразува негативно, како врз нивото на технолошки напредок, иновативност и квалитет на јавните производи и услуги, така дејствува технолошки и иновациски дестимулативно врз добавувачите, односно врз компаниите. За таа цел неопходно е воведување механизми или мерки со кои ќе се осигура поголема иновативност на јавните набавки, како на пример: да се направи диференцирање на јавните набавки од аспект на неопходноста за воведување на нови технологии во функција на подобрување на квалитетот, достапноста и брзината на производите и услугите, да се предвидат посебни програми со кои јавните набавки ќе стимулираат иновации кај малите и средни претпријатија. Во меѓународната пракса на развиените земји, како Австралија, Велика Британија и Холандија, постојат наменски програми за стимулирање на иновации и истражување кај малите бизниси кои предвидуваат одреден процент од фондот за јавни набавки кој им се одобрува на

јавните институции да можат да го дадат како награда за најиновативните фирми,³³³

- *воспоставување на иновативни стандарди.* Станува збор за воведување стандарди кои ќе ги поттикнуваат и стимулираат фирмите постојано да иновираат и наоѓаат нови решенија за исполнување и усогласување со пропишаните стандарди. Ваквите иновативни стандарди ќе придонесат за постојано надградување на конкуренцијата и потреба од постојана диференцијација на производите. На пример, стандардот за биометриско препознавање во Велика Британија претставувал предизвик на бизнис секторот да се стимулираат иновациите и да се бараат решенија за исполнување на овој вид стандард;³³⁴
- *поттикнување на иновации преку промовирање на политики за поддршка на корисниците.* Овие политики треба да содржат мерки и активности за поддршка на корисниците на иновации во облик на даночни одлбодувања, како и мерки за подигнување на јавната свест и знаење за значењето на иновациите за развојот на економијата.

³³³ OECD, 2010e, *OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship*, OECD, Paris

³³⁴ OECD, 2011, *The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Review of the National Innovation System*, OECD, Paris, p.72

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

1. *Предностите* имаат централно место во економската теорија со кои се објаснуваат импулсите за вклучување во меѓународната економија. Ако предностите во класичните теории имаат *статичен* и *ограничен карактер* и се поврзуваат со квантитативните аспекти на трудот и расположливоста со факторите за производство, современите теории на предностите им даваат *динамичен карактер*. Предностите се креираат и одржуваат во зависност од поволноста или неповолноста на *факторите* кои го сочинуваат *националното окружување*.
2. *Моделот на Поретер - Портеровиот модел* за конкурентските предности укажува дека креирањето на конкурентноста претставува *локализиран процес* на симбиоза на *макроекономски* и *микроекономски основи*. Тоа значи дека конкурентноста претставува комбинација на *високо квалитетна работна сила, ефикасни владини политики, развиена инфраструктура, квалитетни и ефикасни добавувачи, развиени научни и истражувачки институции*. Успехот во меѓународната економија не значи само *креирање*, туку и *оддржување* и надградување на конкурентноста кое може да се реализира само со постојано инвестирање во нови технологии и развој на нови производи, истражување, идентификување, но и креирање на потреби на потрошувачите, успешно покривање на нови или непокриени сегменти на пазарот и флексибилност кон промените на бизнис окружувањето. Теоријата на конкурентските предности и наспроти критиките околу нејзината валидност, сепак ја идентификува *конкурентноста* како *мултидимензионален концепт*, што како такво ќе се одрази врз процесот на одредување и практикување на конкурентноста во меѓународната пракса.
3. Конкурентноста како *извор* и *движечка сила* на развојот на националните економии во современи услови претставува во исто време и проблем и решение на проблемите поврзани со развојот и кризите со кои се соочуваат националните економии и меѓународната економија. Актуелноста и значењето на конкурентноста доведоа до тоа таа да биде тема на редовни, национални и меѓународни анализи, мерења, рангирања и поблиско идентификување на факторите што ја одредуваат.

4. *Светскиот економски форум (СЕФ)* е една од најреферентните институции која го следи, анализира и интерпретира динамичниот развој на конкурентноста во рамки на годишните извештаи за глобалната конкурентност. СЕФ го афирмира Портеровото стојалиште за меѓусебната поврзаност на *конкурентноста и продуктивноста*, укажувајќи дека основен предизвик во современата економија претставува успешноста да се креираат *институции, политики и фактори* кои ќе обезбедат растечко ниво на продуктивност. Ваквото ниво на успешност СЕФ го мери преку *Индексот на глобална конкурентност (ИГК)*.
5. *ИГК* се фокусира на детерминантите кои влијаат на нивото на продуктивност и нејзината оддржливост. Тој претставува комплексен индекс составен од: *макроекономска и микроекономска димензија*. *Макроекономската димензија* ја сочинуваат две големи групи на фактори: *макроекономска политика* од една страна и *општествена структура и политички институции* од друга. Додека *микроекономската димензија*, исто така ја креираат две големи области: *софистицираност на компаниите и квалитетот на микроекономското окружување*. Вкупниот број на фактори кои ги покриваат овие две димензии содржани во ИГК изнесува над 115, групирани во *12 столбови на конкурентност*: институции, инфраструктура, макроекономско окружување, здравство и основно образование, високо образование и обука, ефикасност на пазарот на стоки, ефикасност на пазарот на труд, ефикасност на финансискиот пазар, технолошка подготвеност, големина на пазарот, деловна софистицираност и иновативност.
6. *Индексот на глобална конкурентност (ИГК)* освен тоа што е мерило на конкурентноста на националните економии воедно, преку индикаторите што ја сочинуваат неговата содржина претставува корисен показател за *фазата на развој* во кој се наоѓаат економиите. Имено, во текот на развојот на една национална економија, различни фактори имаат различно влијание и учество во развојот. Според тоа во зависност од тоа кои индикатори доминираат и се носечки во развојот на една национална економија може да се утврди фазата на развој на таа економија. Од тој аспект СЕФ врши групирање на индикаторите во *три групи: основни фактори, фактори кои влијаат на ефикасноста и фактори на софистицираност и иновативност*. Следствено

на ваквото групирање на факторите СЕФ разликува три нивоа (фази) на развој на економиите: *Фаза 1*-развој заснован на факторите, *Фаза 2*-развој воден од ефикасноста и *Фаза 3*- развој воден од иновациите.

7. Кај економиите кои се наоѓаат во првата фаза на *развој заснован на факторите*, групата на *основни фактори* учествуваат со над 60% и конкурентноста во оваа фаза се заснова на расположивоста со природни ресурси и неквалификувана работна сила, што резултира со ниски цени на производите, кои се карактеризираат со низок степен на преработка и додадена вредност. Од ваквите карактеристики произлегува нивната голема чувствителност на промените на цените и цикличните движења во светската економија.

Кај економиите кои се наоѓаат во *втората фаза на развој воден од ефикасноста*, групата на фактори кои се јавуваат како *подобрувачи на ефикасноста* учествуваат со над 50% во индексот на конкурентност. Во оваа фаза конкурентноста е поврзана со поголемо инвестирање во развој на човечки капитал, зголемена ефикасност на пазарите и поголема апсорпциона способност за технологии.

Кај економиите во *третата фаза на развој воден од иновациите*, иновациите и софистицираните форми на делување учествуваат со над 30%. Преминувањето кон оваа фаза на развој е поврзан со големи вложувања како на државата, така и на приватниот сектор во истражување и развој, унапредување на високото образование, создавање на бизнис окружување кое ќе стимулира иновации и бизниси од високата технологија.

Секоја од трите фази на развој има свои посебни карактеристики и различности. Различно е влијанието на факторите, различен е фокусот на владините мерки и политики и различни се практиките на бизнис секторот.

8. *Динамичниот карактер* на конкурентноста е присутен како во однос на *изворите* на конкурентност, така и во однос на *позициите на националните економии*. Од извештаите за конкурентност на СЕФ можат да се идентификуват две глобални тенденции во развојот на конкурентноста: *поместување* на економската моќ кон *земјите во развој* и нагласена улога на знаењето и *иновациите* во креирањето на конкурентноста. Во глобалниот

натпревар на конкурентност се јавуваат нови играчи од земјите во развој и т.н. *растечки економии* кои стануваат значајни субјекти, како во однос на создавање услови, така и во однос на инвестирање во зацврстување на капацитетите за иновации и креирање нови знаења. Иновациите стануваат суштински фактор на развојот, како за развиените земји, така и за земјите во развој. За развиените земји, како начин за обезбедување конкурентска одржливост, а за земјите во развој како начин да ја надминат ранливоста од ценовно, зависната конкурентност од примарните ресурси.

9. Извештаите за конкурентност на СЕФ даваат можност да се направи анализа на конкурентноста на економиите од ЈИЕ, како окружување во кое егзистира македонската економија, а во исто време и како поранешни земји во транзиција да се спореди нивниот конкурентски развој со конкурентноста на поранешните земји во транзиција од Централна Европа и Балтикот. Отсуството на структурни реформи, нестабилните политички процеси и неререформските економски политики доведоа до пад на продуктивноста кај националните економии од регионот на ЈИЕ во периодот на транзиција што се одрази негативно врз нивната конкурентност и заостанување во однос на поранешните транзициски економии. Во посттранзицискиот период овие економии покажуваат благо подобрување во индексот на конкурентност кое не е во состојба да придонесе до поголема динамика во развојот.

10. Анализата на одделните фактори на конкурентност дава можност да се откријат предностите и слабостите во конкурентноста кај одделните економии и кај регионот во целина.

Во однос на слабостите можат да се откријат сличности, но и проблеми специфични за одделни економии. Меѓутоа сите слабости можат да се групираат во:

- *Системски слабости* поврзани со функционирањето и квалитетот на институциите во кои спаѓаат корупцијата, неефикасната администрација, владината и политичка нестабилност;
- *Структурни слабости* поврзани со непостоење на соодветна инфраструктура;
- Скапи, недостапни и недиверзифицирани *извори на финансирање*;

- *Слабости на работната сила* кои се поврзани со неадекватна оспособеност и образование на населението;
- *Слабости во однос на иновативните и софистицирани форми на работење.*

11. Добрите страни кај индикаторите на конкурентност кај економиите од ЈИЕ се сконцентрирани во делот на индикаторите кои се однесуваат на *примарната здравствена заштита и основното образование, подиндикаторите на макроекономското окружување* и квалитетот на *комуникациската инфраструктура*. Меѓутоа овие подобрувања не претставуваат доволен услов за да се подобри сликата за конкурентност на земјите од ЈИЕ. Причина за тоа се:

- *Малиот број* индикатори кои покажуваат *подобрување*,
- *Интензитетот* на подобрување не е доволно изразен,
- *Отсуство* на подобрувања во индикатори кои би предизвикале динамично покренување на процесот на конкурентско унапредување.

12. Во *фазата на развој воден од ефикасноста*, во која се наоѓаат економиите од ЈИЕ, клучна улога би требало да имаат инвестициите во образование на човечкиот капитал, поголема технолошка апсорпција преку прифаќање на нови технологии, подобрување на условите за привлекување на поголем обем на СДИ и квалитативно подобрување на пазарот на финансиски услуги. Меѓутоа кај економиите од ЈИЕ сè уште *слабост* претставуваат голем дел од индикаторите кои се својствени за првото ниво на развој, развој воден од факторите, како што се развиеноста и квалитетот на институциите и ниското ниво на развој на инфраструктура.

13. Согласно степенот на развиеност на одделните индикатори за конкурентност, како и од анализата на предностите и недостатоци во конкурентноста на економиите од ЈИЕ, може да се заклучи дека *конкурентската положба на регионот е нестабилна* и покажува релативно многу *ниско ниво* не само во однос на развиените земји на ЕУ, туку и значителни заостанувања во однос на поранешните земји во транзиција од ЦЕБ - сегашни членки на ЕУ. Нестабилноста во конкурентноста е пред сè

резултат на неуспехот овие економии да воспостават здрави институционални реформи кои се основа за стекнување доверба на инвеститорите, отсуство на структурни реформи на стопанството што ги прави ранливи на било какви потреси во меѓународната економија, како и запоставување на инвестициите во образование, знаење, истражување и развој во целиот период на транзиција.

14. *Конкурентското оспособување и развојот* на економиите од ЈИЕ во идниот период ќе зависат од: волјата и степенот на преземени *реформи*, пред сè во областа на зацврстување на институционалниот систем, од способноста на економиите да ги надминат бариерите за меѓусебна поголема економска, научно-истражувачка и едукативна соработка, како и квантитативно и квалитативно подобрување на инфраструктурната поврзаност на економиите од регионот. Посебно значаен елемент во процесот на конкурентско унапредување на економиите од ЈИЕ треба да претставуваат структурните реформи кои треба да се одвиваат со подинамично темпо и посилен интензитет, кои треба да овозможат отцепување од традиционалното факторско производство со низок степен на додадена вредност, кон производство кое обезбедува диференцираност на производите, како и производство во кое е вграден високо квалификуван човечки труд.
15. Според параметрите за класифицирање на економиите во фази на развој, македонската економија припаѓа на *втората фаза на развој воден од ефикасноста на факторите*. За Република Македонија и останатите економии од ЈИЕ кои се наоѓаат во оваа фаза, конкурентноста е поврзана со групата фактори кои ја определуваат ефикасноста на пазарите, високото образование и системот на обуки и степенот на технолошка подготвеност. Во исто време, согласно коефициентот на корелација помеѓу нивото на конкурентност и поделните групи на индикатори, врз конкурентскиот развој на оваа група економии значително високо е и влијанието на основните фактори. Во исто време, оваа група на економии покажуваат многу помало ниво на поврзаност помеѓу конкурентноста и факторите на иновативност и софистицираност. Главен носечки фактор кој обезбедува припадност на Македонија во втората фаза е *напредокот во ефикасноста на*

пазарот на стоки, наспроти останатите фактори кај кои не се забележува значајно поголема динамика.

16. Конкурентноста претставува динамичен и квалитативен процес кој во зависност од тоа дали се инвестира во негово подобрување или не, на среден или на долг рок, може да резултира со *пораст или опаѓање на продуктивноста*, а со тоа зголемување или намалување на развојот на економијата. Преминувањето од една во друга фаза на развој значи *квалитативно надградување на конкурентноста во функција на пораст на продуктивноста*. Од аспект на СЕФ, преминот од една во друга фаза на развој значи премин кон квалитативно повисоки извори на конкурентност кои ја зголемуваат продуктивноста. Според теоретските и практичните поставки за конкурентност, постигнувањето успех во современите глобални и динамично променливи економски односи, вклучува постојано *инвестирање во креирање и подобрување на склоп на повеќе фактори* т.н. „конкурентски склоп“, почнувајќи од оние кои се поврзани со системот на развој и усовршување на индивидуите, преку факторите кои овозможуваат непосредно конкурентско издигнување на стопанските субјекти, сè до факторите на макроекономско окружување кои создаваат или не создаваат услови за конкурентско унапредување.

17. *Отсуството на структурни реформи и ниското ниво на инвестиции*, домашни и странски, во целиот транзиционен период се причина за неповолните економски резултати на македонската економија во однос на ниските стапки на економски раст, високо ниво на долгорочна невработеност и континуиран пораст на дефицитот во надворешно-трговската размена. Ваквите резултати кријат *комплексен и мултидимензионален карактер на причини*, кој согласно СЕФ вклучува збир на *политики, институции, субјекти и механизми од макроекономски и микроекономски карактер*. Во последниве години се забележува *тренд на континуирано подобрување* на општото ниво на конкурентност на македонската економија од 89-тото место во извештајот за конкурентност 2008-2009 на 73-тото место во извештајот 2013-2014 година. Иако, постои напредок во општото ниво на конкурентност, сепак напредокот и подобрувањето не се присутни кај сите индикатори што ја креираат

конкурентноста. Посебно како позитивно врз подобрување на конкурентноста се истакнува големиот напредок во подобрувањето на квалитетот на индикаторите: *институции*, кај кој се забележува подобрување за 30 места и индикаторот *ефикасност на пазарот на стоки* кај кој се забележува најголем напредок за 54 места. Меѓутоа, во исто време се забележува неповолното влијание на група индикатори како: *инфраструктурата, системот на образование и обуки, големина на пазарот, софистицираност на бизнисот и иновациите* кои се издвојуваат како слабости, затоа што во континуитет не покажуваат подобрување или тоа е минимално што не може да предизвика поголема динамичност во конкурентноста.

18. Македонската економија во однос на индикаторот *институции* покажува *позитивен тренд*, што е резултат на реформите кои се прават во институционалната сфера, а кои се дел од обврските за усогласување со институционалните стандарди на ЕУ. Споредено со земјите од окружувањето Република Македонија значително отскокнува во напредокот, така што го надминува и просекот на земјите од ЦЕБ. Како дел од процесот на пристапување кон ЕУ и процесот на поттикнување и привлекување инвестиции, но пред сè во функција на обезбедување предуслови за премин кон највисоката фаза на развој воден од иновациите, македонската економија треба да го продолжи процесот на реформите во сферата на институциите пред сè во ефикасноста на судството, квалитативно подобрување на пристапот кон услугите на јавната администрација и континуирано зајакнување на легислативните и нелегислативните механизми и активности против корупцијата и организираниот криминал.
19. СЕФ го идентификува индикаторот *инфраструктура* како една од најголемите *слабости* на македонската економија кај кого постои заостанување во однос на економиите од ЈИЕ и ЦЕБ. Причините за ваквото заостанување се ниското ниво на инвестиции во инфраструктура како % од БДП, како и непостоењето стратегија за инфраструктурен развој која ќе ги одреди насоките и приоритетите во развојот на инфраструктурата. Без подобрување на инфраструктурата и континуирано инвестирање во нејзиниот квантитет и квалитет сите реформи, олеснувања и субвенции во

економскиот систем нема да го дадат својот ефект, затоа што често пати инфраструктурата претставува одлучувачки фактор за започнување и ефикасност на деловните активности. Токму затоа, во идниот период инфраструктурниот развој во транспортниот, енергетскиот и телекомуникацискиот сектор треба да бидат главните приоритети во креирање поквалитетно конкурентско окружување во Република Македонија.

20. *Макроекономската стабилност* претставува индикатор според кој Република Македонија, и покрај кризните трендови во меѓународната економија, покажува *подобри резултати*, како во однос на економиите од регионалното окружување, така и во однос на поголем дел од поранешните економии во транзиција од ЦЕБ. Одржување на стабилно макроекономско окружување претставува *индикатор на економска стабилност* во една национална економија, според тоа македонската економија и покрај позитивните перформанси во макроекономската стабилност, треба да обезбеди *оддржливост* на ваквиот *тренд* во иднина. Посебно ваквата неопходност се однесува на спроведување *политики за оддржување стабилно ниво на јавниот долг* и воспоставување *ефикасен систем на управување со јавните финансии* заради одржување на *долгорочна буџетска рамнотежа* на централно и на локално ниво.

21. Република Македонија во однос на индикаторот *здравство и основно образование* забележува послаби резултати во трендот на подобрување што го рангираат во еден од послабите индикатори на конкурентност. *Предизвиците во здравството* се поврзани со финансирањето на овој сложен и динамичен систем од аспект на обезбедување стабилност во финансирањето и ефикасна алокација на финансиските средства, ставање поголем акцент на превентивната заштита, осовременување и модернизација на здравствените институции, имплементација на моделот на е-здравство и постојано усовршување на човечките ресурси. Во делот на *основното образование* Република Македонија покажува *големо заостанување* споредено со развиените земји од ЕУ и поранешните транзициони економии од ЦЕБ. Заостанувањето е присутно, како во однос на *квалитетот*, така и во однос на *процентот на запишаност*. Ваквите карактеристики делуваат

ограничувачки врз можностите на економијата не само да креира производство со повисок степен на додадена вредност, туку и општо врз производството. Според тоа реформите во образовниот процес независно од нивото треба да претставуваат *континуиран процес на квалитативно подобрување*. Во тој контекст од посебно значење е креирањето на *квалитетни наставни програми и постојано обучување и надградување на знаењата и наставните методи на наставниот кадар во претшколското и основното образование* во функција на поттикнување на креативност и создавање афинитети кон одделни области или науки. Во развиените економии посебно внимание се посветува на претшколското и основното образование како основа на следните нивоа на образование.

22. Иако, според СЕФ Република Македонија покажува благ напредок во индикаторот *високо образование и обука*, сепак тие се идентификуваат како едни од *причините за слабата флексибилност на пазарот на труд и високата невработеност* во Република Македонија од една страна, а од друга страна како фактор кој дејствува ограничувачки врз конкурентноста на економијата. *Реформите за квантитативно и квалитативно подобрување на образовниот систем* треба да претставуваат суштински елемент на политиките на развој на македонската економија. Ако со одредени реформски мерки се постигна зголемување на бројот на запишани и завршени ученици и студенти и се намали процентот на откажувања од образовниот процес, сепак *квалитативното подобрување* останува еден од главните *проблеми и предизвици*. Високото образование, за да креира повисока вредност треба квалитативно да се унапредува. А квалитетот е во директна зависност од креирање и развој на наставни програми кои ќе создадат поголема практична стручност, соодветни компетенции, креативност и вештини кај дипломираните студенти. За таа цел неопходно се наметнува и потребата од поголема улога и присуство на приватниот сектор во креирање на наставните програми согласно потребите на пазарот на труд, овозможување на практична работа на студентите и финансирање на истражувачки проекти. *Обуките* како втора компонента во креирање и надградување на квалитетот на човечкиот капитал се на многу *ниско ниво* во Република Македонија. Само 4% од бројот на вработени на возраст помеѓу

24 и 64 години се вклучени во системот на обуки и тоа најчесто се остварува кај големите компании и кај државната администрација, додека обуките кај малите и средни претпријатија имаат незначителна застапеност. Република Македонија неопходно е да води активна политика за стимулирање и поддршка на системот на обуки во форма на повластувања или субвенции за малите и средни компании, бидејќи обуките претставуваат врска или мост за примена на нови технологии, процеси и начини на работа.

23. *Ефикасноста на пазарот* претставува индикатор кај кој Република Македонија покажува *најдобри резултати*, а воедно тоа е и индикаторот кај кој економијата покажува *најголем успех и напредок во реформите*. Ефикасноста на пазарот претставува пример како еден индикатор од слабост во 2008 година, прераснува во најдобар фактор на конкурентност. Причините за ваквите процеси се реформите во сите области од ефикасноста на пазарот кои позитивно се одразија врз квалитативно подобрување на сите фактори кои го сочинуваат овој индикатор. Тоа опфаќа пред сè реформи во фискалниот систем и во процедурите за започнување бизнис. Меѓутоа, процесот на реформи кај овој индикатор треба да продолжи во насока на мерки за зголемување на конкуренцијата на пазарот, понатамошно поедноставување на административните процедури и зголемена примена на е-услугите, стимулирање на start up бизнисите во областа на иновативните технологии преку даночни ослободувања и административни поволности, унапредување на процесите на стандардизација и сл.

24. *Ефикасноста на пазарот на труд* во Република Македонија, мерена според параметрите на СЕФ, влегува во групата на 5-те најголеми слабости во конкурентноста на економијата. Пазарот на труд во Република Македонија претставува еден од показателите за *неуспешно и неефикасно транзициско реструктурирање на економијата*, кое заедно со ниските стапки на раст на производството и неуспешноста да се креираат нови работни места резултирале со високи стапки на невработеност, особено на *долгорочна невработеност*. Во рамки на *Националната стратегија за вработување*, во *Ревидираната стратегија за сиромаштија*, и во рамки на *Претпристапната економска програма 2012-2014*, како главни приоритети се предвидуваат мерки и активности кои треба да обезбедат постигнување

стапка на вработеност од 55% во 2015 година. Постигнувањето на целните стапки на вработеност, намалувањето на структурната невработеност и креирањето на ефикасен пазар на труд во Република Македонија треба да претставува *симбиоза помеѓу зголемување на квантитетот и квалитетот на домашните и странски инвестиции, квалитетен образовен систем и систем на обуки и проактивни мерки и активности за вработување*, како форми на финансиска поддршка за самовработување и вработување и поддршка преку обуки, преквалификации и доквалификации на невработените лица.

25. Извештаите на СЕФ откриваат дека според анкетите на бизнис заедницата *достапноста и разновидноста на финансискиот капитал* претставува *најпроблематичен фактор* за водење бизнис во Република Македонија. Посебно се нагласува заостанувањето во делот на достапноста на акционерски капитал, достапноста на кредити и финансирање преку пазарот на капитал. Единствена позитивна тенденција која може да се идентификува од извештаите на СЕФ, но и од извештаите на НБРМ е *стабилноста на банкарскиот систем*, кој влијае врз целокупната стабилност и доверба во финансискиот систем. Подобрувањето на ефикасноста на финансискиот систем треба да биде поврзано со мерки и активности кои ќе стимулираат *алтернативни извори на финансирање*, воведување *иновативни финансиски инструменти*, *раздвижување на пазарот на капитал* и *поактивна улога на МБПР* која преку воведување на поволни форми на кредитни и гарантни инструменти треба да овозможи создавање на постимулирачки финансиски амбиент.

26. Една од главните препреки во конкурентноста на македонската економија, а воедно и ограничувачки фактор на преминот кон повисока фаза на развој, претставува *слабата технолошка подготвеност* на бизнис секторот, а посебно на малите и средните претпријатија. Подигнувањето на технолошката подготвеност и технолошките капацитети на економијата подолг временски период не е присутно во развојните приоритети, како на компаниите, така и на државата. Токму една од слабостите на македонската економија е отсуство на процесот на технолошко реструктурирање на економијата. Главните причини за слабата апсорпциона моќ за нови

технологии се идентификуваат во недоволната финансиска моќ и достапност до средства за инвестирање во нови технологии, непоседување на квалитетен човечки потенцијал, односно диспаритет помеѓу карактеристиките на новите технологии и компетенциите на работната сила, како и недостиг на волја или доволно информации за постоење на одреден вид технологија, перцепирање на технологијата само како трошок (за набавка и обука) без да се согледаат ефектите врз продуктивноста. *Застарената технологија и ниското ниво на инвестиции во технолошко осовременување* се едни од главните причини за неконкурентноста на домашните компании и нивните производи на странските пазар. Според тоа активностите и мерките за зголемување на технолошката подготвеност на македонската економија треба да се фокусираат во намалување на проблемите од финансиска природа преку обезбедување грантови или субвенционирани заеми за нови технологии, машини и опрема, намалување на кадровските ограничувања и стимулирање на соработката и информирањето за постоење на одреден вид технологија и потреба за нејзино имплементирање.

27. Според СЕФ, *големината на пазарот* е пропорционална со надворешно-трговската активност на економијата. Република Македонија во однос на трговската отвореност покажува позитивен тренд и подобри резултати од економиите од окружувањето, но заостанува во однос на поранешните економии од ЦЕБ. Наспроти фактот што македонската економија е мала отворена економија, таа преку својата надворешно-трговска активност не успева да обезбеди значајно зголемување на пазарот. Причините за неконкурентната надворешно-трговска размена се идентификуваат во недоволното ниво на конкурентност на производството. Токму затоа, мерките за зголемување на пазарот треба да бидат фокусирани на: *страната на производството* од аспект на подобрување на структурата на производството и извозот преку поттикнување развој на производство со повисок степен на додадена вредност и поголема диверзифицираност на извозот, воведување на нови иновативни процеси, начини на организација, развој на нови и надградување на постоечките производи и услуги во традиционалните сектори како земјоделство, текстилна индустрија и туризам,

што ќе ги зголеми нивните извозни и развојни можности; *ориентирање* кон точно специфицирани високо технолошки сектори (*ниши*), поттикнување на *производство на еколошки производи* и *органско производство* за кои на пазарот секогаш постои побарувачка и можност за постигнување високи цени. Во насока на обезбедување *поуспешен продор* на светските пазари се наведува и неопходноста од воведување и постојано усогласување на производите и националните стандарди со *меѓународните ИСО стандарди* и други меѓународни норми и гаранции на квалитет; континуирано ажурирање и прилагодување на производството на *техничките, санитарните и фитосанитарните стандарди* кои се применуваат од страна на главните трговски партнери, а кои имаат улога на нетарифни бариери; развој на *македонски национални брендови* заради развој на квалитетни и препознатливи производи и услуги. Во функција на подобрување на големината на пазарот потребно е зголемена *диверзификација* на извозот од аспект на *географската насоченост* кон брзорастечките економии и од аспект на *формите на интернационализација* преку извоз на СДИ како паралелна стратегија на извозот.

28. Ниското ниво на *деловна софистицираност* значи дека деловните субјектите и македонската економија сè уште не инвестираат во креирање компоненти кои ќе им обезбедат способност за ефикасност и диференцијација во однос на конкуренцијата на пазарот, што според новите теории за конкурентските предности на нациите, претставуваат микроекономски основи за креирање на конкурентноста. Кај производителите, домашни и странски, *отсутствува поддршка од домашни добавувачи*, што ја намалува конкурентноста на домашното производство. Ова укажува на фактот дека во развивањето на конкурентските предности во македонската економија отсутствува влијанието на поврзаните и сродни дејности, како една од алките во креирање на националниот дијамант на конкурентност. Според тоа, сè додека не се пристапи кон активни мерки за квалитативно и квантитативно унапредување и развој на домашните добавувачи, ефектите од СДИ како и од домашните инвестиции врз нивната конкурентност ќе бидат незначителни. Еден од начините за намалување на оваа слабост е неопходноста од засилено поттикнување и стимулирање на

процесот на кластеризација, преку зголемување на свеста за значењето на кластерите и создавање доверба помеѓу субјектите на кластерите. Од друга страна кластерите во Република Македонија се соочуваат со проблеми поврзани со нивната функционалност и одржливост кои се резултат на: недостаток на соодветни менаџерски знаења, ниско ниво на технолошка подготвеност, тешкотии во обезбедување финансии, недостаток на соработка со истражувачките и образовни институции и постоење на ривалитет помеѓу субјектите. Заостанувањето во софистицираноста на деловните субјекти во Република Македонија е особено изразено во однос на природата или изворот на нивната конкурентност што ја рангира економијата на 143-тото место во *Извештајот за глобална конкурентност 2013-2014 г.* Ваквата рангираност укажува на неколку негативни тенденции или аспекти:

- Конкурентноста на македонските компании извира од евтините ресурси,
- Отсуство и низок степен на уникатни и високо-технолошки производи и процеси,
- Низок степен на додадена вредност на производите и услугите и
- Голем степен на сензитивност на економијата на промените во движењата на цените на пазарите и турбуленциите и кризите во светската економија.

Исто така, Република Македонија во континуитет покажува слабости и во подрачја кои подлабоко ги засегнуваат микроекономските аспекти на ефикасноста и софистицираноста во работењето на деловните субјекти, а притоа не се преземаат мерки и активности, како од државата, така и од компаниите за нивно подобрување согласно праксата која постои во конкурентски поразвиените економии.

29. Процесот на креирање на амбиент за повисока деловна софистицираност треба да претставува *симбиоза* на повеќе фактори како:

- *Факторот политики и мерки на државата* кои системски ќе го овозможат и олеснат развојот на субјектите во насока на пософистицирани извори на конкурентност;

- *Факторот стопански субјекти* кои ќе инвестираат во креирање на пософистицирани предности засновани на висококвалитетна работна сила, развој и примена на нови технологии и процеси;
- *Факторот овозможувачи и поддржувачи* на процесот на креирање на софистицираност, како високо образовните и научно - истражувачките институции, финансиските субјекти и сл.;
- Воведување на *регионалниот фактор* преку создавање на регионални кластери како географски поширок агломерат на субјекти за создавање на поголема критична маса за инвестирање, размена на знаења, технологии, развој на иновации, односно зголемени потенцијални извори на пософистицирани форми на конкурентност.

30. *Иновациите* заедно со знаењето во современата меѓународна економија претставуваат главни детерминанти во креирање и одржување на конкурентноста на економиите. Иновативната способност и подготвеност на Република Македонија според СЕФ се наоѓа на многу ниско ниво, како резултат на неповолноста и *неразвиеноста на факторите на иновативното окружување*. *Маргинализацијата на истражувањето и развојот* и следствено на тоа иновациите, како од страна на државата, така и од страна на бизнис секторот во целиот период на транзиција, доведе до отсуство на иновациите во процесот на креирање конкурентност на македонската економија. Најголема слабост во иновативното окружување на Република Македонија претставуваат *многу ниските трошоци за истражување и структурата на финансирање* во која отсуствува или е незначително учеството на деловните субјекти, што ја отсликува ниската иновативна моќ и ориентираност на бизнис секторот. Нискиот иновативен капацитет на приватниот сектор се поврзува со: *непостоењето свесност и решеност за воведување иновации во работењето, достапност до поволни финансиски извори, непоседување истражувачка инфраструктура и нерасполагање со соодветен квантитет и квалитет на истражувачи*.

31. *Слабата соработка* во истражување и развој на *релација универзитети-индустрија* исто така се идентификува како голема слабост во иновациското окружување на Република Македонија. Причините за вака слабата соработка се поврзуваат со: недостаток на финансиски средства за финансирање на

истражувачки активности кои претставуваат скапа активност со висок степен на ризик, слаба истражувачка ориентираност и инфраструктура на универзитетите, како и застареност и непоклопување на наставните програми на универзитетите со потребите на бизнис секторот. Голема слабост во релацијата бизнис-универзитети претставува и отсуството на соработка и заеднички настап на национални и меѓународни проекти кои бараат учество на двата вида на субјекти. Посебно во тој контекст се нагласува отсуството на приватниот сектор во меѓународни проекти.

32. Изградбата на иновативен систем и иновативно окружување кое ќе биде во состојба да ја внесе македонската економија во фазата на конкурентност водена од иновациите претставува сложен повеќефазен процес на создавање: *услови-овозможувачи* кои се однесуваат на човечките ресурси, институционалното окружување и финансиската поддршка; *активности* кои треба да овозможат креирање иновации и *резултати* изразени преку квантитетот на иновации и нивните економски ефекти.
33. Процесот на креирање на иновативноста на македонската економија претставува долгорочен и сложен процес за чија успешност од суштинско значење се следниве точки: креирање и продукција на висококвалитетен образован и истражувачки ориентиран кадар; зголемена достапност до поволни финансиски аранжмани и грантови што ќе ги зголеми апсорпционите капацитети на компаниите за истражување и развој, иновации и нови технологии; воспоставување на односи на соработка помеѓу бизнис секторот и научно - истражувачките институции; и примена на микс стратегија односно мерки и активности насочени кон креаторите (понудата) и кон корисниците (побарувачката) на иновации.
34. Анализата на конкурентноста на македонската економија преку индикаторите на конкурентност на СЕФ претставува дијагностичка слика на констелацијата на фактори, кој што ја рангираат македонската економија во средината на листата од 148 економии. Тоа значи заостанување не само во однос на развиените економии од ЕУ, туку заостанување и во однос на поранешните транзициски економии – сегашни членки на ЕУ. Анализата открива дека во областите во кои се започнати и се одвиваат реформи се забележува постојано подобрување на квалитетот на факторите што се

одразува позитивно врз конкурентското оспособување на економијата. Во тој контекст како посебно поволни се идентификуваат напредокот во делот на институциите, одржувањето макроекономска стабилност, подобрување и олеснување на околностите за водење бизнис што придонесува кон подобрување на ефикасноста на пазарот. Меѓутоа, исто така се идентификуваат и слабостите кои делуваат како ограничувачки фактори врз конкурентноста на македонската економија, пред сè во делот на инфраструктурата, образованието и следствено на тоа квалитетот на работната сила, технолошката подготвеност, слабата надворешно-трговска конкурентност и следствено на тоа големината на пазарот, како и запоставување на факторите на деловна софистицираност и иновативност како услови за креирање на повисоко ниво на конкурентност.

Креирањето и конкурентското оспособување на македонската економија треба да претставува функција на:

- Процесот на континуирани реформи за понатамошно зацврстување на институционалниот систем;
- Одржување стабилност на макроекономските фактори;
- Зголемување на инвестициите во квантитативно и квалитативно подобрување на инфраструктурата како еден од условите за зголемени, домашни и странски инвестиции, во реалниот и услужниот сектор;
- Инвестирање во креирање и развој на човечкиот капитал, преку квалитативен развој во образовниот систем и системот на обуки;
- Создавање на стимулативен финансиски систем кој ќе обезбеди пристап кон диференцирани и прифатливи финансиски инструменти;
- Реструктурирање на стопанството од аспект на неговата содржина кон производство со повисок степен на додадена вредност, подигнување на технолошката подготвеност и примена на софистицирани начини на работа и организација;
- Креирање на иновативно окружување составено од систем на институции, субјекти и мерки кои ќе стимулираат развој на иновации и иновативно однесување во економијата.

Континуираното инвестирање во креирање и надградување на поволен и развојно ориентиран „конкурентски склоп на фактори“ претставува услов за конкурентско оспособување и премин кон повисока фаза на развој на македонската економија.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Acemoglu, D., 2009, *Introduction to Modern Economic Growth*, Princeton University Press.
- [2] Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, A., 2001, *The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation*, *The American Economic Review*, pp 1369-1401.
- [3] Acharya Ram and Keller Wolfgang, 2007, *Technology Transfer Through Imports*, National Bureau of Economic Research Working Paper No. 13086, Cambridge, MA
- [4] Aitken, Brien J. and E. Harrison, 1999, *Do Domestic Firms Benefit from Direct Foreign Investment? Evidence from Venezuela*, *American Economic Review* 89 (3): p. 605 – 618
- [5] Alesina, E. Spolaore and R. Wacziarg, 2005, *Handbook of Economic Growth: Trade, Growth and the Size of Countries*, Elsevier
- [6] Ambec Stefan, Cohen A. Mark, Elgie Stewart and Lanoie Paul, 2011, *The Porter Hypothesis at 20. Can Environmental Regulation Enhance Innovation and Competitiveness?*, RFF, Washington DC.
- [7] Atkinson D. Robert, 2007, *Expanding the R&E tax credit to drive innovation, competitiveness and prosperity*, Springer Science, LLC, Washington
- [8] Bartlett Will, 2009, *Economic Development in the European Super-periphery; Evidence from the Western Balkans*, *Scientific Papers No. 181, Economic Annals*.
- [9] Bartlett Will and Nevenka Cuckovic, 2006, *Knowledge Transfer, Institutions and Innovation in Croatia and Slovenia*, *Drustvo na istrazuvaci, Godisnik No.3*
- [10] Bassanini, A., Booth, A., Brunello, G. and Leuven, E., 2007, *Workplace training in Europe*, in *Brunello, G., Garibaldi, P. and Wasmer, E. (ed), Education and Training in Europe*, Oxford University Press
- [11] Benacek Vladimir, 2010, *Is the Czech economy a success story? The case of Czechinvest: the strategic promotion agency in Czech industrial restructuring*, United Nations
- [12] Becker, G.S., 1993, *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education (3rd ed.)*. Chicago: University of Chicago Press
- [13] Berthomieu Claude, Jean-Charles Briquet-Laugier, Irina Syssoyeva Masson, 2008, *Financial Sector Restructuring and Integration of Western Balkan Countries in the European Financial System, Challenges of Economic Sciences in the 21st Century*, Belgrade
- [14] Bosworth, B., and Collins, S. M., 2003, *The Empirics of Growth: An Update*, The Brookings Institution, Washington, D.C
- [15] Burgess, S. and Mawson, D., 2003, *Aggregate Growth and the Efficiency of Labour Reallocation*, CEP Discussion Papers, Paper No: CEPDP 0580

- [16] Calderon Cesar and Luis Serven, 2004, *The Effects of Infrastructure Development on Growth and Income Distribution*, Working Papers Central Bank of Chile 270, Central Bank of Chile
- [17] Cammack, Paul, 2006, *The politics of global competitiveness*, Papers in the Politics of Global Competitiveness, No. 1, Institute for Global Studies, Manchester Metropolitan University, e-Space Open Access Repository
- [18] Carbaugh Robert J, 2009, *International Economics 12th ed.*, South-Western,
- [19] Carbaugh Robert J, 2005, *International Economics 10th ed.*, South-Western,
- [20] Castellaci Fulvio, 2008, *Innovation and the Competitiveness of Industries: Comparing the Mainstream and the Evolutionary Approaches*, NUPI, Oslo.
- [21] Cherunilam Francis, 2008, *International Economics, 5/e*, McGraw-Hill
- [22] Chrisanthi Avgerou, 2003, *The link between ICT and economic growth in the discourse of development*, The London School of Economics and Political Science LSE
- [23] Christian H. M. Ketels, 2006, *Michael Porter's Competitiveness Framework – Recent Learnings and New Research Priorities*, Springer Science
- [24] Cho, D.S., 1998, *From National Competitiveness to Bloc and Global Competitiveness*, Competitiveness Review, 8(1):
- [25] Ciara Browne, Thierry Geiger, 2009, *The Executive Opinion Survey: Capturing the Views of the Business Community*, Global Competitiveness Report 2009-2010, WEF
- [26] Cohen and Levinthal, 1990, *Absorptive capacity: A new perspective on learning and innovation*, Administrative Science Quarterly, Vol. 35, Issue 1
- [27] Czechinvest, 2010, *Science – Innovation – Business*
- [28] Dahlman Carl, 2006, *Technology, globalization and international competitiveness: Challenges for developing countries*, Industrialization in the 21st Century. New York, UN
- [29] David De Ferranti et al, 2003, *Closing the Gap in Education and Technology*, The World Bank, Washington
- [30] Dominique Foray, 2004, *The Economics of Knowledge*, MIT.
- [31] Државен завод за статистика на Република Македонија, 2014, *Научна и истражувачко-развојна дејност 2011*, Скопје
- [32] Државен завод за статистика на Република Македонија, 2013, *Анкета за работната сила, 2012*, Скопје.
- [33] Државен завод за статистика на Република Македонија, 2012, *Македонија во бројки 2012*, Скопје
- [34] Државен завод за статистика на Република Македонија, 2012, *Одржлив развој*, Скопје.
- [35] Државен завод за статистика на Република Македонија, 2012, *Дипломирани студенти*, Скопје

- [36] Ebersberger, B., 2007, *Demand oriented Innovation Policy in Finland*; in J.Edler Benchmarking Study on behalf of the German Parliament
- [37] EBRD, 2012, *Transition Report 2012*, EBRD
- [38] EBRD, 2011, *Transition Report 2011*, EBRD
- [39] EBRD, 2010, *Transition Report 2010*, EBRD
- [40] Edler Jakob, 2009, *Demand Policies for Innovation in EU CEE Countries*, Working Paper No 579, Manchester Business School
- [41] Ehrke Michael , 2011, *Export – led Growth, Central European Experiences- Magic Formula for the Western Balkans?*, Friedrich Ebert Foundation
- [42] Eicher Theo S, Mutti John H; Turnovsky Michelle H; Dunn Robert M., 2009, *International Economics 7th.ed*, Taylor&Francis Routledge.
- [43] Erawatch Country Reports, 2012, *The Former Yugoslav Republic of Macedonia*, European Commission
- [44] Ernst & Young's, 2013, *European attractiveness survey*; www.ey.com/attractiveness
- [45] Ernst & Young's, 2012, *European attractiveness survey*; www.ey.com/attractiveness
- [46] European Commission, 2010, *Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, EC.
- [47] European Commission, 2009, *The Western Balkans in Transition*, Occasional Papers No.46, EC
- [48] European Commission, 2003, *European Competitiveness Report 2003*, EC, Brussels
- [49] European Private Equity and Venture Capital Association, 2012, *Yearbook 2012*, EVCA
- [50] European Training Foundation-ETF, 2007, *Labor Markets in the Western Balkans Challenges for the Future*, European Communities
- [51] Eurostat, 2013, *Key figures on the enlargement countries*, European Commission
- [52] Eurostat, 2013, *Science, technology and innovation in Europe*, Pocketbooks, EC,
- [53] Eurostat, 2012, *Pocketbook on the enlargement countries*.
- [54] Eurostat, 2011, *Europe in figures*, Eurostat yearbook 2011
- [55] Eurostat, 2011, *External and intra – EU trade*, European Commission
- [56] Ewe-Ghee Lim, 2001, *Determinants of and relation between Foreign Direct Investment and Growth: A Summary of the recent literature*, IMF Working Paper, WP 01/175
- [57] Fagerberg J., Mowery D.C., Nelson R, 2003, *Innovation and Competitiveness*, Oxford University Press.
- [58] Fagerberg, J., 1996, *Technology and competitiveness*, Oxford Review of Economic Policy, Vol. 12, No. 3, Oxford.

- [59] Fetsi Anastasia at al., 2007, *Labour Markets in the Western Balkans: Challenges for the Future*, European Training Foundation
- [60] Fischer Stanley, 1993, *The Role of Macroeconomic Factors in Growth*, WP, 4565, MIT
- [61] Galgoczi Bela, 2011, *Post Crisis Lessons: Is Export – led Growth still the Way forward for Central Eastern Europe?*, Friedrich Ebert Stiftung
- [62] Garelli Stephane, 2010, *Competitiveness of Nations: The Fundamentals*, IMD World Competitiveness Yearbook.
- [63] Geiger, T., and Mia, I., 2009, *Mobile Telephony: A Critical Enabler of Networked Readiness?*, Global Information Technology Report 2008-2009, World Economic Forum, Geneva
- [64] Golubović, S., Golubović, N., 2005, *Financial Sector Reform in the Balkan Countries in Transition*, Facta Universitatis, Series: Economic and Organisation, Vol. 2, No. 3, pp. 229-236.
- [65] Green F., 1993, *The determinants of training of male and female employees in Britain*, Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 55
- [66] Griffith, R, S Redding, and J Van Reenan, 2003, *R&D and Absorptive Capacity: Theory and Empirical Evidence*, Scandinavian Journal of Economics 105,
- [67] Grupe Claudia and Sinisa Kusic, 2008, *Intra-regional cooperation in the Western Balkans: Under which conditions does it foster economic progress?* The Centre for the Study of Global Governance, Discussion Paper 37, LSE
- [68] Government of the Republic of Slovenia, 2010, *Programme for Stimulating the Internationalization of Companies for the Period 2010-2014*, Ljubljana
- [69] Hausmann, R., Pritchett, L and D. Rodrik, 2004, *Growth Accelerators*, NBER Working paper no. 10566, Washington.
- [70] Hay D.A. and Liu G.S, 1997, *The efficiency of firms: what difference does competition make?* The Economic Journal, Vol. 107
- [71] Helpman, Elhanan, 2004, *The Mystery of Economic Growth*. Cambridge, MA: Belknap Press
- [72] Hoekman, Bernard and Javorcik, Beata, 2006, *Global Integration and Technology Transfer*, World Bank, Washington, D.C
- [73] Hollanders, H, Arundel, A., 2007, *Differences in socio-economic conditions and regulatory environment: explaining variations in national innovation performance and policy implications*, INNO-Metrics Thematic Paper
- [74] Inotai Andras, 2011, *Twenty Years of Economic Development. The New Member states of the European Union and Western Balkan Countries: A Comparison: in Export- led Growth*, Friedrich Ebert Foundation, Belgrade
- [75] International Labor Conference, 2011, *A New Era of Social Justice*; Report of the Director-General, International Labor Office, Geneva
- [76] International Transport Forum, 2013, *Spending on Transport Infrastructure-trends, policies, data*, OECD

- [77] International Transport Forum, 2008, *Investment and Maintenance in Inland Transport Infrastructure 1995-2008: Summary of Aggregate Trends*, ITF
- [78] IBRD/World Bank, 2013, *Doing Business 2013*, Washington DC
- [79] IBRD/World Bank, 2012, *Doing Business 2012*, Washington DC
- [80] IBRD/World Bank, 2011, *Doing Business 2011*, Washington DC
- [81] IMD, 2003, *World Competitiveness Yearbook*, Laussane, Switzerland
- [82] IMF, 2013, *Regional Economic Issues: Central Eastern and Southeastern Europe*, Washington
- [83] IMF, 2012, *World Economic Outlook 2012*, Washington
- [84] IMF, 2010, *From Stimulus to Consolidation: Revenue and Expenditure policies in Advanced and Emerging Economies*, Washington
- [85] Ingham Barbara, 2004, *International Economics*, Pearson Education Limited.
- [86] Ison Stephen and Stuart Wall, 2007, *Economics 4th ed.*, Pearson Education Limited
- [87] Izvorski Ivailo V., Satu Kahkonen, 2008, *Public Expenditure Policies in Southeast Europe*, World Bank Working Paper No. 134, The World Bank Washington DC
- [88] Johansen Jens and Sahlberg Pasi, 2011, *Educational Policies for Raising National Economic Competitiveness: Perceptions, measurements and practice*, Annual Meeting of the American Educational Research Association, New Orleans
- [89] Johnson G., Scholes K. and Whittington R. 2005, *Exploring Corporate Strategy, 7th ed.*, Prentice Hall
- [90] John H. Dunning and Feng Zhang, 2007, *Foreign Direct Investment and the Locational Competitiveness of Countries*, UNCTAD, Geneva
- [91] Kathuria Sanjay, 2008, *Western Balkan Integration and the EU: Trade Trend Patterns and Labor Competitiveness*, World Bank
- [92] Kaplan, D., 2009, *Job Creation and Labor Reform in Latin America*, Journal of Comparative Economics. 37
- [93] Kemp C. Murray, 2008, *International Trade Theory*, Taylor&Francis Routledge.
- [94] Khan, A. K., 2005, *Human resource development, competitiveness and globalization: A South Asian perspective*, SAARC Journal of Human Resource Development, Volume 1(1)
- [95] Kovacic Art, 2011, *Competitiveness of CEE Countries on the European Single Market*, Institute for Economic Research, Ljubljana.
- [96] Kovacic Art, 2011, *Industrial Enlargement and competitiveness index*, The William Davidson Institute, WP No 1009
- [97] Kovacic Art, 2008, *The competitiveness evaluation of CEE countries*, The Romanian Economic Journal, No. 29

- [98] Krugman Paul R, Maurice Obstfeld, Marc J. Melitz, 2011, *International Economics: Theory and Policy*, 9th ed., Adison-Wesley
- [99] Krugman and Obstfeld, 2003, *International Economics: Theory and Policy*, 4th ed, New York: Harper Collins
- [100] Krugman, P. R., 1997, *Pop internationalism*, MA: MIT Press, Cambridge
- [101] Krugman, P., 1994, *Competitiveness: A Dangerous Obsession*, Foreign Affairs, 73(2),
- [102] Lall, S., 2001, *Comparing national competitive performance: An economic analysis of World Economic Forum's Competitiveness Index*, WP No. 61, Oxford University, Oxford, the U. K
- [103] Lee, Wha Jong, 2001, *Education for Technology Readiness: Prospect for Developing Countries*, Journal of Human Development, Vol. 2, No 1
- [104] Levine, R., 1997, *Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda*, Journal of Economic Literature, Vol. 35, No. 2,
- [105] Maastricht Economic and Social Research Institute on Innovation and Technology, 2011, *Innovation Union Scoreboard 2011*, PRO INNO Europe
- [106] Machacova Jana, Dall Elke, 2008, *Innovation Infrastructures in the Western Balkan Countries*, Information Office of the Steering Platform on Research for the western Balkan Countries
- [107] Mazzoleni, R., 2005, 'The development of universities and public research institutions: a historical overview of its role in technological and economic catch-up', in Santangelo, G. D. (ed.), *Technological Change and Economic Catch-up: The role of science and multinationals*, Cheltenham: Edward Elgar, p. 33-58
- [108] Melitz Marc J., Gianmarco I.P. Ottaviano, 2008, *Market Size, Trade and Productivity*, The Review of Economic Studies Ltd. No.75
- [109] Metcalfe, S., 1997, *Technology Systems and Technology Policy in an Evolutionary Framework*. Edited by D. Archibugi, Michie, J, *Technology, Globalisation and Economic Performance*: Cambridge University Press. p. 461-462
- [110] Miozzo Marchela and Vivien Walsh, 2006, *International Competitiveness and Technological Change*, Oxford University Press.
- [111] Министерство за финансии на Република Македонија, 2014, *Билтен - јануари 2014*, Скопје
- [112] Министерство за финансии на Република Македонија, 2012, *Претпристапна економска програма 2012-2014, Макроекономска политика, јавни финансии и структурни реформи*, Скопје.
- [113] Министерство за економија на Република Македонија, 2012, *Стратегија за иновации на Република Македонија 2012-2020*, Скопје
- [114] Министерство за труд и социјална политика на Република Македонија, 2011, *Национална стратегија за вработување на Република Македонија 2015 година*, Скопје

- [115] Министерство за информатичко општество на Република Македонија, 2010, *Национална стратегија за е-Влада 2010-2012*, Скопје
- [116] Министерство за економија на Република Македонија, 2009, *Индустриска политика на Република Македонија 2009-2020*, Скопје
- [117] Mora, J. and Vila L., 2003, *The Economics of Higher Education*. In R. Begg (ed.) *The Dialogue between Higher Education Research and Practice*, Kluwer Academic Publishers
- [118] Müller-Jentsch, D, 2007, *Financial Sector Restructuring and Regional Integration in the Western Balkans*, Office for South East Europe, European Commission – World Bank
- [119] Neuhaus Marco, 2006, *The Impact of FDI on Economic Growth: An Analysis for the Transition Countries of Central and Eastern Europe*, Physica-Verlag Heidelberg
- [120] Nijkamp Peter and Iulia Siedschlag, 2011, *Innovation, Growth and Competitiveness*, Springer Heidelberg.
- [121] НБРМ, 2013, *Извештај за финансиската стабилност во Република Македонија во 2012 година*
- [122] Nero V. William, 2010, *Economic and Labor Market Impacts of the Global Economic and Financial Crisis on the Countries of the Western Balkans and Moldova*, ILO, Geneva
- [123] OECD, 2012, *The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Review of the National Innovation System*, Paris
- [124] OECD, 2013, *Education at a Glance 2013*, Paris
- [125] OECD, 2011, *Education at a Glance 2011*, Paris
- [126] OECD, 2011, *Demand Side Innovation Policies*, OECD, Paris
- [127] OECD, 2011, *The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Review of the National Innovation System*, OECD, Paris
- [128] OECD, 2010e, *OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship*, OECD, Paris
- [129] OECD, 2008, *Recommendation for a regional investment strategy*, OECD, Paris
- [130] OECD, 2007, *Brazil: Knowledge and Innovation for Competitiveness*, Report No. 40011-BR, Paris
- [131] OECD, 2001, *The New Economy: Beyond the Hype*, Final Report on the OECD Growth Project, Paris.
- [132] OECD, 1992, *Technology and the Economy: the Key Relationship*, Paris .
- [133] Osborne George and Eric Schmidt, 2012, *California dreaming in such a British way*, Financial Times
- [134] Pedersen, K. Ove, 2008, *Institutional Competitiveness: How Nations came to Compete*, Working Paper no.47, Copenhagen Business School, Copenhagen.
- [135] Петковски Владимир, 2000, *Нови пристапи кон теоријата на меѓународната трговија-конкурентски наспроти компаративни*

предности за Портеровиот „национален дијамант“ индустриски кластери, Годишник на Економски факултет, Економски факултет, Скопје.

- [136] Porter Michael, 2008, *Clusters. Innovation and Competitiveness: New Findings and Implications for Policy*, Institute for Strategy and Competitiveness, Harvard Business School.
- [137] Porter Michael, 2008, *Regional Competitiveness in a Global Economy*, The Summit for American Prosperity, The Brookings Institution, Washington DC.
- [138] Porter Michael E., Mercedes Delgado, Christian Ketels, Scott Stern, 2008, *Moving to a New Global Index*, The Global Competitiveness Report 2008-2009, WEF, Geneva 2008
- [139] Porter, M., Ketels, C. and Delgado, M., 2007, *The Microeconomic Foundation of Prosperity: Findings from the Business Competitiveness Index*, WEF Global Competitiveness Reports 2007-2008, World Economic Forum
- [140] Porter, M. E., Schwab, K. and Sala-I-Martin, X., 2007, *The Global Competitiveness Report 2007-2008*. WEF
- [141] Porter, M. E., 2005, *Building the Microeconomic Foundations of Prosperity: Findings from the Business Competitiveness Index*, in M. E. Porter, K. Schwab, and A. Lopez-Claros (eds.), *The Global Competitiveness Report 2005–2006*, World Economic Forum, New York: Palgrave Macmillan
- [142] Porter Michael E, 2004, *Building the Microeconomic Foundations of prosperity: Findings from the Business Competitiveness Index*, The Global Competitiveness Report 2004-2005, WEF, Geneva
- [143] Porter Michael E., 2003, *Building the microeconomic foundations of prosperity: Findings from the business competitiveness index* in Sala-i-Martin, X. (ed.), *The Global Competitiveness Report 2003 – 2004* Oxford University Press: New York,
- [144] Porter Michael E., Scott Stern, 2002, *National Innovative capacity, The Global Competitiveness Report 2001-2002*, New York: Oxford University Press
- [145] Porter, M. E., Sachs, J. D., Cornelius, P. K., McArthur J. W., and Schwab K., 2001, *Executive summary: competitiveness and stages of economic development, in The Global Competitiveness Report 2001-2002*
- [146] Porter E. Michael, Jeffrey D Sachs, John W. McArthur, 2001, *Executive Summary: Competitiveness and Stages of Economic Development, GCR (2001-2002)*, Geneve.
- [147] Porter, Michael E, 2000, *Location, Competition and Economic Development: local Clusters in a Global Economy*, Economic Development Quarterly, Vol.14
- [148] Porter Michael E., 1998, *On Competition*, The Harvard Business Review
- [149] Porter, M., 1996, *What is strategy?* Harvard Business Review, 74
- [150] Porter Michael E., 1990, *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, New York, p.619

- [151] Potter Jonathan, 2011, *Embedding Foreign Direct Investment*, OECD,
- [152] Програма за Јавни инвестиции во Република Македонија 2011-2013, Влада на Република Македонија, Скопје, 2011
- [153] Radosevic Slavo and Kaderabkova Anna, 2011, *Challenges for European Innovation Policy: Cohesion and Excellence from a Schumpeterian Perspective*, Edward Elgar Publishing,
- [154] Radosevic Slavo, 2006, *Science, Technology and Economic 'Catching Up' and 'Falling Behind' in South Eastern Europe, Why Invest in Science in South Eastern Europe?*, UNESCO, Bresce
- [155] Ram C. Acharya & Wolfgang Keller, 2007, *Technology Transfer Through Imports*, National Bureau of Economic Research, Cambridge
- [156] Rastogi, P.N., 2002, *Sustaining enterprise competitiveness –is human capital the answer*, Human System Management 19
- [157] Reinert, E. S., 1995, *Competitiveness and its predecessors – a 500-year cross-national perspective*, Structural Change and Economic Dynamics, 6:
- [158] Ricardo David, 1966, *The principles of Political Economy and Taxation*, Cambridge University Press, London, Chapter 7.
- [159] Rodriguez Alberto, Carl Dahlman and Jamil Salmi, 2008, *Knowledge and Innovation for Competitiveness in Brazil*, GCG Georgetown University.
- [160] Rodrik Dani, 2004a, *Getting Institutions Right*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University
- [161] Roper, S, and J H Love, 2006, *Innovation and Regional Absorptive Capacity: the Labour Market Dimension*, Annals of Regional Science 40
- [162] Rutkowski, J., 2007, *Labor markets in the EU8+2: from the shortage of jobs to the shortage of skilled workers*, World Bank, Regular Economic Report, Special Topic September
- [163] Sachs, Jeffrey, 2000, *Sachs on globalization: a new map of the world*, The Economist
- [164] Sala-i-Martin, X., Blanke, J., Hanouz, M. D, Geiger, T., Mia, I., and Paua, F. (eds.), 2007, *The Global Competitiveness Index: Measuring the Productive Potential of Nations. World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2007–2008*, WEF, Geneva
- [165] Sala-i-Martin, X. and E. Artadi, 2004, *The Global Competitiveness Index*, in The Global Competitiveness Report: 2004–05, M. Porter et al. (eds), Oxford: Oxford University Press
- [166] Sanfey Peter and Simone Zeh, 2010, *Trade potential and long-run growth in SEE: in South East Europe after the Economic Crisis: a New Dawn or back to Business as Usual*, LSEE
- [167] Schultz, T.W., 1993, *The economic importance of human capital in modernization*, Education Economics No. 1
- [168] Salvatore, D, 2002, *International Economics*, 3rd edition. New York: Macmillan,

- [169] Siggel, E., 2006, *International competitiveness and comparative advantage: A survey and a proposal for measurement*, Journal of Industry, Competition and Trade, 6
- [170] Сл. Весник на Р. Македонија, бр. 52/2012, Скопје
- [171] Smit A.J., 2010, *The competitive advantage of nations: is Porter's Diamond Framework a new theory that explains the international competitiveness of countries?*, Southern African Business Review, vol 14., p. 108
- [172] Smith Adam, 1937, *The Wealth of Nations*, New York: Modern Library, 1937), p. 424-426
- [173] Snowdon Brian and Stonehouse George, 2006, *Competitiveness in a globalised world: Michael Porter on the microeconomic foundations of the competitiveness of nations, regions and firms*, Journal of International Business Studies.
- [174] Stanovnik, P. and Kovacic, A., 2000, *Measuring Competitiveness of National Economics with Emphasis on Slovenia*, Working Paper No. 6, Institute for Economic Research, Ljubljana
- [175] Steven Brakman, Harry Garretsen, Charles van Marrewijk, Arjen van Witteloostuijn, 2006, *Nations and Firms in the Global Economy: An introduction to International Economics and Business*; Cambridge University Press.
- [176] *Study on Productivity, Innovation and Competitiveness in Small Open Economies, Competitiveness and Innovation*, 2010, Bradford University School of management, Manchester Institute of Innovation Research, University College Cork
- [177] The Ministry of Industry and Trade of Czech Republic, 2011, *The International Competitiveness Strategy for the Czech Republic 2012-2020*
- [178] The Competitiveness of CEE in Global Context, 2006, The Vienna Institute for International Economic Studies
- [179] Thirlwell Mark, 2013, *Saving Multilateralism: The G20, the WTO and Global Trade*, Lowy Institute for International Policy
- [180] Thurow L., 1992, *Head to Head: The Coming Economic Battle Among Japan, Europe and America*, New York: Morrow.
- [181] Trnik Michal, 2008, *Attracting Service Sector FDI: The Case of the Czech Republic*, Economy and Society Trust,
- [182] UNCTAD, 2013, *World Investment Report*
- [183] UNCTAD, 2012, *Investment Policy Review of the Former Yugoslav Republic of Macedonia*, United Nations Publication, New York and Geneva
- [184] UNDP, 2013, *Human Development Report 2013, The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World*, UNDP, New York
- [185] UNESCO, 2007, *Why Invest in Science in South Eastern Europe?*, UNESCO Bresce

- [186] UNU-MERIT, 2007, *Monitoring and analysis of policies and public financing instruments conducive to higher levels of R&D investments*, Country Review Slovenia
- [187] Uvalic Milica, 2005, *Science, Technology and Economic Development in South Eastern Europe*, UNESCO.
- [188] Walter, G., 2005, *Competitiveness: A general approach*, Russian-European Centre for Economic Policy, Moscow
- [189] Wade, R., 2010, *After the Crisis: Industrial Policy and the Developmental State in Low-Income Countries*, Global Policy, 1(2)
- [190] WBIF, 2012, *Outlook for Macro-Economic Development in the Western Balkans and Implications for the WBIF*, IFI Coordination Office
- [191] WEF, 2014, *Global Enabling Trade Report*, Geneva
- [192] WEF, 2014, *The Global Information Technology Report 2014*, Geneva
- [193] WEF, 2013, *Global Competitiveness Report 2013-2014*, Geneva
- [194] WEF, 2013, *The Global Information Technology Report 2013, Growth and Jobs in a Hyperconnected World*, WEF, Geneva
- [195] WEF, 2012, *The Global Information Technology Report 2012*, Geneva,
- [196] WEF, 2012, *Global Competitiveness Report 2012-2013*, Geneva
- [197] WEF, 2012, *The Europe 2020 Competitiveness Report Framework Building a more competitive Europe*, Geneva
- [198] WEF, 2011, *Global Competitiveness Report 2011-2012*, Geneva
- [199] WEF, 2010, *Global Competitiveness Report 2010-2011*, The Joint Research Centre assessment of the GCI
- [200] WEF, 2008, *Global Competitiveness Report 2008-2009, Moving to a New Global Competitiveness Index*, Geneva
- [201] WEF, 2000, *Global Competitiveness Report*, Geneva
- [202] World Bank, 2008, *Unleashing Prosperity: Productivity Growth in eastern Europe and the Former Soviet Union*, Washington
- [203] Yussof, I. and R. Ismail, 2002, *Human resource competitiveness and inflow of foreign direct investment to the ASEAN region*, Asia-Pacific Development Journal, Volume 9(1)
- [204] Zrnic Danica, Goran B. Andjelic and Vladimir Djakovic, 2011, *Internationalization of Western Balkans small and medium sized enterprises: Analysis of environmental factors and factors of international competitiveness*, African Journal of Business Management.
- [205] Центар за истражување и креирање политики, 2009, *Како до поквалитетно високо образование*, Скопје.
- [206] Стратегија за партнерство на Светска банка со Република Македонија за периодот 2007-2010, објавена во Извештај бр.38840-МК

Интернет страници:

- [1] World Bank web site (<http://www.worldbank.org.mk>)
- [2] WTO web site (<http://www.wto.org>)
- [3] Интернет страница на Министерство за финансии на Република Македонија (<http://www.finance.gov.mk>)
- [4] Centre for International Development at Harvard University <http://www.cid.harvard.edu/cidtrade>
- [5] South centre an Intergovernmental Policy Think Tank of Developing Countries <http://www.southcentre.org>
- [6] International Centre for Trade and Sustainable Development <http://ictsd.org/>
- [7] Institute for International Economics <http://www.iie.com/>
- [8] World Economic Forum www.weforum.org
- [9] www.epp.eurostat.ec.europa.eu
- [10] http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=htec_si_exp4&lang=en
- [11] <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsc00031&plugin=1>
- [12] <http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=169>
- [13] <http://www.internationaltransportforum.org/statistics/investment/data.html>
- [14] http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc_bde15b_h&lang=en
- [15] http://finance.gov.mk/files/u9/MKindikatori_juni_v2.pdf
- [16] http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=gov_dd_edpt1&lang=en
- [17] <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.doc>
- [18] [http://www.oecd.org/edu/eag2013%20\(eng\)--FINAL%2020%20June%202013.pdf](http://www.oecd.org/edu/eag2013%20(eng)--FINAL%2020%20June%202013.pdf)
- [19] http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=trng_lfse_04&lang=en
- [20] http://kapital.mk/MK/magazin/62796/informaticharite_najdeficitarni_bankarite_najplateni.aspx
- [21] http://www.kapital.mk/MK/magazin/73632/jazot_megju_ponudata_i_pobaruvachkata_na_rabotnici_go_kochi_ekonomskiot_rast.aspx
- [22] http://www.kapital.mk/MK/magazin/73334/pravat_se,_samo_strategija_ne.aspx
- [23] http://www.kapital.mk/MK/magazin/73934/skapite_i_nedostapni_kreditija_kochat_ekonomijata!.aspx
- [24] http://www.kapital.mk/mk/dneven_vesnik.aspx/80605/na_makedonija_i_treba_vistinska_razvojna_bank.aspx?iId=2612

- [25] <http://www.avrm.gov.mk/content/APV20132014.pdf>
- [26] <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.doc>
- [27] http://finance.gov.mk/files/u9/MKindikatori_mk_1.pdf
- [28] http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=htec_si_exp4&lang=en#
- [29] <http://www.scimagojr.com/countrysearch.php?region=Eastern%20Europe>
- [30] http://www.wipo.int/ipstats/en/statistics/country_profile/
- [31] http://www.kapital.mk/MK/magazin/74233/bez_pat_i_pruga_ne_se_stiga_vo_evropa!.aspx
- [32] http://www.kapital.mk/mk/magazin/94020/makedonija_bira__infrastrukturna_revolucija_ili_ekonomska_izolacija.aspx
- [33] <http://www.fraunhofer.de/en/about-fraunhofer/mission.html>
- [34] <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00115>
- [35] World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>